

88-4

L 159

KONSTANTĪNS
RAUDĪVE

DZĪVES KULTŪRAI

MŪSDIENU
CILVĒKA
PROBLĒMAS

1940

A. S. VALTERS UN RAPA · RĪGĀ

306399

L

88-4
L 159

L
1

KONSTANTĪNS RAUDIVE

DZĪVES KULTŪRAI

MŪSDIENU CILVĒKA PROBLĒMAS

RĪGĀ, 1940

A K C. S A B. V A L T E R S U N R A P A

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

03060.51447

A/S. VALTERS UN RAPA
GRĀMATSPIESTUVE,
RĪGA, BRĪVĪBAS IELĀ Nr. 129/133

S A T U R S

	Lapp.
I. Ievadam	11
II. Kas ir dzīve? — Kur izpaudusies dzīves jēga?	17
III. Par indiešu cilvēku	22

1.

— Indietis — reliģiozais cilvēks. — Vedas un Šopenhauers. — Tradīciju problēma. — Vedu likums — cilvēka iekšējā brīvība. — Vedu cilvēka Dieva izpratne. — Indijas svētās grāmatas. — Eiropas un indiešu filozofija. — Brīvība. — Cilvēka Es problēma. — Indiešu cilvēks un sv. Augustīns. — Cilvēka un Dieva vienība. — Jogu interpretācija. — Klusēšana. — Pasaule — Dieva izpausme. — Upaniṣadu un Šopenhauera pasaules uztvere. — Pielūgsmes gradācijas. — Reliģija kā dzīves ceļš. — Darmas būtība. — Cilvēks nav instinktu mehanisms. —

2.

— Budas parādīšanās. — Buda — nāves uzvarētājs. — Budas mērķis. — Budas četras patiesības. — Šopenhauers un Buda. — Vai Buda noliedz dzīvību? — Nemirstības problēma. — Kas ir Nirvana? — Kādēļ Buda kļuva par pravieti? — Budas un latviešu attieksme pret dzīvo radību. — Budisms un kristietība. — Budas un viduslaiku mistiķu pasaules uzskata aplamība. — Šopenhauera un Budas mīlestības izpratne. — Vai Budas mācība ir pesimistiska? — Cilvēks — nāves priekšā. — Budas un Kristus sastapšanās. — Budas un Sokrata nāve. — Katrā radībā — atspoguļojas universa gars.

IV. Par ķīniešu cilvēku 61

— Mans mērķis. — Kas mani pamudināja runāt par ķīniešu cilvēku? — Eiropietis par ķīnieti. — Ķīniešu kultūras simbols — sirds. — Ķīniešu filozofijas īpatnības. — Gudrais. — Kādēļ ķīnietis nepazīst Eiropas filozofijas formālo sistēmu? — Cilvēks — ķīniešu agrīnajā uztverē. — Par ķīniešu senču kultu. — Kontucija parādīšanās. — Konfucija reliģija. — Konfucija mērķis. — Konfucija pasaule. — Kontucija pārākums par budistiem un kristiešiem. — Par sevis pilnveidošanu. — Ko ķīnietis godā? — Konfucija ilgu ideāls. — Ķīniešu morāles pārākums par rietumu morāli. — Kontucija morāles izejas punkts ir pienākums. — Tikumīgais cilvēks. — Kas ir augstākais cilvēks. — Ko mēs zinām un ko mēs nezinām par Ķīnu. — Ķīniešu domātāji un valsts. — Valdnieks ir stāvzvaigzne. — Kas ir gudrs valdnieks? — Meng-tse — ķīniešu intimās dvēseles reprezentants. — Utilitārā un mistiskā ķīniešu dvēsele un tās reprezentanti: Mo-tse un Lao-tse. — Mo-tse un Tolstojs. — Kad pirmo reizi lasīju Lao-tse grāmatu. — Tao-Te-King. — Kādēļ ķīniešu cilvēku nākas grūti saprast? —

V. Par grieķu cilvēku 95

— Par grieķu dievišķošanu. — Kas ir grieķu cilvēks? — Grieķu gara dzīves simbols — varonis. — Likteņa ēnā. — Prieka alka. — Uliss — zinātnes gara simbols. — Varoņi — grieķu cilvēka dzīves jēgas atklājēji. — Grieķu ētika. — Individuālās apziņas rīts. — Individuālā brīvība. — Heroiskais ideāls. — Cīņa par eudaimoniju zemes virsū. — Sokrata un Platona mācība. — Platona ideju pasaule. — Kur grieķi aizved ilgas pēc eudaimonijas? — Grieķis nepētī lietas, bet idejas. — Vai grieķis realizēja eudaimoniju zemes virsū? — Grieķu mistika — panpsīchisms. — Slāpes sevi glābt. — Grieķu pasaules uzskata pesimisms. — Grieķu zinātniskais gars — skepticisms. — Kā noslēdzās grieķu pasaules uzskats? —

VI. Par kristīgo cilvēku

— Kristiānisma rašanās. — Kristus — nāves uzvarētājs. — Augšāmcelšanās — centrālā dogma. — Nāve — patiesās dzīves sākums. — Klosteru askētisms — kristiānisma visistākā morāle. — Reformu priekšvakars: Akvinas Toms. — Akvinas Toma nopelns. — Racionālais kristiānisms un spānieši. — Divi kristiānisma zīmīgākie vaibsti — lēnīgums un cīņas gars. — Mistiķi un Akvinas Toms. — Par evaņģeliju. — Mans izejas punkts. — Kādēļ Kristus persona mums šķiet dievišķīga? — Mēs varam saprast tikai to, kas ir mūsos. — Kas ir Dievs? — Pēdējie četri gadsimti. — Mārtiņš Luters un Nīče. — Antikristiānisms. — Vai cilvēks drīkst sacelties? — Brīvības drāma. — Vai kristīgie ideāli savu vietu nedod jauniem ideāliem? — Kas mūsdienu cilvēku visvairāk nodarbina? — Evanģeliji rakstīti cilvēkam. — Kristus un austrumu ētika. — Racionālisma drāma. — Rietumu cilvēka donkichotisms. — Rietumu cilvēka simbols — kalns un sabanogta jūra. — Fr. Nīče — jaunā laikmeta pasludinātājs. —

VII. Par chaosa cilvēku 138

— Par pārejas laikmeta cilvēku. — Ko Nīče redzēja un nojauta? — Vecās pasaules krīze. — Chaosa cilvēks. — Jauno laikmetu tapšana. — Dostojevskis un ortodoksālās baznīcas gals. — Kas ir pārejas laikmeta cilvēks? — Chaosa cilvēka raksturojums, kā tas izpaužas sociālā dzīvē, filozofijā, literatūrā un glezniecībā. — Pēckara cilvēka dvēseles paudēji: Džoiss, Marsels Prusts u. c. — Kādēļ cilvēks sevi nepiepilda? — Kā rodas „pasaules glābēji“?

VIII. Par tagadnes cilvēku 160

— Grūtības, kas rodas, runājot par tagadnes cilvēku. — Ideāli, veiksmes un neveiksmes atklāj cilvēka būtību. — Par jauno cilvēku. — Jaunais cilvēks ir neie-

cietīgs un revolūcionārs. — Ko mūsdienu cilvēks jūt un dara? — Reliģiozās ilgas. — Prasība pēc jaunas reliģiozas sistēmas. — Mūsu laika nenoteiktība. — No Abelara līdz mūsdienām. — Individuālizētais cilvēks tiecas pēc varas. — Mūsdienu cilvēks ir varas cilvēks. — Kam vara kalpo? — Varu rada bailes. — Kāda jēga vārdā — cīnīties un dzīvot. — Par dzīvības un varas principu. — Par kontemplaciju. — Par to, vai šodien cilvēks ir izsmelts. — Par līdzsvara nepieciešamību. — Reliģijas svarīgums.

IX. Par intelektuālo un totālo cilvēku 182

— Saprašanas svarīgums. — Par mūsdienu galējībām. — Intellekta daba. — Kas pamudināja cilvēku atgriezties pie dabas. — Par Klagesa pasaules uzskatu. — Klages par gara sabrukumu. — *Homo urbanus* un *homo colens*. — Cilvēka daba saceļas pret prāta darbību. — Cik tālu drīkstam atzīt intelektu? — Intellekts vienmēr tiecas galējībās. — Teorija un dzīve. — Par tautu pagātni. — Špenglera un Klagesa domāšanā? — Par intelekta nozīmi. — Paviršība — intelektuālisma sekas. — Mūsdienu filozofijas uzdevums. — Svētais — dzīves paraugs. — Prasība pēc totālā cilvēka.

X. Par svētajiem un filozofiem 202

— Svētā un filozofa raksturojums. — Svētā un filozofa izejas punkts. — Kur filozofs satiekas ar svēto? — Sv. Teresas un Hjuma Dieva uztvere. — Kants un sv. Augustīns par Dievu. — Dzejnieks, svētais un filozofs. — Sv. Frančesko un Kanta morāle. — Mūs neapmierina ne Kanta, ne sv. Frančesko morāle. — *Don Kichots* un sv. Frančesko. — Nav nodibināts miers. — Mūsdienu filozofijas uzdevums. — Par iešķīguma trūkumu. — Kas ir cilvēka dzīve? — Par dzīves ārējām formām. — Mūsdienu cilvēks — lietu vergs. — Dzīves mērķis — totālais cilvēks. — Ārējam jāiegūst iekšējā nozīme. — Kad mēs nepareizi rīkojamies? — Dzīve svarīgāka par zināšanām.

XI. Par vientulību un cilvēka tapšanu

1.

— Vientulība ir problēmu kalve. — Neatrisināto jautājumu radītais nemiers. — Kad cilvēks aizmirst savu vientulību. — Vai vientulībā atrodam sevi? — Katra cilvēka dzīve ir drāmatiska. — Par slimīgo individuālismu. — Par mechanistiskiem un personīgiem elementiem. — Cilvēks ir neaizstājams. — Individuālais un masas cilvēks. — Skaidrība par sevi nodrošina vietu dzīvē.

2.

— Tapšana un vientulība. — Par izolēto un vientuļo cilvēku. — No sevis nekur nevar aizbēgt. — Nav iespējama tīrā Es esamība. — Kā rodas universālisms?

3.

— Kādēļ jāpazīst sevi? — Par darba jēgu. — Dostojevskis par darbu. — Augstākā reālitate. — Vai cilvēkam pietiek vienīgi ar sevis pazīšanu? — Piepūles jēga. — Grūtību jēga. — Cīņas jēga. — Problēmas noslēgums.

XII. Par cilvēku kā garīgu būtni 246

1.

— Gara svarīgums. — Kas ir gars? — Gars izpaužas harmonijā. — Cilvēks jāuzlūko par sintētisku parādību. — Cilvēks ir personīga būtne. — Kā gars atklājas?

2.

— Par viedokļiem. — Cilvēks sevi izsaka tuvīnā vienībā ar citu būtni. — Par gara transcendenci. — Hipotezes un neviena droša pierādījuma. — Vai gars ir kāda augstāka vara? — Gars — apziņas saturs. — Es esmu! — Gara spēks neizpaužas brīvi. — Par divām dvēsēlēm. — Gars pats sevī ir absolūti brīvs. — Par garu un dvēseli. — Cilvēkā iedzimta dziņa tiekies pēc gara. — Nedrošība! — Apzinīga dzīve — nepārtraukta piepūle. — Cilvēka liktenis.

1.

— Vaļsirdības problēmas nepieciešamība. — Par jauno ļaužu vecumu. — Vaļsirdības sfaira. — Vaļsirdība vīrieša un sievietes attiecībās. — Par mazvērtību. — Par cilvēciski pilnīgo būtni. — Intellektuālais egoisms. — Kad vaļsirdība zūd. — Kādēļ cilvēks baidās atzīties? — Lielākais noziegums — pārkāpt dzīvības normas. — Par pakalpojumu, ko izdarījusi kristīgā baznīca. — Bikts — ģeniālākais kristīgās baznīcas atklājums. — Sirdsapziņas bikts. — Vaļsirdības tikuma dekadence. — Frazes uzvara. — Frazes klimats — vaļsirdības nāve. — Vaļsirdība — patiesības gaiss. — Par meļu būtību. — Melis un illūziju cilvēks. — Par sevis aizsargāšanās instinktu. — Kas vainojams melos? — Kad cilvēks pārvar melus. — Likumu devējam — jāpazīst cilvēka dvēsele. — Kādēļ modernais cilvēks nav vaļsirdīgs? — Cilvēks nav ieslēgts gliemežvāka pasaulē. — Par progresā iespējamību. — Par to, cik daudz mums dzīve pieder. — Frazē apdraud spontanitāti.

2.

— Par cilvēku bez dvēseles. — Kas rada pasaules pilsonību? — Par to, kas sekmē kopīgo domāšanu un jušanu. — Racionālā civilizācija. — Serijas cilvēks. — Cilvēku interesē — viņa paša liktenis. — Kas dzīvē visgrūtāk izdarāms? — Par dzīves jaunās jēgas nesēju traģēdiju. — Kad skaudības un naida inde zaudē savu varu? — Vaļsirdība — galvenais pamats labām cilvēku attiecībām. — Kas nekad nesasniedz savu mērķi. — Vaļsirdības trūkums iznīcina personīgo dzīvi. — Katram jāiepazīstas ar savu daimonu. — Izolācija ir elle zemes virsū. — Kas cilvēkam būtu visvairāk jāiegaumē? — Cilvēka pagurums. — Par jautājumu un atbildi. — Šopenhauera pareizā rīcība. — Hegeļa nodoms. — Vairāk saprast nekā zināt. — Individuālās skatīšanas noslēpums.

XIV. Par subjektīvo cilvēku 288

1.

— Kādēļ jāpazīst cilvēks? — Totālais cilvēks. — Par dabas mechanistisko likumu. — Par atbrīvošanos no dabas likumiem. — Apziņas vēstures traģēdija. — Vēlēšanās ir gara pirmsēkla. — Vēlēšanās un griba. — Objektīvās un subjektīvās atziņas attiecības. — Dzīves jēgas izejas punkts. — Gribas nepieciešamība. — Cilvēks dzīvo iekšējīgajā reālītātē. — Spriedumi atkarīgas no saprašanas.

2.

— Kāda nozīme vārdam eksistēt un dzīvot. — Ko es pasludinu par augstāko cilvēku? — Par veco un jauno pasauli. — Mērķis — atklāj dzīves jēgu. — Par drosmīgo cilvēku. — Vienmēr atrodamies svešumā. — Par psihisko vienību. — Par individuālo dzīvi. — Kas cilvēkus vieno? — Par savstarpējo mijiedarbību. — Kultūras dzīvības elpa — individuālais cilvēks. — Pozitīvās reālītātes nepieciešamība. — Individuālais cilvēks nav tikai sava darba bērns. — Kad individuālitate iegūst nozīmi? — Par cilvēka lielāko pienākumu.

XV. Par personīgo dzīvi 304

1.

— Kas veido cilvēku? 304

2.

— Attiecību elementārie pamatveidi. — Rakstnieka attiecības ar publiku 308

3.

— Cilvēks un lietas 314

4.

— Personība — cilvēka dzīves pamats 316

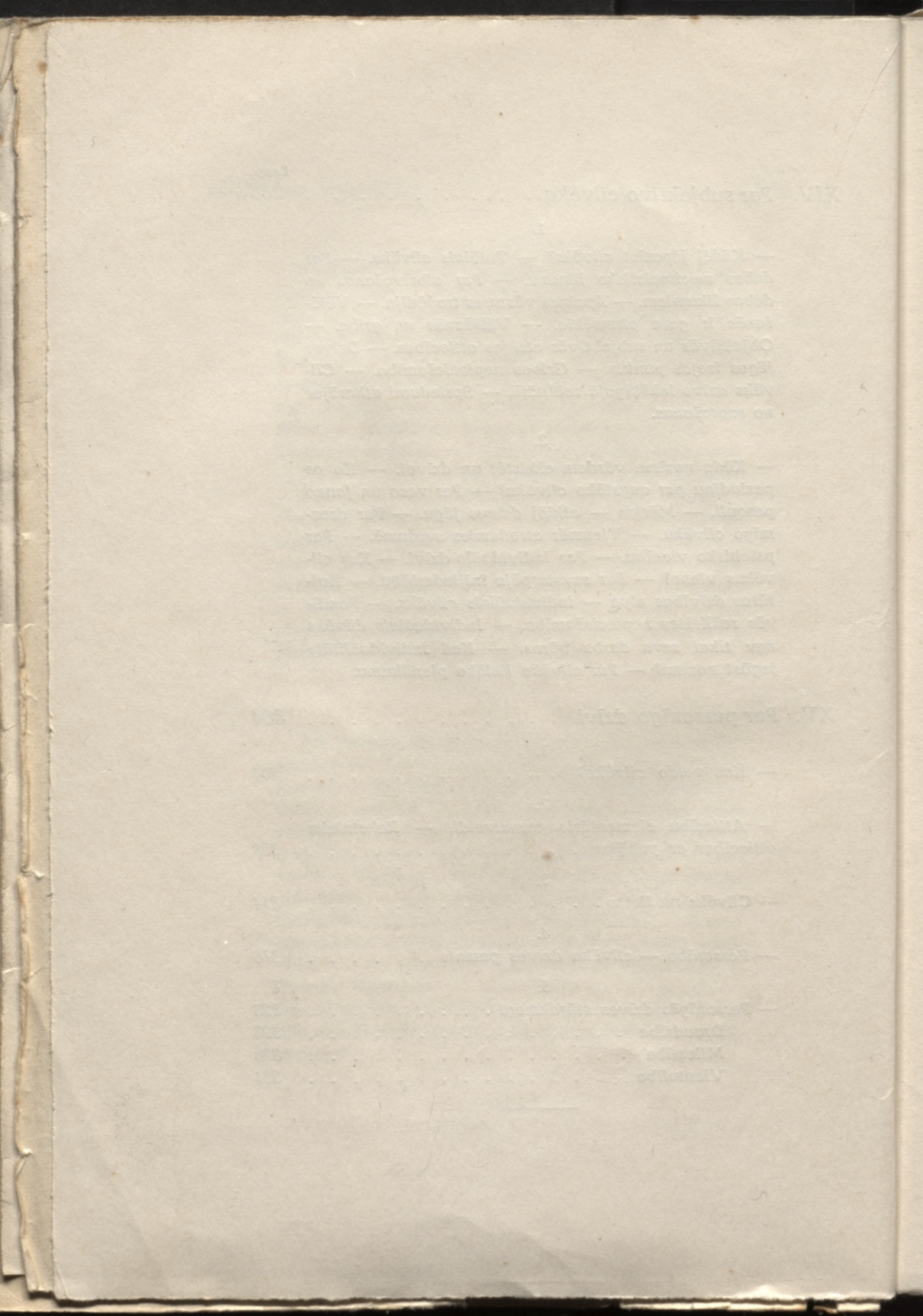
5.

— Personīgās dzīves stūrakmeņi 323

 Draudzība 323

 Mīlestība 326

 Vientulība 331

I

Nodomam, radīt tādu dzīvi, kas apmierinātu cilvēka sirdi un prātu, nav cita izejas punkta kā pats cilvēks. Apzinīgi vai neapzinīgi cilvēks visos laikos ir ilgojies un meklējis tādas zināšanas, kas palīdzētu tam saprast sevi pašu. Šai tieksmei ir daudz dziļākas saknes nekā tas mums ārīgi šķiet, šīs tieksmes raksturojot vienkārši ar zīnkāri. Cilvēks dzīvās un nedzīvās dabas pasaulē ir vienīgā būtne, kas pati sevi apzinās. Tas liecina, ka cilvēkam dabas norisē piešķirta vissvarīgākā funkcija: ar sevis apziņu jāapzinās visa daba. Tā tad, daba sevi apzinās cilvēkā, un cilvēks, sevi apzinādamies dabā, tiecas to nemitīgi pāraugt. Šī augšana visos laikos ir bijusi iespējama, un ja kāda lieta ir iespējama, tad tas nozīmē, ka tā jau iepriekš nolemta. Tādēļ pievērsoties zinātnei par cilvēku, mēs pievērsamies jautājumam par cilvēka likteni dabas parādību norisē. Katrs cilvēks savā pēdējā nosacījumā ir vienreizīga parādība, tādēļ svarīgi, ka viņš savā dzīves laikā apzinās savas esamības vienreizību, izprot savu dzīves jēgu; un bez sociālās valodas iemācās pats savu valodu, ko nav iespējams tulkot nevienā citā valodā. Katram cilvēkam, kā atsevišķam dabas loceklim, ir piešķirts savs uzdevums, ko bez viņa neviens cits nekad

nespēs veikt. Tādēļ, lūk, bez vispārējas dzīves jādzīvo sava dzīve un bez kopīgās valodas jārunā sava valoda.

Platons mācīja, ka tās nav acis, kas redz, bet gan tie esam mēs, kas ar to palīdzību redzam. Tā tad, ārējais cilvēks ir līdzeklis tam mūsos apslēptajam cilvēkam, kas redz, dzird, jūt, cieš, raud, priecājas, saprot. Bet dzīvē, diemžēl, mēdzam līdzeklim — ārējam cilvēkam — piešķirt lielāku nozīmi nekā pašmērķim — tam cilvēkam, kas mūsos apslēpts un ko mēs neredzam. Bet lai būtu iespējams saprast šī neredzamā cilvēka būtību, tad nav tik daudz svarīgs tas, ko mums saka, bet gan tas, ko mēs sevī atklājam ar sacītā palīdzību. Un mēs sevī vairāk atklāsim šo nepazīstamo cilvēku, ja katru dzīves mirkli sevī uzņemsim un aizvadīsim apzinīgi. Katrs mirklis šī nepazīstamā cilvēka sejā atstāj savas pēdas, tādēļ katram mirklim, ko dzīvojam, jābūt mērķtiecīgam.

Sastapt un pazīt sevī šo nepazīstamo cilvēku nozīmē pazīt sevī un savai dzīvei piešķirt tādu veidu, kādu mēs to īstenībā gribam redzēt. Cilvēks, pazīstot pats sevi, apliecina savu pārkumu dzīvās un nedzīvās dabas būtņu un lietu vidū. Ja mēs nespēsim sevī atklāt šo pārkumu un tam ticēt, tad nekādas mācības un valsts iekārtas mums nevarēs palīdzēt tikt galā ar savu dzīvi. Jo cilvēks, pēc dziļākās jēgas nosacījuma, veidojas no iekšienes uz ārieni un nevis no ārienes uz iekšieni. Apzinīgā sevis veidošana nav saprotama kā akts, kas izdarāms ārēji. Ārējā piepūle nav spējīga

pārveidot cilvēka dzīvi; dzīvi veido iekšējā piepūle, ko es gribu saukt par saprašanas aktu. Saprašana ir iekšējā cilvēkā galvenā veidotāja un audzinātāja.

Ir kāds spēks cilvēkā, kam apsīkstot pasaulē rodas sajukums un sākas varmācības. Tā ir ticība. Konfucijs, apzinādamies šī spēka svarīgumu, saka: „Tauta var dzīvot bez karaspēka, tauta var dzīvot trūkumā, bet tā nevar dzīvot bez ticības.“ Ticība ir katras mūsu darbības — *conditio sine qua non*, neredzama spēks, kas cilvēkā izraisa sparū un tam piešķir nesatricināmu nozīmi. Cilvēks tik ilgi tic, kamēr dzīvo, un tikko sāk šaubīties, sākas viņa bojāeja. Ja kādā laikmetā apsīkst ticība, cilvēki sašķeļas un naidā saceļas viens pret otru, viņi pazaudē kopīgās saknes un, bez iekšējās drošības, notikumi tos mētā un svaida visos vējos.

Daudzie dzīves kontinenti, parādību stāvokļos un cilvēkā, pār kuriem lidinās neziņas gars, mani pamudināja runāt par dzīves jēgu, tas ir, veltīt pārdomas tiem jautājumiem, kas šķiet tik parasti, bet kas savā būtībā ir tik dziļi un neskaidri, ka to priekšā stāvot, tie pamazām pārvēršas par noslēpumainām zīmēm, kas mūsos iedveš bailes un izbrīnu. Un to daru jo vairāk tādēļ, ka vienīgi dzīves jēgas izpratne var pacelt mūsu dzīvi un tai piešķirt nozīmi. Katram, kas grib pilnīgi izdzīvot dzīvi, tam kāda apzināta jēga jāiemieso dzīvē. Katram dzīvē ir kādas alkas, un kas pats necenšas tās piepildīt, tam neviens neko nevarēs palīdzēt; savas

alkas nepieciešami izteikt darbā, jo darbs atklāj cilvēka dabu.

Cilvēks ir būtne, kas alkst zināt; bet manuprāt daudz svarīgāk ir saprast nekā zināt. Kas saprot sava ideāla un alku dabu, tas cenšas to realizēt ar visiem saviem radošajiem gara spēkiem. Radišana ir process, ko mūsos atmodina nevis zināšanas, bet gan saprašana. Var taču visu zināt un tomēr tai pašā laikā neko nesaprast. Tādēļ bieži cilvēks ar lielām zināšanām nespēj un nevar atrast dzīvē vietu. Ja mūsdienu cilvēks par visu ir ieguvis informāciju, tad tas vēl nenozīmē, ka viņš visu sapratis. Tādēļ pilnīgi aplami rīkojas tie, kas zināšanu dēļ upurē dzīvi; nevis zināšanas glābj dzīvi, bet gan saprašana.

Ja dzīve nodara cilvēkam pāri, tad tas liecina, ka viņš kaut kādā veidā nav sevi sapratis, tas ir, nav spējis pārredzēt savu ieņemto vietu un ir nodarījis pāri savai dabai. Saprašana ir līdzeklis, ar kuŗas palīdzību cilvēks nodibina sakaru starp dabu un garu, starp cilvēku un cilvēku. Saprašana ir viens no lielākiem cilvēka spēkiem un šai spēkā slēpjas viņa realizācijas noslēpums.

Jāprot lasīt sveša domas tā, lai pāri tām varētu saskatīt paša domas. Ja kādā grāmatā mēs atrodam paši sevi, tad šī grāmata ir laba un tā ir piepildījusi savu mērķi; nav tik svarīgi saprast to, kādam mērķim rakstīta grāmata, bet svarīgāk par visu saprast, ko mēs savā dvēselē domājam, lasot šo grāmatu. Varbūt labākas ir tās grāmatas, kuŗām citu mērķu nav kā ti-

kai lasītājā modināt viņa paša domas un vairot viņā dzīves apziņu. Ja mēs sakām, ka grāmata kalpos šādam vai tādām mērķim, tad tā nav dzīva grāmata — pašmērķis, bet tikai nedzīva lieta, kas izgatavota šim vai citam nolūkam. Lai grāmata būtu kāda būdama, bet tai jābūt apdvestai ar mūsu personīgām alkām, mūsu dvēseles ilgām, grāmatai jābūt mūsu iekšējās dzīves spoguļim. Un ja lasītājs tādās grāmatās meklēs pats sevi, tad droši var teikt, ka tās viņam kļūs par atslēgu, ar kuŗas palīdzību atslēgs durvis, pa kuŗām ieies pats sevī un tur realizēs to, kas viņā vienreizīgs un neaizstājams. Lai citu patiesības būtu cik skaistas būdamas, bet tās nekad tik lielā mērā mums nepalīdzēs izaugt, kā mūsu pašu patiesības, kuŗas mēs sevī atklājam un realizējam. Dzīve atver durvis tikai tam, kas pie tās durvīm piekļauvē ar savu patiesības zizli. Man prasīs, ko darīt tiem, kas nevar savu patiesību atklāt un kas vienmēr dzīvo atkarībā no citu patiesībām. Es domāju, ja vispār kāds cilvēks ir ieskatījis cita patiesību, tad nevar būt, ka viņš savā dvēseles dziļumā stāigātu bez savas patiesības. Katra patiesība, ja mēs to esam sapratuši, mūs ved pie savas patiesības un savas dzīves jēgas realizācijas.

Es zinu, ka uzņemos grūtu uzdevumu un apzinos, ka mans darbs prasīs visu dzīvi: visos laikos ir mēģināts atklāt dzīves jēgu un to noskaidrot, bet mūsu laikmets cilvēkam uzdod no jauna atklāt savu dzīves jēgu un to piepildīt. Tas ir tāpat kā katram cilvēkam, ienākot esamības sfairā, jāiemācās elpot, neatkarīgi no

viņa radītājiem, gluži tāpat katram cilvēkam, neatkarīgi no citām apzinīgām dzīvēm, jāiesāk pašam apzinīgi dzīvot.

Un apzinīgi dzīvot nav viegli.

Cilvēkam no vienas puses jāizmanto sava dzīve, no otras — viņam jāpilda tas, ko dzīve vai laikmets viņam uzliek.

Turpmākā pārdomu gaitā raudzīšu skicēt totālā cilvēka profilu, kas tapis un veidojies dažādos zemes un gara kontinentos. Esmu tiecies sabīdīt tautu un laikmetu dzīves jēgas spoguļus, lai tādā kārtā skaidrāk varētu saskatīt totālo cilvēku un dzīves ainavu darīt noteiktāku.

1939. g. 14. augustā.

II

Kā saprast dzīvi? Vai lai mēs to saprotam tikai kā spītīgu straumi, kas savā gaitā neapturama, nepārveidojama, nepalēnināma un nepasteidzināma? Apzinoties esamības mirkli un tam veltījot savu uzmanību, vai tādā kārtā mēs to glābjam no izzūdamības? Man liekas, šāda mirkļu ķeršana ir nepārtraukta to zaudēšana. Tas mirklis, ko mēs gaidām, jau mums pagriež muguru, lai steigtos projām. Mēs atkal tukšām rokām gaidām nākošo mirkli, bet tas tikpat ātri kā iepriekšējais aizsteidzas.

Tādu atziņu par dzīvi rada novērojums: ne tikai mirkļiem, bet visām lietām piemīt pārejoša nozīme. Viss it kā steidzas mums garām, un mēs izbrīnā noskatāmies šai nevaldāmajā skrejā. Skatīšana izraisa atziņu, ka viss paiet, viss pazūd, viss iznīkst. No šī viedokļa tuvojoties dzīvei, mēs cilvēku redzam tās straumē ierautu un tās likumam pakļautu. Bet šī mūžīgā dzīves bēgšana mūs nogurdina un mēs drūmi noraugāmies paši sevī: kāda gan jēga, kāds gan pamatojums ir mūsu esamībai? Apkārtne, kurā mēs dzīvojam, katru dienu mums atgādina mūsu likteni. Mēs nevaram saprast un izdibināt šo parādību pirmcēloņus. Mēs vienīgi varam vērot un krāt atziņas par saviem novē-

rojumiem. Cilvēks ir skatītāja būtne, un tas ir viņa skats, kas viņā modina apziņu un viņa domām norāda noteiktu virzienu. Vecāka nekā domāšana ir cilvēka skatīšana: mūsu pirmsenči vispirms skatījās un tikai pēc tam domāja. Skatīšana ir bijusi ne tikai eksistences, bet arī reliģijas, dzejas, zinātnes un mākslas pamats. Skatīšanā uztvertā pasaule cilvēkā radīja izbrīnu, un izbrīns cilvēku pamodināja pētīt redzētā būtību un tā tiešos sakarus ar pašu skatītāju. Ja mūsu skats kļūst truls, kļūst trula arī dzīves ainava.

Katrs cilvēks dzīvē ieņem savu vietu un ieņemot šo vietu, tas sevi ne tikai parāda, bet arī pierāda, kas viņš ir. Mēs diezgan pareizi varam spriest par cilvēka nozīmi, ja mums ir zināms, kādu vietu viņš ieņem pasaulē. Dzīve nav tā, kas apmierina vai neapmierina, bet gan cilvēka ieņemtā vieta. Dzīve nav saprotama bez cilvēkiem un lietām, tādēļ veltījot uzmanību cilvēkiem un lietām, mēs veltam uzmanību pašai dzīvei. Dzīve ir tā maģiskā burve, kas atklājas tikai tam, kas ievēro savu pareizo vietu pasaulē. Cik pareizu vietu pasaulē mēs ieņemam, tik pat pareizu dzīvi mēs atklājam. Cilvēki un lietas, pasaulē ieņemot savas vietas un radot savstarpējas attiecības, rada to dīvaino plūsmi, ko sauc par dzīvi.

Noskaidrojot cilvēka vietu dzīvē un tās attiecības, ko rada cilvēka dzīves veids un viņa garīgās tieksmes, mēs vismaz relatīvi uzzinām, kāda jēga vispār ir cilvēka dzīvei. Ja turpmākos meklējumos neatklāsies tāda dzīves jēga, kas mūs varētu apmierināt, tad mēs vis-

maz uzzināsim, kādā virzienā mums jāiet, lai to atrastu, paturot acīs savas iekšējās individuālītātes prasības.

Cilvēciskās patiesības, diemžēl, ir maldīgas, un negribot pazemot cilvēku, tomēr jāieskata, ka tām nav absolūtas vērtības. Man nāk prātā Platona vārdi, ko viņš ar Sokrata muti saka atēniešiem: „Es, proti, rūpēšos par to, ka tas, ko es saku, par patiesu izrādīsies, ne tik daudz klausītājiem, bet vairāk man pašam... Rūpējieties par patiesību, un ja domājat, ka es jums ko patiesu saku, tad man pievienojieties, bet pretējā gadījumā mani apkaļojiet, cik spēdami, jo aizraujoties es varu maldināt sevi un jūs un no šejienes aiziet līdzīgi bitei, atstādams dzeloni“ (Faidons). Pievienojieties man vai arī mani apkaļojiet, bet patiesību tomēr nekad neaizmirstiet. Rītos, uzlecot saulei, izklīst tumsa, tāpat parādoties patiesībai — atkāpjas maldi. Varbūt nāks tāda diena, kad cilvēks pilnīgi svinēs uzvaru par maldiem, bet ja arī tas viņam nebūs lemts, tad vienmēr viņam būs lemts kvēlot ilgās pēc patiesības.

Aizies vecie laiki un atnāks jaunie, bet šo jaunu laiku seju varam iedomāties tikai cilvēciskas patiesības apstarotū, un šī seja, skatoties pagātnē, pazīs savus brāļus, kuŗu sirdīs smeldza arī viņas liktenis. Un jauno audžu sirdīs savukārt smelgs to liktenis, kuŗus tās gaida, un tā tas atkārtosies, kamēr cilvēks, ieņemot savu vietu pasaulē, veidos dzīvi.

*

Vēršot skatu gara pasaulē, man liekas, vispilnīgāk līdzšinējās dzīves jēga izpaudusies četrās vietās zemes virsū: Indijā, Ķīnā, Grieķijā un Eiropā. Protams, šāds iedalījums var būt tikai relatīvs, bet mans nodoms nav pasauli sadalīt ģeografiskos novados; es savos meklējumos neesmu atradis, ka cilvēka garam būtu robežas: visi cilvēki savā dziļākā būtībā viens otram ir ļoti radniecīgi un tuvi. Garīgā pasaulē nav tik lielas atšķirības, piem., starp indieti vai eiropieti, garīgā dzīve kā te pie mums, tā tur Indijā tiek saauستا no vieniem un tiem pašiem metiem, tikai savādākā ārējā izpausmē un veidojumā. Garīgo dzīvi, nav šaubu, ietekmē ārējās dzīves apstākļi un nosacījumi, bet tikai tik tālu, kamēr mēs kādas tautas vai cilvēka garam tuvojamies no ārienes. Spriežot par cilvēka vai tautu īpatnībām, varēsim runāt tikai par tādiem cilvēkiem un tautām, kuŗas savu dzīves jēgu objektīvizējušas garīgās vērtībās, kas ir uzglabājušās vai nu tradīcijās vai arī grāmatās. Par to cilvēku vai tautu, kas sevi nav iemūžinājuši gara mantās, dzīves jēgu mēs nevaram spriest. Indija, Ķīna, Grieķija un Eiropa ir tās četras vietas zemes virsū, kur dzīvā cilvēka gars vispilnīgāk sevi izpaudis un visdažādākos veidos apliecinājis cilvēka dzīves jēgu.

Nākošās četrās meditācijās es mēģināšu apcerēt indiešu, ķīniešu, grieķu un Eiropas, pareizāk varbūt teikt — kristīgo cilvēku. Šie četri cilvēki, kas tik dažādi saucas un tik dažādos apstākļos veidojuši savu dzīvi, tomēr dziļākā būtībā sevī nes radniecīgus gara elementus, un gudrie pāri gadu tūkstošiem sasniedzas rokās

un saprotas. Kopš tā laika, kad Indijas un Ķīnas lielās dzīves un gudrības grāmatas ir tulkotas Eiropas valodās, un šo tautu rakstnieki un domātāji mums apgaismojuši savas zemes cilvēku, šo zemju gars mums vairs nav terra incognita, pilniem malkiem no viņu avotiem varam atdzerties un savu pasaules saprašanu padziļināt. Bet lai svešo dziļi ieskatītu, saprastu un atzītu, mums jābūt, kā to Nīčše sacīja, klusiem un lēniem, mums jāiegaumē zeltkaļa māksla, kas prasa, lai mūsu darbs būtu smalks un delikāts, „un kas lēni nedara, tas nekā nereālizē“ (Morgenröte, 14).

III

PAR INDIEŠU CILVĒKU

1.

M a n s indiešu cilvēka skatījums izaug no Vedām, Upanišadām, Brahma Sutras, Bhagavad-Gitas un Budas runām, leģendām un stancām, jo pārējais, kas saistīts ar indiešu cilvēku, ir tikai šā pamata interpretācija un variācija. Mans indiešu cilvēks, palikdams pats sev uzticīgs, tiecas kalpot tam cilvēkam, kas grib dzīvot šodien un vienmēr.

Indietis galvenām kārtām jāsaprot kā reliģisks cilvēks. Viņa reliģija ir dzīves atbalsis un tā nav saistīta dogmā. Cik dzīve ir dažāda, tikpat dažāda ir indieša reliģijas interpretācija. Indieša reliģijas garīgā pieredze stipri saistīta ar īstenības jēgu. (Vedās atklātās patiesības nav atziņas ceļā atzītas, bet gan pieredzē atklātas. Tādēļ Vedu patiesības iespējamās pieredzes robežās un tās katra laika cilvēkam ir pārbaudāmas). Uzmanīgi lasot Vedas, ko indieši uzskata par grāmatu, kurai nav ne sākuma, ne gala, varam pārlicināties par vairākiem reliģijas ceļiem, kurus atklājusi reliģiskās atziņas attīstība. Vedās teikts, ka „sākumā nebija ne nā-

ves, ne nemirstības; diena nebija šķirta no nakts. Tikai „Vienīgais“ elpoja pats sevī; jo nebija nekā vairāk kā tikai viņš.“

„Tad pirmo reizi viņā pamodās vēlēšanās; un šī vēlēšanās bija pirmā gara sēkla.“

„Kas to lai zina, kas mums var teikt — kas dzemdinājis, no kurienes nāk radījums? Dievi nevar ieskatīties šajos dziļumos. Kas lai zina, no kurienes tas (radījums) ir nācis? Neviens nezina“(Rig-Veda, X, 129).

Vēlēšanās ir pirmā gara sēkla, kas vēlāk cilvēkā radīja gribu, kas apmierināja šo vēlēšanos. Šī dziļā Vedu atziņa, nav šaubu, Eiropā vispilnīgāko atbalsi ir atradusi Šopenhauera filozofijā. Šopenhauers pasauli uztvēra kā kaut ko bezjēdzīgu un nevis irracionālu. Ja Vedu g r i b a, kas kalpo vēlēšanās apmierināšanai, ir apzināta, tad Šopenhauera griba — visas reālītātes pamats, — ir akla, alogiska, neapzinīga, necaurredzama, bez pamatojuma un mērķa.

Vedās pār radīšanu plivinās dziļa neziņa un rezignācija. Radīšana, no metafiziskā viedokļa, ir neatmiņams brīnums. Šopenhaueram nekas, ko mēs parasti saucam par reālu, nav patiesi reāls. Viss ir tikai priekšstats, illūzija, smadzeņu fainomēns. Universs un individuālītāte ir tikai illūzija. Tapšana nav nekāda reālītāte, laiks ir fantoms, notikumi — mūžīgais sākums. Cilvēka dzīve ir tikai atkārtotāšanās; progress — tīra muļķība.

Tā pamazām Šopenhauers nonāk pie sava pesimisma un, beidzot, atzīst, ka cilvēka raksturs ir ne-

grozāms, tas nav spējīgs ne attīstīties, ne progresēt; kāds tas bijis sākumā, tāds tas paliks arī beigās. Šopenhauers, neredzēdams citas izejas, līdzīgi Budam, atzīst, ka cilvēks vienīgi tai gadījumā triumfēs pār pasauli, kad viņš sevi būs iznīcinājis vēlēšanās. Šopenhauera gribai trūkst ētiskā pamatojuma, turpretī indieša gribu nosaka ētiskie impulsi. Darmas atziņa ir tīri ētiska problēma. Darmu visai grūti definēt, bet tā nozīmē tikumu šā vārda visplašākā nozīmē: darma izveido attiecības starp normu un individuālo likumu; starp pienākumu pret sevi pašu un citiem. Darma ir ceļš, kas ved uz pilnību.

Runājot par Vedu cilvēku, nevar paiet garām tā problēmai par tradīciju, kas Vedu indietim ir svēta un kas ar tās palīdzību sevi iemūžinājis laikā un sev piešķīris neiznīcināmu varenību. Vedu tradīcija indietim apņem visapkārt kā nesagraujams valnis un to pasarga daudzus gadu tūkstošus no iekšējās un ārējās bojāejas. Svētuma tradīcija indietim nodrošinājusi viņa kultūru un viņa garīgo attīstību. Vispār, tie raksti, kas apsargāti ar svētuma tradīciju, gara dzīvi tiecas vērst īstenībā, tie cilvēku paceļ konkrēto pārdzīvojumu sfairā, kur katrs cilvēks kļūst par sava svētuma radītāju. Tādēļ indietis reliģiju uzskata par katra cilvēka personīgu lietu, jo reliģija ir iekšējā cilvēka valstība, iekšējās dzīves augstākā likumība; cilvēks, sevī atklādam šo augstāko likumību, var sākt dzīvot savu iekšējo dzīvi. Beidzot, varētu atzīt, ka tradīcijas, ko svēti apsarga, ir cilvēka iekšējie likumi, kurus pildot mūsu

cilvēciskā daba sasniedz augstāku līmeni. Indieša garīgā brīvība un iekšējā suverenitāte izaug no viņa tradīcijām.

Tradīcija tomēr var kļūt bīstama mūsu iekšējai atīstībai, ja mēs tai ticam akli. Bet indietis Vedas nav atzinis akli, viņa attieksme pret tām ir kritiska: pagātnē atzītās patiesības nedrīkst stāties ceļā tagadnes un nākotnes patiesībām. Svētas tradīcijas atbalss mūsu dvēselē mūs modina pateikties pagātnei un liek tiekties pēc nebeidzamās gudrības un mīlestības. Vedu brīvība sevišķi pārlicina, ka tur atziņa padziļina reliģisko pārdzīvojumu un reliģiskais pārdzīvojums apskaidro atziņu. Tādēļ kļūst saprotams, kādēļ indieša reliģiozā pieredze nav apkaļojusi zinātnes atklājumus, bet gan vienmēr tiekusies ar šiem atklājumiem saskaņot savu reliģiju.

Ja Kristus sekotāju varētu raksturot ar to, ka viņš, ticot Kristus dievišķai personai, pārējās reliģiozās pieredzes uzskata par illūzoriskām un citu praviešu mācības par nepilnīgām, tad indietis ar to, ka viņš savu reliģiozo pieredzi neuzskata augstāku par cita reliģiozo pieredzi. Tas liecina, ka indietis ir spējīgs ieskatīties cita uzskatā kā savējā un to atzīst par apbrīnas cietni. Vedās indietis nepazīst dogmas šauros žņaugus un par Dieva un atziņas ceļu atzīst cilvēka iekšējo brīvību. Apzinīgi cilvēks sāk dzīvot tikai iekšējā brīvībā. Šai sakarā Vedu cilvēku varētu saukt par pirmo cilvēku, kas apzinīgi iesāk ticēt, ka viņā iemājo gars, ko „zobens nevar sacirst, uguns sadedzināt, ūdens izkau-

sēt un gaiss izkaltēt.“ Vēdu indietis tic inkarnācijai, ka nāve ir tikai pāreja no viena ķermeņa otrā. Dvēsele ir pilnīgi neatkarīga no materijas. Visi mēs esam Dieva bērni un nemirstības mantinieki. Materija ir cilvēka kalps un nevis cilvēks materijas vergs.

Skaistākā mācība Vedās varbūt ir tā, kas māca, ka cilvēks nemitīgi tiecas atbrīvoties no nāves važām un ka tas nav materijas likumu rotaļlietiņa.

Indietis mīl īstenību. Viņš netic teorētiskām mācībām, bet tam, ko pats no sevis izveido. Viņš neapmierinās ar teoriju vai atziņu, viņš tiecas to realizēt. Ja ir dvēsele, tad tiecas to pazīt, ja ir Dievs, tad alkst to atklāt. Arī Kristus saviem sekotājiem prasa, lai tie būtu pilnīgi kā Dievs debesīs, jo tikai tie, kas tieksies pēc tādas iekšējas pilnības, būs spējīgi atklāt Dievu. Indietis tiecas kļūt pilnīgs, lai dievišķīgajā pilnībā varētu baudīt Dieva klātieni. Šai ziņā indiešu Dieva meklētājiem ir tuvi kristiešu svētie¹⁾. Kā mūsu svētais, tā indiešu gudrais, savu sīko zemes apziņu tiecas aizstāt ar universālo apziņu.

Indietis vārdam pašam par sevi nepiešķir nekādu nozīmi. Vai smarža pazaudē savas īpašības, ja to nosauc kādā citā vārdā? Tāpat Dievs nepazaudē sevi, ja to nosauc kādā citā vārdā. Indietis meklē vienību dažādībā. Tādēļ reliģijas indietis uzskata tikai par nepārtrauktu dvēseles ceļojumu: ir tikai viens ceļš un tas, cauri dažādām zemēm un tautām, ticībām un atziņām,

¹⁾ Skat. meditāciju par Svētajiem un filozofiem.

ved uz Vienīgo Dievu. Katra reliģija ir tikai līdzeklis, ar kurās palīdzību materiālajā cilvēkā atklāj Dievu, kas visos cilvēkos vienlīdzīgi iemājo. Reliģijas tā tad nav nekas cits, kā tikai Dieva esamības atklājējas materiājā.

Vedu cilvēka attieksme pret Dievu varbūt visskaidrāk izpaužas šajos apdvestajos vārdos: „Tas, kas eksistē, ir Vienīgs, bet tikai gudrie to apzīmē dažādiem vārdiem“ — *Ekam sat vipra bahytha vadanti* (Rig-Veda, 164, 41). Vedu indietis visas zemes laudis uzskata par Dieva bērniem, tādēļ Dievam neesot ne izredzēto, ne atstumto, viņam visi ir vienādi un visi ir mīlami. Dievs viņam ir visa universa un nevis kāda kontinenta vai tautas gars. Tādēļ Dievu cilvēks var atklāt staigājot visdažādākos atziņas un gudrības ceļus. Šī atziņa indietim palīdzēja garīgo dzīvi saaukt no visdažādākām atziņām. Katru tradīciju, kas cilvēkam palīdz dvēseli pacelt līdz Dieva apziņai, indietis uzlūkotu par labu esam. Bet šīs tradīcijas nesastinga un dzīvo cilvēku nepakļāva aklam kalpības garam. Tradīcija, ja tās sargātāji iekšēji nav miruši, var augt un attīstīties līdzīgi cilvēkam. Un tas varbūt tādēļ, ka visām Vedām pāri jumjas atziņa, ka radīšanai nav ne sākuma, ne beigu. Radīšanas mūžīgā atjaunotne indietī izraisīja domas par cilvēka Es neiznīcību. Es — tas ir dzīvais gars ķermenī. Es — nav ķermenis. Ķermenis mirst, bet Es nemirst. Es atrodas ķermenī, bet ja tas iznīks, tomēr Es nebeigs dzīvot.

Indiešu cilvēks, sevišķi pēc tam, kad ārieši, Vedu radītāji, sajaucās ar Indijas iedzīmtajiem, sevi vispil-

nīgāk izpauž trijās grāmatās: *Upaniṣadās*, *Brahmā Sutrā* un *Bhagavad - Gīta*. Upaniṣadās koncentrējas visa indiešu filozofija, no kuŗām izaug Brahma Sutra, kuŗā indiešu gudrie mēģina loģiskos terminos interpretēt Upaniṣadu galvenās mācības. Bhagavad-Gīta ir praktiska rokas grāmata — j o g a č ā s t r a, — kas apcer galvenās metodes, kādā kārtā sasniedzama patiesā reliģijas dzīve. Blakus Vedām, šīs grāmatas Indijā tiek uzskatītas par svētām.

* * *

Salīdzinot Upaniṣadu filozofiju ar Eiropas filozofiju, varētu līdzībā teikt, ka Eiropas filozofija atgādina lazdu krūmu ar lielākiem un mazākiem riekstiem, kas katrs sevī ietver kodolu, bet Upaniṣadu filozofija atgādina milzīgu jūru, kuŗai nav ne krastu, ne malas. Upaniṣadās valda ūdens gars, tur nevar vienu domātāju atšķirt no otra, visi domātāji ir sakusuši lielā vienībā un liekas, ka viena galva domā daudzu atsevišķu cilvēku vietā. Eiropā valda atsevišķais īpatnis ar savu individuālītāti, savu dzīvi un iekšējiem likumiem, bet Indijā valda kopības gars un tādēļ grūti runāt par kādu atsevišķu indieti, bet gan par visas Indijas kopīgo garu.

Ja gribam pazīt indiešu cilvēku, tad jāmēģina izprast šīs kopības garu. Un kopības gars izprotams tikai tad, ja būsīm sapratuši indieša reliģiju, kas viņam ir visu to iespējamību atklāsme, kur cilvēks var pats sevī piepildīt dzīves visdažādākos veidos. Upaniṣadu stiprums ir, ka tās nebazējas teoloģiskos prātojumos.

bet gan garīgās dzīves pieredzē. Dzīve nav dogmatiska: viņā visas idejas un visi darbi atrod izlīdzinājumu. Upanišadās ir iemūžināts ne filozofs, bet gan dzīves jēgas meklētājs, kas novēršas no abstraktām un pievēršas konkrētām idejām un to realizācijai dzīvē. Šo indieša konkrēto dzīves uztveri raksturo arī viņu Dieva — Brahmas uztvere: Brahmam nav iespējams pazīt, bet gan to var realizēt un tas atklājas personīgā pieredzē. Upanišadās Brahma nav noteikts, jo to ar cilvēka prātu nav iespējams apcerēt. Brahma ir viss, ko tik vien cilvēks var iedomāties. Viņš ir saprāts — *vijnan* —, gudrība — *ahina*, vara un darbība. Vārdus sakot, indietis savu Dievu uztver kā kaut ko absolūti nenosakāmu, tā ir būtne, kas vienmēr eksistē, kas ir brīva no visiem likumiem un katra veida kausalitātes. Brahma ir brīvs.

Vārdam *brīvs* Upanišadās ir ierādīta visaugstākā vieta. Ja jau Vēdu sacerētājs — *riši* stāv pāri visiem uzskatiem un dogmām, tad Upanišadu domātājs sevi ir pacēlis līdz absolūtai brīvībai. Un šis Upanišadu brīvības gaiss mūs spirdzina un spēcina, tās lasot mēs jūtamies it kā būtu pacēlušies augstos kalnos. Upanišadas lasot, mums kļūst skaidrs, kādēļ Dostojevskis apgalvojis, ka „mūsu nākotnes likteņos, varbūt, Āzija būs galvenā izeja“ (1881., janvāris, *Dņevnik* pi-sateļa). Brīvības gaiss, ko tur elpo cilvēks, tam dod spēku ieskatīt citu uzskatus un palikt uzticīgam pašam savam uzskatam.

Viena no svarīgākām problēmām Upanišadās ir cil-

vēka E s problēma. „Es“ problēma indiešu cilvēku pamudina vērsties sevī un tur apcerēt savu iekšķīgo dabu. Cilvēks nezina, kas radījis pasauli, nezina, kas ir augstākā dvēsele, to vārdā nevar nosaukt, bet varbūt caur cilvēka dvēseli un sirdi šī augstākā daba pazīst pati sevi; un, varbūt, cilvēks, pazinis pats sevi, kļūst patiesi nemirstīgs. Upanišadās lasām lūgšanu, kas tuva visu zemju un visu laiku cilvēka sirdij: „Ved mani no neīstā pie īstā, ved mani no tumsas pie gaismas, ved mani no nāves pie nemirstības.“ — *Asato mā sad gamaya tamaso mā iyotir gamaya marṭyor mā amṛtamgamaya* (Up. I, 3, 27). Upanišadu domātāju galvenais mērķis ir nest mieru un brīvību cilvēka alkstošajam garam. To gribēdami realizēt, viņi pievēršas cilvēka iekšējai dzīvei un mēģina izprast tās noslēpumaino dabu. Kas tad ir cilvēka Es daba? Upanišadu domātājs atbild: „Es ir brīvs no grēka, brīvs no vecuma, no nāves un bēdām, no bada un slāpēm“ (Up. VIII, 7, 1). Vārdu sakot, Es ir kaut kas tāds, kas nav pakļauts ne vēlmēm, ne iztēlei, tas ir kaut kas tāds, ko jācenšas saprast. Mūsu ķermenis ir tikai instruments, ko Es izlieto savām vajadzībām. „Es“ nav ķermeņa produkts. „Kad cilvēks iemieg, guļ un atrodas pilnīgā mierā, tad liekas, ka E s neguļ, viņš ir tas, kas viņš ir“ (Up. VIII, II, 1). Es, tā tad, ir kaut kas tāds, kas atrodas ārpus materijas, ārpus empiriskās pasaules. E s ir nemirstīgs, tas iemājo pats sevī un pats sev ir sava gaisma. „Kad saule ir norietējusi, kad mēness ir aizgājis, kad

uguns ir apdzisusi, Es pats sev ir sava gaisma (Brh. Up. IV, 3, 6).

Indiešu cilvēks Dievu iziet meklēt no sava individuālā Es. Mums eiropiešiem tikai 5. g. s. pēc Kristus sv. Augustins atklāja atziņu: „pazinis sevi, pazīšu tevi.“ Vai vēl skaidrāk: „Redzi, tu iemājoji mani, bet es biju ārpus sevis un tur tevi meklēju; un tevis radītā dailumā es kā kroplis klejoju.“ Sv. Augustinam vajadzēja izstaigāt gaŗus domu mocekļa ceļus, kamēr sevī atklāja patiesību, ka mūsu dzīvais gars ir Dievs. Upanišadās par šo pašu Dievu lasām: „Dievs, visa radītājs, lielais gars, kas vienmēr sēd radījumu sirdīs, ir sirds, intelekta un gribas veidojums. Tie, kas to zina, kļūst nemirstīgi.“ — *Eša devo vičvakarmā mahatmā sadā jamānām hrdaye sannivistah — Hrdā manīšā manasābhiklptoya enam vidur amrtās te.* (Up. IV, 17). Bhagavad-Gitā teikts, ka Dieva (Brahma) īstā daba saucas sevis pazīšana; tas, kas pazīst pats sevi, ieiet Brahma esamībā (8, 5).

Indiešu cilvēks tā tad par augstāko reālītāti apzīmē „Es“. „Es“ stāv daudz tuvāk absolūtajam nekā domas; domas pašas par sevi nav absolūtas. „Es“ tiek uztverts kā universa refleksija. Pasaule indietim ir galīgā cīņas process, lai tā varētu kļūt bezgalīga: šī tieksme ir individuālā Es pamats.

Iekšējā dziļumā un attīstībā indietis ir pārāks par Eiropas cilvēku. Indietī individuālā dvēsele kopš Vedu laikiem atrodas cīņā ar zemāko dabu, un individuālā dvēsele vienmēr ir turēta par visaugstāko pasauli. Cil-

vēka dvēselei, cīnoties ar neapzinīgo dabu, jāsasniedz gara brīvība, harmonijas likums un absolūtais prieks. Dzīves cīņa, pretrunas un paradoksi liecina, ka cilvēks nav realizējis pilnību; indivīds, būdams kaujas lauks, kurā cīnās pretstatīgi spēki, vienmēr sevī nes ilgas pēc harmonijas, prieka un pilnības. Cilvēkam jābūt pārākam par notikumiem un ideāliem, ko gribam realizēt, jābūt dižākam par pretrunu mokām.

Indietim cilvēks ir augstāks nekā viss pārējais, kas atklājas universā, un viņa liktenis mudina realizēt sevi tik tālu, kamēr tas top vienība ar bezgalību. Realizācijā daba ir apslēpusi dzīvi, un kad dzīve tiek attīstīta, dabas liktenis ir piepildīts. Dzīve ir apslēpusies dabā, un kad apzinīgi to atbrīvo, tās mērķis ir sasniegts. Bet cilvēks apzinīgi sevi piepilda tikai tad, kad viņa gars izteicas. Un gars savukārt sevi var izteikt, kad to absorbē augstākā intuīcija.

* * *

Upanišadu augstākais ideāls ir cilvēka un Dieva radīta vienība. Pasaule nav radīta, lai tā eksistētu pati sevī. Tā nāk no Dieva un tādēļ tai miers jāmeklē Dievā. Bet Dievs indietim atklājas sevis pazīšanā, tādēļ viņa dzīves augstākais ideāls ir sevis realizācija. Par sevis realizāciju runājot, jājautā: kas ir tas, ko cilvēks sevī grib realizēt? — Cilvēka dabā ir daudz zemu un vulgāru īpašību: cilvēks ir patmīlīgs, mazisks, paštaisns, neiecietīgs, bezkaunīgs, nenovīdīgs, vārdu sakot, cilvēks ir ļoti zemu īpašību gūsteknis. Ar sevis

reālizāciju jāsaprot, ka cilvēkam savā apziņā jāpacel-
tas, kas viņa dabā ir īsts, brīvs, labs, cēls un daiļš.
Visu to apzinoties, cilvēks sevī uzvar dzīvnieku un
pāraug katra veida godkārības; viņš savu vītālo ener-
ģiju pakļauj gara dzīves un nevis neapzinīgo, zemo
instinktu kalpībai. Ar sevis reālizāciju jāsaprot dvēse-
les augšana, pašcīņa un pašuzvara.

Indiešu cilvēka sevis reālizācijas problēma eiropie-
tim kļūst skaidra, kad tas iepazīstas ar Indijas jogām.
Vivekananda, man liekas, skaidrāk un saprotamāk
nekā citi indologi apcerējis jogas. Vivekananda, pats
būdam indietis un par Indijas garu rakstīdams eiropie-
šiem un amerikāņiem, ir uzbūvējis tādu tiltu starp šīm
divām pasaulēm, pa kuru, man liekas, katrs var droši
staigāt. Tādēļ apcerot jogas, es palieku Vivekanandas
jogu interpretācijas robežās.

Vārds *joga* ir daudznozīmīgs. Aktīvs cilvēks ar
jogu saprot saistību ar sevi un visu cilvēci; mistiķi —
sava individuālā es saistību ar augsto, nemainīgo Es;
garīgais cilvēks — saistību starp sevi un mīlestības
dievu; filozofi to saprot kā saistību ar visu esošo.
Joga sanskritā nozīmē četrus filozofiskus virzienus;
tas, kas tiecas aptvert šos četrus virzienus, saucas par
jogu. Aktīvo cilvēku sauc par karma jogu; garīgo cil-
vēku — bhakti jogu; mistisko cilvēku — radža joga un
filozofisko cilvēku — džnana joga.

Karma joga ar darbības palīdzību tiecas reālizēt
sevi un atklāt Dievu. Katrs cilvēks vienmēr kaut ko
konkrētu dara, lai varētu eksistēt, bet karma joga

māca, kādā kārtā visizdevīgāk izlietot savu enerģiju. Darbs bieži sagādā sāpes un nepatiku. Labu darbu atmaksā ar nepateicību, un mēs jūtamies vīlušies un nomākti. Karma joga māca strādāt aiz mīlestības pret darbu, bez jebkādiem savtīgiem nolūkiem; karma joga strādā tādēļ, ka jūt, ka darbs viņam ir derīgs un palīdz dzīvot. Darbā viņš ir dāvātājs, un nekādu atlīdzību viņš par savu darbu negaida.

Bhakti joga ir garīgu cilvēku reliģija. Tādi cilvēki par visu vairāk mīl Dievu. Viņi visu dara, lai zemes virsū varētu paust Dieva godību. Dievs viņiem ir kaut kas konkrēts un viņi to mīl. Racionālisti viņiem atgādina mulķi, kas sasita svēto tēlu, lai izdibinātu, no kāda materiāla tas veidots. Bhakti joga māca mīlēt Dievu un visu labo nevis tādēļ, lai iekļūtu paradīzē un nodibinātu labklājību zemes virsū; Dievs jāmīl pašas mīlestības dēļ. Dievs viņiem ir visa radītājs, visa aptvērējs un visa zinātājs. Kur valda mīlestība, tur arī viņš ir, tur arī viņš atklājas.

Radža joga ir vienmēr nomodā par dvēseli. Viņš neatsakās no sava prāta un nevēlas, lai arī kāds cits atteiktos no sava prāta. Radža joga cilvēkā saskata trīs pakāpes: pirmā pakāpe ir instinkts, visnaivākā attīstības pakāpe dzīvniekos; otrā — prāts, spēja domāt, naivākā attīstības pakāpe cilvēkos. Instinkts ir mūsu pilnīgi aprobežota spēja; tādēļ arī dzīvnieku darbības lauks ir aprobežots. Turpretim cilvēku darbības lauks, ņemot vērā prātu, ir daudz plašāks, kauču prāts ir nepietiekams instruments, ar kuŗa palīdzību pilnīgi va-

rētu izteikt atziņu. Arī prāts var attīstīties tikai līdz zināmai pakāpei un līdz zināmai robežai; bet prāts tiecas pārraut šīs robežas un grib ietīties bezgalīgajā sfairā. Pasaule ir tikai bezgalības atoms, kas atspoguļojas mūsu apziņā, un šais šaurajās robežās darbojas mūsu prāts; prātu pārvalda vēl kāda cita vara, un šo varu Vivekananda sauc par iedvesmi — tā ir trešā pakāpe.

Instinkts aprobežo dzīvnieku; prāts — cilvēku, un iedvesma — cilvēku — Dievu. Vairāk vai mazāk attīstītā cilvēkā iemājo visas trīs šīs spējas; tās savstarpēji iedarbojas un viena otru papildina. Bieži instinktu notur par iedvesmu, un šī maldīšanās ir visbīstamākā mūsu iekšējā attīstībā. Radža joga attīstības metode ir koncentrācija. Katram cilvēkam, lai veiktu savu darbu, jākoncentrējas. Jo vairāk kāds cilvēks koncentrējas, jo dziļāk viņš spēj saprast, kā darbu, ko veic, tā lietu, ko skata. Koncentrācija ir vienīgais ceļš, kas ved pie atziņas. Radža jogas sistēmas pamats ir koncentrācija. Ja cilvēks pārāk norūpējas par savu ķermeni, tad viņa dvēsele atrodas lielā nenoteiktībā un izklaidā. Radža jogas mācības mērķis ir cilvēka dvēseles un viņa domu pazīšana.

Džnana joga (jnana-yoga) ir domātājs un filozofs, kas grib ielūkoties viņpus labā un ļaunā, viņpus materiijas un gara. Viņu neapmierina šīs pasaules niecība. Viņš savā domāšanā nemitīgi traucas uz priekšu, viņš meklē gudrību grāmatās un visur citur, kur tā atrodama. Nekas viņu nevar apmierināt; viņš jūtas visuma

okeanā kā ūdens lāse. Džnana joga alkst redzēt patiesību, viņš tiecas to realizēt, viņš pats grib kļūt par patiesību, viņš vēlas būt vienībā ar visvareno Dievu. Tādu Vivekananda raksturo indiešu filozofu, kam Dievs ir viņa dzīves dzīve, dvēsele — viņa dvēseles dzīve. Dievs ir viņa paša Es. Viss, kas saistīts ar zemi, no viņa nokrīt un viņā paliek tikai Dievs.

Ja šīs četras jogas tiek vērstas vienībā, tad tās spēj cilvēku pilnveidot. Indiešu cilvēks, acīm redzot, reliģiju saprot kā personīgā cilvēka realizāciju. Cilvēkam jāklūst par to, kam viņš tic.

* *

*

Klusēšanu indiešu cilvēks saprot kā augstāko gudrības izpausmi. Klusēšana sevī ietver vairāk jēgas nekā vārdi; klusēšanā atveras dievības bezdibeni. Upaniśadās ir jautāts par to, kas ir Dieva daba; gudrais neko neatbild un cieš klusu; bet, beidzot, kad viņam neatlaidīgi uzmācas ar jautājumu, viņš izsaucas: „Absolūtais ir klusums!“ — *Cānto yam atmā*. Dievišķās reālītātes mistērija indietim ir tā, par ko nevar pateikt. Indiešu gudrais saka: „Ne acs, ne vārds, ne gars tad neklausa; mēs nezinām, kā ir iespējams pazīt šo būtņi“ (Up. 3). Klusēšana indietim ir dievišķās gudrības sākums. Augstākā gudrība nav vārdi, bet iekšējā skaidrība, ko apgaismo intuitīva saprašana. Klusējot indiešu cilvēks grib teikt, ka augstākā atziņa nav sasniedzama ne mācīšanās, ne ģeniālītātes, ne zinātnes ceļā. „Nemeklē viņu (Dievu) ar daudziem vār-

diem, vārdi vienīgi nogurdina mēli“ (Brh. Up. IV, 4, 21). Augstākā gudrība atklājas iekšējā apskaidrotības brīdī. Mūsu Plotins, līdzīgi indiešu gudrajiem, atzina, ka Dieva redzējums nav apcerams ar prātu, tas ir kaut kas tāds, kas ir lielāks nekā prāts, kaut kas tāds, kas iet pāri prātam (Inge, Plotins, II, 140. lpp.).

*

Upanišadas pasauli uztver kā Dieva izpausmi: vairākās vietās ir teikts, ka pasaule ir tikai absolūtā gara attīstība. Daba ir spontāna un neatkarīga paševolūcija. Pašizpaušme — *selfexpression* — ir absolūtā būtība. Aktīvitate ir dzīves likums. Spēks esamībā ir inerts. Maija, enerģijas nozīmē, ir potenciāli mūžīgā esamība. Maijas mācība pasauli uztver kā illūziju. Pasaule laikā un telpā ir parādība, illūzija, Dieva ēna. Indieša pasaules irrealā uztvere neaptumšo viņa dzīves jēgu. Dzīvi viņš uztver kā harmoniju un mūžīgo ritmu. Dzīve ir paša Dieva atklāsme. Viņa prieks pilda visas formas. Upanišadu mācība patiesībā ir panteistiska. Tur Dievs nav transcendentāla parādība, bet gan tas pats sevi atklāj pasaulē, un pasaule ir viņa dzīves izpaudums. Tā tad, indiešam Dievs ir pati reālitate. Dievs ir universa apzinīgais gars. Šai atziņā ir apslēptas nevis atsacīšanās skumjas, bet papildījuma prieks. Šopenhauers, pasauli uztverdam kā irreālitate, nonāk pie iekšēja tukšuma. Viņa pasaule kā griba nav radoša. Tas, ko griba rada, ir tikai šķietamība; griba neko nerada. Šopenhauers to uztver kā negāciju. Upanišadu indietis nenonāk pie iekšēja tukšuma tādēļ, ka universa

gribai piešķir mērķniecību: universs ir Dieva izpaudums. Turpretī Šopenhauers universālai gribai nepiešķir nekādu mērķniecību, to uztverdam kā mūžīgo mieru; viņa gribai nav ne mērķa, ne noteiktības, tā savā būtībā ir indiferenta un nevarīga. No Upanišadu viedokļa tāda pasaules uztvere ir absurdiska. Jo nav iespējams saprast, kā no aklas vēlēšanās un tukšas šķietamības var rasties tāda reālitate, kādi ir mūsu jutekļi un iekšējā dzīve. Ārējā pasaule Šopenhaueram ir tikai smadzeņu fainomens, bet smadzenes taču ir ārējās pasaules daļa. Ja griba ir akla, vai tad tā var kalpot mūsu vēlmēm, kas jau Vedās uztvertas kā „gara pirmā sēkla“. Šopenhauera pasaules pretrunas liecina tikai to, ka patiesībā pasaules griba ir mērķniecīga un sevīs papildīšanās izpaužas augstāka dzīves jēga. Pasaulē nav nekā tāda, kas būtu bezjēdzīgs.

Upanišadu domātāji, kuriem pasaule tēlojas kā ir-reālitate, tiecas pēc bezgalīgās reālitates. Šī apzinātā tieksme indietī atklāja savu iekšējo reālitate un šai ziņā indietis ir dziļāks par citu zemju ļaudīm. No cilvēka iekšējā dziļuma atkarājas arī dzīves dziļums. Indijā par viscienīgākiem uzskata Absolūta pielūdzējus; otrā vietā nāk personīgā Dieva pielūdzēji, viszemāki ir tie reliģiskā gara izpaudēji, kas pielūdz dabas spēkus. „Dažiem ļaudīm dievība atklājas ūdenī, kur tie peldas; vairāk attīstīto ļaužu dievība atrodas debesīs; bērni (no reliģiska viedokļa) savu dievību redz akmens un koka tēlos, bet gudrais savu Dievu atrod sava Es dzī-

lēs.“ Tā tad, visaugstākā reālītāte ir pats cilvēks, kas Dievu atklāj sevī un nevis kādā ārējā tēlā.

Apgaismots indietis nenicina tos, kas dievību uztver elkos, jo elki, tāpat kā atziņas, pār cilvēkiem met neizprotamā ēnu. Indiešu garīgā iecietība pieļauj pat māņticību un aizstāv dažādu rituālu ieražas. Indijā vienkāršās tautas reliģiskais līmenis diezgan primitīvs, bet indiešu gudrais, redzēdams, ka reliģija ir tik personīga lieta, ļauj katram ar to tikt galā, jo uzspiesta reliģiska pārliecība ne vienkāršu, ne augsti attīstītu cilvēku nevar iekšēji apmierināt. Indietis reliģisku pārdzīvojumu un uzskatu izpaudumā ir brīvs; un jo kāds sasniedz lielāku iekšēju brīvību, jo tas stāv tuvāk Absolutam, tas ir visuma garam.

Indietis, paturēdams sevī šo iekšējo brīvību, sevi apgaismo ar augstāko saprātu. Radhakrišnans, Kalkutas universitātes filozofijas profesors, apgalvo: „Heretiķu medības, kas daudzām reliģijām ir tik ieredzēta rotaļa, hinduismam ir sveša, neparasta lieta.¹⁾“ Reliģiozo indieti tā tad varētu raksturot ar dvēseles toleranci un garīgo brīvību. Katram cilvēkam ir tiesības izvēlēties savu Dievu un to pielūgt tā, kā viņš pats to vēlas. Un tas tālab, ka indietis kopš Vedu laikiem tic Vienīgajam Dievam. Kādā indiešu tautas dziesmā teikts, ka par spīti daudzajiem vārdiem, ar kādiem Dievs pazīstams, tomēr visa zeme un visi cilvēki noliecas vienīgā, lielā Dieva priekšā²⁾.

*

¹⁾ S. Radhakrishnan, *L'Hindonisme et la vie*, 30. lpp. Paris, 1935.

²⁾ Gover, *The Folksongs of Southern India*, 165. lpp.

Indietim reliģija ir dzīves ceļš, un viņš tiecas sevi vairāk izteikt darbos nekā domās. „To, kas dara labu — un nevis tas, kas tic šādaī vai tādaī dogmai — nekad nevar piemeklēt ļauns liktenis“ — *Na hi kaly-āṇart kačcit durgatim tāta gacchati* (Bhagavadgītā). Ne teorija, bet darbs rada dzīvi. Kas grib pārliecināties par savas mācības pareizību, tam tā jāpārbauda darbā. „Veic taisnīgus darbus, jo darbs ir labāks nekā bezdarbs; bezdarbībā nevar uzturēt pat savu miesu“ (Bhagavadgītā, III, 8).

Lai mūsu domas un uzskati būtu kādi būdami, bet mēs visi vienā ziņā esam vienis prātis, ka cilvēkam jābūt labvēlīgam, godīgam, pateicīgam un līdzjūtīgam. Indietis to atzīstot pilda savu darmu. Šis indieša morāles likums neprasa, lai cilvēks ieslēgtos dogmā vai sektantismā, bet vienīgi prasa, lai cilvēks atzītu taisnīguma likumu un lielā iekšējā nopietnībā meklētu patiesību. Darma praktiski nav nekas cits, kā pareiza darbība. Darma māca, ka cilvēks nedzīvo tikai no maizes, darba, kapitāla, godkārības, varas vai no attiecībām ar ārējo dabu, bet gan no gara dzīves. Darmu realizēt, nozīmē sevī realizēt savu garu. Bhagavadgītā lasām šos vārdus, ko gribētos ar zelta burtiem ierakstīt visas cilvēces sirdī: „Visniecīgākais paša pienākums, kas labi izpildīts, ir labāks nekā sveša pienākums. Sveša darma ir pilna briesmām: labāk mirt nekā atstāt savu darmu nepiepildītu“ (III, 35).

Katrs iekšējais stāvoklis ir vajadzīgs un kā tāds tas ir labs. Zieds nenoliedz lapu, lapa nenoliedz kātu,

kāts nenoliedz saknes. Attīstība iet no pakāpes uz pakāpi, no viena iekšējā stāvokļa uz otru. Bet lai panāktu šo iekšējo līdzsvaru, tad jāatzīst ne tikai to likumu, kas valda dabā, bet arī to, kas valda gara un morāles pasaulē. To ņemot vērā, mēs būsim spējīgi veidot ne tikai savu raksturu, bet noteikt arī savu likteni. Nekas nezūd, ko mēs darām, un nav tādu šķēršļu, kas mūsu darba piepildīšanos aizkavētu. Visniecīgāka labdarība, ko mēs varam izdarīt, mūs var pasargāt no lielām nelaimēm. Tas, pie kā mēs esam saistījuši savu sirdi, nepazudīs ar mūsu ķermeni. Tādā kārtā indietis dzīvei piešķir mūžības jēgu.

Cilvēks nav vienkāršs instinktu mechanisms. Gars viņā var priekā liksmot un bēdās skumt. Bhagavadgītā ir teikts, ka cilvēkam sevi jāpaaugstina pašam caur sevi. Cilvēks dzīvi var iegūt un to pazaudēt, viņš var rīkoties šā vai tā, un, lūk, šai cilvēka iekšējā apziņā viņa brīvība. Augstākais ideāls, pēc kā cilvēks tiecas, ir līdzsvars. Indietis tāpat pēc tā ilgojas kā katrs cilvēks, kas grib piepildīt savu dzīvi. Bhagavadgītā es atradu vārdus, kas šīs augstās ilgas vienādi apstiprina visos cilvēkos, kas grib savai dzīvei piešķirt dziļuma jēgu. „Tas, kas līdzsvarots priekā un bēdās un pastāvīgs, tas spējīgs nemirstībai“ (II, 15). „To, kura prāts ir mierīgs bēdās, bezkaislīgs baudās, brīvs no vēlmēm, bailēm un dusmām, — sauc par gudro ar līdzsvaroto domu“ (II, 56).

patad ne
tidrivas -
bet iemrojis
mieris, brī-
va.

Viens no lielākiem notikumiem indiešu gara dzīvē ir Budas parādīšanās. Buda, kas nozīmē — „to, kas atmodies“, patiešām indiešu tautā atmodināja jaunu pasauli. Uzskatu maiņai, lai tā būtu īsta, jānotiek no iekšienes uz ārieni. Reliģijas meistara uzdevums nav tik daudz radīt jaunus uzskatus, kā atmodināt jaunas alkas; jānāca tikai skatīties, patiesība pati parādīsies. Buda, kas pats bija atmodies Indijas dziļās gudrības klēpī, piecēlās un gāja modināt savu tautu. Tas notika pieci simti gadu priekš kristīgās ēras, kad Gangas baseinā pieci mūki pirmo reizi izdzirda Budas mācību: „Atveriet, ak mūki, jūsu ausis, atbrīvošanās no nāves ir atrasta“ (Benaresas sprediķis). Ar šiem vārdiem Buda uzsāk savas pravieša gaitas.

Demokrits ir teicis, ka lielāko pakalpojumu cilvēcei izdarītu tas, kas to atbrīvotu no Dieva un nāves bailēm. Buda šo lielo pakalpojumu cilvēcei raudzījies izdarīt, viņš tai pavēstīja, ka atbrīvošanās no nāves ir atrasta. Nāves mistērija pilda visu universu. Visas pazīstamās cilvēces reliģijas satiekas savā starpā un sadodas rokās kā māsas, lai cīnītos pret nāves „aso dzeloni“. Indieši, ķīnieši, Meksikā acteki, jūdi, grieķi un kristīgie, visi viņi nesuši ziedu nezināmajam Dievam, tam, kas visu sirdīs iemājojis, bet kuŗa vārdu neviens nezina. Visur apzinājušies, ka cilvēks mirst. Ja reliģijas satiekas pie upuru altāra, tad tās visas ar upuriem gribēja cilvēku atbrīvot no nāves bailēm. Budas lielā vēsts pasaulei ir tā, ka viņš atradis iespēju atbrī-

voties no nāves. Sāpes ved uz nāvi, tādēļ vispirms cilvēku jāatpestī no sāpēm, jo sāpes ir nāves pavadones.

„Ak, skolnieki, tas, ko es jums esmu pasludinājis, tas ir ceļš, pa kuŗu staigājot var iznīcināt sāpes.“ Budas mērķis nav atplīvurot gara un universa noslēpumus. Viņš negrib radīt jaunu filozofiju, bet vienīgi vēlas palīdzēt cilvēkam tikt galā ar savu dzīvi. Visa indiešu spekulatīvā filozofija viņam liekas tikai „uzskatu teātrāla spēle“, pasaule ir „pilna grēku, sāpju, nemiera, moku“ (*Majjhima-Nikāya* I, 485. lpp.). Viņš visu iepriekšējo indiešu gudrību uzskata par aklu taustīšanos. Budu visvairāk nodarbina cilvēka dzīve, ko nomāc sāpes; viņš māca pazīt sāpes, jo pazīstot sāpes, var atklāt ceļu, kā no tām atbrīvoties. Ja gribam sa-prast Budas mācību, tad iepazīsimies ar viņa četrām patiesībām, kas ir viņa mācības centrā. Vārds „sāpes“ tiek atkārtots un apskatīts visdažādākās variācijās. Bet tas nenozīmē, ka Buda samierinās ar ieskatu, ka pasaule ir sāpes. Viņa zināšanas par sāpēm ir mērķtiecīgas, un viņš tās grib pazīt tādēļ, lai no tām varētu atbrīvot cilvēku. Buda ieskata, ka šīs pasaules sāpju sakne ir neziņa. Neziņa, šī fatālā vara, no kurienes tā ceļas? Buda atbild: tā ceļas tādēļ, ka cilvēks nezina šīs četras patiesības:

a) „Lūk, ak mūki, svētā patiesība par sāpēm: dzimšana ir sāpes, vecums ir sāpes; nāve ir sāpes, savienošana ar to, ko nemīlam, ir sāpes; šķiršanās no tā, ko mīlam, ir sāpes, ja nepiepildām savas vēlēšanās, ir sā-

pes, un, beidzot, pieci pieķeršanās veidi miesai ir sāpes.“

b) „Lūk, ak mūki, svētā patiesība par sāpju izcelšanos: tās ir dzīves slāpes, kas ved no atdzimšanas uz atdzimšanu, ko pavada prieks un alkatīgās vēlēšanās, kas šur un tur rod savu apmierinājumu: prieka slāpēs, dzīves slāpēs, nepastāvības slāpēs.“

c) „Lūk, ak mūki, svētā patiesība par sāpju iznīcināšanu: lai apslāpētu šīs slāpes, tad pilnīgi jāiznīcina vēlēšanās; tās izraidot un no tām atsakoties un atbrīvojoties, tām nelaujot sevī iemājt.“

d) „Lūk, ak mūki, svētā patiesība par ceļu, kas ved uz atbrīvošanos no sāpēm: tas ir svētais ceļš ar astoņiem zariem, kas saucas: tīrā ticība, tīrā griba, tīrā valoda, tīrā darbība, tīrie dzīves līdzekļi, tīrā uzcītība, tīrā atmiņa, tīrā meditācija.“

Šīs četras Budas patiesības tiek uztvertas un vērtētas pesimistiski. Šis uzskats Eiropā par Budu nodibinās kopš pāris gadsimtiem, kad vēl nebija pazīstamas viņa runas, kuŗas Eiropas zinātnieki atrada Ceilonā tikai pagājušā gadsimta vidū. Budas runu atklājums garīgā pasaulē ir tikpat svarīgs, cik svarīga ir Amerikas atklāšana ģeografiskā vēsturē. Šopenhauers, kas nepazīna Budas runu tekstus, Budu nosauca par *Siegrich - Vollendeter* — uzvaroši pilnīgo. Bet tas, ko Šopenhauers par Budu teica, bija uztverts no pesimistiskā viedokļa, jo Šopenhauers līdzīgi Budam ieskatīja pasaules sāpes, bet viņš nepazīna Budas ceturto patiesību, kas, manuprāt, liecina par to Budas augsto ētosu,

ko Šopenhauers nepazina. Pesimisti mēdz ieskatīt pasaules sāpes, bet neko nedara, lai no tām cilvēku atbrīvotu; turpretī Buda ieskatot, pazīstot sāpes, meklē patiesību, ar kuŗas palīdzību cilvēku varētu atbrīvot no tām. Budas četras patiesības rāda, ka viņam nav nekā kopīga ar pesimismu. Viņš pasauli neuztver kā irreālītāti vai illūziju, viņu nodarbina tikai doma par to, kā atrast sāpju sakni un kādā kārtā to varētu iznīcināt. Blakus šim jautājumam rodas cits jautājums, un proti, vai Budas patiesībai izdevās cilvēku atbrīvot no sāpēm un kādā kārtā viņš to reālizēja? Buda saka, ka nāve pastāvīgi apdraud visu to, kas ir dzimis (Lutta-Nipāta, 576), bet viņš tai pašā laikā māca, ka viņš ir atradis atbrīvošanos no nāves. Eiropas cilvēkam Budas mācība kļūst neatzīstama, kur viņš, gribēdams cilvēku atbrīvot no sāpēm, to neved pie dzīves, bet gan projām no dzīves, kur viņš noliedz cilvēka individuālā Es esamību un māca, ka jāiznīcina vēlēšanās, jo iznīcinot sevī vēlēšanās, var sasniegt Atbrīvošanos: „atdzimšana ir iznīcināta, svētuma apziņa piepildās, pienākums izpildīts, vairs nav atgriešanās šai pasaulē, lūk, ko gudrais zina.“ Šai virzienā domājot, cilvēks nonāk pie atziņas, ko Spānijā Kalderons izsaka sekojošos vārdos:

Pues el delito mayor

Del hombre es haber nacido.

(La vida es sueño, I. cēliens, II skats.)

— Cilvēka lielākais noziegums ir tas, ka viņš ir piedzimis. Šo kalderonisko uzskatu pauž arī budiska stanca:

„Tas, kas pavērtu skatu uz pasauli un to redzētu it kā putu burbuli un sapni, tas no varenās Nāves acīm izglābtos“ (Dhamanapadas, 170). Cilvēks, ieaudzis dzīvības un nāves noslēpumā, tiecas to atplīvurot. Buda nāvi grib atvairīt ar atziņas apzinātu un pareizu rīcību. Buda vareni sacelšas pret Neziņas — *avijja* — spēku. Budismā Neziņa tiek uztverta kā pirmgrēks, kuŗa dēļ cilvēkam bija jāuzņemas esamības mokas. Lai cilvēks varētu izdibināt savu likteni, tad viņam tas jāpazīst. Buda par esamības pamatu atzīst — gribu. Ja mēs sevī iznīcinātu gribu, mēs iznīcinātu dzīvi. Budas mācības iekšējā nozīmība slēpjas viņa alkās izdibināt patiesību par cilvēka esamību. Esamība Budam ir process, ko pārvalda kausālītātes likums, dzīves ritms ir tapt un izzust, tas, kas ir iznīcināts, tā vietā tiek radīts jauns. Tas, ko mēs saucam par animētu būtni, nav nekas cits, kā tikai īpašs apgabals šai tapšanas valstībā, viena liesma šai liesmu jūra.

Vai Buda noliedz dzīvību? Viņš noliedz dzīvību tiktāl, cik lielā mērā viņš to uzskata par sāpēm. Par spīti viņa radikālajam uzskatam par sāpēm un to iznīcināšanu, viņš mūs ved pie cilvēka dabas pazīšanas, un tā, man liekas, Budas mācībā visvairāk respektējama lieta.

Buda māca, ka no vēlmēm atkarājas cilvēka daba. Kādas ir viņa vēlēšanās, tāda ir viņa griba; kāda ir viņa griba, tādi ir viņa darbi, tāda ir cilvēka dzīve, kas viņam ir lemta. Budas mācības gala mērķis ir atbrīvošanās no nāves; bet lai varētu pretoties nāvei, tad cil-

vēkam jābūt skaidrībā sevī par to, kas viņā ir mirstīgs un kas nemirstīgs. Budisma nemirstības problēma nav noteikti formulēta; Buda nezina, vai mūsu dvēsele dzīvo vai nedzīvo viņpus nāves. Kad Budam prasa kāds skolnieks, vai viņš sevi pārdzīvos, Buda atbild: ja ir Es, tad nav ne mazāko šaubu, *Tathāgatai* — svētajai, pilnīgajai personībai ir Es, kas ir cienīgs mūžīgas dzīves (Oldenberg, Budha, 308. lpp. fr. tulk.). Daudzi budologi, to starpā arī Oldenbergs, šo Budas nedrošību par cilvēka dvēseles nemirstību iztulko tā, it kā Buda neatzītu viņpus nāves dzīvi un Nirvanu uzskatītu par galīgo nebūtību. Budas atturība nemirstības jautājumā ir ļoti dziļa, un tas mūs pamudina šo lielo meistarū uzskatīt par *Tathāgatu* — pilnīgo, kuŗa būtību cilvēka prātam nākas grūti aptvert. Budas skolnieki, kas bija dziļā nesaprašanā par dvēseles likteni viņpus nāves, nemitīgi jautāja savam meistaram: „Vai iemanto mūžīgo dzīvi tas, kas ir atbrīvojies no sāpēm? To, ak gudrais, lūdzu man atklāj, jo patiesībā tu šīs lietas pazīsti.“ Buda jautātājam atbild: „Tas, kas sasniedz samierināšanos, to ne ar kādu mēru nevar mērīt, trūkst vārdu, lai par viņu runātu. Tas, ko gars varētu uztvert — izzustu. Valodai visi ceļi ir aizliegti, lai par to runātu.“

Šī Budas atbilde, kas, ārēji uztverot, liksies tīrā scholastika, patiesībā ir gudrība, par kuŗu neko dziļāku cilvēks nav pateicis nevienā laikmetā. Buda liek noskārst patiesību par nemirstību, jo nemirstība ir kaut kas tāds, kas ir viņpus esamības un nebūtības. Nemot

vērā Budas mācības burtu un nevis tās būtību, liekas, ka viņš noliedz ne tikai dvēseles eksistenci, bet arī miesas. Kā dvēsele, tā miesa neeksistē kā noslēgta un norobežota substance, jo cilvēks nekādi savu esamību nevar pamatot. Bet tomēr mēs esam, kauču mēs nevaram pamatot ne miesas, ne dvēseles eksistenci. Nāvi Buda nekādā ziņā neuzskata par nebūtību. Ka cilvēks viņpus nāves nezudīs, to viņš jūt, bet nezina vārdos pateikt. Viņš nāvi uztver kā augstāko atmaksu par to, ko mēs te dzīvē esam nopelnījuši. „Es gaidīšu to stundu kā kalps, kas gaida savu samaksu“ (Milinda-panka, 40. lpp.).

Bet mēs, līdzīgi Budas skolniekiem, jautāsim vēlreiz Indijas meistaram: vai zemes dzīves beigas nozīmē pilnīgu eksistences galu? Vai tomēr mēs pa lielās neziņas vārtiem neieejam nebūtībā? Te sākas Budas lielā klusēšana. Un kad cilvēks klusu cieš, tas nozīmē, ka viņam nav vairāk ko teikt. Bet Budas klusēšana mūs pamudina jautāt, kas ir Nirvāna? Budisti saka, ka Nirvāna ir „apdzišana“, augstākā mērķa sasniegšana. Kas ta ir šī „apdzišana“? Vai tad šī „apdzišana“ nav jāsaprot tā, ka eksistence izdziest nebūtībā? Jeb arī Nirvāna nozīmē augstāko cilvēka realizāciju, kas atrodas viņpus katras iznīcības idejas? „Tas, ko sauc par Nirvānu vai atbrīvošanos no mokām, vai pilnību... tā ir droša, laimīga un mierīga vieta, ko sasniedz lielie gudrie. Šie gudrie, kas to sasniedz, ir atbrīvojušies no rūpēm“ (Dahlmann, Nirvana, 35. lpp.). Makss Müllers, Budas runu tulkotājs,

arī aizrāda, ka Nirvāna ir augstākais cilvēka dzīves stāvoklis un nevis nebūtība. Ja reliģija reducējas nebūtībā, vai tad tā vispār var būt reliģija? Tagore, kas savā garā apvieno rietumu un austrumu kultūru, saka, ka Buda nav sludinājis sāpes, bet Nezināmo prieku, Nirvāna ir domāta kā svētlaiques realizācija, kā ieenkurošanās svētlaiques bezdibeņos (Tagore, Sadhana). Bet ja Nirvānu mēs paceltu par galveno problēmu budismā, tad tas nozīmētu, ka mēs Budu neesam sapratuši. Buda nemācīja to, vai pasaule ir bezgalīga vai galīga, vai cilvēks turpina dzīvot viņpus nāves vai neturpina. Viņš atturējās runāt par šiem jautājumiem un klusēja, jo šīs zināšanas, pēc viņa domām, nevar kalpot cilvēka mieram un apgaismībai. To, kas kalpo mieram un apgaismībai, viņš māca četrās patiesībās par sāpēm. Tādēļ Buda par svarīgāko uzskata dzīves ceļu, ko staigājot jāpiepilda katram, jo mums jādzīvo šai pasaulē un no tās jāizveido tāda pasaule, kuŗa būtu vērts, ka mēs tai dzīvojam. Tādēļ Budas mācība, kā visas reliģijas, galvenā kārtā jāsaprot kā dzīves mācība.

Kad Buda bija divdesmit deviņus gadus vecs, viņš atstāja savu māju, atstāja savu bagātību, savu sievu un dzimteni, un devās pasaulē, lai piepildītu savu dzīves jēgu. Septiņus gadus viņš klīda pasaulē, mācījās pazīt savu cilvēcisko dabu, līdz beidzot, kādā dienā, kad viņš sēdēja koka ēnā, viņa apziņa pēkšņi apgaismojās un viņš atmodās. Un tiklīdz viņš bija atmodies, viņš kļuva par B u d u, citu modinātāju. Kas ir Budas ceļš, ko

viņa gara acis atklājušas un kas ved klusumā, mierā, apgaismībā, Nirvānā? Tas ir „tīrās ticības, tīrās grības, tīrās valodas, tīrās darbības, tīro dzīves līdzekļu, tīrās uzticības, tīrās atmiņas, tīrās meditācijas“ ceļš. Lūk, tāds ceļš jāstaigā cilvēkam dzīvē, lai tas sasniegtu savu cilvēcisko pilnību. Šis dzīves ceļš atbrīvo dvēseli, tā ir otrā un patiesā cilvēka dzimšana. Buda, pazīdams cilvēka dabu, zināja, ka par to vairāk valda materijs nekā gars, tādēļ viņš cīnās par cilvēka garu, lai zemes putekļi cilvēku nepadarītu aklu. Viņš bez mitas cilvēka garā modina zināšanas slāpes, jo zināšanu valstība ir nemirstības zeme — *padam amṛitam*. Kur cilvēks sāk zināt, tur viņš sāk valdīt. Budas zināšanu gala mērķis ir Atbrīvošanās. Atbrīvošanās baze ir taisnīgums, un taisnīguma pamats ir gudrība. „Un taisna cilvēka gudrība, un gudra cilvēka taisnīgums ir no visām taisnībām un no visām gudrībām tas, kam šai pasaulē ir vislielākā vērtība“ (Sonabanda-Sutta, (*Dīgha Nikāya*) I sēj., 124. lpp.). Budas ētika ir maiga, viņš nepazīst pavēles imperātīvu, kādā uzrakstīti ir Mozus baušļi. Buda mātišķīgā maigumā tuvojas cilvēkam un tam saka klusus modinātāja vārdus. Buda savu paraugcilvēku raksturo šādā kārtā:

„Viņš ir līdzjūtīgs un iežēlas pilns; viņš draudzībā visām dzīvajām būtnēm dara labu; lūk, šādā dzīves veidā atklājas taisnīgums.“

„Viņš nerunā ļaunas valodas; viņš atturas no visa ļaunprātīgā. — To, ko viņš te dzird, neatkārtoti citā vietā, lai neradītu neskaidrības; viņš samierina tos, kas

dzīvo šķirti, viņš stiprina to saites, kas ir vienoti. Vienībā slēpjas prieks, un skaistākā nodarbošanās ir — rūpēties par vienību; vienība vairo patiku; viņš runā vārdus, kas vairo vienību. Lūk, šādā dzīves veidā arī atklājas taisnīgums.“

No Budas mācības runā mātes sirds. Tā jūt iežēlu pret visu dzīvo radību. Šī budiskā reliģija tuva arī latviešu lēnīgajam pasaules uzskatam. Skalbes sirds jūt budisku simpatiju pret visu dzīvo radību: pele viņam tuvs biedrs, zvēru dārzā viņš ar līdzjūtību uzlūko ieslodzītu putnu, kas izmisumā izplēš pats sev spalvas. Visa dzīvā radība Skalbem ir draudzības valsts un „pret visu tam mīlēdams noliecas prāts“. Mūsu Dainu gaišā pasaule tuva Budas ideālam un tur ir vārdi, kas gaiši mirdz no latvieša pazemīgās sirds:

Mazajiem kumeļiem,
Tiem mēs pāri nedarīsim,
Pret kalniņu rokā vedam
Mugurā nesēdam. (29687.)

Latvieša sirds jūt līdzī ne tikai dzīvām radībām, bet arī koku liktenis viņā izraisa līdzjūtību:

Grūt kuplai liepiņai
Liela ceļa maliņā:
Sirmi zirgi saknes mina,
Jauni zēni zarus lauza. (322 e.)

Lācis, kas nobradā laukus, latvietim neizraisa īgnumu vai dusmas, bet to uzrunā par „lāci brālīti“

(407 b). Šī gaišā, līdzjūtīgā latvieša sirds ir sievišķīgi maiga. Kā Budas, tā latviešu morāli varētu saukt zināmā mērā par sievišķīgo morāli.

Budisms vistuvāks kristietībai tai morāles apziņā, kur tas mudina cilvēku uzglabāt tīru, līdzjūtības pilnu sirdi pret dzīvajām būtnēm. Varbūt, Kristus tuvākmīlestība atšķiras no Budas ar savu sensibilitāti, ko sevišķi dziļi mums apgaismojis apustulis Pāvils, šis lielais, nesalīdzināmais kristietības don Kichots. Kristīgo tuvākmīlestība nav tikai līdzjūtība, tā ir daudz lielāka nekā ticība un cerības, tās skaistumu nav iespējams izteikt vārdos, un tās varai nav robežu. Kristus mīlestības reālitate, tās tuvums cilvēkam mums liek pārdzīvot šo neatvairāmi lielo spēku, ko mēs sevī izjūtam kā visaugstāko no visām gara pasaules vērtībām.

Budisms nemudina mīlēt savu ienaidnieku; tas pat brīdina no ciešas saistības ar tuvcilvēku, jo tādā kārtā mēs uz sevis uzņemamies jūgu, kas saistīts ar šīs pārējās pasaules prieku un sāpēm. Budas domas par cilvēku savstarpējām attiecībām ļoti skaidri izsaka sekojošā stanca:

„Tie, kam nav nekas dārgs šai pasaulē, ir bagāti priekā un brīvi no rūpēm. Kas tiecas pēc tāda iekšējā stāvokļa, kur nav ne rūpju, ne netīrības, tas dara tā, lai šai pasaulē viņam nebūtu nekā dārga“ (Udāna, VIII, 8).

Tāds ir arī mūsu viduslaiku uzskats. No pasaules lietām vairoties, ieslēdzas klostera vientulībā, lai saglabātu dvēseles mieru, skaidrību un nogrimtu lūgšanas

meditācijā. Sv. Teresa draudzību uztver vairāk kā negatīvu, nekā pozitīvu parādību. Divi cilvēki, viens otru mīlot, nevar apmierināt Dievu, „jo pamazītnēji laupa spēku gribai, kas pilnīgi būtu izlietojams Dieva mīlēšanai“ (*Camino de Perfeccion*, IV, 5). Divu cilvēku saistība draudzībā vai mīlestībā viduslaiku mistiķa uztverē nekalpoja Dievam, bet drīzāk nelabajam. Draudzības vai mīlestības kaislība, ko cilvēks cilvēkā atmodina, kalpo kaislību vairošanai un aiziešanai no Dieva. Te, acīm redzot, kā Budas, tā viduslaiku ideāls tiecas cilvēka uzmanību attālināt no īstenības, lai to pievērstu abstraktajam Dieva jēdzienam. Ir iespējams, ka es esmu maldu upuris, bet tomēr iedrošinos apgalvot, ka te sākas kā Budas, tā viduslaiku mistiķu pasaules uzskata aplamība. Nav iespējama dzīve tur, kur konkrētību grib aizstāt ar abstrakciju. Tas ir visradikālākais sacelšanās veids pret cilvēku kā reālu parādību. Ja tik tādā ceļā var atvairīt cilvēka sāpes, tad labāk sāpes nekā dzīve abstrakcijas tukšumā. Bet vispirms mums taisnīgi jāsaprot tas, ko mēs kā aplamību gribam noraidīt. Raudzīsim satvert tos neredzamos iemeslus, kas Budu pamudināja mīlu, draudzību un tuvību cilvēku starpā ieskatīt par nevēlamu. Še jāizprot Budas otrā patiesība, kur viņš norāda, ka sāpes ir dzīves slāpes, vēlēšanās, vārdu sakot, sāpes ir viss, kas reprezentē cilvēka dzīves izpaudumu. Budas mācības galvenais mērķis — cilvēku atbrīvot no sāpēm. Bet kā tas iespējams, ja cilvēka dzīve ir sāpes? Iznīcināt sāpes nozīmē iznīcināt arī cilvēka dzīvi. Šī

Dievs nav
abstrakts
bet absolūti
reāls. Tīnai
dzīvei šai spē
nepieciešams
pasaules pāru-
stāst.

ne abstrak-
cijas iemesls
bet sā-
pju izpausme
un kārtība.

Budas radikālā sacelšanās pret sāpēm, viņam pašam gribot vai negribot, to noved pie šīs visai nenoteiktās atziņas, ka dzīve ir tikai illūzija; cilvēku šai illūzijas pasaulē nomāc neziņa, kas budismā ir uztverta kā pirm-spēks, kuŗa dēļ cilvēkam bija jāuzņemas esamības moka. Tā tad iznāk, ka cilvēka esamības stāvoklis ir kādašs augstākas harmonijas traucējums. Tādēļ arī mīlestībai budismā ir piešķirta negatīva nozīme, jo tā vairo esamības apziņu un tās moka. „Mīlestība dzemdina sāpes, mīlestība dzemdina bailes. Kas atbrīvojas no mīlestības, tam vairs nav sāpju: viņam nav vairs no kā baidīties“ (*Dhamma pada*, 212). Ja mēs gribam patiesīgi spriest, tad jāieskata šo vārdu dziļākā jēga. Mīlestība, kas Eiropas cilvēkam nozīmē to augstāko, kas viņam ir, Budam kļūst par noraidāmām jūtām, kas nevajadzīgi sarežģī un sāpina cilvēku. Šopenhauers savā mīlas metafizikā, šī budistiskā pasaules uzskata ietekmēts, mīlestību nosauc par lielāko dzīves traucējumu: tās upuriem pildās cietumi, vājprātīgo nami, vārdu saktot, mīlestība ir viskaitīgākā cilvēka kaislība. Šopenhauers, kas par sieviešu un vīriešu psiholoģiskajām attiecībām šai pašā meditācijā ir pateicis vienreizīgus vārdus, pašas mīlestības būtību tomēr nav izpratis. Viņš mīlestībā redz tikai dzimuma interesi, jo mīlestības galvenais mērķis esot radīt bērnus. Bet še nav vieta, lai kritizētu Šopenhauera mīlestības izpratni, to darīšu piemērotākā gadījumā. Še mūs interesē vairāk Buda un viņa neparastā attieksme pret mīlestību. Kas Budu pamudina novērsties no mīlestības? Vai bailes

no sāpēm? Mīlestība nav saistīta tikai ar sāpēm, tās pavadoņi ir arī prieks un liksmība. Bet Buda sasienas arī pret prieku.

„Kā jūs varat būt liksmi, kā jūs varat atdoties priekam? Mūžīgi liesmas deg. Tumsa jūs ielenc: vai nevēlaties meklēt gaismu?“ (*Dhamma pada*, 146). Mīlestība, prieks, liksmība, sāpes, viss tas stipri saistīts ar individuālo cilvēku; šīs jūtas cilvēku pilda un to tur savā maģiskajā varā. Budam likās niecienīgi, ka cilvēks, nododoties baudai, aizmirst vislielāko dzīves uzdevumu: karot pret neziņas tumsu, kas cilvēku nomāc un tur savā varā. Visu Budas personību pilda viena dziņa, un šī dziņa mudina meklēt atziņu, kas palīdzētu cilvēkam atbrīvoties no neziņas, kas to sakaltu tur esamības važās. Viņa skatu nogurdina šīs pasaules lietu nepastāvība, viņš par laimīgu uzskata to, kam ir kaut kas tāds, kas ir mūžīgs. Budas mācība nav pesimistiska, kā to Eiropā iztulko, bet gan nemitīga atbrīvošanās no visa pārejošā un sagatavošanās ceļam, kas ved uz patiesības gaismu. Budas mācība atvairā iznīkstošo un kāro mūžīgo. Mums nav jāatzīst viss un visam nav jāpievienojas, bet jāsaprot Buda, kuŗa sirds ir klausījiesies patiesību un meklējusi mieru. Viņa gudrība ir ģiedra kā dziļa jūra, tīra un skaidra kā spogulis.

Bet lai saprastu cilvēku, vēl nepietiek, ka mēs ar to dzīvojam kopā un klausāmies viņa mācībā, mums nepieciešami ar viņu būt kopā tai stundā, kad viņš gatavojas atvadīties no dzīves un sastapties ar nāvi. Nā-

ves stundā cilvēks ir tas, kas viņš ir īstenībā un nevis tas, kas viņš gribējis būt. Nāves stundā cilvēks ir paties un kļūst par savas dzīves nesaudzīgo tiesnesi

Buda priekš nāves saviem skolniekiem saka, ka viņa mācība glābs cilvēces audzes, un tā kalpos par prieku dieviem un cilvēkiem. „Mana dzīve iet uz beigām, manas dzīves beigas ir tuvas. Es aizeju, jūs dzīvosit; man ir sagatavota tversmes vieta. Nenogurstoši palieciēt nomodā un dzīvojiet vienmēr svētuma apziņā — vārdu sakot, ak skolnieki, savu garu vienmēr turiet gatavībā. Kas bez svārstīšanās dzīvo, nepārtraukti palikdams uzticīgs patiesības vārdam, tas atbrīvojas no dzimšanas un nāves mokām, un visām sāpēm uzreiz pienāk beigas.“

Šajos atvadas vārdos mūs interesē trīs momenti: ticība savam darbam, dvēseles nomoda stāvoklis un uzticība patiesības vārdam. Šie trīs iekšējie garīgie stāvokļi nepārveidojas cilvēces vēstures attīstībā, bet vienīgi atkārtojas, un tas liecina, ka Buda ir atklājis garīgas likumības patiesību. Kristus, apmēram pieci simti gadu vēlāk, gandrīz burtiski atkārtot šo pašu iekšējo likumības patiesību: Getzemanē, kur Kristus dvēselē pirmo reizi pamostas šaubas par savu misiju, viņš „iesāk noskumt un baiļoties“ un lūdz savus mācekļus: „Palieciēt šeitān un esiet ar mani nomodā“ (Mat. 26, 37—38). Šinī brīnišķīgi smalkajā cilvēka dvēseles stāstā mēs saklausām to pašu brīdinājumu cilvēkam, ko saka Buda saviem skolniekiem: palieciēt nomodā! Šais izšķirīgajos dzīves brīžos abi lielie pravieši

cilvēces audzēm iedez bāku nepārredzamajā un bīstamajā dzīves jūrā, un šīs bākas ugunis mūsu garam signālizē: palieciet nomodā! — Bet tagad jautāsim: kas Kristus palīdzēja izturēt? Nekas cits, kā ticība savai misijai. Un, beidzot, Kristus par uzticību patiesības vārdam saka: „Bet kas pastāv līdz galam, tas tiks izglābts“ (Mat. 24, 13). Buda uzticībā patiesības vārdam redz ilgoto atbrīvošanos no sāpēm. Šie pazīstamie fakti mūs pamudina atzīt, ka visa cilvēka dzīve atkarājas no garīgo likumu pareizas izpratnes. Ārkārtīgi svarīgi iegaumēt šo garīgo likumu, kas prasa nomodu. Kas tad ir nomods? Mēs ikdienas valodā gluži labi zinām, ko ar šo vārdu gribam izteikt. Bet garīgā likumības kārtula nav vēl uzminēta, jo mēs te paliksim empīriskās pasaules robežās. Augstākā mērā te mums ir darišana ar šā vārda metafizisko nozīmi. Nomodā palikt nozīmē sevī organizēt visus spēkus un uzsākt cīņu pret to, kas apdraud garīgos likumus. Nomoda stāvoklis cilvēka garu elektrizē un pretestība tam vairs nav bīstama, bet vēlama. Pretestība sakāpinātajiem spēkiem liek mērķtiecīgi darboties un sevi veidot.

Buda un Kristus, abi norūpējušies par to, lai viņu skolnieki paliek nomodā; viņi nav vienaldzīgi par savu atklāto patiesību likteni: ja viņi būtu bijuši vienaldzīgi, tad viņu mācības būtu izbeigušās ar viņu dzīvi, un šodien varbūt mēs nekā nezinātu par viņu atklātajām patiesībām. Te nomods iegūst pavisam citu nozīmi nekā to, piemēram, iztulko ikdienas valodā. Nomods ir spēks, kas aktīvizē, lai cilvēks nepārtrauktībā atce-

rētos patiesības, kas nodrošinātu viņu kā garīgu reālītāti.

Budas nāvi visizmisīgāk apraud viņa mīļākais skolnieks — Ananda. Šo dziļi cilvēcisko ainu varētu salīdzināt vienīgi ar Sokrata nāvi, kad tas labprātīgi atvadās no dzīves un sagatavojas ceļojumam uz Nezināmo pasauli. Kritons, Apollodors, Sokrata skolnieki rūgti raud. Sokrats tiem mierīgi saka: „Esmu dzirdējis, ka mirt vajaga svinīgā klusumā.“

Tāds pat miers valda Budas dvēselē. Viņš ir skaidrībā par šejieni, tādēļ mierīgi dodas uz nezināmo tūrieni.

„Nedari tā, ak Ananda, neraudi, neizmisies. Vai es tev jau neesmu teicis? No visa, ko cilvēks mīl, no visa, kas viņu iepriecina, no visa tā viņam jāšķiras, jāatsakās, jāatraisās. Kā tas varētu būt, ak Ananda, ka tas, kas dzimis, tapis, veidojies par nepastāvības priekšmetu, nepaietu. Tas nav iespējams. Bet tu, ak Ananda, tu vēl ilgi godināsi Pilnīgo.“

Cilvēks ir saistīts ar cilvēku caur nāvi. Cilvēks no cilvēka var atšķirties ar savu dzīves veidu un saprašanas dažādajiem līmeņiem, bet cilvēks cilvēkam liekas īstais brālis nāves tuvumā. Kritona asaras ir tās pašas Ananda asaras, kuŗas mēs visi pazīstam un raudam līdzī. Nāve ir visuniversālākā mistērija, tās klātienē mēs apraudam paši savu likteni. No indiešu cilvēku dvēselēm ceļas sāpes, un tās liekas it kā mūsu pašu sāpes. — Izzūd laiks, saraucas telpa, klusums iestājas, un cilvēks vairs neuzdrošinās runāt. „Esmu dzirdējis, ka

jāmirst svinīgā klusumā," saka Sokrats. Un šis klusums visus cilvēkus savā starpā vairāk sasaista nekā vārdi, kas tūkstošiem mesti visos vējos.

*

Indiešu cilvēka sejā Buda ir ievilcis vienu no raksturīgākajiem un izteiktākajiem šīs zemes vaibstiem; tā ir zeme, kurā, kā tās lielais Manu saka, radušās neapslāpējamās ilgas pēc labā, ilgas, kas beidzot pārpludināja visu zemi. Indiešu cilvēks, kas daudz cietis kaŗos un dzīves smagajās likstās, nav pazaudējis savu garīgo aktivitāti. Tā ir zeme, kur cilvēks nemitīgi meklējis brīvību un kur mācījies iecietību pret cilvēka maldiem. Tādēļ tur maldi netiek uzlūkoti kā grēks, jo katrs malds ar laiku un pacietību ir iznīcināms. Tur reliģiskās reformas mudina ne vārdus mainīt, bet vārdos padziļināt jēgu. Tur par dižu cilvēku uzlūko to, kas ir apvaldītāks savās tiesībās, bet bezmērīgāks savos pienākumos.

Eiropas sapņotāji vēlas, lai viņu idejas piepildās tūliņ un pilnīgi, indieša iekšējais likums prasa, lai pārvērtības noritētu pakāpeniski. Viņš liek vērā likumu un īstenības prasības. Eiropas ideālists ir izmisis par cilvēka nepilnībām un uztraucas par progresa lēno gaitu, viņš, vēlēdamies to paātrināt, rīko revolūcijas vai izvēršas par anarchistu, kas rēķinās vienīgi pats ar sevi. Idejas nav iespējams realizēt bez cilvēka, tādēļ jāgādā par atsevišķu cilvēku sagatavošanu, kas būtu gatavi idejas realizēt. Tā kā mūsu eiropiešu idejām nav sagatavotu cilvēku, tad gandrīz vienmēr dzīve izvēršas par

nepārtrauktu konfliktu starp cilvēku un ideju. Īsta dzīves gudrība tiek iemantota pakāpeniski un bez fiziskās dzimšanas jāpiedzimst vēl garīgi. Gudrajam tā tad jābūt divreiz dzimušam. Sevis realizācija ir lēna, neatlaidīga pārveidošanās no iekšienes uz ārieni. Es vairākkārt esmu pasvītojis, ka vispatīkamākais, ko eiropietis Indijā aizgūtnēm var ieelpot, tas ir brīvības gaiss. Indietis nesaprot brīvību kā patvaļu, bet gan kā stingru normu. Brīvība viņam pastāv iekš tam, lai mēs pēc labākās sirdsapziņas izlietotu to, kas mums ir: mūsu dzīvību, mūsu fizisko dabu, mūsu gara spējas; jo pareizi izlietojot mūsu spējas un sirdsaicinājumu, mēs realizējam savu dzīves jēgu. Un lai būtu iespējams sevi apzināties par brīvu, tad indietis prasa atbrīvošanos no naida, skaudības un pasaules trokšņiem; viņš prasa vienaldzību pret panākumiem vai zaudējumiem, tas ir nepieciešami iekšējā klusuma saglabāšanai, lai sevī varētu sadzirdēt „mazo, kluso balsi“. Upanišadās teikts, ka nevienu radījumu nedrīkst nicināt, jo katrā atspoguļojas universa gars.

IV

PAR ĶĪNIEŠU CILVĒKU.

Apcerot ķīniešu cilvēka dzīves jēgu, mans mērķis nav pateikt visu par šo tālo un mums svešo cilvēku. Ja es to gribētu, tad man vajadzētu pāršķirstīt visu šīs tautas civilizācijas un domāšanas vēsturi. To darīt būtu nepateicīgs darbs, jo par Ķīnu Eiropas valodās ir visai respektējami darbi,¹⁾ tādēļ par savu uzdevumu kā te, tā turpmāk uzskatu skatīties svešā cilvēka sejā un zīmēt tos vaibstus, kas liekas šai sejai īpatnēji un vienreizīgi.

Raugoties šai sejā es runāšu par to, kas man licies viszīmīgākais, tādēļ arī lasītājs nav spiests uzticīgi palikt manu pārdomu robežās, bet var sekot savu domu gaitām. Es vēlos vienīgi, kaut mazliet ķīniešu cilvēka dzīves jēga atplaiksnītos šai manis skicētā ķīniešu cilvēka sejā.

Austrumi ir mūsu gara gaismas šūpulis, mūsu sau-

¹⁾ Manuprāt, šie atzīmētie darbi ir labākie par ķīniešu filozofiju un kultūru: A History of Chinese Philosophy, by Fung Yu-Lan, 1937., I La civilisation chinoise, II La pensée chinoise, par Marcel Granet, 1934., Hackmann, H. Chinesische Philosophie, 1927., Tucci, G., Storia della filosofia cinese antica, 1922.

les lēkta zeme. Vairāk nekā priekš četri tūkstoši gadiem uz pasaules plašās skatuves parādās ķīniešu kultūra. Daudzas kultūras šai laikā zemes virsū ir parādījušās un atkal nozudušas, nespēdamas uzglabāties un turpināties. Persiešu karaļa Darija imperija, par kuru dažas ziņas uzglabājušās Zaroastra rakstos, pilnīgi nozudusi no zemes virsus; tāpat Babilonijas, Eģiptes kultūras aizgājušas bojā, par to eksistenci mums liecina atraktās drupas, šie mēmie, melancholiskie liecinieki. Ko mēs zinām par faraoniem, kas cēla savas varenās piramidas, tā ar materijas palīdzību gribēdami spītēt neizdibināmi baigajai iznīcībai? Viss nozudis, tikai šur un tur aizmirstības jūras dibenā ir uzejamas kādas atliekas, kas stāsta par to, kas zudis uz visiem laikiem, bez atgriešanās.

Ķīnas kultūra turpretim eksistē vēl šodien. Tas ir ārkārtīgi svarīgs fakts cilvēces vēsturē un ķīniešu kultūras eksistences noslēpums mūsos rada izbrīnu. Kas tas par spēku, kas uztur šo tautu, un kur slēpjas tās dzīvības rezerves? Par spīti nomādu tautu iebrukumiem un valdīšanai, ķīnieši tomēr nav bijuši pakļauti svešām ietekmēm un savu kultūru veidojuši dziļā iekšējā vienībā ar savu specifisko, latentu un vienreizīgo raksturu. Tūkstošiem gadu ilgi viņi nav pārtraukuši sakarus ar savu pagātni un kā tuksneša smiltis aizvilkuši robus, ko šai nācijā sita barbariskie iebrucēji. Šīs mūžīgās, neiznīcīgās tautas dzīvības formula meklējama tās garā, tās domātāju un dzejnieku darbos. Medītēt par ķīniešu cilvēku nozīmē meklēt neizsīkstošo

dzīvības eleksīru, kā tik ļoti trūkst rietumu tautām. Grieķu un romiešu kultūra uzdīga, dažos gadsimtos uz-
ziedēja, novīta un beidza eksistēt. Šo pašu dzīvības
noslēpumu raudzīju atminēt indiešu cilvēkā, bet lai
man ir atļauts to pašu darīt, skicējot ķīniešu cilvēka
profilu. Nav šaubu, ka Ķīnas gudrajiem ir izdevies at-
klāt likumus, kas neredzami, iekšķīgi uztur dzīvu tautu
un tās garu.

Neatzīstami man tie autori, kas par Ķīnu rakstī-
juši farizējiskā pārākuma apziņā. Viņi redz Ķīnas
ārējo ķermeni, bet nepazīst tās dvēseli. Tas ir tāpat,
it kā mēs spriestu par cilvēku, ko esam redzējuši tikai
pa acu galam. Ja grib pazīt kādu cilvēku, tad nepie-
tiek, ka mēs to esam redzējuši un ar to dzīvojam
kopā, — mums tas vēl jāsaprot. Visa pazīšana sākas
saprāšanā. Saprast otru nozīmē viņu stiprināt un at-
pestīt. Tā bieži gadas, ka par Ķīnu spriež no Eiropas
viedokļa, un tādi spriedumi visnotaļ ir trafarēti un
sekli. Ja Ķīnas cilvēku grib pazīt, tad tas jāsaprot
ķīniskās pasaules robežās, tai gara dimensijā, kas eiro-
pietīm ir pilnīgi sveša, iekšējā pieredzē neizdzīvota.
Tādēļ par Ķīnu rakstot, parasti nomaldās nenoteiktajos
vispārinājumos. Ne ģeografijas, ne vēstures zināšanas
kādu tautu mums nevar tuvināt, bet vienīgi šīs tautas
gars mums atklāj tās apslēpto seju. Bet vārdam g a r s
ir visai nenoteiktas robežas; ar vārdu g a r s es te un
turpmāk gribu apzīmēt spēku, kas kādu tautu vai cil-
vēku veido no iekšienes uz ārieni. Šis spēks ir vien-
reizīgs un tā ārējās izpausmes nekad un nekur citur

nevar atkārtoties. Varētu teikt, ka gars ir spēks, kas uztur kādas tautas vai individa dzīvi. Tādēļ runājot par kādas tautas garu, jāpazīst tās morāle, jūtas un intīmais dzīves veids. Ķīna ir tauta, kas rietumu cilvēkam ne tikai sveša, bet arī visai grūti saprotama, un tas tādēļ, — kā Ķīnas domātājs Ku-Hung-Mings saka, — ka eiropietim trūkst dziļuma, smalkjūtības un takta. Ķīnas tautas ģenijā atrodams ir dziļums, ir smalkjūtība, ir takts. Ķīnietis ir maiga un laipna būtne, viņa raksturu veido simpatija un inteligence. Ķīnietis dzīvo sirds, jūtu dzīvi, tādēļ ķīnietis ir ārkārtīgi izsmalcināts. Ķīnietim nekādas varas neiznīcinās: viņam ir sirds, un viņš dzīvo sirds dzīvi. Varētu teikt, ka visas ķīniešu kultūras simbols ir sirds. Pat nesmalkjūtīgie, nekautrīgie un uzbāzīgie Eiropas ceļotāji Ķīnā pamanījuši ķīniešu pieklājību. Bet kas ir pieklājība? Pieklājība ir rēķināšanās ar otra jūtām. Dzīvojot sirds dzīvi, cilvēks pazīst pats savas jūtas, un kas pazīst savas jūtas, tas ņem vērā arī cita jūtas. Sirds ir ļoti delikāta, sensibla un droša balanse. Eiropietis dzīvo ar galvu, tādēļ viņš pret īstenību bieži ir nevīžīgs, ar to nerēķinās un trulā cietsirdībā tai nodara pāri. Ķīnietim katra veida abstrakcijas ir svešas, viņš mīl konkrēto dzīvi un tai pieder bērna pašāvīgajā atdevē. Šis bērna prieks, kas raksturo ķīnieša attieksmi pret dzīvi, atklāj ķīniešu tautas jaunības noslēpumu, kas to pasarga no vecuma un bojāejas. Ķīnietis dzīvo ar gudrā prātu un bērna sirdi. Viņš ir radījies saskaņā starp galvu un sirdi. Šai saskaņā — *ho* — slēpjas ķī-

niešu nacionālais nemirstības gars. Kopš Konfucija Ķīnā valda saskaņa — *ho* — starp dvēseli un prātu. Varētu teikt, ka Ķīnā visa dzīves jēga sākas un beidzas cilvēkā. Norūpes par morālisko cilvēku Ķīnā ir lielākās norūpes. Visus Ķīnas domātājus visvairāk nodarbina dzīves jēgas problēmas. Tā Konfucijs 5. gadsimtā pr. Kr. Ķīnas filozofiju iedala divās daļās, pirmā daļā ir runa par cilvēcisko dabu, otrā par debess celšiem²⁾; pirmā ķīniešu filozofijas daļa atbilstu mūsu ētikai, bet otrā — metafizikai. Loģika un atziņas teorija atstāta gandrīz bez ievēribas. Ķīniešu filozofijas metodes nav veltītas zināšanu meklēšanai, bet gan cilvēka izkopšanai, tās nav veltītas patiesības, bet gan labā meklēšanai. Ķīnā zināšanas zināšanu dēļ netiek meklētas. — Ķīnietim katrai zināšanai ir praktiska nozīme: ar tās palīdzību vairo cilvēcisko laimi. Visu zināšanu galvenais mērķis — cilvēkus darīt laimīgus. Tādēļ ķīnietis nepazīst tādas grāmatas, kas būtu rakstītas pašu grāmatu dēļ. Svarīgāk par visu: gādāt par iekšējo un ārējo cilvēku dzīvi. Ķīnas filozofija tādēļ izveidojusi divus gudro tipus: iekšējās un ārējās dzīves gudro. Iekšējās dzīves gudrais rauga realizēt tikumus pats sevī; ārējās dzīves gudrais cenšas pasaulē veikt kādu lielu varoņdarbu. Ķīniešu cilvēka augstākais ideāls ir iegūt gudrā tikumu un piepildīt likumus: šādu cilvēku Ķīnā sauc par gudro karali, vai, kā Platons teiktu, filozofu karali.

²⁾ Konfucijs, Lun Lün, V, 12.

Ķīnā par gudro sauc vienīgi to, kas savas filozofijas principus tiecas realizēt praksē. Tādēļ Ķīnas filozofijā nav atrodama neviena grāmata, kas formas ziņā būtu pabeigta. Ķīniešu filozofija pirmā vietā izbīda cilvēku ar viņa morāliskajām īpašībām, t. i. tādu cilvēku, kas ir kaut kas pats sevī un nevis cilvēku, kam kaut kas ir, vai nu materiālie līdzekļi, vai intelektuālās spējas. Ķīnā par gudro zināmā mērā uzskata to, ko rietumos par svēto; gudrs var būt arī tas, kam nav nekādu intelektuālu zināšanu; jauns cilvēks, kas var būt zināšanām pilns, nekad nevar būt gudrais. Ķīniešu domātājs Vang-Jang-Mings gudro salīdzina ar tīru zeltu, lai būtu par gudro, tad sevī jāsaturs tīras morāliskas īpašības; zināšanām un mācai nav nekādas nozīmes. Ķīniešu filozofs allaž tiecies pēc tā, lai viņš pats varētu būt kaut kas, un nevis pēc tā, lai viņam kaut kas piederētu. Tādēļ varbūt ķīnietis ir ieguvis to personīgo dziļumu, kāda eiropietim nav, par spīti viņa daudzpusīgajām zinātnēm un mākām.

Ķīniešiem atziņas teorijas trūkst nevis tādēļ, ka viņi nebūtu rūpējušies par tīrajām atziņām, bet gan tādēļ, ka viņi nav saskatījuši lielu starpību starp individuālo un universālo. Rietumu filozofija arī atdala Es no tā, kas nav Es, t. i. pasauli sadala divās daļās: subjektīvā un objektīvā. Subjektīvais ego var pazīt objektīvo non-ego. Tā sākas rietumu atziņas filozofija. Ķīnas filozofam nav visai skaidras apziņas par savu ego, un tādēļ ego nav šķirts no non-ego; aiz šī iemesla ķīniešu

domātāji nekad nopietni nav nodarbojušies ar atziņas filozofiju.

Loģika ir svarīga dialektiskās diskusijās; Ķīnas gudrie nekad nav pārāk dedzīgi cīnījušies, lai citus pārliecinātu, ka viņu mācības pareizas; vienīgi skaitļu skolu nedaudzie domātāji ir nodarbojušies ar pašas domāšanas procesiem un metodēm. Bet šīm skolām, par laimi, Ķīnas garīgajā dzīvē bijis visai nenozīmīgs mūžs. Tādēļ Ķīnā filozofija ir pasargāta no rietumu filozofijas dialektiskās sofistikas un loģikas koķetērijas.

Kas zīmējas uz metafiziku, šo rietumu filozofijas respektējamo nozari, Ķīnā tai nav piegriezta pietiekama vērība, jo turienes domātāji lielāko tiesu nodarbojas ar konkrēto cilvēku. Ķīnas filozofija vispilnīgāk reprezentē iekšīguma gudro — *inner sage* — tas ir cilvēku, kas vispilnīgāk pārvalda sevis veidošanas metodes. Katrs ķīniešu domātājs vispirms rūpējas par pareizu izturēšanos dzīvē, par skaistu dzīves mākslu, un tikai pēc tam pievēršas pārējām pasaules lietām. Pareizā dzīves mākslā slēpjas ķīniešu filozofijas dziļākā nozīme, un vispilnīgāk šai mācībā izpaužas dzīves jēga.

Ķīniešu domātāji nepazīst Eiropas filozofijas formālo sistēmu; viņu darbus nenoteic darba ārējie paņēmieni, bet gan organiskā vienība, organiskās idejas. Eiropā filozofa darbu vērtē vairāk no formālā nekā organiskā viedokļa. Tādēļ bieži Eiropas filozofijā nav nekā vairāk par ārējo sistēmu, intimo, konkrēto domāšanas veidu aizstājot ar abstraktiem prātojumiem. Es

domāju, ka svarīgāk kādā darbā izmanīt pašu autoru nekā ārējo līdzekļu domināciju par konkrēto cilvēku. Tādēļ nav iemesla domāt par filozofijas trūkumu Ķīnā. Grieķu agrīnā filozofija arī nepazīst formālo sistēmu. Sokrats pats nav rakstījis grāmatas, Platons savus darbus sacerējis dialogos, un tā tas bija līdz Aristotelim, kas katrai problēmai ierādīja savu vietu un kārtību. Bet tomēr, raugoties organiski, arī Platona filozofija ir patiesi sistematiska. No šī viedokļa tuvojoties ķīniešu filozofijai, jāsaka, ka arī tai netrūkst iekšējās patiesās sistēmas. Organiskais vienmēr svarīgāks par formālo.

Ķīniešu agrīnajā uztverē cilvēks ir radījumu kungs, vai, kā paši ķīnieši saka, desmit tūkstoš lietu gars. Cilvēkiem ir vienādas tiesības ar debesīm un zemi. Debess, zeme, cilvēks izveido gara būtību. Ķīnietis mīl visu personificēt un visās lietās saskata dievības klātni. Viss, kas atrodas pasaulē, ir apdvēselots. Vējš un pērcons ir gars. Arī cilvēks tika uzskatīts kā gara atklāšanās. Šis gars, kā visa dzīvība, rodas no vīrišķīgā, proti darbīgā, pozitīvā — *Jang* principa savienojuma ar sievišķīgo, pasīvo, negatīvo *Jin* principu. Ja gars iemiesojas cilvēku ķermenī, tad to sauc par *p'wo*, bet ja tas mājā neatkarīgi no miesas, to sauc par *hwen*. Pēc cilvēka nāves *hwen* brīvi klīst pa pasauli. Normālos apstākļos šis *hwen* nekaitē dzīvajiem cilvēkiem, bet ja neviens mirušo neapbedī, tad tas kļūst par klejotāju garu. „Kamēr cilvēks dzīvo, viņš ir gars

miesas traukā,“ saka Lin Jutangs.³⁾) Kā tādām viņām ir kaislības, iekāres, caur viņu strāvo dzīvības enerģija, Šīs varas pašas par sevi nav ne jaunas, ne labas, visām sievietēm un visiem vīriem ir iekāres, kaislības, tāpat viņos iemājo cēlsirdība un sirdsapziņa. Visos cilvēkos iemīt dzimuma dziņa, bailes, dusmas, visiem jācieš slimības, bads, sāpes, nāve. Ķīnietis domā, ka gara kultūra pastāv iekš tam, ka šīs kaislības un iekāres tiek harmoniski izpaustas. Vēlāk redzēsim, ka Konfucija mācības pamatā ir harmonija — *ho*, saskanīgi attīstoties, cilvēks var kļūt līdzīgs debesīm un zemei.

*

Vēsture māca, ka katra sociālās organizācijas kustība tiecas no vienkāršākas uz sarežģītāku organizāciju. Tagadnes cilvēks, savu dzīvi balstīdams uz pagātnes cilvēka pieredzi, var baudīt to laimi, ko nevarēja baudīt mūsu senči. Ķīniešu tautas cilvēks nemitas augt, jo garīgais progress pastāv kustībā no zināmas pagātnes potenciālītātes uz tagadnību. Ķīniešu senču kults nav statisks, bet gan dinamisks. Tā nozīme nav centrēta pagātnē, bet gan tagadnē. Ķīnā tas nav tēvs, kas dēlam piešķir dižciltību, bet gluži otrādi, tas ir dēls, kas piešķir saviem senčiem dižumu. Senči dzīvo no tagadnes cilvēkiem, kuŗu dižums darbojas un eksistē, vārdu sakot, Ķīnā dižums ir iespējams tikai tagadnē un nevis pagātnē. Šis nostādījums Ķīnas cilvēku pasarga no tās morāliskās sadrupšanas, ko rie-

³⁾ The Importance of Living, 2. nod.

tumu cilvēks tik katastrofāli pārdzīvo. Servantess⁴⁾ ļoti pareizi aizrāda, ka dižciltība atgādina piramidas virsotni, kas „nonāk pie nekā; tādas ģintis pakāpeniski sevi iznīcina un pamazām izzūd“ . . . Iznīkst un izzūd Eiropas dižciltība tālab, ka tās tagadne iztieks no pagātnes un nevis no tagadnes. Šai ziņā ķīniešu dzīves izpratne ir daudz dziļāka nekā rietumu.

Ķīnas dzīves jēgu vispilnīgāk izsaka trīs gudrie: Konfucijs, Mo-tse un Lao-tse⁵⁾.

Roberts K. Duglass (Douglas), Londonas universitātes ķīniešu valodas profesors, saka: „Vairāk nekā četrdesmit ķīniešu ģenerācijas pakļautas viena vīra vārdiem. Konfucijs, būdams ķīnietis starp ķīniešiem, savu mācību pilnīgi saskaņoja ar ķīniešu dabu.“ Konfucijs nāk tai laikā, kad Ķīnā bija radies konflikts starp sirdi un galvu. Konfucijs neaicināja atstāt civilizāciju, līdzīgi Lao-tsem, bet mācīja saglabāt līdzsvaru starp dvēseli un prātu. Viņš atklāja morāles likumu, ko viņš sauc par taisno ceļu. Konfucijs ķīniešiem dod skaidru nojēgu par to, kas ir valsts, tāpat kā Grieķijā Platons un modernos laikos — Herberts Spensers. Konfucijam ir skaidra ideja par ideālu valsti. Viņa mācība ķīniešiem aizstāj reliģiju, tai nozīmē reliģiju, ja to saprot kā mācību, kas veido tautas vai tautu sociālo dzīvi.

Reliģiju izcelšanās parasti ir pārdabiska, turpretim Konfucija reliģija ir tīri cilvēciska. Konfucijs prasa,

⁴⁾ Don Kichots, II, 67. lpp. Zemnieka Domas izdevums.

⁵⁾ Paši ķīnieši raksta Mo-tzu, Lao-tzu; tzu nozīmē meistars.

Un ja mēs
tagadnē
būsim
kā ietek?

lai cilvēks būtu labs ne tikai individuāli, bet arī labs valsts pilsonis, t. i., savās attiecībās ar pārējiem cilvēkiem. Eiropas reliģijās cilvēka galvenais pienākums ir Dieva glorifikācija; Konfucija cilvēka galvenais uzdevums ir, lai viņš dzīvotu kā cienījams savu pienākumu bērns un labs valsts pilsonis. Eiropā valda baznīcas personīgā reliģija, Ķīnā — sociālā vai valsts reliģija. Eiropā politika ir zinātne, Ķīnā politika ir reliģija. Konfucijs ir radījis sociālo vai valsts reliģiju.

Ķīniešu vēsture liecina, ka Konfucija laikā Ču (Chou) dinastija slīdēja uz leju, tikumi pagrima, pret ceremonijām un mūziku sāka izturēties nevīžīgi. Konfucijs apņēmas glābt Ķīnas pagātņi, to darīdams, viņš mācīja, kā jādzīvo tagadnē. Konfucijs mechanistiski neatkārtoto Ķīnas pagātņi, viņš, mācīdams to pazīt, radīja tagadņi, jo spējīgs dzīvot ir tikai tas, kas rada. Konfucija gars bija fleksibls, un viņš piešķīris visam nozīmi, kam pieskāries viņa gars. Vecās tradīcijas, saskaņoties ar viņa garu, atdzīvojās, mūzika sāka skanēt, un vecie, piemirstie gudrības vārdi ieguva jaunu nozīmi.

Konfucija mērķis: mācīt un attīstīt cilvēku, lai tas varētu kļūt kaut kas pats par sevi un derīgs valstij. Konfucijs tikpat lielā mērā ietekmējis visu vēlāko Ķīnas dzīvi kā rietumos Sokrats. Konfucijs nav dibinājis nekādu skolu, viņš izgāja dzīvē un mācīja to, kas viņam licies labs un vēlams. Viņš gribēja nest kultūru plašajām tautas masām. Turpretim sava laika kritika Konfuciju dēvēja par veiklas mēles īpašnieku, kas daudziem

viegli sagrozījis galvu un runājis likumiem pretim. Domāt, ka Konfucijs būtu tīkojis pēc varas, nozīmētu, it kā Konfucijā pašā nebūtu varas. Kas varens sevī, tas netīko pēc ārējās varas. Viņš klusībā dara to, kas viņam šķiet labs un cilvēku mīlas cienīgs. Ja nebūtu šīs apziņas, tad jāšaubās, vai vispār būtu iespējams veikt kādu lielu darbu, kas kalpotu nākotnes audzēm par pamudinājumu un pamatu.

Sekojošā Konfucija sarunām ar saviem skolniekiem un sava laika valdniekiem un ievērojamiem mandarīniem, mums atklājas Konfucija pasaule, ko raudzīšu turpmāk īsi apcerēt⁶⁾.

„Piecpadsmit gadu vecs būdams iesāku mācīties; trīsdesmit gadu vecs nostājos stingri. Četrdesmit gadu vecumā es jutos brīvs no šaubām. Piecdesmit gadu vecumā es sapratu debess gribu.“

Šī Konfucija pašatzīšanās raksturo cilvēka dzīves iekšējo ceļu, kuru apzinīgi meklējot mēs atklājam augstāko cilvēku. Piecpadsmit gadu cilvēkam jāmacās, devdesmit gadu jāmeklē sevi, cīnoties ar šaubām, un tikai piecdesmitā dzīves gadā cilvēks iesāk saprast debess gribu, tas ir, augstākos likumus, kas pārvalda cilvēku un visu dabu. Debess gribai cilvēks nevar pretoties, to izprotot tai jāpakļaujas. Šī atziņa Konfuciju pamudina liktenim piešķirt lielu nozīmi cilvēka

⁶⁾ Konfucija četras klasiskās grāmatas izmantoju G. Potjes (Pauthier) tulkojumā: Confucius, les quatre livres de philosophie morale et politique de la Chine. Traduit du chinois par M. G. Pauthier. Paris.

dzīvē. Saslimst kāds Konfucija skolnieks. Viņš to apmeklē. Saņemdamš tā rokas, saka: „Viņš man jāzaudē; tas ir šī jaunā cilvēka liktenis, ka viņš saslima ar šo slimību“ (Lun Yu, III, 13). Ticot liktenim, Konfucijs veltī visu uzmanību un cieņu dzīvajam cilvēkam. Visi spēki un pienākumi jāpilda dzīves laikā. Kad viņam prasa par nāvi, viņš atbild: „Es vēl nesaprotu dzīvi, kā lai es saprotu nāvi?“ (Ibid. XI, 11). Konfucija mācības centrā ir dzīve un dzīvais cilvēks, kas pakļauts debess augstajiem likumiem, pret kuriem viņš neaicina cīnīties, bet modina tos saprast. Senču kultu, kā vecu tradīciju, Konfucijs nenoliedz, bet arī neieteic mirušo kultu turēt augstākā cieņā par dzīvo kultu. Te Konfucijs apliecina to dziļo iekšējo stāvokli, ko pazīst visi gudrie: nestrīdēties par neiespējamo un nezināmo, bet raudzīt pildīt taisnīgi un pareizi dzīves likumus. Likumu pildīšanā un harmonijā Konfucijs redzēja sociālās dzīves augstāko piepildījumu.

Šai pasaules uzskatā, manuprāt, sākas Konfucija pārākums par budistiem un kristiešiem: kā budisti, tā viduslaiku kristieši miesas prasības uzskata par grēku, no kurām jāatbrīvojas. Garīgi cilvēki, kas vairāk domā nekā dzīvo, pievienojas šim uzskatam un kļūst par mūkiem un mūķenēm. Konfucija līdzsvarotais saprāts cilvēku pasarga no šīm galējībām. Miesīgo, garīgo un moralisko varu jukli Konfucijs harmonizē un tiecas cilvēkam starp debesi un zemi ierādīt pareizu vietu; viņš rauga radīt saskaņu starp ideālismu un reālismu, starp augstām domām un zemām iekārēm. Tādā virzienā

labpatikā
apmierina lab
kamēr nav pāri
audzēt bān
pāri, kamēr
nav atradis
duo, tās
vērtības

veidot dzīvi ir cilvēka liktenis. Tas ir cilvēka dabā, ka alkstot pēc atziņām, alkst arī pēc maizes un ūdens. Tas ir dabīgi, ka cilvēks mīl skaistu ideju, bet ir arī dabīgi, ja cilvēks labpatikā apmierina savas miesas prasības. Konfucijs ieskata pasaules nepilnību. Viņš itin labi zina, ka ar sociālā posta mazināšanu nebūtu vēl iespējams pilnīgs miers un pilnīga laime zemes virsū. Augstākā gudrība prasa, lai būtne, kas piedzimusi ar cilvēka dabu, nesaceltos pret savu cilvēcīgo dabu. Ķīniešu cilvēks šai domu virzienā aiziet tik tālu, ka atzīst, ka Augstākais Dievs — *Shang Ti* — ir saprātīga būtne, un tam, kas saprātīgi dzīvo, tam nav no kā būties. Tīrā sirdsapziņa ir augstākā dāvana, ko vien cilvēks var iegūt.

Konfucijs savu lieliskāko darbu — *Ta-Hio* — Lielā studija, veltī sevis pilnveidošanai. Viņa filozofijas mērķis: nepārtraukti sevi un citus cēlināt. Vispirms tas jāšāk ar sevi un tikai pēc tam ar pārējiem. Sevis pilnveidošana nepieciešama citu pārveidošanai. Konfucija uzmanība lielāko tiesu pievērsta cilvēka iekšējai dzīvei. Mācoties pazīt cilvēka dabu, cilvēki viens otram tuvojas, un šai tuvībā cilvēks var izveidot pareizu dzīvi.

Indietis un eiropietis vienā ziņā ir radniecīgi: viņi augstāko jūtu paudumu izsaka ar vārdu pielūgt. Turpretī ķīnietis savas dziļākās jūtas izsaka ar vārdu godāt. Ķīniešu augstais cilvēks godā trīs lietas: viņš godā debess likumus, viņš godā lielus cilvēkus, viņš godā gudro vārdus. Zemais, vulgārais cilvēks neievēro debess likumus, nepiegrīž vērību lieliem cil-

vēkiem, viņš rotaļājas ar gudro vārdiem. Augstākais cilvēks savos lēmumos ir stingrs; viņš dzīvo mierā ar pūli, bet tomēr no tā palikdams neatkarīgs. Konfucijs saka, ka tā vārdi, kas visu dienu paliek kopā ar pūli, nav taisnīgi un patiesi; tādām cilvēkam patīk prastas un zemas lietas; pūlis nespēj labu darīt (*Lun Yu*, otrā grāmata XV, 16).

Konfucija pasaules uzskats centrēts augstākajā apzinīgajā cilvēkā, kas zina atšķirt labo no ļaunā, isto no neīstā; augstais cilvēks sevī atzīst debess likumus un dzīvo saskaņā ar tiem. Visaugstākais debess likums ir cilvēka likums. Cilvēkam jāsniedz pilnība tādēļ, lai varētu piepildīt savu likteni. Bet lai cilvēkam tas būtu iespējams, tad viņam tas jāpazīst. Un te sākas Konfucija mācība par cilvēka dabas un tās likumu pazīšanu; kas ir iepazinies ar savu dabu, tam nenākas grūti pazīt cita dabu.

Konfucija ilgu ideāls — radīt pilnīgu cilvēku, kas būtu visām būtnēm par sākumu un galu; bez pilnības ilgām nebūtu iespējama dzīve zemes virsū; tādēļ cilvēka pirmais pienākums — būt pašam pilnīgam un sekmet arī citu pilnību. Ķīniešu pienākuma regula ir iekšējās un ārējās pilnības suma. Pilnīgs cilvēks nekad nebeidz rūpēties par citu pilnību.

Augstākais cilvēks rūpējas par taisno ceļu, viņam maz rūp dzeršana un ēšana. Nabadzība viņu neuztrauc; dzenoties pēc gudrības, sasniedzams vislielākais miers. Konfucijs pats par sevi saka: „Es esmu aizvadījis augas dienas bez barības un augas naktis bez-

miegā, lai nodotos meditācijai, un tam visam nav nekāda reāla derīguma: studijai pašai par sevi piešķirama priekšroka“ (Lun Yu, otrā grām. XV, 30). Konfucijs savu ideālismu varbūt vēl pilnīgāk apstiprina, teikdams šos apgarotos vārdus: „Tie, kas citu neko nedara, kā tikai dzer un ēd visu dienu, neizmantojot savu garu kaut kam tādām, kas būtu viņu cienīgs, pamodina līdzcietību“ (Lun Yu, VI, 9).

Konfucijs vistuvāks mūsdienu cilvēkam ar savu mācību par cilvēka dabas pazīšanu. Viņš palīdz cilvēkam tapt, izveidoties un attīstīties. Kas attīstās, iegūst penetrantu inteligenci, intuitīvas zināšanas, dziļu gudrību, var izmantot visas savas dotības un atšķirties no pūļa, kas to ielenc. Dr. Čing-tsu, Konfucija runu komentātors, zīmīgi saka, ka meistars ir kā vārti, pa kuriem ieiet gudrības valstībā. Konfucijs par progresa pamata bazi saprot sevis pilnveidošanu un morāliskās apziņas attīstīšanu. Ķīniešu cilvēks, pavērdams Konfucija gudrības vērtus, nekad nepaliek vecs; meistara aicinājums ir mūžīgā sevis atjaunošana. „Atjauno sevi katru dienu; dari no jauna, atkal no jauna, un vienmēr no jauna“ (Ta-Hio, II, 1). Viņš mudina arī valdnieku: dari tā, lai tauta atjaunotos! Ar šo atjaunošanās spraugumu apzīmogota Ķīnas ģenija mūžīgā jaunība, ķīniešu tautas un kultūras gaīšais mūžs un tās jaunā sirds. Rainis, latviešu nacionālā ģenija dziļākais tulks, arī bija nonācis pie konfucianiskās atziņas, teikdams šos vārdus: „Atjaunojies, tad tev nebūs vīst!“ (VIII, 226). Ķīniešu tauta šo atjaunošanās iespēju redz ne tikai sa-

vos pēcnācējos, bet garā: atjaunoties garā katru dienu ir svarīgāk nekā miesā, jo tikai gara atjaunotnē ir nodrošināts cilvēka un tautas mūžs. Par visām lietām — augstāk garu, un tad tikai viss pārējais.

Lai būtu iespējams sevī realizēt gara atjaunotni, tad jāprot izvēlēties savu vietu dzīvē; ieņemot šo vietu, mēs varam pilnveidot savas morāliskās zināšanas, saskaņā ar darbības principu un dabas izpratni. Ķīniešu morāles pārākums par rietumu morāli ir tai apziņā, ka ķīnietis jau kopš Konfucija zina, ka patiesība atrodas iekšienē, forma — ārienē. Šo patiesību vēl šodien Eiropā lāgā nesaprot. Vēl aizvien dzīvi veido no ārienes uz iekšieni un nevis no iekšienes uz ārieni. Ja grib realizēt dzīvi, kas būtu spējīga atjaunoties, tad nepieciešami vienmēr palikt nomodā par saviem slepenajiem nodomiem un domām. „Bagātība grezno un skaistina māju, bet tikums grezno un dailina cilvēku“ (Ta-Hio, VI, 4), saka Konfucijs. Tādēļ cilvēka slepenajiem nodomiem un domām jābūt tikliem un vaļsirdīgiem. Jābūt sevī apgaismotam.

Ķīniešu cilvēks nepazīst mūžīgo bezcerības stāvokli, nepazīst šos viduslaiku kristīgās morāles baigos vārdus, ko Dante savā iztēlē bija lasījis virs elles vārtu ieejas: *Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate*, atmetiet katru cerību, jūs, kas ienākat. Domājot par tādu stāvokli vien, šī zemes dzīve top auksta un baiga. Viduslaiku elles iztēlotās šausmas cilvēku pamudināja noliegt dzīvi, un šī noliegšana vispilnīgāk izpaužas klosteru rigorozajā morālē, kur cilvēka vītālās enerģijas

varmācīgi tika nolemtas iznīcībai. Klosteru morāle nepazīna mūžīgās dzīvības un gara brīnišķīgo atjaunotni, nepazīna šo mūžīgo jaunību, kas tik nepieciešama konkrētajam cilvēkam, kas pakļauts debess un zemes likumiem. Es teicu, ka ķīniešu morāle nepazīst bezcerību stāvokli: cilvēku iespējams atbrīvot no visām netikumīgām kaislībām, ja viņš tikai dvēselē nolemj kļūt taisnīgs. Dvēselei jākļūst brīvai no dusmām, bailēm, vārdu sakot, dvēselei jābūt kundzenei pašai par sevi. „Ja dvēsele nav kundzene pati par sevi, tad skatoties nekā nevar redzēt; klausoties nekā nevar dzirdēt; ēdot nevar baudīt barības garšas“ (Ta-Hio, VII, 2). Tā tad, dvēseles taisnīgums ir ķīniešu morāles augstākais prasījums, tas palīdz atbrīvoties no visām netikumīgām kaislībām. Dvēseles taisnīgums cilvēkā uztur līdzsvaru un to pasarga no visbīstamākās kaislības — partējiskuma. Cilvēki ir partējiski ir pret tiem, ko viņi mīl, ir pret tiem, ko viņi nīst; tāpat partējiski un verdziski arī pret tiem, ko viņi godā un cienī. Un tas tādēļ, ka „mīlēt un atzīt to kļūdas, ko mīlam, nīst un atzīt to labās īpašības, ko nīstam, ir visai reta lieta zem debesīm“ (Ta-Hio, VIII. 1). Konfucijs rauga cilvēku pārveidot uz taisnīguma pamata, jo taisnīgs cilvēks nevar būt partējisks ne pret to, ko mīl, nedz pret to, ko nīst.

Konfucija morāles izejas punkts ir pienākums, ko rietumos ideāli kultivējis Kants. Konfucija mācībā pienākums tiek eksaltēti sludināts. Pienākums rada un uztur visas būtnes; tas ar savu augstumu skar debesis. Bez

mīlestības
radniecīgs, no
tas arī radniecīgs
svešs taisnīgums

pienākuma nav svētu vīru. Pienākums! Tas ir taisnais ceļš. Tādēļ gudrais sevi identificē ar pienākuma likumu, viņš tikumīgi izkopj savu raksturu, viņš pētī debess likumus, kas tam rakstīti. Viņš nogrimst visu lietu dziļumā, lai satvertu vissmalkākos to noteikumus, kas parastajam cilvēkam nav uztverami. Viņš attīsta savas inteliģences vistīrākās un augstākās spējas, viņš visus likumus ievēro ar taisnu prātu. Viņš pieskaņojas jau atzītiem likumiem un piekopj to, ko jau agrāk tikumīgi cilvēki ir piekopusi, un viņš nemitīgi tiecas pazīt jaunus likumus, kas vēl nav noteikti; viņš stipri saistās ar visu to, kas ir godīgs un taisns; viņš ir tas, kas pauž debess likumu.

Tāds dzīves veids cilvēku dara cienīgu, un tas vairs nav pildīts ar tukšu lepmumu; ja viņš atrodas zemākā stāvoklī, viņš netiecas sevi paaugstināt sacelšanās ceļā. Ķīniešu cilvēkam nav visai svarīgs ārējais stāvoklis: visdārgākais, kas cilvēkam jāglābj, tā ir viņa persona. Ķīnietis ārējos notikumus uzņem daudz mierīgāk nekā rietumu cilvēks, jo viņš par iekšējo pasauli vairāk rūpējas nekā ārējo: notikumos cilvēks var zaudēt to, kas viņam pieder, bet nekad to, kas viņš pats ir. Tādēļ tie, kas ir kaut kas paši sevī, ir spējīgi notikumus vērot gudri un saprātīgi, tādā kārtā apliecinādami savu individuālo personu.

Ķīnas cilvēks tur augstā cienā tikumus, jo tikai neprašam nav tikumu, tas atzīst vienīgi savus spriedumus; tikumīgs cilvēks atzīst citu, gan gudrībā, gan dzīves sasniegumos. Neprašā vienmēr tiecas uzbrukt ci-

tam un rauga tam kaitēt; bet tāda rīcība liecina, ka viņam nav savu tikumu un dzīvē noteiktu ceļu mērķu. Neskaties tik daudz uz citiem, vispirms esi tu pats, kas realizē tikumus īstenībā; bet ja tev pašam trūkst tikumu un tu īstenībā tos nereālizē, tad tie nav jāprasa no citiem. Augstāko tikumu cilvēks savā vidē dzīvo nosvērti, *homo vulgaris*, bez tikumiem, dzīvo vienmēr opozīcijā ar savu vidi.

Jābūt cilvēciskam, lai nabadzībā, pārpilnībā, priekā nezaudētu savu tikumību; apzinīgā būtne meklē mieru un atpūtu cilvēciskajos tikumos. Konfucijs par netikumu uzskata: ieņemt augstu vietu un nedarīt nekā laba, izmantot tradīcijas un ierašas un pret tām nejust ne mazāko cieņu, piedalīties sēru ceremonijās bez patiesām sāpēm (Lun Yu III, 26).

Bagātību un godu katrs vēlas iegūt; bet ja to nevar iegūt godīgā un taisnīgā ceļā, tad no visa tā jāatsakās; nabadzību un zemu stāvokli cilvēks nicina, bet ja no šī stāvokļa nevar izklūt ārā godīgā un taisnīgā ceļā, tad tur jāpaliek. Ja cilvēks neievēro cilvēces augstos tikumus, tas nevar sasniegt pilnīgu gudrību. Augstākais cilvēks nedrīkst runāt pretim cilvēces tikumiem.

Konfucijs saka, ka viņš nav redzējis nevienu cilvēku, kas pienācīgi mīlētu to, kas pilns cilvēcības, nicina netikumus un novēršas no zemā. Vispār maz ir tādu cilvēku, kas ar visu savu būtību kaut vienu dienu piederētu un piepildītu cilvēcības tikumus. Visskaistākais Konfucija mācībā ir tas, ka cilvēku kļūdas ieskata

par relatīvām, attiecībā ar katru stāvokli. Pārbaudot savas kļūdas, varam pārlicināties, vai mēs pazīstam vai nepazīstam patieso cilvēci. Ķīnas filozofi vārdam cilvēci piešķir visai plašu nozīmi, cilvēci nozīmē visus labos tikumus un darbus, visas cēlās domas un jūtas. Cilvēci ir dievišķīgā saprāta balsis. „Ja rītā jūs esat dzirdējuši debešķīgā saprāta balsi, tad vakarā jūs varat mirt“ (Lun Yu IV, 8). Konfucijs, teikdams šos vārdus, domā: kas sevī piepildījis cilvēci, tas droši var mirt, jo no nāves baidās tikai tas, kas nav klausījies debešķīgo saprāta balsi.

Blakus tikumam Konfucijs māca cilvēku pazīt taisnību. Mācīts cilvēks, kas praktizē prātu, bet kaunās valkā sliktas drēbes un ēst sliktu barību, vēl nav spējīgs saprast taisnības svēto vārdu. Augstākais cilvēks tiecas ievērot likumus, kas domāti vispārībai, vulgārais cilvēks domā vienīgi par savu labumu. Ķīniešu gudrība ir dziļa, jo tā ir vienkārša. Konfucijs runā saprotamus vārdus, un tie iegaumējami katram, kas tos vēlas saprast. Čeng-tsu, Konfucija skolnieks, sava meistara mācību ietver šādos vārdos: „Mūsu meistars māca, lai katram būtu taisna sirds un lai tas mīlētu savu tuvāko kā pats sevi“¹⁾ (Lun Yu IV, 15).

No taisnīguma un simpatijas apziņas pret tuvāko izaug Konfucija morāle. Viņa morāle ir darbīga: „Aug-

¹⁾ Te franču tulkotājs piezīmē, ka lasītājs negribēs lāgā ticēt šīs vietas eksaktajam tulkojumam, jo Konfucija morāle gandrīz buriski atgādina Kristus mācību. Franču tulkotājs patiesības labad pievieno šos ķīniskos vārdus — tschoung un chou.

stais cilvēks ir lēns vārdos, bet straujš darbos“ (Lun Yu IV, 24). Cilvēka dzīves gaitai jālīdzinās upei, kas neapstājas ne dienu, ne nakti. Pār visām lietām Konfucijs grib pacelt cilvēka cieņu. Viņš pats bija pazemīgs un visur parādīja lielāko cieņu cilvēka priekšā, kādu tas bija pelnījis. „Es veciem vēlētos sagādāt atpūtu; draugiem un tiem, ar kuriem tie satiekas, uzglabāt pastāvīgu uzticību; bērniem un vājajiem veltīt mātišķās rūpes“ (Lun Yu, VI, 25). Konfucija attieksme pret tuv cilvēku ir varbūt skaistākais un dziļākais, kas vispār viņa mācībā atrodams. Viņš katru cilvēku uzlūko kā savu viesi. Viņš vēlas godā pacelt taisnus un patiesus cilvēkus; viņš māca mīlēt un pazīt cilvēkus. Ja cilvēks vienmēr runā vaļsirdīgu valodu un ir pastāvīgs un nesatricināms savos pasākumos, kauču viņš tikai viduvējs cilvēks, tad tomēr viņš ir godājams un cienījams.

Konfucijs, manuprāt, vispilnīgāk savu pasaules uzskatu izteicis šai spārnotajā maksimā, ko rietumu filozofi un morālisti atkārtējuši kā savējo: „Citiem nav jā dara tas, ko mēs nevēlamies, lai mums tas tiktu darīts“ (Lun Yu, otrā grām., XV, 23).

*

Kopš Marko Polo ceļojumu grāmatas par Ķīnu, mēs ķīniešus pazīstam kā zīda, porcelāna, emaljas, papīra, pulvera un daudzu citu derīgu lietu izgudrotājus, bet diezgan vienaldzīgi esam pagājuši garām ķīniešu gara pasaulei. Bez praktiskiem izgudrojumiem Ķīna ir radījusi varbūt visuniversālāko kultūru. Tās gars vēl

šodien ir tikpat noteikts, kā priekš vairāk tūkstošiem gadu. No ārienes Ķīnu nevar pazīt, to mēs sapratīsim, ja to aplūkojam no iekšienes: Ķīnas gars dzīvo tās gudro grāmatās un morālē. Pazīstot Ķīnu no iekšienes, jāatzīst, ka ķīnieša dzīve ir varbūt dziļākā cilvēka dzīve, kādu mums ir lemts pazīt.

Ķīniešu cilvēks ir reāls un savā dzīvē vienkāršs. Vārdos skops: labāk klusu ciest nekā runāt mākslotus vārdus. Māksloti vārdi deģenerē tikumus. Ķīnietis, pazīstot dzīvi, dzīvi sāk veidot ne ar ārējās pasaules pārkārtošanu, bet ar sevis audzināšanu. Cilvēka liktenis atkarājas no iekšējās esamības un nevis no ārējā stipruma. Eksistē tikai tie ideāli, kas tiek reālizēti iekšīgi. Mūsdienās dzīve māca, ka ārišķīgā tuvošanās ideālam mūsu stāvokli pasliktina, bet neuzlabo. Piemēram, lai pārvarētu kaŗu zemes virsū, tad nepieciešami, lai zemes iedzīvotāji to pārvarētu iekšīgi. Ja mēs atbrūņojamies mazdūšības un līdzjūtības pamudināti, tad kaŗa briesmas vēl vairāk var pieaugt un apdraudēt mūsu eksistenci. Pasaule būs tāda, kāds ir iekšīgais cilvēks. Visa pasaule ir cilvēka iekšīguma refleksija. Konfucijs saka: „Morāles likums, kas atrodas ārpus cilvēka, nav morāles likums.“

Ķīniešu cilvēka dzīve, kā redzams, vispilnīgāk atspoguļojas Konfucija mācībā. Tā ir mācība, kas nodē ne tikai par ķīnieša, bet vispār par cilvēka dzīves pamatu. Jo vairāk tādēļ, ka Konfucijs morāli nesaprot kā ārēja pienākuma izpildījumu, bet gan kā iekšējo izpaušmi, kas pilnīgi saskan ar iekšējo pārlicību. Kon-

fucijs saka: „Dižs cilvēks pasaulei var sagādāt mieru, dzīvodams vienkāršu un patiesu dzīvi.“ Dzīve ir cilvēka mērs.

*

Ķīnas gudrie, blakus cilvēkam, ir rūpējušies par valsti, šo kolektīvo individu. Valsts eksistenci viņi nodrošināja ar tradīciju, kuŗas svētumu noteica ar likumu. Tradīcija pasarga no kļūdām, bet tradīcijām jābūt īstām, jo tiklīdz tām trūkst īstības, tās zaudē tautas uzticību; ja tauta kādam neveltī savu uzticību, to tā arī neievēro. Ja cilvēks cienīgi grib iesakņoties dzīvē, tad tam jāiegaumē kā debess, tā zemes likumi. Kas grib tos pareizi izmantot dzīvē, tam jāuzticas tam, kas par mums augstāks un gudrāks. Patiesībai citu pierādījumu nav kā tikai tie, kas atklājas augstajos garos un cēlajos prātos; šie cilvēki pazīst patiesību un stāv pāri maldiem: viņi dziļi pazīst cilvēka dabas likumus.

Ķīnā tauta tiek uztverta kā augstākais saprāts: ko debess redz un dzird, to redz un dzird tauta. Ja tauta spriež, ka kaut kas jāžēlo vai jāsoda, tad tas nozīmē, ka debess grib sodīt vai žēlot. Starp debesīm un tautu atrodas intīms sakars. Tie, kas pārvalda tautu, ir uzmanīgi un atturīgi. „Iegūsti tautas mīlestību, un tu iegūsi visu valsti. Pazaudējot tautas mīlestību, tu pazaudēsi valsti“ (Ta-Hio, X, 5). To saka Konfucijs, viens no lielākajiem Ķīnas likumdevējiem, ko paši ķīnieši uzskata par lielāko cilvēcisko likumu radītāju, kādu jebkad gadsimti ir redzējuši. Konfucijā atklājas cilvēka gara dievišķā varenība, kas mūsdienās rietumu

zemēs zaudē savu nozīmi. Konfucija filozofija ir praktiska, tā aptver gandrīz visas sociālās dzīves nozares. Viņš mācīja savas tautas valdniekus. Valdnieks ir stāvzvaigzne, kas norāda ceļu pārējām zvaigznēm. „Viens vārds iznīcina visu pasākumu; viens cilvēks nosaka visas valsts likteni“ (Ta-Hio, IX, 3). Katra ģimene ir maza valsts, un nacija vai valsts nav nekas cits, kā liela ģimene, kas jārada pēc tiem pašiem likumiem kā atsevišķa ģimene.

Valdīt nozīmē iemantot cilvēku sirdis, jo iemantojot cilvēku sirdis, iemanto visu pasauli. Tādēļ Konfucijs par visu vairāk slavina valdnieku gudrību.

Kas ir gudrs valdnieks? Konfucijs māca, ka gudram valdniekam jāatzīst pagātne; viņam jārada noteikti principi, kas atbilst tautas raksturam; jāpazīst cilvēki, par kuriem grib valdīt. Valdnieka attieksmei pret cilvēkiem jābūt ārkārtīgi plašai; viņa intīmajām spējām jābūt ārkārtīgi dziļām; viņa zināšanām par debess lietām jābūt ārkārtīgi nopietnām. Patiesi apgaismots valdnieks ir tikai tas, kas iegaumē četrus debess tikumus: cilvēcību, taisnību, taktu un pienākuma zinātni.

Gudra valdnieka dabu lēnām atklāj viņa darbi: „Tirani priekšlaicīgi mirst, nodevēji izdara pašnāvību, naudas rausēji to atkal pazaudē.“ Pēc Konfucija domām, nav neviena ļauna darba, kas vēlu vai agri netiktu atriepts. Valdniekam sevī jāiemieso gudrais. Gudrais, pēc Konfucija domām, ir, kas dzīvo noslēgti, kas ievēro regulāritāti. Gudrais pazīst to, kas nav viņš pats,

tas ir, cilvēkus, valsti, pasauli un lietas, ar kuŗām tas saskarās, viņš ar savu kaislību palīdzību pazīst citu kaislības; viņš pazīst savas sirds visapslēptākās kustības ar to kustību palīdzību, ko viņš atklāj citos. Vārdu sakot, jādzīvo tā, lai sirdī nebūtu nekā tāda, ko vajadzētu slēpt no citiem un par ko vajadzētu sarkt. Jābūt nomodā par sevi arī savās mājās; nav jādara nekas tāds pat visnoslēpumainākā vietā, par ko dienas gaismā vajadzētu kaunēties.

Valdniekam jābūt nopietnam. Ja viņam trūkst nopietnības, viņa valsti piemeklē posts un tai valda jukas. Konfucijs saka: „Ja augstākais cilvēks neuzvedas nopietni, viņš neiedveš cieņu; un ja viņš mācās, tad viņa zināšanas nav pamatīgas. Bez apstājas ievērojiet valstsirdību un uzticību vai labu ticību; nesavienojieties draudzībā ar cilvēkiem, kas morālē un zināšanās ir zemāki par jums; ja jūs izdarāt kādas kļūdas, tad nebaidieties tās izlabot“ (Lun Yu, trešā grām., I, 8). Valdniekam jāiemieso sevī augstais cilvēks. Tsu — kungs meistaram prasa, kas ir augstākais cilvēks. Meistars atbild: „Tas ir, kas savus vārdus vispirms pārbauda praksē un pēc tam runā saskaņā ar savu darbību. Augstais cilvēks ir tas, kas vienādi labvēlīgs pret visiem, bez egoisma un partējības. Vulgārs ir tas cilvēks, kam nav nekā vairāk kā savs egoisms, un kas nav labvēlīgs vispār pret visiem cilvēkiem“ (Ibid. II, 13—14).

Meng-tse (Mencijs), kas ķīniešu kultūrai nozīmē to pašu ko Eiropas kultūrai Platons, saka, ja valdniekam

stāsta, ka tāds un tāds cilvēks ir gudrs, tad vēl tā nepietiek; tāpat nepietiek, ja stāsta, ka tāds un tāds cilvēks ir necienīgs un neuzticīgs; valdniekam jāpārbauda personīgi, vai publiskais uzskats ir dibināts, un, ja tas ir dibināts, tad jārikojas tā, kā to valdnieks atzīst par pareizāku un taisnāku. Tikai tādu valdnieku var uzlūkot par tautas tēvu un māti. Bet tirans ir tas, kas sacelšas pret taisnības principiem. Meng-tse brīdina apmeklēt valdniekus, ja lieta ir nenozīmīga.

*

Meng-tses cilvēks, līdzīgi Konfucija cilvēkam, reprezentē ķīniešu intimo dvēseli. Meng-tse individam piešķir ārkārtīgu nozīmi; viņa cīņa ir cīņa par individuālo brīvību. Visa sākums ir cilvēks. „Visas dzīves darbības sākums un esamības pamatojums atrodas mūsos“ (II gr. VII, 4). Kas attīstā visas savas spējas, tas pazīst savu saprāta dabu; kas pazīst sava saprāta dabu, tas pazīst debesis, prāta avotu. Cilvēkam jāuzticas savam prātam, kas palīdzēs atrast un saglabāt tikumu.

Meng-tse atzīst, ka kautrībai un kaunam ir piešķirta ļoti svarīga nozīme cilvēkā. Kas neizjūt kaunu, tas vairs nelīdzinās pārējiem cilvēkiem. Tiešām, kauna izjūta vērojama tikai cilvēciskajās būtnēs, un jo kāda būtne pazīst lielāku kauna izjūtu, jo tā iekšēji ir cilvēciskāka. Ķīniešu cilvēks ir laipna un kautrīga būtne. Meng-tses ideālais cilvēks sevī ir brīvs un tic cilvēka labajai dabai. Tādu cilvēku zemes varas nevar pazemot. Ja mēs pārbaudām sevi un atklājam, ka mīlam cilvēkus, un ja kāds mūs pazemo, tad mums neva-

jag mocīties kāda zema radījuma dēļ. Launais cilvēkā jāpārvar ar ticību labajam. Meng-tse palīdz meklēt pazudušo ceļu, kas ved uz sirdi. Es jau teicu, ka ķīniešu simbols ir sirds. To arī apliecina Meng-tse: „Pazaudēt savu sirdi un neprast to no jauna atrast, ak, cik tā ir apraudama lieta!“ (II gr. V, 15). Sirds zaudējums ķīniešu cilvēkam ir vislielākais zaudējums. Var dzīvot nabadzībā, var paciest badu, var uzņemties dzīves smagākos pārbaudījumus, bet nav iespējama dzīve, ja cilvēkam trūkst sirds. Kas ir sirds? Meng-tse saka: „Cilvēka sirds ir cilvēcība“ (Ibid). Ķīniešu cilvēcība ir kristiešu mīlestība. Cilvēcība ir visa labā manifestācija, visa taisnā uzvara. Ķīnietis ne tikai dzīvo, bet arī domā ar sirdi. Un tauta, kas dzīvo ar sirdi, nekad nemirst.

*

Ja Konfucijs ir ķīniešu cilvēka centrālā apziņa, tad šīs apziņas svarīgākais papildinājums — ir Mo-tse un Lao-tse. Mo-tse pauž praktisko, utilitāro ķīnieša dvēseles īpašību, bet Lao-tse mistisko, metafizisko. Mo-tse ir ķīniešu don Kichots, kas savas idejas ne tikai izdomāja, bet tās praktizēja, šim mērķim radīdams kaut ko līdzīgu bruņniecības ordenim. Konfucijam nav svarīgs derīgums, turpretī Mo-tsem svarīgs derīgums un papildījums. Viņa lielais mērķis bija: atbrīvot pasauli no visām slimībām un tai palīdzēt reāli. Visam, ko darām, jābūt derīgam. Konfucijs meditē meditācijas dēļ, mūzicē mūzikas dēļ. Mo-tse tādu uzskatu noraida: ja mūzika nekalpo kaut kam reālam, tad tā visnotaļ norai-

dāma. Tādēļ viņam mūzika nav augstā cienā. Vese-
lība un bērni ir vajadzīgi tautai, jo tas ir tautas lielākais
derīgums.

„Iekām mēs kaut ko gribam kritizēt, tad kritizējuma
vietā mums jādod kaut kas jauns.“ Mo-tse māca pazīt
universālo mīlestību, jo universālā mīlestība ir lielākais
cilvēcēs derīgums. Viņš partējību aizstāj ar universā-
lismu. „Citu jāuzlūko kā sevi pašu.“ Šī maksima arī
rodas no derīguma viedokļa, jo uzlūkojot citu kā sevi
pašu, mēs iegūstam draudzīgu sabiedrību. Ja kādu
likumu atzīstam par pareizu, tad vispirms tas jāreālizē
pie sevis un savā tautā un tikai pēc tam pasaulē. Kad
tauta slima, tā jāārstē, kad tauta salst, tā jāapģērbj.
Mo-tse saka, ka debess griba nicina valsti, ja tā apspiež
mazu valsti, un spēcīgāko, ja tas nomāc vājāko.

Vispirms mums jādzīvo un pēc tam tikai jāmeklē
dzīves patīkamība. Mo-tse tiecas radīt tādu dzīvi, kas
visiem būtu iespējama.

Mo-tse utilitārais pasaules uzskats, kas nostiprinās
Ķīnā 4. gadsimtā pr. Kristus, lielā mērā atgādina Tol-
stoja filozofiju. Tolstoja mērķis: atbrīvot Kristus mā-
cību no baznīcas valgiem un to izlietot reālās dzīves
stiprināšanai un izkopšanai. Tolstojs Kristus mācībai
gribēja piešķirt reālu un derīgu nozīmi. Mo-tse atzīst
universālo mīlestību kā lielāko derīgumu; Tolstojs
māca mīlēt, jo bez mīlestības nekam nav nekādas vē-
rtības. Mo-tse un Tolstojs ir lielākie savu ideju bruņi-
nieki un to piepildītāji īstenībā.

Lao-tse ķīniešu cilvēka dvēseli padziļina ne tik

daudz reālajā dzīves izpratnē, cik dievišķā saprāta atklāšanā un sevis piepildījumā. Lao-tse dzīvojis Konfucija laikā, un teika vēstī, ka Konfucijs ir apmeklējis Lao-tsi un apbrīnojis viņa vienkāršību un dziļo gudrību. Lao-tse bijis ļoti noslēgts cilvēks. Nav zināms, kur viņš miris. Lao-tse par augsto cilvēku saka: „Visi grib būt pirmie, tikai viņš paliek pēdējais. Visi meklē tikai to, kas kalpo šai dienai, tikai viņš paliek savā vientulībā. Viņš vienmēr ir augstsirdīgs un iecietīgs pret lietām. Viņš nav naidīgs pret cilvēkiem. Tādus cilvēkus var saukt par pilnības kalngaliem.“ Lao-tses filozofija ir bez sākuma un gala, viņpus dzīves un nāves. Ja grib realizēt vienību sevī, tad jāpazīst vīrišķība un jāaizstāv sievišķība. Jāklūst par pasaules gultni, jāapzinās sava ticība, jāatvieglo nelaimīgo liktenis un jāklūst pasaulei par ieleju.

Tagadnes Ķīnas dzīves filozofs Lin Jutangs savā atjautīgajā grāmatā *The Importance of living* — saka, ka Lao-tse savu miera mācību nedibina visu aptverošā mīlestībā, bet gan smalki izaustā gudrībā, kas atbrūno. Neesot neviena cita, kas tik iespaidīgi būtu sludinājis vājuma spēku, miermīlīguma uzvaru, gudrās atturības derīgumu, kā Lao-tse. Ūdens ir vājā spēka simbols; ūdens izdobj klintis, sagrauž akmeņus; ūdens vispilnīgāk piepilda Lao-tses gudrību — tecēt uz viszemāko vietu. Viņš saka: „Kas lielām upēm un jūrām piešķīris viņu valdonību par simts maziem strautiem? tās apgulušās zemākā vietā; tādā kārtā tās guva savu valdonību.“ Ar vārdu ieleja Lao-tse ap-

zīmē mātes klēpi, pirmmāti, sievišķības principu, ko ķīniešu valodā izsaka ar vārdu — *Jin*. „Ielejas gars nekad nemirst... Tas ir mūsos, kamēr mēs dzīvojam, un lai cik daudz barības no tā uzņemtu, tas nekad neiznīkst.“ — Lao-tse mācībā ir tas iekšējais dziļums, kas, manuprāt, viņa mācībai piešķir ezotērisku noslēpumainību. Pirmo reizi lasot Lao-tses grāmatiņu *Tao-Te-King*, es jutos apskurbis kā no veca vīna. Viņa pasaule vienmēr man likusies daudz dziļāka nekā visas tās gara pasaules, kurās viesojos kā viesis, draugs un brālis. Viņš pildīja manu dvēseli ar lepnumu, ar lepnumu par cilvēka gara neizdibināmo dziļumu. Katrs teikums, katra doma lēnām atvēra ķīniešu cilvēka dvēseli, kas lielā pazemībā un dziļā gudrībā pilda savu vietu zemes dzīvē. Lao-tse dziļi bija ieskatījies sevī un skaidri pārredzēja to ceļu, ko viņš gāja un kas daudziem vēl šodien noder par parauga ceļu. Ķīniešu cilvēka sievišķīgā dvēsele uzvar vīrišķīgo ar lēnīgumu; kareivīgais mongolis vai mandžu nekad Ķīnā nav bijis uzvarētājs: kareivīgo dvēseli ķīniešu sievišķīgā dvēsele vienmēr ir uzvarējusi. Ķīniešu cilvēks pazīst trīs vērtības, kas viņa dzīvi dara pilnvērtīgu: pirmā vērtība lēnīgums, otrā — taupība, trešā — rīcība. Šīs vērtības viegli saprotamas, viegli iegūstamas, viegli tās piepildāmas, bet nav gandrīz neviena, kas tās būtu sapratis un saskaņā ar tām dzīvojis.

Lao-tse par cilvēku domā kā par būtņi, kas atrodas viņpus labā un ļaunā, viņpus tikumiem un pienāku-

miem. Viņš ieskatīja civilizācijas nevarību cilvēku darīt laimīgu. Viņš meklē Tao, kas Lao-tsem ir visuma sākums, visu lietu māte. Tao nav nosaucams vārdā, jo tas atrodas ārpus mūsu jutekļiem. Ko Lao-tse saka par meistariem, to varētu pilnā mērā attiecināt uz viņu pašu: „Kas vecos laikos bija spējīgi būt par meistariem, tie bija smalki, garīgi, dziļi un gaišredzīgi; viņu dziļumu nesaprata, un, tiešām, viņus nevarēja saprast, tādēļ es esmu nolēmis tos izskaidrot: uzmanīgi viņi bija, kā vecs cilvēks, kas ziemā iet pāri upei; piesardzīgi viņi bija kā bailes no kaimiņiem visās četrās debess pusēs, atturīgi viņi bija kā viesi, izvairīgi kā kustīgs ledus, plaši viņi bija kā ieleja un, ak, necaurskatāmi kā purva ūdens“ (Tao-Te-King, 15). Lao-tse sevi pazīst un par sevis pazīšanu viņš saka dziļākos vārdus, kādi jebkad teikti: „Kas citus pazīst, ir gudrs, kas pats sevi pazīst, ir apgaismots. Kas citus uzvar, tam ir spēks, kas pats sevi uzvar, tas ir varens“ (Tao-Te-King, 33).

Arī šai ziņā ķīniešu cilvēks sevi redz daudz dziļākā pasaulē nekā rietumu cilvēks. Viņš mazāk vēlas saņemt no ārējās pasaules un grib vairāk būt pats sevī. Vēlēšanās vienmēr ir kaut kas ārīgs, griba kaut kas iekšīgs. Lao-tse atzīst: kur ir bezvēlmju stāvoklis, tur ir miers un tur ir iespējama laime. Griba ir mūsu iekšīguma akts, un mēs pa lielākai daļai esam tādi, kādi mēs gribam būt. Cilvēkiem, kas nepazīst sevi, trūkst gribas, tie nav spējīgi pārvaldīt savus juteklus un atturēties no ļaunākā un pievērsties labāka-

jam. Dzīve, varētu teikt, ir mūsu apzinīgās, mērķtiecīgās gribas rezultāts. Esmu pārliecināts, ka griba ir cilvēka visreālākais un visvērtīgākais dzenulis, kāds tik viņā atmodināms un izkopjams. Pat visnenozīmīgākie cilvēki apzinās, vai, pareizāk sakot, nojauž, ka griba ir vienīgais reālais balsts un mierinājums. Griba mūs pasarga no visbīstamākā dvēseles stāvokļa: no bezmērķniecības, nenoteiktības, šaubām un garlaicības. Griba cilvēku pārliecina, ka nav neviena tāda stāvokļa, no kuŗa nevarētu atrast izeju. Tādēļ gribas cilvēki gandrīz nekad nerunā par bezizeju un neprasa padomu citiem, bet nesatricināmā mierā savu likteni iztur līdz galam. Katrs tāds cilvēks patiesībā ir vairāk nekā cilvēks: viņš ir pārspējis savu neapzinīgo dabu un pats sevi apgaismojis. Viņš ir cieši ieaudzis sevī, un to nevar mētāt pasaules nejaušību vēji. Tāds cilvēks vienmēr ir uzvarētājs, jo, kā Lao-tse saka, kas uzvar pats sevi, tas ir varens.

*

Ķīnas cilvēks ir iekšķīgais cilvēks; tādu cilvēku grūti saprast, jo par cilvēku mēs parasti spriežam pēc tā, ko viņš ārīgi iespēj un kas viņam pieder. Ķīnietis ar ārējiem panākumiem nekad nav lepojies, viņš ir atturīgs, smalkjūtīgs un sevī vērsts. Eiropas cilvēks, kas lepojas vairāk ar to, kas viņam pieder, nekā ar to, kas viņš ir, ķīniešu cilvēkam paliks svešinieks. Bet tādēļ Eiropas civilizācija ir radījusi jēdzienu par cilvēku un nevis pašu cilvēku. Eiropas patieso kultūru apdraud pus-

cilvēks, t. i. būtne, kas no ārienes ir cilvēks, bet no iekšienes atgādina visu citu, tikai ne cilvēku.

Beidzot pārdomas par ķīniešu cilvēku, es jūtu, cik maz par šo cilvēku esmu pateicis. Tautas garu nenākas viegli uzminēt, mūs var maldināt ir mūsu ierastais pasaules uzskats, ir skatīšanas veids, ir nepietiekamās zināšanas, kas bieži tiek vispārinātas. Konfuciju un citus ķīniešu domātājus pazīstot, vēl nav teikts, ka mēs esam pazinuši ķīniešu cilvēka dzīves jēgu, kas gadu tūkstošiem ilgi ir audusies un veidojusies tautā. Ne tikai atsevišķa ģenerācija, bet atsevišķs indivīds ar savu īpatnējo dzīves veidu un vienreizīgo dzīves skatījumu atstāj kaut ko no sevis tautai. Austrumu dzīves jēga, kas sākumā liekas vienkārša, rietumu cilvēkam kļūst nesaprotama un neiedomājama. Tā, ķīniešu cilvēks ir izveidojis tādu dzīves skatīšanu un saprašanu, ko mēs grūti varam apjēgt; tas ir tāpat, kad ir runa par kādu jaunu pasaules dimensiju, par ko mēs nevaram pārliedzēties, jo mums trūkst attiecīga jutekļa. Ķīnietis, par spīti sava gara fleksibilitātei, nevar pilnīgi pareizi izprast rietumu cilvēka dvēseli, tāpat rietumu cilvēks, par spīti savai zinātniskai nopietnībai, nevar pilnīgi aptvert austrumu cilvēka dvēseli un bez maldīšanās izstaigāt tās labirintus, kas izveidojušies gadu tūkstošu domāšanas un sadzīves tradīcijās.

V

PAR GRIEĶU CILVĒKU

Grieķija, kas gadsimtiem ilgi kalpojusi par rietumu gara dzīves vistuvīnāko padomdevēju, ir pazaudējusi to seju, kāda tā izskatījies, dzīvojot vēl savu neatkarīgo dzīvi. Mēs par Grieķiju runājam vienmēr augstā stilā, tai veltījot visus cildenus vārdus. Visi man pazīstamie autori, rakstot par Grieķiju, vienmēr ir bijuši vienā vai otrā ziņā šīs zemes pielūdzēji un tās nesalīdzināmā gara dievinātāji. Tādēļ Platons kļuva par dievišķo Platonu, Sokrats par cildeno Sokratu, Homērs — par dzejnieku dzejnieku, Aristotelis — par filozofu filozofu. Šī dievišķošanas un cēlināšanas tieksme rietumu kultūrās radījusi hellēnisko ideālu kultu un tradīcijas. Bet tiklīdz gara darbu iežogo kults vai tradīcija, tas kļūst neaizkarāms, tas stāv ārpus kritikas; kults prasa, lai šo garu izkopjam, tradīcija pavēl to dievišķot un pielūgt. Bet šāds iekšējais stāvoklis mums liedz skaidri redzēt to, kas Grieķijā ir patiesi liels, un kas tur ir visai aplams un nenožīmīgs.

Ja indiešu cilvēks galvenām kārtām ir reliģiozais cilvēks, ķīniešu — ētiskais, tad grieķu cilvēka dzīves jēgu nākas grūtāk summēt kādā kopējā un visu aptve-

rošā īpatnībā. Grieķu cilvēks, sākot ar Sokratu, jūtas kā pasaules pilsonis. Un tiešām, ja uzmanīgi lasām grieķu dzejnieku un filozofu darbus, tad mūsu pirmie iespaidi ir tik dažādi un savā starpā nesavienojami, ka liekas, par spīti hellēniskās kultūras izdaudzinātai harmonijai, grieķu cilvēks tēlojas kā neizlīdzinātu konfliktu cilvēks, kas atrodas mūžīgā trauksmē iznīcināt vecās vērtības un to vietā radīt jaunas. Nemiers un dinamiskā augšuptrauksme grieķi ved no viena pasaules uzskata otrā, no vienas atziņas citā atziņā, vārdu sakot, grieķa gars vienmēr atrodas nemitīgā un skarbā cīņā. Šo grieķu iekšējo stāvokli, manuprāt, viszīmīgāk izteicis viens no visreprezentatīvākiem hellēniem — Herakleits, sacīdams: „Konflikts — Πόλεμος — ir visu lietu tēvs, visu lietu karalis“ (53 frag.). Vienprātība un miers Grieķijā nekad nav valdījis, jo vienprātībā un mierā grieķis redzēja panīkumu. Tādēļ Herakleits cīņu atzina par vienu no visdabiskākiem cilvēka stāvokļiem.

Šis cīņas gars grieķi patiesi izveido par cīņas cilvēku, un šo cīņas cilvēku Grieķijas gara dzīvē vispilnīgāk simbolizē varonis. Varonis ir tas, kas cīnās, kas pārvar grūtības un, pildot savus pienākumus, iztur līdz galam. Grieķi ir tauta, kas radījusi varoni, kurā iedzīvinājusi savu garu un dzīves ideālus. Zenta Mauriņa saka: „Ja grib pazīt kādu tautu, tad jāiepazīstas ar šīs tautas Dievu“, — bet vēloties iepazīties ar grieķu tautu, svarīgāk pazīt grieķu varoņus nekā viņu dievus. Varoņos hellēņu ģenijs atspoguļojas vispilnīgāk: varonis

ir nevis tāds, kāds viņš ir īstenībā, bet gan tāds, kādu to vēlas redzēt tauta. Varonī spoguļojas tautas ģenijs. Tauta, kas rada varoņus, rada pati savu līdzību. Kāds tad ir grieķu varonis? Ja mēs uzmanīgi iedziļināties mītiskajā Heraklā, Iliādas Achilejā un Odisejas Ulisā, tad mums nākas diezgan viegli uzminēt grieķu cilvēka ideālu. Es saku — ideālu, jo ideāls ir vispilnīgākais dzīves jēgas izpaudējs. Visagrīnākā grieķu tautas iztēlē veidojas Herakla tēls, kas sevī iemieso ārkārtīgu fizisku spēku, pašcienu un neapslāpējamas brīvības alkas. Veikdams savus grūtos varoņdarbus, Herakls aplicina sava rakstura bezbailību un dziļo bijību likteņa priekšā. Bez fiziskā spēka Herakls sevī nes degošu ziņkārī, kas viņu dzen svešās un nepazīstamās zemēs. Viņa ceļojumiem sekojot, mēs pārlicināties par to, kā viņš iznīcina netaisnības un veic lielu civilizatora darbu. Grūtos darbus veicdams, varonis iegūst nemirstību, augstāko, ko cilvēks var iegūt.

Iliādas Achilejs, ko radījis grieķu tautas drāmatisks ģenijs, ir tēlots skaists, gandrīz sievišķīgi daiļš. Viņa rīcībā ir arī milzīgs spēks, bet šis spēks jau apgarots: Achilejs ir augstsirdīgs. Viņš pulcina karavīrus kopā, lai atrastu līdzekli pret mēri, viņš aizbildina Chriseju pret Agamemnonu; viņš stāv par taisnu lietu, viņš ievēro svētos likumus, viņa lielākais tikums ir drosme. Achilejs, par spīti savām dusmām, ir apvaldīts. Tā ir īpašība, kas Heraklam vēl sveša. Dusmās Herakls ir pārmērīgs un nespēj vēl valdīt pār savu neapzinīgo dabu. Achilejs pazīst intīmo dzīvi, viņā

spoguļojas grieķu cilvēka augstākais un, manuprāt, skaistākais tikums — draudzība. Cēlāku, pilnīgāku draudzību nevar iedomāties par to, kādu grieķu ģenijs iemūžinājis Achileja un Patrokla attiecībās. Vislielāko atriebes kāri Achilejā atmodina drauga Patrokla nāve. Mežonīgā brāzmainībā un priekā viņš atriebja drauga nāvi. Bet Achilejs ir spējīgs arī piedot: nāvīgā ienaidnieka Hektora tēvs viņā atmodina līdzjūtību, un viņš atdod tam dēla līķi, ko atriebes kārē bija nolēmis suniem par barību.

Achilejs ir mūžīgās dienas varonis, viņš mīl maigo dienas gaismu, viņš labāk grib būt par pēdējo kalpu zemes virsū nekā par valdnieku ēnu valstībā. Nenovēršamās fatalitātes ēnā dzīvojot, grieķis pieķeras dievai un šās dzīves priekiem. Grieķis apzinās nāvi un tic Moiru varai: Moiras valdīja par dieviem un cilvēkiem. Homērs un Heziods vēsta, ka neatkarīgi no Dievu gribas, ar cilvēku neizbēgami notiek tas, ko nolemj visvarenās likteņu vērpes — Moiras. Grieķi ticēja dieviem, bet jūta, ka arī dievi nav brīvi, ka pat par Zevu valda kāda neizprotami augstāka vara. Šī noslēpumainā un augstākā vara piederēja Moirām. Grieķis aizvadīja savu dzīvi nenovēršamā likteņa ēnā. Visa grieķu traģēdija izaug no ticības liktenim. „Liktenis, lūk, mans dēls, ir mana nozieguma iemesls,“ — Aischils Klitemnestrai liek sacīt šos vārdus viņas dēlam Orestam. Euripids, viens no reprezentatīvākiem grieķiem, saka: „Visiem cilvēkiem jāmaksā savs parāds nāvei: nav neviena, kas zinātu, ka rītu vēl dzīvos. Liktenis

mums ir lēmis mistēriju, ko neviens nevar izdibināt un kuŗā visveiklākie nevar ielūkoties... Turi priecīgu prātu, dzer un liec vērā, ka katras dienas dzīve ir tikai tava, pārējais pieder liktenim“ (Αλχηστις, 773—780). Likteņa pavēnī izaug grieķu prieks, griba spītēt un izturēt. Heroiskais ideāls ir viņu vienīgais konkrētais balsts dzīves bangainībā un neskaidrībā. Grieķis iemīl gaismu: „Skatīt gaismu ir saldi, apakšzemes nakts ir baiga. Nav gudrs tas, kas vēlas mirt! Labāk nožēlojama dzīve nekā slavas pilna nāve“ (Τρυγένοσα ή εν Αδλδι, 1211—1252). Ifigenija, varonīgi ziedojoies un atvaļoties no dzīves, visvairāk par visu apraud maigo gaismu, no kuŗas jāšķiras. Esošais, acumirkļīgais atrodas cilvēka ziņā, viss pārējais dievu un likteņa varā. Tādēļ grieķu cilvēks pieķeras acumirklim un tam pieder ahistoriski. Pagātnes un nākotnes perspektīva traucē baudīt dzīves prieku un sasniegt svētlaimi, jo tikai šī dienā, ko tu dzīvo, ir tava, bet viss pārējais atrodas likteņa varā. Šī euripidiskā atziņa ir iekaldināta grieķu cilvēka pasaules uzskata pašā pamatā.

Ulisā atspoguļojas grieķu cilvēka nemierīgais, atjautīgais, ziņkārīgais un bezbailīgais gars. Bet atjautīgais Uliss nebūtu grieķis, ja viņš nebūtu spēcīgs. Grieķis, blakus gara spēkam, mīl arī ķermeņa spēku. Bet no visām kaislībām Ulisā visvarenāk kvēlo ziņkārības kaislība. Burve Kirka ar savu labklājību Ulisā nespēj apslāpēt neremdināmo ziņkāri. Zināšanas kāre viņam ir tik liela, ka tās remdēšanai viņš uzdrīkstas uzņemtīs vislielākās briesmas. Braucot sirēnu salai gaŗām, pār

spīti draudīgajām briesmām, viņš liek sevi piesiet pie masta, lai tikai varētu noklausīties sirēnu burvīgajās dziesmās. Otra varenā kaislība, kuŗas dēļ Uliss noraida visaugstāko algu — nemirstību, ir dzimtenes mīlestība. Dzimtenes mīlestības vadīts, viņš uzņemas pārciest vislielākās mokas un postu.

Skatot sintētiski visus trīs ievērojamākos grieķu varoņus, mums atklājas gandrīz visas tās kardinālās īpatnības, kas izveido grieķu cilvēka dzīves jēgu. Protī, fiziskais spēks, brīvības alkas, degošā ziņkāre, drosme, cēlums, draudzības tikums, bijība likteņa priekšā, dzimtenes mīlestība, jūtīgums pret daļu ārēju formu, neklusināmais nemiers un prieka alkas. Ja mēs turpmāk raugām skicēt grieķu cilvēka profilu, tad šī profila svarīgākie vaibsti ir iemūžināti grieķu varoņos, un no viņu kulta izaug visa grieķu dzīves jēga. Homēra varoņu koncepcija izveido grieķu nacionālo reliģiju un rada mākslu, traģēdiju un filozofiju. Heroiskais moments caurstrāvo visu hellēņu gara dzīvi: traģēdija rodas brīdī, kad cilvēka cietā, nesalaužamā griba sadurās ar likteņa negrozāmo, nepārveidojamo likumību; filozofiju rada dzīves sarežģītā problēmātika un konfliktu bagātā dvēsele.

Fiziskais spēks ir augstā cieņā pie grieķiem visā viņu pastāvēšanas laikā. Solons ar likumu bija noteicis, ka visiem obligātoriski jāizkopj savs fiziskais ķermenis, tanī jāattīsta visi spēki. Gimnastika — ķermeņim, mūzika — garam. Tādā kārtā Solons tiecas radīt harmoniju starp fizisko un garīgo cilvēku. Grieķis,

acīm redzot, garu nešķīra no miesas, šo vienību izteikdams ar vārdu — *σωμα*, kas reizē ir ķermeņa un dvēseles izpaudums. Ņemot vērā Solona prasību, mēs atklājam hellēņu kultūras būtību: grieķis tiecies formu un saturu līdzsvarot. Iekšķīgajam bija jāizpaužas ārīgā skaistumā. Grieķis ticēja iekšķīgā un ārīgā harmonijai, dievu un cilvēku saskaņai: dievi Olimpā, tāpat kā cilvēki zemē — ēd, dzer, precas, mīlas, priecājas, skumst. Kā dievi, tā cilvēki nav pasargāti no likteņa negrozāmās likumības. Grieķis dievus uzskatīja par svētlaimīgiem tādēļ, ka pasaule, kurā tie mājo, ir saskanīga ar tiem: ārīgais nav pretrunā ar iekšķīgo. Tādēļ grieķu gars nemitīgi tiecies pēc harmonijas un izlīdzinājuma. Šo tieksmi praktiski rauga piepildīt filozofi, radīdami ētiku, kuŗas pamatā ir eudaimonija.

Nav pazīstama tāda ētika, kas varētu mūs pilnīgi apmierināt. Kaut gan katrā laikmetā var atrast augstas morāles cilvēkus, kas dzīvei devuši jaunus likumus. Ētika, mācot pazīt morālītātes fainomenu, izveidojusies par sociālo un intimo ētiku. Sociālā ētika nosaka normas un likumus, lai atrisinātu konfliktus, kas rodas starp cilvēku un sabiedrību, starp cilvēku un dieviem. Intīmā ētika rauga atrisināt iekšķīgos konfliktus, nodibinot saskaņu starp prātu un instinktiem, starp garu un miesu.

Grieķu ētika sākumā galvenām kārtām ir sociālā ētika. Grieķis par nemorālu uzskatīja to, kas radīja antisociālus efektus. Tāda ētika liecina, ka indivīds vēl nav atmodies. Katrs grieķis vītāli — un nevis ideāli

kā mēs — sevi izjuta par sociāla ķermeņa locekli. Viņš neprata dzīvot sev un caur sevi. Grieķis bieži savu individuālitāti izjuta kā traģisku un varmācīgu vietulību, kā amputāciju, kas rada sāpes un nāvi.

Pamazītnēji Grieķijā ataudz individuālā apziņa. Tā ir Prometēja uguns, kas tiek pirktā ar smagām ciešanām un mokām. Individuālā apziņa jo spēcīgi pamostas sakarā ar koloniju piedzīvojumiem. Dzimtās pilsētas atstāja drošākie, tie iekaroja jaunas svešas pilsētas, tur nevajadzēja ievērot tradīcijas, bet varēja sevi izdzīvot pēc iekšējas patīkas. Visu vajadzēja iegūt ar drosmi un personīgo darbību. Kur dzīvo stipras individuālitātes, stipri un neatkarīgi cilvēki, tur rodas demokrātija. Tā arī Grieķijā rodas slavenā Perikla demokrātija. — Apzinoties sevi kā cilvēku, reizē apzinās arī kosmu, kurā cilvēks ir iemests. Cilvēkam pašam vajaga uzņemties pūles noskaidrot savu vietu pasaulē, viņš nespēj vairs šo iekšējo prasību apmierināt ar mītu vai tradīciju. Senči vairs nepalīdzēja dzīvot, bet gan pašiem sev vajadzēja palīdzēt. Koloniju iekarojumi grieķi atmodināja personīgo, individuālo brīvību un radīja zinātni. Tas ir vērtīgākais, cildenākais, ko grieķu gars mums atklājis un par ko mums vienmēr būs jāpateicas, kamēr nemitēsies tiekties pēc brīvības un zinātnes, pēc dzīves un gudrības.

Grieķis sevi sāk apzināties ne tikai kā sociālu būtni, bet arī kā neatkarīgu un brīvu individu. Kad individuālisms kļūst par grieķu dvēseles būtisko pazīmi, tad sākas grieķu universālisms, kas pamazītnēji sevi uz-

sūca pārējo pasauli. Citādi tas arī nevar būt tur, kur intelektuālā un mākslas dzīve tik intensīvi darbojas kā Atēnās, sevišķi 4. un 3. gadsimtā. Kur nostiprinās individuālisms, tur arī attīstās kritika. Grieķu filozofiskais gars ar nežēlīgu asumu kritizē vecos tikumus, vecos dievus, veco pasaules uzskatu (Sokrats, Euripids, Aristofans, Platons, Aristotelis). Grieķu galējais individuālisms radīja šīs tautas ģenijam raksturīgo kiniķu kustību, kas neatzina nekā vairāk kā sevi un dabu, jeb, pareizāk sakot, uzņēmās saistību starp sevi un dabu. Un beidzot, grieķis sevi pasludināja par pasaules pilsoni — *κοσμοπολίτης*. Platons šo iekšķīgo stāvokli raksturo sekojoši: „Jāaizmirst savas personīgās vēlēšanās, lai varētu kļūt pēc iespējas par kaut ko lielāku; tādēļ savas vēlēšanās jāapmierina ar drosmi un inteligenci; spējīgākajam jāvalda par nespējīgāko“ (Gorgius, 482).

Hedoniskais pasaules uzskats grieķu cilvēkam valstī izkaŗo pilnīgu brīvību, un Aristips no Kirenas pasludina, ka gudrais visur ir svešnieks (Xéno., *Mém.*, 2, 1, 13).

Bet šis krasais individuālisms rada t. s. *homonoia* — visu grieķu apvienību. Izokrats izstrādāja programmu, izceldams grieķu iedzimto pārākumu par barbariem. Reliģiju sāk uzlūkot nevis kā publisku pienākumu, bet gan kā katra cilvēka personīgu lietu. Katrs indivīds varēja pielūgt savu dievu un rūpēties vienīgi pats par savu dvēseles un ķermeņa veselību.

Individuālās tieksmes grieķī atmodina apziņu par

savu intimo būtību. Sokrats, pastaigādamies pa Atēnu ielām, māca: pazīsti pats sevi. Rodas apziņa, ka cilvēks ir kaut kas vairāk nekā dūmi un niecība. Grieķu matematisks gars rada vizīmīgāko vārdu *metron*, kas vispilnīgāk raksturo grieķu tautu. Tā ir mēra sajūta, nepieciešama līdzsvara radīšanai.

Ja nu mēs jautājam, kas tad īsti ir tas ideāls, kas kā dzelzs mugurkauls satur grieķu kolosālo gara ēku, tad jāsaka, tas ir heroiskais ideāls. Varonis grieķu gara dzīvē nekad nemirst. Tam aizvien ierādīja lielu nozīmi. Stoicisms, viens no visnozīmīgākajiem hellēniskās pasaules uzskatiem, varoni atzīst par cilvēces lielāko labdari. Varonis pasaulē izplatīja dievišķos spēkus. Grieķu reliģija pilnīgāku izpausmi atrod varoņu kultā nekā dievu. Dievu kults grieķiem vairāk bija pilsetas dzīves dekorācija nekā dziļa iekšēja nepieciešamība. Tā nekad nebija pietiekami caurstrāvota ar garīgumu un individuālo dievbijību. Varonis, turpretī, grieķiem bija tuvs ar savu cilvēcisko dabu. Nevienā tautā tik lielā mērā nav izmantoti varoņu leģendārie piedzivojumi kā grieķu: varonis šai tautā vienmēr bijis dzīvs, tas nekad nav zaudējis savas tiesības. Menelajs un Helēna ir ne tikai grieķu kultūras dzīvākie tēli, bet šie tēli paliek tikpat dzīvi arī kristiešu ēras kultūrā. No Homēra leģendārajiem varoņiem gandrīz neviens nav miris: tie dzīvo grieķu poēzijā, sevišķi traģēdijā. Varētu teikt, ka hellēniskās kultūras visaktīvākās un dzīvākās būtnes ir varoņi; augsto, neizprotamo dievu gribu zemes virsū izteic varonis. Kīniķi par dzīves pamatu

atzina askētismu un varonības tikuma ideālu: šo ideālu viņiem simbolizēja Herakls, kas bija cīnījies ne par dievu, bet gan cilvēku ideālu. Pat reliģiozajā mistikā varonības ideāls saglabā savu primātu: Dionisijs un Orfejs arī ir varoņi.

*

Grieķu filozofu ētiskais ideāls ir eudaimonija zemes vīrsū. To meklē un tai tic gandrīz visi grieķu filozofi. Visdažādākie domu ceļi tiek staigāti un visdažādākas metodes tiek pieliekotas, lai atklātu un realizētu patieso eudaimoniju zemes dzīvē. Tādēļ pamazītnēji sociālās ētikas vietā grieķi aizvien vairāk pievēršas intīmai ētikai. Jau Herakleits nāk uz domām, ka cilvēka laime atkarājas no viņa paša — ἡθος ἀνθρώπων δαίμων (121 frag.). Šī doma gūst jo dziļu atbalsi Sokrata mācībā. Sokrats pagriež muguru sociālajai ētikai un pievēršas intīmai ētikai: patiesā eudaimonija realizējama nevis ārpus cilvēka, bet pašā cilvēkā. Sokratam — pazīsti pats sevi — γνῶθι σεαυτόν — nozīmēja atbrīvoties no neziņas važām, jo neziņa, pēc viņa domām, bija visu maldu māte, ļaunums ir nezināšanas sekas. Sokrats ticēja zinātnei un mūžīgai un universālai patiesībai. Lai cilvēki kļūtu patiesi labi, tad nepieciešami viņiem tikai izskaidrot, kas ir labs. Labais, pēc Sokrata domām, iekarojams mācīšanās ceļā; cēlsirdība atkarājas no zināšanām. Lepns var būt tas, kas zina, kā jāizturas pret briesmām; svētlaimīgs, kas zina, kā taisnīgi jāizturas pret dieviem; taisnīgs, kā taisnīgi jāizturas pret

cilvēkiem. Bet kas ir labais? To Sokrats vēl nevar izskaidrot, jo viņam trūkst antropoloģiskā un metafiziskā pamatojuma. Par labu viņš atzīst to, kas ir derīgs cilvēkam (Platon, Prot. 333, 353 e).

Platons, raudzīdams atrisināt dzīves izvirzītās problēmas, atzīst, ka patiesību pazīst tikai tas, kas pats sevī to atklāj. Dvēsele savā būtībā nav atrauta no kosma, tā nav ubadze, bet gan bagāta grēciniece, kuŗu jutekļi no patiesā skaistuma šķir tikai uz zināmu laiku. Jo Platonam ir divas pasaules — viena ir lietu pasaule, kas vienmēr atrodas laikā, saistīta ar rašanos un zušanu, tā ir mainīga, redzama, dzirdama, taustāma; otra ir ideju pasaule, kas noteic lietu pasauli, tā atrodas ārpus laika, tā ir nemainīga, identa, tā nerodas un nezūd, nav ne redzama, ne dzirdama, jutekliski nav tverama, bet tikai garā nojaužama un saprotama. Šīs neredzamās pasaules esamība ir drošāka un īstāka par redzamo pasauli. Lietu pasaule Platonam nemaz neeksistē, tā vienmēr atrodas tikai tapšanas procesā. Šo pasauli Platons neatzina par īstu. Īsts ir tas, kas vienmēr ir un nekad nemainās. Tādas ir tikai lietu idejas un nevis pašas lietas. Ideja sevī satur lietu nemainīgo būtību. Katrai lietai ir sava vispārējā būtība un tai atbilst kāda ideja: cilvēkiem — cilvēka ideja, kokiem — koka ideja. Ideju ideja ir labā ideja.

Šopenhauers, manuprāt visdziļākais Platona sapratējs, interpretējot Platona ideju pasauli, saka: cilvēks lietu pasaulē ir it kā dziļas alas iemītnieks, kas, piekalts pie sienas ar muguru pret izeju, redz tikai ēnas,

ko uz alas sienām met gaŗām slidoŗā patiesā dzīve. Kas nav redzējis patieso gaismas dzīvi ārpus savas alas, bieŗi vien notur ņo ēnu rotaļu par īstenību. Skatoties pasaules kopijā, cilvēka dvēselē mostas vēlēšanās redzēt paŗu oriŗinālu, redzēt lietas tīro ideju visā tās pilnībā. Lūk, tādēļ cilvēks ilgojas pēc pilnības.

Lai reālizētu ņo pilnību, cilvēka dzīvei jābūt paātrinātai nāvei. Dzīvot Platonam nozīmē mācīties mirt. Dzīve ir sagatavoŗanās dvēseli nodot viņai pašai. Vārdu sakot, cilvēka patiesais uzdevums, pēc Platona domām, ir bēŗšana no ņis dzīves.

Bet uzmanīgi ielūkojoties grieķu filozofijā un traŗēdijā, mēs pārlicināmies, ka grieķis, sākot ar Parmenidu, Sokratu, Platonu, stoiķiem, kiniķiem, neatturami aiziet no dzīves, līdz beidzot Plotins, ņis ekstazes cilvēks, grieķi aizved pilnīgi projām no ņis pasaules.

Tagadnes cilvēkam kaut ko pazīt nozīmē meklēt idejas, kas atbilst reālitātei. Parmenidam pazīt nozīmē atklāt, ka vienīgā reālitāte ir ideja, tas ir tas, par ko domā. Tāda radikāla starpība pastāv starp tagadnes un grieķu zinātnisko garu. Grieķis nepētī lietas, bet gan idejas. Viņa zinātne ir pretēja kustība mūsu zinātnei. Tas izskaidrojams ar to, ka grieķim ideja, *logos*, ir maŗiska, pietiek vienīgi tā, ka eksistē idejas, lai tās būtu reālas un būtu spējīgas darboties. Acīm redzot, Parmenida idejas ietekmējuŗas Platonu un pārējos grieķu filozofus.

Sokrats, stoiķi un kiniķi, radot savu eudaimoniju, par ņis mācības pirmo noteikumu uzskata askētismu.

Patiesi gudrais mirst pasaulei vēl priekš savas fiziskās nāves; viņam jāatsakās no praktiskām interesēm, jāieslēdzas sevī, jāatsakās no sabiedrības darīšanām. Jo viss, kas nāk no ārienes, kā bagātība, slava, baudas, prieki, augstais sociālais stāvoklis, — ir saistīts ar laimīgu gadījumu un ir problēmatisks. Cilvēkam jābūt brīvam no visa ārējā, tikai iekšējā ideju pasaulē cilvēks sasniedz pastāvīgu un nemainīgu svētlaimi. Tādēļ cilvēks nedrīkst dzīvot no tā, kas viņam svešs un kas no viņa paša vien neatkarājas. Visdrošākais, kas atrodas cilvēka varā — ir pats cilvēks. Sokrats domā, ka lielākā laime ir tā, kad cilvēks prot dzīvot vienīgi pats no sevis; un svētlaimi sasniedz tas, kas spēj atbrīvoties no visiem un palikt neieinteresēts. — Šī Sokrata ētiskā prasība pilnīgi saskan ar Budas uzskatu (tuvāk skat. par indiešu cilvēku). Ja mēs zaudējam uzticību paši sev un balstāmies svešā, ārējā pasaulē, tad mūsu dzīve ir apdraudēta. Grieķu cilvēka augstāko dzīves jēgu varētu izteikt tā: vispirms esi brīvs no citiem, vai, vēl skaidrāk — neesi vergs, neiekāro svešo, neļaujies, lai tevi iekārotu svešais, apmierinies pats ar sevi; otrkārt: esi kungs pats par sevi, iegūsti pats sevi, valdi par sevi.

Ilgas pēc iekšējās brīvības ir grieķu ģenija radītas, ko rietumu kultūra nebeidz modulēt un izteikt savā valodā.

*

Bet beidzot rodas jautājums, vai grieķu cilvēkam izdevās realizēt eudaimoniju zemes virsū, un kurp šī

tieksme to aizvedusi? Grieķu dzejā, traģēdijā un filozofijā nav izlīdzināts konflikts starp ideālu un īstenību. Filozofu praktiskās metodes grieķu cilvēku nevis tuvināja īstenībai, bet gan no tās ar katru gadsimtu aizveda tālāk. Grieķu vidū gandrīz vienīgi Aristofans un Aristotelis grieķi aicina atpakaļ pie īstenības. Aristotelis laimi meklē nevis subjektīvā jūtu novadā, bet gan objektīvā dzīves īstenībā: īstā eudaimonija ietveras skaistumā un eksistences pilnībā. Bet arī Aristotelis augstāko laimi neredz pašā dzīves īstenībā, bet gan domāšanas darbībā (Metaph. XII, 7). Dvēseles dižums nodrošina laimi. Iekšķīgi dižu cilvēku pat vislielākais posts nevar salauzt. Bet pārējie gaišākie grieķu prāti, nespēdami īstenībā realizēt patieso eudaimoniju, aizvien dziļāk iegrimst paši sevī un atzīst, ka ideālā dzīve iespējama tad, kad mēs to nedzīvojam. Aizsargoties tikai pret dzīves īstenību, mēs spējam dzīvot ideālu dzīvi. Stoicisms to izsaka vēl skaidrāk: atraišities no dzīves nozīmē atrast mieru — apātiju, kas tuvina nāvei. Zīmīgi, ka stoīki pielāva labprātīgu aiziešanu no dzīves, šai rīcībā redzēdami vislielāko brīvības apliecinājumu. Zenons, Kleants, Eratostens, Antipatrs un daudzi citi stoīki savu dzīvi beidza pašnāvībā. Eudaimonijas ideāls beidzot izvēršas par bēgšanu no dzīves, tā ir tieksme sevī iebalzamēt sava Es pasaulē. Tā pamazītnēji grieķu heroiskais un dienas cilvēks aiziet no dienas un nogrimst mistikas naktī. Dionisijs svin uzvaru par Apollonu. Grieķu mistika patiesībā nav nekas cits kā panpsychisms: to rada grieķu intelekta

pārmērīgā ziņkāre, izbrīns un slāpes sevi glābt. Ziņkāre ir dzenulis, kas modina pētīt, apšaubīt esošo, tuvotes apslēptajam. Ziņkāre tiecas iznīcināt dogmu, katru mirkli paplašinot mūsu mentālo sfairu. Bet ziņkāre vēl nav zinātne, tai jāpakļaujas stingrai disciplīnai: slāpes, kas mūs dzen atrisināt dzīves milzīgo problēmu, pamudina radīt universa sistēmu: pilnīgu, pabeigtu, kurā mūsu gars var atpūsties. Iekam cilvēks nezina, kas ir universs, viņa dzīvei nav jēgas, jo cilvēka dzīve irniecīga daļa no universa, tikai vienībā ar universu tai ir nozīme. Tā tad, — slāpes sevi glābt — mūs dzen un mudina izpētīt universu, kurā daļa mēs esam. Tā ir mītoloģija un reliģija, kas radījusi šīs zinātnes slāpes. Bet tiklīdz apsīkst ziņkāre, šīs slāpes meklē remdinājumu reliģiozā un mistiskā dogmā. Sokratu par visām domām visvairāk moka viena doma: kā sevi glābt. Viņš gribēja izdibināt visu patiesību par cilvēcisko laimi. Pārējās zināšanas viņam šķita nenozīmīgas, mulķīgas, aplamas un nevajadzīgas. Sokratam liekas, ka neviens nezina, kas ir cilvēks; to nezina ne kareivis, ne ārsts, ne skulptors, ne rakstnieks, un visu zināšanu kopsuma bieži izrādās tikai — *docta ignorantia*. Šī ģeniālā atziņa rada sokrātisko ironiju, pārākuma apziņu par tiem, kas sakās visu zinām. Sokrats cilvēkam aiz muguras noliek universu un vaigu vaigā saskatās pats ar sevi.

Bet šī sastapšanās ar sevi cilvēkam nemaz nav bijusi tik vienkārša: ar sevis pazīšanu cilvēkā atmodušās slāpes sevi glābt. Platons, šo slāpju varā iekļuvis,

rada mītu par dvēseles nemirstību. Tagad grieķis vairs nav tikai sociāla, bet arī individuāla parādība. Sevī grib glābt to, kas nav tikai ķermenis. Šī dziņa, kā es teicu, grieķī radīja panpsīchismu, kas meklēja glābiņu mistikā. Šī pasaule grieķa acīs aizvien vairāk un vairāk zaudē nozīmi. Platonam liekas, ka dzīve ir ilgstoša slimība, un pārlieta pieķeršanās dzīvei ir smieklīga (Faidons, 117). Un citā vietā: „Pasaule nav nekā tāda, kas būtu lielas piepūles vērts“ (Rep., X, 604).

Epikurisms, līdzīgi stoicismam, nav nekas vairāk kā filozofiska dogma, tieksme universā radīt drošu vietu, kur cilvēks varētu atpūsties. Epikurā ziņkāre ir mirusi. Epikurisms ir cilvēka garīgo alku sašaurinājums un dzīves jēgas simplifikācija. Epikurs savā ētikā individu atzīst par katras darbības galveno mērķi. Pēc kā mūsu jūtas tiecas, ir labs, no kā tās novēršas — ļauns. Apmierinājums ir cilvēka dabiskais stāvoklis. Tādēļ Epikurs darīja visu, lai cilvēku apmierinātu gan fiziski, gan garīgi. Bet epikurisms pamazām izvērtās tai pasaules uzskatā, kas tik lieliski atbalsojas Bilitu dziesmās: baudi bez rītdienas. Jo šaurāks garīguma loks, jo intensīvāks juteklisko baudu pārdzīvojums.

Tā grieķu cilvēks ļaujās ierauties divās straumēs, viena, vareni plūzdama, aizlocījās projām no dzīves — mistikā, otra paseklinoties ietecēja Epikura dārzā, kur mācīja alkām rast apmierinājumu un baudīt dzīvi bez rītdienas. Bet grieķu zinātniskais gars šim galējībām rauga spītēt: rodas skepticisma kustība. Skeptiķi, Aristoteļa racionālistiskā un kritiskā gara turpinātāji, mā-

tā redzama
māta spāju
lapasbeiguma

cīja, ka mūsu uzskati ir pilnīgi subjektīvi, tādēļ mēs nekad nevaram kaut ko — οὐδέν ὀρῖζειν — apgalvot, ka tā tas ir, bet vienīgi: tā tas man liekas. Viņi ieteica atturēties no sprieduma — ἐποχή. Vispār, nav iespējams pierādījums, jo pats pierādījums pierādāms tikai ar pierādījumu, t. i. ar *petitio principii*, tā pierādījums prasa pierādījumu līdz bezgalībai. Tādēļ Arkezilajs un Pirons neredz citu izeju, kā vienīgi atturēties no sprieduma. Skeptiķi meklē dvēseles līdzsvaru. Līdzsvars, pēc viņu domām, ir dzīves kārtula un labā un dievišķā būtība. Līdzsvarā gars iegūst mieru. Tomēr šī skeptiķu pozitīvā filozofija, nespēja grieķu cilvēkā uzturēt līdzsvaru. Plotins, noslēgdams hellēnisma filozofiju, ieskata, ka patiesa laime atklājama viņpus esamības. Augstākais laimes stāvoklis ir ekstaze, kurā mūsu gars kļūst vienkāršs un vienots ar Dievu. Ekstazē augstākais piepildās — cilvēks atgriežas Dievā. Materijas zemā pasaule ir pretstats dievišķai pasaulei un naidīga patiesajai cilvēka dabai. Cilvēks nekad nav uzvarētājs šai pasaulē, tam atliek vienīgi bēgt no tās tukšām rokām un meklēt tversmi Dievā. Plotina cilvēciskais ideāls nav dzīva un brīva personība, bet gan spekulatīvais askēts, kas atsakās no šīs pasaules, kas kaunas par to, ka viņam ir miesa. Mistiskā nakts uzvar dienu ar tās maigo gaismu. Plotinā izbeidzas hellēniskais cilvēks un sākas kristīgais cilvēks ar viduslaiku tumšo nakts morāli.

VI

PAR KRISTĪGO CILVĒKU

Meditācijās, kas tagad sekos, kristīgais cilvēks meditēs par kristīgo cilvēku, vai, pareizāk sakot, par rietumu cilvēku. Kristīgā cilvēka problēmātika ir tik plaša, ka pretendēt to izsmelt būtu intelektuālas pārdrošības bezkaunība. Tādēļ turpmāk runāsim tikai par dažiem motīviem rietumu cilvēka dzīvē, kas man šķiet svarīgi un nozīmīgi.

No visām reliģijām visdziļākā un visindividuālākā reliģija ir kristiānisms, ko radīja jūdejskā un hellēniskā gara mijiedarbība. Kristus parādīšanās zemes virsū nav uztverta kā cilvēciska, bet gan kā dievišķa parādība. Dievišķās ilgas, ko izjūt katrs apzinīgs cilvēks sevī, sublimējas Kristus personā, viņš ir cilvēciskotais Dievs, kas kļuvis par cilvēku, miris un augšāmcēlies cilvēka dēļ. Kristus ir nāves uzvarētājs! Tā ir lielākā uzvara. Pret nāvi meklē līdzekli visu tautu reliģiskais vai mistiskais gars; šo meklētāja ceļu staigā arī kristiānisms. Patiesi kristīgais cilvēks nāvi nepazīst: caur nāvi tas ieiet mūžīgās dzīvības valstībā. Augšāmcelšanās no miroņiem ir kristiānisma izejas punkts. Apustulim Pāvilam Kristus augšāmcelšanās ir

centrālā dogma. Tā tad Kristus mācības lielākais apustulis Pāvils kristiānisma lielumu redz nevis morāliski ētiskajā darbībā, bet gan idejā par augšāmcelšanos no miroņiem. „Ja nav augšāmcelšanās no miroņiem, tad mūsu sludināšana ir veltīga, un jūsu ticība arīdzan veltīga. Tad arīdzan tie ir pazuduši, kas iekš Kristus ir aizmiguši. Ja šinī dzīvē esam vienīgi cerējuši uz Kristu, tad esam visnožēlojamākie no cilvēkiem“ (I gr. Korint., XV, 12—19). Uz šo domu ļoti pareizi aizrāda arī lielais kristietis Unamuno, sacīdams: „Kas netic šai Kristus miesīgai atdzimšanai no miroņiem, varēs būt Kristus mīlētājs, bet ne specifiski kristīgais“ (Dzīves tr. j. 74. lpp.). Kristiānisma spēks un vareņība ir ticība augšāmcelšanās iespējai no miroņiem. Sv. Teresa kādā vārsnā saka, ka viņa mirst tādēļ, ka viņa nemirst — *muero porque no muero*. Nāve nozīmē patiesas dzīves sākumu. Šī subtīlā kristiānisma atziņa apgaro visus Kristus mācības piepildītājus — mocekļus un svētos, kas ar smaidu izturēja visbriesmīgākās mokas un drosmīgi gāja visšausmīgākā nāvē. Kristiānismā nāve zaudē ne tikai savu varu, bet tās vārds kļūst par saldāko skaņu, par atspirdzinošo ūdens malku dzīves tuksnešainajā ielejā. Šim viduslaiku mistiķu uzskatam pretī nostājas racionālais kristiānisms, kas Kristus mācību rauga iesaistīt dzīves ētikā un tai piešķir vairāk morālisku nekā transcendentālu vērtību. Tomēr šis racionālistiskais kristiānisms, kas pamazīt-nēji izvēršas ērtā dzīves morālizēšanā, nav īstais kristiānisms. Īstais Kristus visskaidrāk atklājas kristīgās

ticības mocekļos un viduslaiku mistiķos. Kristiānisma visīstākā morāle ir klostera askētisms, tas vairāk norūpējas par personīgās dvēseles glābšanu nekā sabiedrības sociālo likteni. Viss, kam ir sakars ar šo pasauli, īsto kristieti visai maz interesē. Patiesais kristiānisms, manuprāt, sāk slīdēt uz leju sākot ar 14. gadsimta beigām un 15. gadsimta sākumu, kad renesanse iezvana moderno laikmetu, kuram vairāk vai mazāk mēs vēl arī tagad piederam. Šai laikā kristiānisms pārdzīvo dziļu krīzi, rodas tā saucamās reformas, tā Mārtiņš Luters, kristiānismu reformējot, no tā svītro mistisko un sievišķīgo elementu. Un jāsaka, ka kristiānisms bez mistikas un madonnas kulta vairs nav kristiānisms, bet gan kristiānisma vienkāršota forma, kas ir drīzāk ētiski — morāliska norma nekā reliģiozo jūtu sublimācija. Bet īstais kristiānisms ir eschatoloģiska morāle un nevis ētiska kategorija. Viduslaiku kristiānismu, kas vairāk norūpējas par personīgās dvēseles glābšanu nekā šīs dzīves uzturēšanu, patiesībā glābj katoļu baznīca savā tēraudaini tvirtajā dogmā. Šo katoļu dogmu rada vīrs, ko katoļu baznīca sauc par svēto Tomu un kam, blakus Kristus dievišķajai personai, katoļu baznīcas dzīvē ierādīta visredzamākā vieta.

Akvinas Toms dzīvo laikmetā, kad Itālijā jaužama renesanses rīta ausma. Šis baznīcas tēvs, kas savās krūtīs nesa hellēniskā cilvēka dvēseli, un kas gāja nevis *per fidem ad intellectum*, bet gan *per intellectum ad fidem*, subjektīvo kristiānismu kritizēdams, raudzīja Kristus mācību objektīvizēt zinātniski, tādā kārtā radīdams

savu dogmu, kas vispilnīgāk ietverta *Summā Theologica*. Šai pirmatnēju dziņu atmošanās laikmetā, ko bija radījusi klosteru pārmērīgā askēze, klosteru drūmais gars, kur nāve tika slavināta un dzīve noliegta, šai renesanses rīta ausmas stundā Akvinas Tomam vajadzēja pašam hellēnizēties un ar Aristoteļa palīdzību glābt kristīgo baznīcu, kas bez Akvinas Toma nez' vai būtu izturējusi to milzīgo reakciju, ko vēlākos gadsimtos radīja renesanse. Un ja kristīgo baznīca šodien vēl pastāv, par to tai jāpateicas vienīgi Akvinas Toma lielajam ģenijam. Bez Akvinas Toma stingrās, loģiskās un aprīnājami elastīgās dogmas kristiānisms reformu kaislībās būtu sašķelts un pārvērsts par sīkām sektēm, kas nebūtu nekādā ziņā spējīgas spītēt jaunām cilvēku kaislībām un tiem pasaules uzskatiem, kādi radās apgaismības un sevišķi pēckara laikmetā. Akvinas Toma lielais nopelns slēpjas tai apstākļi, ka tas izlīdzina konfliktu, kāds mistiķos bija radies starp dzīvi un kristīgo ideālu, starp sirdi un prātu. Šo darbu viņam palīdzēja veikt grieķu zinātniskais gars, ko viņš mācījās pazīt Aristotelī, kurā darbus viņš bija tulkojis no arābu latīņu valodā. Ja apustulis Pāvils bija pirmais lielais kristīgās pasaules teologs, tad otrs lielais kristīgās pasaules teologs, bez šaubām, ir Akvinas Toms. Abi šie kristīgās pasaules lielie teologi ir hellēniskās pasaules ietekmēti, kaut gan Akvinas Toms vairāk nekā Pāvils no Tarsas. Akvinas Toma kristiānisms paliek vairāk atkarīgs no grieķu nekā jūdejskā gara. Kaut gan jāsaprot, ka arī kristīgo mistiķu garu noteica jaunplato-

niķi, sevišķi Plotins. Kristīgais cilvēks tā tad ir jūde-
jiskā un hellēniskā cilvēka gara mijiedarbības iznākums.
Nav šaubu, ka Eiropas kultūra arī šodien vēl atrodas
šī gara ietekmē: Eiropā valda zinātniskais un mistiskais
cilvēks. Laiku pa laikam svaru kauss nosveras gan zi-
nātniskā, gan mistiskā cilvēka pusē. Tā krusta ār-
prāta, mocekļu un mistiķu kristiānisms tiek aizstāts ar
racionālistisko Akvinas Toma dogmu, vārdu sakot, re-
liģiozās mistikas vietā kristīgā baznīcā sāk valdīt reli-
ģiozais racionālisms, ja vispār var būt reliģiozais ra-
cionālisms. Tādēļ ne par velti ortodoksālā kristiānisma
mistiķi, kā Dostojevskis un Solovjovs, racionālistisko
Romas baznīcas kristiānismu uzskata par bīstamāko
kristiānisma ienaidnieku, un Nīče pamatotī aizrāda, ka
baznīcas dogmatiskais kristiānisms kļūst par antikristiā-
nismu. Manuprāt, pēdējie lielie kristieši ir spānieši —
svētā Teresa, Iņigo de Lojola, sv. Huans de la Kruss
u. c. Šie stūrgalvīgie un cietie spānieši, — par kuriem
valdīja mistiskais karalis Filips II, kas cēla Eskoriālu
savam Dievam par godu, un kas sapņoja visus kristīgos
cilvēkus apvienot vienā varenā valstī, — radīja pret-
reformu, ar ko cīnījās pret Romu un tās pagāniskajiem
pāvestiem. Spānieši cīnījās nežēlīgi un sīvi par Kristus
baznīcu zemes virsū. Un jāsaka, ka Akvinas Toma
oficiālā baznīcas dogmatika nevienu katoļu zemi nav tik
mazā mērā ietekmējusi kā Spāniju. Īstais katolis Spā-
nijā ir vai nu svētās Teresas vai sv. Huana de la Krusa
lēnīgā un kontemplatīvā gara sekotājs, vai Iņigo de Lo-
jolas kareivīgā gara līdzgaitnieks. Spānijā dzīvoja

evanģelista Jāņa kontemplatīvais un apustuļa Pāvila fanatiskais, apgarotais, cīņas spara apdvestais Kristus. Un, liekas, Kristus personā mēs par visnozīmīgākajiem vaibstiem arī saskatām tos, ko mums atstājis savā evanģelijā Jānis un Pāvils savās vēstulēs. Evanģelista Jāņa Kristus ir kontemplatīvs, viņš saka šos vārdus: „Un jūs atzīsīt patiesību, un patiesība darīs jūs brīvus“ (Jāņa ev. 8, 32). Pāvila Kristus: „Es esmu nācis uguni mest uz zemi, un kā es gribētu, ka jau degtu“ (Lūkass 12, 49). Evanģelistam Jānim svarīgāka atziņas atzīšana, bet ap. Pāvilam: ja tu ar savu darbu un cīņu nevari pierādīt savu vārdu patiesību, tad taviem vārdiem nav nekādas nozīmes.

Var runāt par nežēlīgo un lēnīgo kristiānismu: nežēlīgais postīja vecos dievnamus, lai to vietā celtu jaunus, lēnīgais tiecās pārveidot cilvēku patiesības atzīšanas ceļā. Aktīvais kristiānisms ir pārveidojis radikāli rietumu cilvēka dzīvi, pasīvais kristiānisms ārējam piešķīris iekšējuma nozīmi. Patiesībā grūti izšķirties par vienu vai otru kristiānisma virzienu, abi šie kristiānisma komponenti izveido to kristīgo cilvēku, ko Akvīnas Toms raudzīja iedzīvināt katoļu baznīcā. Viņš nenoliedz sv. Augustina irracionālismu, līdzīgi tam, kā Aristotelis nenoliedza Platonu, bet gan, kritizēdams sv. Augustina pasaules uzskatu, tā vietā lika uzskatu, kas cilvēkā apmierina kā zinātnisko, tā mistisko garu. Akvīnas Toms, pieturēdamies pie Aristoteļa zinātniskajiem pamatprincipiem, nenoliedza īstenības objektivitāti, pretēji mistiķiem, kas īstenību uzskatīja kā sapni

vai kā nenoteiktu un pārejošu parādību. Ne sv. Augustīns, ne sv. Huans de la Kruss, ne sv. Teresa nevarēja atrast cietu pamatu zem kājām, un dzīves sapnī nāve viņiem bija atmošanās jaunajā dzīvē, kas atrodas viņpus jutekliskās pasaules. Šo subjektīvo mistiķu ievirzi Akvinas Toms radikāli kritizē, aizrādīdams, ka mums ir iespējams atziņas ceļā pārliecināties par objektīvo pasauli, kas atrodas ārpus mūsu jutekļiem. Akvinas Toms atzina objektivitātes iespējamību, subjektīvo pasauli asi nošķirdams no objektīvās. Līdzīgi Aristotelim Akvinas Toms atzīst, ka cilvēka prāts ir spējīgs izziņāt lietu būtību, to cēlonību, likumību un mērķtiecību. Cilvēks var izprast ne tikai lietas, bet arī pašu Dievu, visu patiesību pirmsākumu. Vārdu sakot, mistiskā psiholoģisma un subjektīvisma vietā Akvinas Toms liek aristotelisko ziņātņi — metafiziku. Viņš atzīst, ka cilvēka prāts lietās var izziņāt to, kas tais ir universāls un immanents, vārdu sakot, ar prāta palīdzību cilvēks tuvojas objektīvai pasaulei un var atzīt, kas cilvēkā ir universāls un immateriāls. Refleksīvi pazīstot lietas, mēs iepazīstamies ar prāta aktu. Tā tad cilvēka prātam ir iespējams pazīt pašas lietas, neatkarīgi no mūsu subjektīvās pasaules pārdzīvojumiem. Līdzīgi Aristotelim, Akvinas Tomam vissvarīgākais ir: abstrakti pazīt lietas būtību. Akvinas Toms, piešķirdams prioritāti prātam, nostājas pretī mistiskajam kristiānismam, kas atzina, ka dvēsele pazīst pati sevi; turpretī Akvinas Toms atzīst, ka tikai prāts mums apgaismo to, kas ir dvēsele, un kādām spējām tā ir apveltīta (Summ. theol. I, 87, 1).

Pretēji sv. Augustina doktrīnai: *credo, ut intelligam*, Akvinas Toms māca: vispirms prāts un tikai pēc tam ticība: *intelligo, ut credam*. Prāts ir ceļš uz Dievu. Dievs ir saprātīga būtne, kas pasaulei devusi likumus un mērķtīcību. Akvinas Tomam vairs nav ideju valsts kā Platonam, bet gan ir Dievs, kuŗa prātā eksistē idejas. Varētu teikt, ka redzamā pasaule ir Dieva prāta izpausmes veids; mēs tā tad esam Dieva prāta paudēji un tā apliecinātāji ārpus viņa. Dieva prāts ir visas radības pirmsākums un arī tās pēdējais mērķis. Akvinas Tomam cilvēks ir mīlas un gara, laicības un mūžības sinteze. Cilvēks ir redzamās radības augstākā realizācija, šīs pasaules noslēgums. „Cilvēks nav tikai zemes iemītnieks, viņš ir arī debess valstības loceklis“ (*De virtutibus in communi*, art. 9). Šī atziņa izlīdzina to plaisu, ko subjektīvais kristiānisms bija radījis starp īstenību un ideju. Vārdu sakot, Akvinas Toms reabilitēja ķermeni, „brāli ēzeli“, ko svētais Frančesko bija degradējis. Ķermenis un dvēsele savā starpā nav naidīgas daļas, bet apvienotā veidā reprezentē kaut ko veselū, kaut ko pabeigtu un sevī noslēgtu. Akvinas Toms ir viens no lielākajiem kristīgās pasaules sintetiķiem, viņš tiecas dabisko morāli apvienot vienā veselā: Aristoteli un sv. Augustinu apvienojot vienā veselā, viņš grib izlīdzināt konfliktu starp prātu un sirdi. Jāsaka, ka Akvinas Tomam šo uzdevumu izdevās atrisināt un kristiānismu pasargāt no galīgās sašķelšanās un bojāejas. Tādēļ līdz Akvinas Toma mācībai var runāt par jūdejsko kristiānismu, par irracionālo un

jūtu kristiānismu, pēc Akvinas Toma sintetiskās un teoloģiskās mācības par aristotelisko kristiānismu, intelektuālo un zinātnisko kristiānismu. Katoļu baznīcas dogma savos pamatos ir racionāla sistēma, kas rauga sintezēt kā jūdejsko, tā grieķisko kristiānismu. Tā tad Akvinas Toms rada jaunu kristiānisma sistēmu, un katoļu baznīca, — kas ar šo sistēmu pilnīgi solidarizējas, — jāuzskata par šī kristiānisma reālizētāju un glabātāju.

*

Par evaņģeliju būtību, to nozīmi un vērtību līdz šim ir runāts divējādi: vieni evaņģeliju uzskata par dievišķīgu grāmatu, ko var sākt, bet nekad nevar beigt lasīt; otri to lasa un izlasa kā kuŗu katru grāmatu. Pirmie evaņģelijos redz paša Dieva vārdu un tam tic; otrie tajos redz cilvēcīgi pretrunīgu mācību un to pakļauj asai kritikai. Šie abi virzieni savā starpā ir nesaudzīgi un nikni cīnījušies. Pazīstot šos abus virzienus, mēs tūliņ varam teikt, ka neviens no šiem abiem virzieniem mūs netuvina patiesai evaņģelija izprašanai: pirmā gadījumā mums ir darīšana ar reliģiozo, otrā ar antireliģiozo cilvēku. Abi šie cilvēki viens otru nekad nav sapratuši: vieni evaņģeliju tur pārāk tuvu acīm, tādā kārtā sašaurinādami savu uzmanību līdz ekstazei, otri skatās no pārāk liela atstatuma, tādā kārtā izklaidēdami savu uzmanību, nesaskata to patieso vērtību. Abos gadījumos mēs redzam pareizas perspektīvas trūkumu: iekām nebūs atrasta pareizā evaņģeliju perspektīva, tikmēr tie vienmēr būs pārprasti vai nu virzienā

uz augšu, vai virzienā uz leju. Gribēdams atrast pareizo perspektīvu attiecībā pret evaņģēlijiem, es apziņos sava uzdevuma ārkārtīgās grūtības: tie, kam evaņģēliji ir Dieva vārds, mani nesaprātīs, un nesaprātīs arī tie, kam tas tā nav. Tas tālab, ka es runāšu kā trešais, kas abus virzienus uzskata kā divus savus draugus un tos rauga saprast tādus, kādi tie ir savā būtībā. Bet katrs draugs, līdzīgi sievietei, vēlas, lai piederētu tikai viņam vien, un simpatijas būtu nedalītas. Šādā veidā gan ir iespējams, ka zaudēšu abus draugus un palikšu viens. Un viena cilvēka stāvoklis nekad nav bijis viegls. Tam nav draugu vecajā pasaulē, un jaunie draugi viņu vēl nav uzmeklējuši. Bet nevēlēdamies atkārtot nomācīgo perspektīvas kļūdu, es labāk noeju sāņus un palieku viens.

Kādēļ Kristus persona mums šķiet dievišķīga? Kādi tam pierādījumi? Visi mums pazīstamie argumenti mūs nepārliecina. Paša Kristus norādījumi, kā to liecina evaņģēlisti, mums drīzāk izklausās kā metafiziska sofistika nekā patiesība. Svēto liecinājumi ar savu naivitāti mūs vairāk aizkustina nekā pārliecina. Kristoloģija mūsos ātrāk iedvēš šaubas nekā izklaidē neticību. Manuprāt, nav nemaz droša izskaidrojuma, kas mūs pilnīgi pārliecinātu par Kristus dievišķīgo personu, nav arī tāda nolieguma, kas spētu iznīcināt Kristus dievišķību. Mums paliek vienīgi ticība. Tādēļ evaņģēlisti Kristus dievišķo personu netiecas pierādīt, bet gan aicina tai ticēt. „Kas tic, tam ir mūžīga dzīvība“ (Jāņa ev. 6, 47). Un tomēr tie, kas nevar absolūti ti-

cēt, kas sevī šaubās, abos gadījumos paliek jautādami. Ja Kristus liekas dievišķīgs, tad tas liecina, ka mēs visi kaut kādā ziņā esam dievišķīgi. Mēs alkstam tikai pēc tā, kas mūsos ir, citādi mēs pēc tā nebūtu spējīgi alkt. Mēs mīlestības alkstam, bet to izdomājot, pārlicināties, ka mīlestība ir ļoti egocentriska lieta¹⁾, mēs mīlam par spīti tam, vai mēs gribam vai negribam kādu mīlēt. Tāpat ir arī ar dievišķošanu: mūsos mīt dziņa dievišķot un mēs to darām, neprasot, vai kāds to grib vai negrib. Ja Kristus būtu bijusi dievišķīga persona, bet mūsos nebūtu apslēpta dievišķīga dziņa, tad mēs to nekad nebūtu uzzinājuši, bet ja Kristus nav bijusi dievišķīga persona, bet tā kļuvusi dievišķīga caur šo mūsu atziņu, tad iznāk, ka mēs Kristus personu esam dievišķojuši par spīti viņa personas cilvēciskumam. Dzīve liecina, ka mūsos mīt kāds dīvains spēks, kas mūs reizumis sagrābj savā varā un mūs pamudina gan kādu mīlēt, gan pielūgt, gan dievišķot. No šī spēka cilvēciska būtne nevienā laikmetā nav bijusi brīva. Kopš sirmās senatnes cilvēks atrodas šī spēka varā un neapzinīgi tiecas šim spēkam paklausīt, radīdams kaut ko augstāku par sevi un to pielūdzis. Cilvēkam, ja tas nav galīgi notrulinājies, vienmēr jāpielūdz kaut kas tāds, kas ir augstāks par viņu, ja viņš to nevar darīt, viņš jūtas nožēlojams, atstāts un iekšķīgi nabadzīgs. Pielūgsme cilvēku iekšēji atbrīvo un tam piešķir drošību par to, ka viņš nav viens un ar viņu ir kaut kas

¹⁾ Skat. tuvāk meditācijā — Par personīgo dzīvi, nodaļu: Mīlestība.

augstāks. Primitīvais cilvēks, apziņai ataustot, pielūdz dabas spēkus, dievu simbolus un, kļūdams izsmalcinātāks, pielūdz vienīgo Dievu, un beidzot kristieši — personīgo Dievu, kas atklājas katrā individā un kas ārpus cilvēka nav meklējams. Sv. Augustīns rada ego-centrisko Dievu. Bet, beidzot, tās ir dievišķas alkas, kas abus šos kristietības doktorus pamudina meklēt Dievu un liek tam ticēt. Šai gadījumā, acīm redzot, mēs drošāk varam runāt par dievišķo esamību mūsos nekā par dievišķīgo Kristu vai pašu Dievu. Mēs nepiederam tikai šai pasaulei, tādēļ mūsos reizumis pamostas neatvairāma dziņa meklēt otru pasauli. Manuprāt, mēs neko nevaram zināt un saprast, kas nav mūsos. Ja mums nebūtu dzirdes, tad brīnumainā skaņu pasaule neeksistētu, ja nebūtu redzes, mūsu apziņā neatspoguļotos neapprakstāmo krāsu burvība. Vārdu sakot, mēs spējīgi apjaust tikai tās pasaules dimensijas, kuru mērīšanai mums ir attiecīgi jutekļi vai attiecīgas garīgas nojausmas. Ja mēs ilgojamies pēc dievišķā, tad mūsos ir tāda spēja, kas dievišķo uztver un rauga to apcerēt, to noliegt būtu tāds pats absurds, it kā aklais mums noliegtu krāsu un nedzirdīgais skaņu esamību. Cilvēka nenogurstošās ziņkāres pieredze māca, ka cilvēks varētu dzirdēt un redzēt viegli, kas notiek viņpus jūrām un citās planētās, ja viņam būtu attiecīgi organi. Šo patiesību nule apstiprina ir radio, ir televīzija. Acīm redzot, cilvēks ir ārkārtīgi aprobežota būtne, ko no aprobežotības var atbrīvot vienīgi viņa nenogurstošais un nemierīgais gars. Mēs esam iemesti

universa noslēpumā, to raugām atminēt un, to darot, mēs nevis aizejam no Dieva, bet gan tam tuvojamies un kvēlāk ilgojamies izdibināt tā īsto dabu.

Evaņģēlijs man ir grāmata, kas liek asi un skaudri apzināties Dieva esamību. Kas ir šis Dievs, ko es ilgojos pazīt kopā ar indiešu, ķīniešu, grieķu un kristīgo cilvēku? Visu reliģiju sākums ir ilgas pazīt Dievu un sevi atbrīvot no šaurā, mums lemtā, dzīves loka.

Pēdējie četri gadsimti kristīgā cilvēka dzīvē ir visnedrošākie gadi: kristīgais cilvēks ar renesansi iesāka jaunu gaitu, kas viņu attālināja no apustuliskās Pēterā baznīcas: to darīja kā Akvinas Toma teoloģija, tā arī Mārtiņa Lutera protestantisms. Reliģijas vietā stājās teoloģija. Akvinas Toma teoloģiskā sistēma ir vairāk hellēniskā nekā jūdeiskā gara piesātināta. Akvinas Toma mācība rada otru kristietības ēru, un šī ēra vēl tagad dzīvo katoļu baznīcā. Turpretī Mārtiņa Lutera reformētā baznīca pašā Vācijā ir sašķobījusies, un tās eksistence stipri apdraudēta. Tāpat ortodoksālā baznīca, kas spītēja apustuliskajai Pēterā baznīcai, aizgāja bojā Krievijā, un tā tikai vēl eksistē kā kolonijas baznīca. Reiz iemaldoties Itālijā kādā mazā ortodoksālā krievu baznīcā, es jutos it kā uz kuģa, kas taisās nogrimt dzelmē; šo iespaidu pastiprināja bārdainā priesterā monotonie un rezignētie vārdi; un šo vārdu klaušītāju sejās spoguļojās trula un sāpīga bezcerība. Faktāli klusēdami viņi stāvēja un sastinguši gaidīja savu bojā eju. Droši vien ortodoksālā kristietība būtu piedzīvojusi citādu iznākumu, ja ceļā uz vispārējo baznī-

cas koncilu Lionā (1274) Akvinas Tomu nebūtu pārsteigusi nāve.

Mārtiņa Lutera reformētais kristiānisms vissmagāko triecienu saņēma no Fridricha Nīčes, kuŗa tēvu tēvi bijuši luterāniešu baznīcas mācītāji. Nīčes acīs luterānisms ir „kristiānisma dilettantisms“ — (*Volonté de puissance* V, 426, fr.). Protestantiskais kristiānisms ir raksturīgs vācu gara radījums: tā ir visnepiemērotākā kristiānisma forma, proti, racionālistiskā forma. Lielākie vācu gari kā Gēte, Vāgners (Parsifālā), Bismarks, dziļākā būtībā bija anti-protestanti (Ibid. 431—432). Varētu teikt, ka kristīgās pasaules pirmā lielā krīze sākās ar Mārtiņa Lutera protestu; otrā — ar racionāli kritiskās filozofijas izveidošanos, ar franču filozofu Dekartu priekšgalā; trešā — ar Ruso un Voltēra kraso individuālismu; ceturta ar Fridricha Nīčes pravietīgo antikristiānismu. Nīčes antikristiānismu mūsu dienās visspilgtāk realizē, — ja ne tieši būtībā, tad ārējā norisē — nacionālsociālisti un komunisti. Šī aktuālā kustība ortodoksālo kristiānismu Krievijā ir iznīcinājusi un Vācijā sastindzinājusi luterāņu baznīcas dzīvi. Šī laikmetīgā kustība nav pagājusi secen latviešiem: to pie mums reprezentē dievturība. Te nu rodas jautājums, vai iespējams būs kristīgās baznīcas ideāla vietā radīt patiesi universālu ideālu, kuŗa vārdā cilvēki varētu saprasties. Antikristiānisms, — kas prasa pilnīgu pārorientēšanos un dzīvi pretendē celt uz daudz reālākiem pamatiem nekā kristietība, — vai tas spēs cilvēku atbrīvot un tam universā nodrošināt jaunu

vietu? Vai sociālā pārorientēšanās jau nozīmē visu? Cilvēces vēsture māca, ka cilvēks kopš biblijiskā Kaina nav mitējis sacelties pret savu senču pasauli un tās vietā tiecies nostiprināt savu pasauli. No šī viedokļa varam atzīt mūsdienu cilvēka tiesības nodrošināt savu vietu vēsturē, ar savām īpatnējām alkām, dziņām un meklējumiem. Bet tikai paliek jautājums: vai šī pasaule būs labāka par veco pasauli, un cik tās rīcība atbilstojojas, ja tā posta to, ko cēlušī un veidojuši mūsu senči. Nav šaubu, ka cilvēka daba ir pretrunīga, un cilvēces vēsture nekad nebūs pilnīgi brīva no šīm pretrunām. Kā aizejošais kristīgais cilvēks, tā tas cilvēks, kas nāk, vienmēr sevī kā traģisku izjūtu nesīs pretrunas. Teorijas, abstraktā pamatojumā, ja ne pilnīgi brīvas no pretrunām, tad vismaz attiecīgā sistēmā, bet konkrētā realizācijā tās vienmēr nonāk neizlīdzinātos un pretrunīgos saspīlējumos. Par mūsdienu cilvēka lielāko pretrunu uzskatu fašisma, nacionālisma un komunisma savstarpējo antagonismu. Šie virzieni nostiprinājušies pēc pasaules kara un, šķiet, vienīgi tādēļ, lai savā starpā cīnītos uz nāvi un dzīvību.

Neaizmirsīsim svarīgu faktu, proti, cilvēks visos laikos ir cīnījies pret savām pretrunām un ilgojies pēc brīvības. Brīvība ir viens no vispatētiskākiem un drāmatiskākiem vārdiem. Šai vārdā cilvēks ietulko visu savu cilvēciskuma vērtību. Kā atsevišķs indivīds, tā veselas tautas ilgojas pēc brīvības, šī vārda īstenībai cilvēks visvairāk ir ziedojis un, liekas, nepienāks nekad tāds laiks zemes virsū, kad cilvēks pret šo vārdu kļūs

vienaldzīgs, nejutīgs un kurls. Kristiānisms neatlaidīgi ir tiecies cilvēkā radīt brīvības apziņu: katrs īsts kristietis sevi varēja uzskatīt par brīvu tādēļ, ka viņš bija saistīts nevis ar laicīgo, bet mūžīgo pasauli. Evaņģeliji sludināja debess valstību, tādā kārtā cilvēka intereses pievērzdami ne zemei, bet gan debesīm. Cilvēka alkas pēc debess lietām cilvēkā savalda dzīvnieku, bet alkas pēc zemes varas to palaiž vaļā. Tik ilgi cilvēks nebūs uzvarējis sevī dzīvnieku, kamēr viņā nebūs rimušas alkas pēc zemes varas. Bet evaņģeliju mācība, saduroties ar šo pasauli, cilvēka apziņā radīja visneizlīdzināmāko duālismu starp Dievu un šīs pasaules lietām. Viduslaiki, reālizējot Kristus mācību, aizgāja no šīs pasaules un ieslēdzās klosteros, lai vientulībā sagatavotos viņsaules varenās dzīvības godībai; mūs-laiki, atmetot cerības par viņsaules dzīvi, pieķeras kaislīgi un fanātiski šīs zemes dzīvei. Starp viduslaiku un mūs-laiku cilvēku norisinās gadsimtu apslēptā cīņa: viduslaiku ticīgais kristietis ar nožēlu noskatās uz šīs pasaulesniecīgajiem priekiem, salīdzinot tos savā ticības iekvēlinātajā iztēlē ar debess apsolītajiem priekiem; mūs-laiku cilvēks, kas netic viņsaulei, ar nicināšanu un sašutumu novēršas no visa tā, kas traucē piepildīt dzīvi cilvēka saprāta robežās. Abi šie cilvēki savā starpā cīnās, un neviens no viņiem neuzvar; abi no šīs dzīves aiziet lielā neziņā: ticīgais, bailēs no šīs dzīves pārējošā sapņa, meklē tversmi citā pasaulē, bet tas, kas nevar ticēt citai pasaulei, bailēs no lielās neziņas, kas to gaida, izmisīgās slāpēs tver šo dzīves kausu un to

dzer tik alkātīgi, it kā cerēdams šī kausa dibenā ieraudzīt patiesību. Bet galā bieži pārlicinās, kā saka Platona ideju apgarotais dzejnieks Lermontovs: zelta kauss bij tukšs, dzēriens tanī — sapnis, un kauss nav bijis mūsu. — Kā ticīgā, tā neticīgā dzīve norit lielās neziņas pavēnī; to labi jau zinājis Buda un Sokrats, neziņu uzskatīdami par visu sāpju un maldu māti. Cilvēkam, lai meklētu glābiņu vienā vai otrā virzienā, galu galā vienmēr būs jānonāk pie robežas, kur viņa zināšanas beidzas, un iesākas lielās klusētājas — Neziņas valstība. Kristus mācība runā par mūžīgu dzīvošanu, par sociālo vienlīdzību, par iežēlu un tuvāk-mīlestību: šie ideāli ir mesti visos vējos, par tiem cīnījušies vīri, gan varonīgā pašaižliedzībā (svētie un mocēkļi), gan kareivīgā un cietā vīrišķībā (apustulis Pāvils, Inigo de Lojola), bet galā varam pārlicināties, ka kristietības ideāli tiek aizstāti ar citiem ideāliem, kas pretendē cilvēku aplaimot un tā dzīvi piepildīt. Zīmīgi, ka visdedzīgākie kristieši (Merežkovskis, Žaks Maritens u. c.) jūt, ka vecā kristietība vairs nevar palīdzēt vecajai pasaulei. Viņi gaida atdzimstam jaunu kristietību, kas tagadējās pasaules šķietamo chaosu savedīs kārtībā. Vai tiešām būs iespējams veco vīnu pārliet jaunos traukos? Vai tiešām kristiešu vidū radīsies vīrs, kas spēs apvienot kristīgos cilvēkus, kas katru gadsimtu vairāk un vairās sašķeļas sīkās sektēs? Vai šī kristiāniskās pasaules sašķelšanās nav zīme kāda jauna laikmeta tuvumam? Nav šaubu, ka kristīgais cilvēks tagad nostādīts briesmīgā būt vai nebūt jautājuma

priekšā. Viduslaiku kristietis, kas bija vairāk saradis ar miroņu galvām nekā dzīviem cilvēkiem, labprāt gri-bētu izlīdzināt plaisu, ko bija radījis starp Dievu un šo pasauli, bet viņš to nespēj: šīs pasaules protests, kas izlauzās no renesanses cilvēka krūtīm, šo dīvaino de-bess ilgotāju un nāves draugu apraka tai kapā, ko tas pats sev bija izracis. Vai kristiānisma advokāta Ak-vinas Toma izglābtais kristiānisms spēs spītēt šīs dzī-ves kategoriskajam imperātīvam: aizveriet kapus un ļaujiet mums dzīvot! Nule cilvēku vairāk nodarbina sociālā nekā viņpuskapa problēma; vairāk interesē zi-nātnes nekā Dieva pazīšanas iespējamība. Cilvēks tie-cas vairāk aprobežoties sava cilvēciskuma lokā, no tā izslēdzot ārā visu tumšo, neskaidro un nenoteikto. Ta-gad nenoteiktais, nedefinējamais pārdzīvojums, grieķis-kais *arretton* kļūst nicināms.

Bet vērīgi ielūkojoties šai norobežošanās pasaulē, par kuŗu Gēte teicis, ka tikai norobežojumā parādās īstais meistars — *In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister!* — mēs ieraugām neapmierinātu cilvēku. Problēmātika, ko rada dzīve, grauž mūsu apziņu, kā dziļi zemē slēpts ūdens graužas cauri klintīm, meklē-dams izeju. Dieva problēmu uz laiku var piemirst, ne-mirstības jautājumu var aizstāt ar degošā acumirkļa problēmu, bet pienāks diena, kad šīs problēmas mūsu apziņā uzpeldēs ar vēl asāku un neklusināmāku smel-dzi nekā līdz šim. Kā katram cilvēkam no gala jāsāk dzīve, tā no gala jāsāk risināt visas problēmas.

Par evaņģēlijiem daudzi vārdi ir mesti *pro* un

contra, bet tos lasot liekas, ka par tiem nav izteikts nekas tāds, kas būtu nesatricināms un mūžīgs. Katrai dienai pienāk vakars, un vakaram seko nakts ar savām zvaigznēm, tāpat katram cilvēkam pienāk brīdis, kad viņš iegrimst evaņģelijos un tur pats savām acīm mēģina saskatīt to stāvzvaigzni, ap kuru gadsimti ir griezušies gan virzienā uz augšu, gan uz leju. Evaņģeliji sarakstīti cilvēkam, un tādēļ viņam jāuzņemas pūles tos saprast. Evaņģeliji ir rakstīti, lai mēs ticētu, „ka Jēzus ir Kristus, Dieva dēls, un lai mēs, pie ticības nākuši, dzīvību iegūtu viņa vārdā“ (Jāņa ev. 20, 31). Kristus mācības noslēpums: tici, un tu dzīvoši mūžīgi. Mirklis ticības mums nodrošina mūžību. Neviena reliģija par ticības mirkli nav apsolījusi mūžīgu dzīvošanu. Šai solījumā slēpjas Kristus mācības vara par cilvēku, ko nomāc doma: pienāks diena un mirklis, kad manis vairs nebūs. Šo mocošo domu Kristus sekotāji atvaira ar domu, ka Kristus, atnākdams zemes virsū, cilvēcei sagatavoja mūžīgo dzīvības valstību pie īstā Tēva debesīs. Un šinī mūžīgās dzīvības valstībā ieies tikai tie, kas viens otru mīlēs kā sevi pašu un dzīvos bērna sirds šķīstajā vientiesībā.

Kristus mācība, kauču ne pilnīgi, tad vismaz tai prasījumā atgādina citu austrumu gudro ētisko prasību, sevišķi Konfuciju un Laotsi; Konfūcijs par solidaritātes pamatu arī uzskata tuvākmīlestību, un Laotse cildina dvēseles sirdsšķīsto vientiesību²⁾. Rietumu cilvēka zi-

²⁾ Skat. tuvāk meditācijā par ķīniešu cilvēku.

nātniskais gars, intelektuālā ziņkāvē nevarēdams akli ticēt šim solījumam, prasīja pierādījumus, sacīdams šos evaņģelija pretrunīgos vārdus: „Es ticu, Kungs, palīdzi manai neticībai“ (Markus, IX, 24) . Rietumu cilvēks vispirms grib saprast un pēc tam tikai ticēt; šo traģēdiju pārdzīvo rietumu cilvēks arī šodien. Ja viņš nevar saprast, tad viņš nespēj ticēt. Akvinas Toms, būdams pilns ar hellēnisko garu, arī nevarēja ticēt tā, kā to darīja subjektīvie mistiķi — *per fidem ad intellectum*. Akvinas Toms pārdzīvojis to pašu iekšējo drāmu, ko tagad pārdzīvojam mēs, kas kopā ar viņu sakām: *intelligo, ut credam, vai per intellectum ad fidem*. Jā, Kungs, apgaismo mūsu saprātu tā, lai mēs visu varētu saprast, tad mēs spēsim visam ticēt.

Kāds dīvains spēks mūs mudina ticēt, bet kāds cits spēks par mūsu ticību zobojas; nevar dzīvot ne bez Kristus, ne ar Kristu: līdz visdziļākajiem dvēseles pamatiem cilvēks ir satricināts, un viņš zaudē pats sevi. Tā ir mūsdienu cilvēka traģēdija. Mūsos ir viens, kas tic, otrs, kas noliedz. Cilvēks ir lauks, kurā norisinās šī nebeidzamā cīņa.

Viens ir reālais prāts, kas atzīst tikai to, par ko īstenībā var pārliecināties, otrs ir mūsu irreālais prāts, kas nojauž jauno un nebijušo. Reālais prāts nicina katru dīvainību, katru neparastību, pret to tas saceljas un to vajā. Kristus mācība sākumā atēniešiem un romiešiem liekas tikai jauna un kaitīga māņticība — *superstitionis novae et maleficae*. Renānam reliģiozais ārprāts un Nīčem — *ein welthistorischer Humbug* —

vēsturiska krāpšana vispasaules mērogā. Reālais prāts Kristus mācību nekad nevarēja atzīt. Viduslaiku krusta ārpriests un inkvizīcijas sārti cīnījās pret reālā prāta protestu. Tas bija skarbs laiks reālajam prātam. Neizlīdzināts un sabangots bija cilvēks. Reālā prāta protests nāca ne tikai no tiem, kas atradās ārpus baznīcas, bet arī no baznīcas ļaužu vidus; pirmais, kā jau esmu aizrādījis, bija Akvīnas Toms, kas protestēja pret pārmērīgo mistiķu subjektīvismu un, glābdams kristīgo baznīcu no mistiķu donkichotisma, radīja savu lielisko teoloģijas sistēmu. Ticība pati par sevi ir droša. Akvīnas Toms tai atbalstu meklē prātā. Prāts kļūst par ticības advokātu. Šai katoliskajai scholastikai radās pretinieki. Tāds protestētājs ir Mārtiņš Luters, Amsterdamas Erasms, Kalvins un jauno laiku Mozus — Džons Noks. Visi šie protestētāji nav jāsaprot kā vecās pasaules ārdītāji. Nē, visi viņi bija ieskatījuši kādu patiesību un traucās to realizēt universā; bet maldi sākās tikai tur, kur šie vīri savu atziņu gribēja uzskatīt par pēdējo atziņu un ar to gribēja izslēgt citu atziņu atklāsmi universā. Tāds uzskats sacel ne tikai cilvēku pret cilvēku, bet universu pret cilvēku. Kā gara, tā patiesības sākums nav ne izdibināms, ne cilvēciskās mācībās izpaužams. Mēs sāko darbu vienīgi varam turpināt, atklāt nebijušas iespējas un pavērt jaunus loģus mūsu apzinīgajā dzīvē. Katrs pasaules uzskats, kas tiecas aprobežoties pēdējās atziņas vārdā, sabrūk ātrāk nekā fiziskais ķermenis. Mani skurbināja sevišķi tās vietas Vedās un Upanišādās, kur valdīja brīvais,

redzīgais cilvēka gars, kas neatzīst robežas, bet nenogurstoši tiecas universā atklāt kādu jaunu patiesību un to pievienot vecajām patiesībām. Šī cilvēka brīvā redzētāja dvēsele Indijā atklāja tās spekulatīvās patiesības, kuŗas rietumu cilvēks vēl šodien lāgā nav spējīgs saprast. Jo rietumu cilvēks vienmēr tiecies norobežoties kādā sistēmā vai teorijā, vienmēr nikni cīnījies pret tām patiesībām, kas atradās ārpus viņa vērtības tabulām. Neiecietība raksturo rietumu cilvēku: ja mēs ielūkojamies rietumu filozofijas vai reliģijas vēsturē, tad vienmēr ir bijuši krustoti zobeni pro un contra. Rietumu cilvēks ir cīņas cilvēks, tādēļ viņa liktenis visvarīgākās patiesības priekšā ir Don Kichota liktenis, proti, smieklīgs un traģisks: nopietna varonība ideju pasaulē un nevis dzīves īstenībā. Lūk, te slēpjas Servantesa Don Kichota mūžīgais cilvēciskums. Servantess apzinīgi vai neapzinīgi ir uzrakstījis spožāko kritiku par rietumu cilvēku. Bez Don Kichota rietumu cilvēks būtu grūti saprotams un vēl grūtāk tam būtu ieņemt pareizu vietu dzīves arēnā. Ja pienāks tāda diena, kad rietumu cilvēks aizmirsīs Don Kichotu, tad viņa dzīve pārvērtīsies par donkichotisku ārpriekš: īstenība par to smiesies, un viņš tās smieklos aizies bojā³⁾.

Bet tas nenotiks, rietumu cilvēks ir apveltīts ar nenogurstošu kalnā kāpēja enerģiju. Mēs esam kalnu cilvēki iepretī austrumu cilvēkiem, kas ir ielejas un līdzenuma cilvēki. Ja vecās vērtību tabulas tiek sadau-

³⁾ Skat. tuvāk par donkichotisma problēmu manā grāmatā „Don Kichots un mūsdienu cilvēks“.

zītas, tad ne uz visiem laikiem, to vietā tiecas likt jaunu vērtību tabulas; rietumu cilvēks bez gara vērtībām nekad nav palicis. Ja šodien runā par kultūras krīzi, tad tas jāsaprot, ka vecās vērtību tabulas tiek aizstātas ar jaunām. Un ja vieni uztraucas par vecās Eiropas kultūru, otri norūpējas par sasniegto augļu izmantošanu, un trešie, kam vecā pasaule šķiet nekam nederīga, nepacietīgi gaida jaunas pasaules atnākšanu. Bezkaislīgi novērojot cilvēces vēstures ainavu, viegli varam pārlicināties, ka rietumu cilvēka gars vienmēr atgādinājis sabangoto jūru, kur, kad viens vilnis vēl nav sasniedzis krastu, tam jau pa pēdam seko jauns vilnis, tādā kārtā radot nemieru un nerimstošu kustību. Jūra ir rietumu cilvēka gara simbols. Nekad tam nav bijis miera, tas ir trenkāts no vienas idejas otrā, no viena pasaules uzskata otrā, reformām vienmēr ir radušās pretreformas, revolūcijām antirevolūcijas, vārdu šakot, rietumu cilvēkam nav izdevies realizēt nevienu iecerēto ideju, jo vienmēr tas pret kaut ko protestējis. Ja gribam raksturot rietumu cilvēku, tad tas raksturojams ar Hamletu, kas, stāvēdams uz dzīves nedrošā pamata, šaubās par būt vai nebūt; ar Gētes Faustu un Mefistofeli: viens tiecas celt, otrs tiecas celto izpostīt, ar Kainu, šo romantisko protestētāju un atziņu alcēju, ar Ibsena Brandu, visa vai nekā prasītāju, ar Raiņa Jāzepu, mīlas devēju un sienas ārdītāju „starp es un cits“. Tādu pašu ainu mēs redzam reliģijā un filozofijā. Misticismam seko racionālisms, racionālismam — reālisms, reālismam — kritiskais ideālisms, teorētiskajai filozo-

fijai stājas pretī dzīves filozofija; vārdu sakot, rietumu cilvēks nav pilnībā atzinis nevienu filozofisku vai reliģiozu sistēmu, ko nebūtu mēģinājis pārveidot, vai galīgi atmest kā nederīgu, kā to mēs redzam 19. g. s. beigās Fr. Ničes personā, šai vīrā, kas uzdrīkstējās sacelties pret pasaules liekulību un aicināja atpakaļ pie īstenības cilvēku, kas pēdējos gadsimtos bija nomaldījies dažādās šķietamībās. Ja ielūkojamies Ničes ģīmetnē, tad liekas, ka acis, kas iegrimušas zem augstās pieres, šķel zibeņus, un pār zemi norīb varena pērķona grāvieni. Pirmās lielās lietus lāses vēstī gara negaisu, un daudziem māņiem šai stichijā jāaiziet bojā, un daudzas šķietami drošas vērtības no jauna tiek pārvērtētas. Ja es būtu gleznotājs, tad Niči tēlotu kā kalvi, kas veco pasauli iemet ēzē un no tās veido jauno pasauli, pasauli, kuŗas piepildīšanās ja ne šodien, tad rītu notiks. Niče ir tilts no kristīgā cilvēka uz jauno cilvēku, uz cilvēku, kam vēsturē vēl nav vārda, ko parasti sauc par krīzes cilvēku, bet šis cilvēks ir atnācis, lai brīdinātu pasauli no „nāves zāļu maisītājiem“ un pasludinātu cilvēkam jaunu bausli: „palieciet zemei uzticīgi!“ Ničes Zaratustras vārdi skan tukšumā, viņa ceļi šķiet tumši, bet viņš veco virves deļotāju nes apglabāt: vispirms jābūt kapracim un tikai pēc tam pravietim. Ničes parādīšanās zemes virsū radīja apjukumu un samulsumu. Viņa vārdi par uzticību zemei mums skan tikpat dīvaini, kā Kristus vārdi atēniešiem par augšām-

celšanos no mironiem un mūžīgu dzīvošanu. Ničes
radītais vilnis mūs nes pretim jaunam dzīves krastam.
Mūsu diena vēl nav pienākusi, bet rīta svīdums jau no-
jaužams. Mēs esam pārejas laikmeta cilvēki, kuriem
lemts vecās vērtības pārvērtēt un jaunās nostiprināt.

VII

PAR CHAOSA CILVĒKU

Man muss noch Chaos in sich haben, um einen tanzenden Stern gebären zu können.

Fr. Nietzsche.

Novilkrt noteiktas robežas ar gadskaitli pārejas laikmeta cilvēkam, par kuŗu te griķu runāt, ir neiespējami. Pārejas laikmeta upe sākas kaut kur 18. gadsimta otrā pusē, bet šīs upes noteiktā izteka nevienam lāgā nav zināma. Tā tas ir ar visiem lieliem notikumiem: to pirmkustinātāji mums vienmēr paliek neatminama mīkla. Jo vairāk mēs pūlamies to atrisināt, jo dziļākā nezinā iegrīstam. Šī noslēpumainā upe lēnām graužas deviņpadsmitā gadsimta prāta klinšainajās filozofu sistēmās un šķietami neiznīcināmajos kristīgās baznīcas cietokšņos. Šīs upes ūdeņus deviņpadsmitā gadsimtā pamanīja vairāk kā kaprīzu cilvēka dabas izpauðumu nekā noteikta laikmeta sākumu. Pirmais bija Nīče, kas rīta ausmā stāvēja jūras krastā un svēra pasauli. Viņš redzēja jaunu upi ietekam dzīves jūrā, pirmais nogaržoja šīs upes ūdeņus un ar Zaratustras muti par to runāja pasaulei, bet tā par to smējās vai nu kā par jokupēteri, vai arī ar nožēlu sacīja: „Žēl,

ka tik apdāvināts domātājs runā tādas aplamības. Jā, viņš ir apdāvināts, bet viss, par ko viņš runā, nesaskan ar pasauli.“ Pasaule Nīči nesaprata un vēl tagad negrib saprast, bet jaunā laikmeta upe neapturami draud pārplūdināt veco pasauli, lai pēc tam, atkāpjoties krastos, aiz sevis atstātu auglīgu zemi jaunā laikmeta augsmei. Vecās pasaules smagākā krīze, nav šaubu, bija pasaules karš. Pēc pasaules kara nav bijis iespējams nodrošināt vecās vērtības; šis mēģinājums daudz maz izdevās vienīgi konservatīvi liberālās zemēs, Anglijā, Zviedrijā, pa daļai Francijā u. c. Pēc pasaules kara sākās strauja pārorientēšanās kā politiskā, tā mākslas, filozofijas, rakstniecības un reliģijas dzīvē. Viss sakustējās, gan uz leju, gan uz augšu, bet nekas nepalika uz vietas. Pārejas laikmeta cilvēka raksturīgākā īpašība ir kustība. Un kustība ir ne tikai ritma, bet arī chaosa būtība. Pamazītnēji kustība chaosu ievirza noteiktās līnijās, tā nenoteiktais pārvēršas par noteikto, chaos — par ritmisko harmoniju. Viszemākais stāvoklis kosmā ir chaos, visaugstākais — harmonija. Starp chaosa un harmonijas poliem atrodas cilvēka un visas cilvēces dzīves eklipse. Deņņpadsmītais gadsimts nav slavens ar lielām katastrofām, šī gadsimta šķietamais miers ir pilns iekšējas nedrošības kara priekšā. Cilvēkā bija pamodušās šaubas par savu eksistenci, un jau Dostojevskis Eiropu nosauca par kapsētu, kurā aprakti dārgi miroņi. Bet drīz vien seko Nīče, kas rietumu kultūru, sākot ar Sokratu un Kristu, uzskata par dekadences kultūru. Tūlīņ pēc pasaules

kaŗa parādijās Osvalda Špenglera lieliskā grāmata — *Der Untergang des Abendlandes* —, kas pravietiskā pārdrošībā norādija uz faktiem, kādēļ rietumu kultūras aiziet bojā. Nav šaubu, ka O. Špenglera grāmata, kā viss, kas kaut kādā ziņā nozīmīgs, ir problēmatiska, bet šis monumentālais darbs nākotni saistīs kā grandiozākais mēģinājums aprādīt tos cēloņus, kādēļ kultūras aiziet bojā, sevišķi, kādēļ aiziet bojā rietumu kultūra¹).

Parejas laikmeta cilvēku parasti sauc par krīzes cilvēku. Krīze nozīmē vecā izbeigšanos un jaunā sākšanos; šis jaunais sākums, protams, var būt virzienā uz augšu un virzienā uz leju. Ja gribam raksturot pārejas laikmeta cilvēku, tad tas raksturojams kā chaosa cilvēks. Attiecinot Nīčes domu — ko es izvēlējos par šīs meditācijas ievadvārdiem — uz tagadnes rietumu cilvēku, varētu teikt, ka tas sevī vēl nes chaosu, lai varētu no tā radīt jaunu pasauli. Pasaules top lēnām. Tapšanas procesu mēs bieži gandrīz nepamanām. Mēs mēdzam runāt par notikušiem faktiem. Jaunie laikmeti top ne ārēju, bet gan iekšēju norišu pasaulē. Katra kultūra pastāv tik ilgi, cik ilgi tā apmierina cilvēka gan iekšējās, gan ārējās prasības. Katra laikmeta kultūra aiziet bojā, ja nav cilvēku, kas to tālāk turpinātu. Kultūrai nozīmi piešķir tikai dzīvā cilvēka apziņas faino-

¹) Par Špenglera pasauli pirmā Latvijā rakstījusi Zenta Mauriņa 1922. g. un drusku vēlāk Teodors Celms „Tagadnes problēmās“. Kā Zentas Mauriņas, tā Teodora Celma izteiktās domas par Špengleru ir vērā liekamas visiem tiem, kas par šo autoru interesējas.

mens. Katra laikmeta cilvēks rada savu kultūru un pūlas to piepildīt saskaņā ar savām dziņām, saprātu un ideāliem. Ja šodien runā vairāk kā jebkuŗā citā laikmetā par rietumu kultūras krīzi, tad, liekas, tam ir savs pamats nevis ārējās, bet gan tīri psihiskās norisēs. Pasaules karš nebija tikai materiālu vērtību iznīcinātājs, bet arī garīgu: pasaules karš nopļāva vecos kultūras laukus un tos sagatavoja jaunam sējumam. Kā cilvēka varā nav tādu spēku, kas aizkavētu nobrieduša augļa bojā eju, tāpat nav arī tādu spēku, kas aizkavētu jauno augļu rašanos. Dīglis un auglis ir kādu iekšķīgu universālu dziņu realizācija un nevis mūsu gribas vai negribas iznākums. Cilvēka kultūras zušana un rašanās nav tikai cilvēka gribas rezultāts, bet ir universālo dziņu realizācija. Zaudējot šo metafizisko viedokli, mēs apjūkam visdažādāko teoriju un hipotežu juklī. Kā teorijas, tā hipotezes balstās uz *petitio principii*, un šis prasījums gandrīz vienmēr beidzas advokātismā vai absurdā.

Krievi, — te domāju slavofilus, — pretendēja glābt pasauli, Dostojevskis gribēja valsti pārvērst par baznīcu un šo misiju, pēc viņa domām, vajadzēja veikt pareizticībai. Žēl, bet ilūzijas izzūd, tiklīdz aust patiesības blāzma un tuvojas īstenības saule. Dostojevskis nevarēja nekad iedomāties pareizticības drīzo un varbūt pilnīgo galu. Krievijā viss notika otrādi: reliģiju aizstāja valsts. Ne baznīca jaunajā Krievijā kļuva par valsti, bet gluži otrādi — valsts par baznīcu. Valsts

forma ir mūsdienu Krievijas reliģija. Un šīs reliģijas vara nav niecīga.

Ja mēs par pārejas laikmeta cilvēku runāsim tikai kā par krīzes cilvēku, tad mēs to nekad nesapratīsim. Krīzes cilvēku parasti raksturo (to dara pa daļai arī Špenglers) ar ārējiem simptomiem, bet patiesībā pārejas laikmeta cilvēks atsakās palikt veco normu un likumu robežās un iziet dzīvē, lai radītu jaunas normas un likumus. Pārejas laikmeta cilvēks, šķiet, it kā zaudē dzīves pamatu zem kājām, bet patiesībā viņš kļūst par kādu augstāku dziņu izpildītāju: viņš realizē pats savu laiku.

Katrs cilvēks pareizāk rīkosies sevi realizējot nekā sargājot tēvu uzkrātas gara vai materiālas vērtības. Un ja ir laiki, kad to dara, tad tas liecina, ka cilvēks ir sevi izsmēlis, kļuvis sterils un nav spējīgs nekā jauna radīt. Ir kāds metafizisks likums, kas dēlam liek sacelties pret tēvu, tādā kārtā dēls aizsargās pret tēva stipro ietekmi un paliek viens, lai celtu savu pasauli, savu iekšējo iespējamību robežās. Ir vienmēr cerības, ka paša chaoss dzemdēs jaunu zvaigzni; turpretim pagātnes izdzīvotajā pasaulē mīt šaubas, kas ved uz sastingumu un nebūtību. Tā, vecā Eiropa, ar savām muzeju un bibliotēku vērtībām, nevar aizsprotot ceļu jauno vērtību radīšanai, meklēšanai un realizācijai. Ja mēs šodien būtu palikuši tikai kristīgās pasaules robežās, tad mūsu radīšana būtu apsūkusi. Dzīves intensīvitāte zudusi, dinamiskais elements būtu pārvērties statiskā elementā, vārdu sakot, no pašvērtības

cilvēks būtu tapis par līdzekli, veco vērtību uzglabātāju. Pārejas laikmeta cilvēka šķietami chaotiskais stāvoklis daudz patīkamāks nekā to bālo mūzeju sargu un apsūbējušo bibliotēkaru stāvoklis, kas sastingušām sejām noraugās pasaulē, nezinādami, kādēļ dzimuši, kādēļ dzīvo un kālabad jāmirst. Protams, arī pārejas laikmeta cilvēks nav brīvs no trūkumiem, kurus neesmu kautrējies un turpmāk nekautrēšos atplīvurot. Pārejas laikmeta cilvēks, ko Ortega nokristījis par masas cilvēku, zaudēdams veco vērtību mērauklas un to vietā neatrazdams jaunas, kļūst par ārējo notikumu rotallietiņu un par zemu nelgu cilvēciskajās attiecībās. Bet liekot vērā vēsturiskos notikumus, jāatzīst, ka masas cilvēks nevienā laikā nav bijis skaidrībā par sevi, tam vienmēr lemts dzīvot notikumu virspusē, un viņa vienīgās rūpes ir bijušas eksistences rūpes. Tas ir primitīvais stāvoklis, varētu teikt, ka masas cilvēks ir dzīvnieks, kas izkopsis zināmas sadzīves formas, bet kas reti kad aiziet tālāk par eksistences interesēm. Lūk, tādēļ masas lielu cilvēku acīs nekad nav izpelnījušās atziņību: vieni tās izmanto savu nodomu sasniegšanai (reālpolitiķi, valdnieki, karavadoņi), otri no tās novēršas (filozofi, dzejnieki un citi gara cilvēki). Masa kļūst par bīstamu elementu, ja tās spēki netiek izmantoti un novadīti noteiktos un skaidros mērķos. Jo skaidrāks mērķis, jo masas spēki būs koncentrētāki, un dzīves līmenis būs augstāks. Pētnieka un meklētāja privilēģiju var paturēt sev vienīgi gara cilvēks, kam pati eksistence vairs nav problēma, bet tikai līdzeklis.

Mūsdienās, kur masifikācija draud sadragāt katras personīgas dzīves iespējamības, gara cilvēks tomēr varonīgi paliek savā postenī, daudziem jāaiziet bojā, bet tie to dara varonīgi, kā tas romiešu kareivis, ko aprīno Špenglers: Vezuva izvirduma laikā viņš aizgāja bojā, pildīdams savu pienākumu. Un „šis godīgais gals ir vienīgais, ko cilvēkam nevar atņemt“²⁾. Gara cilvēkam labāk mirt nekā kļūt par dzīvu mironi. Esmu vienmēr izbrīnījies par vientuļajiem domātājiem un rakstniekiem, kam mūsdienās veltī gaužām maz vērības: šie cilvēki, lai tie piederētu kādam uzskatam piederēdami, vienmēr raudzījuši līdz galam izturēt. Un tie ir cilvēki, kas dzīvē visvairāk ir vajāti un visbiežāk dzīti trimdā. Es te runāju nevis par rakstnieku masas cilvēku, bet par rakstnieku gara cilvēku, kas nebaidās teikt patiesību pat tad, kad viņa eksistencei draud vislielākās briesmas, kad viņam jāsadeg sārtā, vai kā trimdiniekam smagi jānes eksistences nasta. Domātāji un rakstnieki nāk pasaulē nevis tādēļ, lai kalpotu savai personīgai eksistencei, bet lai rūpētos un cīnītos par patiesību un taisnību zemes virsū. Vērīgi ielūkojoties kāda laikmeta sejā, pārlicināties, ka galvenos vaibstus šai sejā ir ievaidojuši domātāji un rakstnieki, tie ir bijuši viņi, kas cilvēcisko chaosu kustinājuši un formējuši noteiktos veidos, līdz tas beidzot tapis par harmoniju. Mūsdienu domātāji un rakstnieki, ja ne visi, tad vismaz tā daļa, kas cīnās par patiesību,

²⁾ Spengler, Der Mensch und die Technik, grāmatas noslēguma vārdi.

nenoteiktā chaosa virpulī ir radījuši savu pasauli, kas, griezdamās tālāk, veido citas pasaules.

Mēģināsim konturēt chaosa cilvēku, kura eklipse vēl atrodas starp veco pasauli un jauno pasauli, kas top.

Chaosā cilvēka sociālā dzīve vēl nav guvusi izlīdzinājumu un skaidras līnijas. Sociālās dzīves saspīlējumi plestin-plētās plašumā, līdz beidzot uzliesmoja sociālā revolūcija, tā sacēlās pret saimnieciskās dzīves vadītājiem, kas nebija rēķinājušies ar cilvēku vispārējām interesēm, tādā kārtā masās radīdami chaosu un galējo nabadzību. Lai masas glābtu no chaosa, vajadzēja pārorientēties ne tikai iekšējā dzīvē, bet arī ārējā saimnieciskā dzīvē. To darīja fašisms, nacionālsociālisms un komunisms, tikai katra šī sociālā dzīves reforma pielietoja savādākas un īpatnējākas metodes. No vecās pasaules smagajiem slogiem varēja atbrīvoties tikai ar dinamita palīdzību, proti, revolūciju. Tādēļ varam konstatēt, ka labā un kreisā politika būtībā ir revolūcionāra, tā ārda vecās pasaules pamatus un to vietā liek pilnīgi jaunus. Tādēļ kļūst saprotams, kādēļ vecās pasaules cīnītāji, kristieši, liberāļi un demokrāti, fašismu un nacionālsociālismu sauc par nihilismu. Visradikālākais vecās pasaules ārdītājs ir komunisms. Un ja jautājam, kādas metodes lieto sociālistiskie revolūcionāri, tad tūlīt jāsaka, ka tie gribot vai negribot turas pie vienas metodes, ko izgudrojis Kristus valsts bruņinieks Inigo de Lojola: mērķis attaisno līdzekļus.

Jaunās pasaules radītāji dara visu, lai tikai sa-

sniegtu savu mērķi. Tas ir zināms ārprāta veids, jaunības skurbums, ko pazīst tikai spēcīgi un vītālas gribas pārpilni cilvēki.

Varētu teikt, ka pasaules karš aizbēra vecās pasaules kapus, un pēc pasaules kara iesākās drudžaina radīšana un nikna cīņa par radītā eksistenci. Šodienējā Eiropa ir tīģeriene, kas apsarga savus mazulus, un tā ir gatava katru mirkli nāves lēcienam, lai pabarotu un aizsargātu savus bērnus. Eiropas instinkti un dzinās ir tik ļoti sakāpināti, ka tos savaldīt izdosies tikai ļoti gudrai un izveicīgai reālpolitikai. Un cerams, ka tā godam veiks savu zvēru dīdītājas pienākumu.

Daudz pūļu un upuru prasīja un prasa šī jaunā pasaule, ko cilvēks rauga nostiprināt uz vecās pasaules rēķina. Fašisms, nacionālsociālisms un komunisms ir tie politiski saimnieciskie virzieni, kas rietumu un austrumu Eiropā diktē savu gribu ne tikai lokālā, bet gan drīz vispasaules mērogā. Tās ir potences, ar kurām nopietni jārēķinās vecās pasaules iekārtas aizstāvjiem un atzinējiem: vecās pasaules pusē ir uzkrātas materiālās un garīgās bagātības, bet topošās pasaules pusē ir entuziasms, ticība un vītālie spēki.

Bez entuziasma un ticības ne materiālām, ne garīgām vērtībām nav paliekamas nozīmes. Uzvar tie, kuri vītālos spēkus apgardo entuziasms un ticība. Tādēļ būs saprotams, kādēļ jaunās pasaules vadītāji masās par visām lietām vairāk grib radīt entuziasmu, ticību, kas cilvēkos mobilizē visus viņu vītālos spēkus. Kur kaut kas tiek radīts un aizstāvēts, tur vajadzīgi

Don Kichoti, kas rīkojas ātri un drosmīgi, prasot ne tik daudz pēc iznākuma, kā pēc pašas darbības.

Chaosā cilvēka filozofijā un literatūrā valda visai nenoteikti un neskaidri virzieni. Filozofijā — zināms apjukums, ko reprezentē relativisti un sensuālisti, apgalvodami, ka pasaule ir tik daudz, cik mēs to sajūtam. Kanta transcendentālā prāta vietā stājas sajūtas. Un tā pamazām sensuālisti un relativisti nonāk pie atziņas, ka universālas, absolūtas patiesības nav, ir tikai individuāla patiesība, kuŗas esamība atkarājas vairāk no mūsu nervu sistēmas nekā metafizikas likumības. Vārdus sakot, galējais relativisms un sensuālisms būtībā ir ļoti neskaidra filozofēšana, jo tā neatzīst ne normu, ne apriorās atziņas, ne absolūto patiesību; relativisti un sensuālisti filozofijā rada chaosu, pasludinādami, ka ir tik daudz patiesību, cik daudz individu. Universālās patiesības vietā stājas subjektīvā patiesība, kas īstenībā nav patiesība, bet gan zināma personīga pārlicēība vai subjektīvs uzskats. Zinātnes skaidrā ideāla vietā stājas subjektīvais psiholoģisms. Tas ir psiholoģizēšanas laikmets, kas iekrita 19. g. s. beigās un 20. g. s. sākumā. Filozofs, kas neatzīst normas un universālo patiesību, neglābjami iejūk cilvēcisko kaislību chaosā, kas ir kārtojamas un normējamas ar universāli atzītu likumību un patiesību. Cilvēkam nepieciešami stingri likumi, noteiktas formas un absolūtā patiesība, ja viss tas zūd cilvēka apziņā, tad cilvēciskās masas draud saplūst nepārredzamā chaosā. Pārejas laikmeta cilvēks nicināja noteiktas, norobežotas formas un nepatīkā no-

vērsās no visa tā, kam bija kāds sakars ar dzelzs likumu, mēra sajūtu vai morāles normu. Vienā mirklī viss rodas, otrā — jau zūd; meklēja nevis pasaules reālītāti, bet gan nenoteikto pasaules illūziju.

Literatūrā, glezniecībā un mūzikā šo chaotisko pasaules izjūtu izteica impresionisti un ekspresionisti. Impresionisti atteicās no veco skolu stingrajām formām un kļuva par mirkļu zvejniekiem; gleznotāji atstāja darbnīcas un izgāja klajā laukā; jo nenoteiktāka forma un telpa bija viņu gleznās, jo pilnīgāk viņi jutās sava talanta izpausmē. Ja uzmanīgi ielūkojamies kādā impresionistu gleznojumā, tad liekas, ka caurspīdīgi krāsu plankumi virmo un virpuļo kā sniega pārslas. Ja senāk gleznotāji ar stingrās formas palīdzību tiecās izteikt lietu būtības, parādību satvaru, tad impresionisti raudzīja krāsās tvert tikai lietu parādības, lietu virspusi, t. i. pasaules illūziju. Īstenību aizstāja illūzija. Domāšanas, t. i. iekšējā akta, vietā stājas skatīšanas ārējais akts. Pasaules noslēpumu gribēja atklāt ārējos un nevis iekšējos izpaudumos. Tā reālā pasaule impresionistiem kļuva par illūziju, un viņu dvēseles šūpojās plūstošo, nenoteikto mirkļu virpuļojumā. Literatūrā veselais zūd atsevišķo fragmentu jūklī: impresionistiskā rakstniecība ir mirkļu reģistrācija, kur viens iespaids jauca caur otru, tā lasītājā radot neaptveramu, izirstošu dzīves ainavu. Uztvertie un pārdzīvotie mirkļi, bez noteiktas likumības un sakarības, plūstot caur cilvēka apziņu, veido kaut ko līdzīgu dejojošam putekļu mākonim, kas saulē atviz tūkstoš dažādās krāsās. Tas

ir kādas nogurušas, izsmeltas pasaules gals un jaunā posma priekšvakars.

Ekspressionisms, kas būtībā ir chaotisks, no impresionisma atšķiras ar savu dināmisko jaunradīšanu. Ekspressionisms ir aizturētu jūtu un pārdzīvojumu eksplozija. Zenta Mauriņa, impresionismam un ekspressionismam radīdama teorētisku izskaidrojumu, zīmīgi saka, ka ekspressionistu „stilā atspoguļojas tā paaudze, kurās dziļākā būtība ir mokas, protests un chaoss“*). Ekspressionistu būtību, tā tad, raksturo chaoss. Gundolfs par ekspressionismu saka, ka tas esot „slīcēju raudas, vaidi un elsas, palīgā saucieni un ārprātīgo smieklī“. Tas ir chaoss, izmisums, pamestība, deformēšanās. Cilvēks zaudēja vecās vērtības un jaunās vēl nebija radījis. Cilvēks jutās aplaupīts, kails, pamests lielceļa malā, kur tas bija izsmiets un pazemots. Ekspressionisma sākums un reizē ar to arī vispilnīgākais izpaudums ir Vinsents van Gogs. Viņa pasaules sāpes, ilgas, protests, meklējumi un ārprātīgais izmisums virmo tādā jūtu un pārdzīvojumu chaosā, ka bieži viņa gleznotā saule, ainavas, priekšmeti nav nekas cits kā kāda vispārēja chaosa liesmojoši fragmenti. No šīs gara stichijas jādzimst jaunai, mirdzošai zvaigznei. Jaunās pasaules radīšanas mokās van Gogs aiziet bojā, pats nemaz neapjauzdams, ko bija radījis. Van Gogs dzīvoja nepārtrauktā radītāja ekstāzē, viņš bija apskurbis no jaunās pasaules kā no stipra vīna. Viņa nervi, ne-

*) Pārdomas un ieceres, 73. lpp. II. iesp.

spēdami izturēt chaotiskās pasaules formēšanas darbu, van Gogu piespieda izdarīt pašnāvību. Van Goga pašnāvība ir pārejas laikmeta cilvēka ārprāta lēkme, cilvēka, kas chaotiskā radīšanas skurbumā aiziet bojā. Ekspresionisti pasauli redzēja it kā pirmo reizi un, pārdzīvodami pirmatnējās tukšuma un vientulības šausmas, sauca un meklēja, ticēja un šaubījās, grāva un cēla. Ekspresionisti stāv jaunās pasaules rīta ausmā, bet viņu priekšā vēl plētās liels tuksnesis, pretīm raudzījās liela neziņa un nenoteiktība. Kas būs? Ko darīsim? Kādu ceļu izvēlēsimies? Kādam ļaužu pulkam pievienosimies? Šie jautājumi laužas no kvēlas dvēseles, no dvēseles, kas alkst sevi izteikt un piepildīt. Ekspresionisti, saslejšoties pret abstrakto ideālismu un kailo naturālismu, tāpat arī pret pārsmalcināto impresionismu, gribēja izteikt cilvēka dzīves īsto jēgu. Ideālisti atzina, ka dzīve ir līdzeklis, lai piepildītu universāli derīgas idejas. Bet idejas pašas par sevi negarantē nekādu garīgu vērtību: viss taču atkarājas no tā, kā mēs savas idejas izsakām. Tā tad, idejas atkarājas no cilvēka, un tās nav idejas, kas cilvēkam piešķir vērtību, bet gan cilvēks idejām. Tādēļ ir pamats revidēt ideālistisko pasaules uzskatu un tā vietā likt citu uzskatu, kas vairāk garantē cilvēcisko vērtību: cilvēkam sevi jānostiprina savā būtībā un nevis abstraktās idejās. Naturālisti cilvēku nevar apmierināt tādēļ, ka tie grib palikt dabas robežās un tur dzīvot. Naturālists vairāk vai mazāk fiksē dabas norišu ārējās funkcijas. Cilvēku, kas ilgojas piepildīt pats sevi, nevar apmierināt ne ideā-

lisms, ne naturālisms. Īsta cilvēka pašreālizācija var sākties tikai tai gadījumā, kad idejas ir pakļautas cilvēka kalpībai un tas nogrimis sevī rada tādu dzīvi, kas ir neatkarīga no ārējiem notikumiem un dabas dziņām un instinktiem. Ekspresionisti, ilgojoties piepildīt paši sevi, domāja, ka cilvēks ir kaut kas tāds, kas dziļāks nekā daba un svarīgāks nekā mūsu saprāta radītais ideāls.

Ekspresionistiskais cilvēks, kas alka sevi izteikt un realizēt, tomēr to nespēja, un šodien ekspresionistu ideāli vairāk vai mazāk ir bankrotējuši. Mēs esam nostādīti jauna jautājuma priekšā: kādēļ bankrotējis šis pasaules uzskats, kas dzīrās vecās pasaules aukstās un sastringušās formas pildīt ar jaunu saturu un jaunām izjūtām? Dziļākā būtībā ekspresionisms bija kristīgās pasaules agonija, reakcija pret pārmērīgo rietumu cilvēka racionālizāciju un varas barbarismu, ko tas pārcieta pasaules karā. Ekspresionistu doktrīnā nav nekā jauna, tur valda kristiāniskais ideāls: izredzētais cilvēks ir vājais cilvēks; māksla ir ciešanas; tās mērķis — pārspēt savu personību. Askēze ir viņu ētikas pamats, un dzīves pirmais bauslis: cīņa par saviem sapņiem. Ekspresionisms ir kristiānisma agonija, kas zemes virsū grib atjaunot viscilvēcības cieņu. Tur ir kristiānistiskās pasaules donkichotisms, pēdējais bezcerīgā zibšņojuma uzliesmojums. Katrai agonijai ir lemts sabrukt pirmatnējā chaosā un nevis izvērsties noteiktā dzīves formā.

Tas pats chaotiskais cilvēka gars, kas radīja eks-

presionismu, radīja arī tā saucamos futūristus un dadaistus. Šie virzieni, kas iegrimst ārējās formās, kuŗām nav nekāda sakara ar cilvēka iekšējo dzīvi, ir ekspresionisma kaps. Viss, kas tika darīts, nebija nekas vairāk kā bēgšana no tukšuma šausmām — *horror vacui*. Telpā iekomponēja plāksnes un to pildīja ar krāsu materiju, vārdu kaskādēm, bet visur trūka viena — iekšējā cilvēka; visas radīšanas tendences bija — telpas dažādību ietvert kailās, slēgtās formās, no kuŗām bija izslēgts dzīvais cilvēks. Tās bija tukšas abstrakcijas, bez iekšējā pārdzīvojuma. Futūristi un dadaisti bija nelaimīgi, saplosīti cilvēki, kas sevī nesa un radīja tukšumu, bet tukšumā cilvēks nevar dzīvot, tāpat kā zvans nevar skanēt bezgaisa telpā.

Literatūras futūrisms radās Itālijā, Marineti personā. Futūristi sajuta naidu pret pagātņi, valodu, pagātnē slaveniem cilvēkiem, viņi tukšumā gribēja radīt savu pasauli. Viņi gribēja kļūt par nākotnes cilvēkiem, bet par tādiem, bez pagātnes, viņi nevarēja tapt. Dzīvais cilvēks izzuda, viņi ārēji stilizēja formas, visu mechanizēja, viņu paraugcilvēks bija šoferis, pilots, vārdu sakot, viņu dzīves jēga reducējās mehanismā. Dzīvais cilvēks pārvērtās cilvēkā — automatā. Krievu будущевики sākumā bija tikai dumpinieki un satura nihilizētāji, bet beidzot nonāca tik tālu, ka pār visām cilvēces vērtībām rakstīja: *nihil*. Šim krievu futūrisma tuvs franču dadaisms. Vārds dadaisms cēlies no vārda — *dada*, kas nozīmē — jājamais zirdziņš — un šī vārda jēga ir bezjēdzība. Dadaisti, piemēram, ie-

teica lasīt grāmatu no apakšas uz augšu vai arī no beigām. Vārdu sakot, dzīvi ačgārnoja, vecās formas izķēmoja un sadzīves stilu ignorēja. Varētu teikt, dzīve zaudēja katru jēgu tādēļ, ka tika aizmirsts galvenais: kas domā un kam domā. Tā pamazām dzīvais cilvēks pārvērtās reklāmā un tukšā teorijā. Majakovskis, futūristu augstākā virsotne, savā brošūrā — Как делать стихи — saka, ka svarīgākais dzejā ir nevis iedvesma, radīšana, bet rūpīgs galvas darbs, kur katrs vārds ir matemātiski aplēsts. Viņam dzeja sākas tur, kur ir tendence, pārspilējums un konkrēts mērķis. Majakovskim pasaule tik lielā mērā deformējas un dzejnieka percepcija sakropļojas, ka viņš pie savām kājām redz piekaltu zemi un sauli noņem no debesīm, lai to atplestā acī ieliktu par monokli. Jo absurdāki un pārdrošāki salīdzinājumi, pārspilētākas hiperbolas un metaforas, jo pilnīgāks jutās futūrists. — Viņš visu tik tālu deformēja, chaotizēja un izpostīja, ka beidzot cilvēkam šai telpā nepalika vietas un tam vajadzēja aiziet bojā. Majakovskis, simbolizēdams pārejas laikmeta cilvēku, izsaka šī laikmeta chaosu, kas viņam pašam šķiet kā murgains ārprāts. Viņš sevi izjūt kā gūstekni, kas spiests lūkoties ūdenī — bezformīgā masā —, veltīgi gaidīdams savu atbrīvošanos. Viņš sevi jūt kā mironi, viņš gaida savu atdzimšanu, lai izdzīvotu savu dzīvi, ko zemes virsū nav paspējis izdarīt — Воскреси! Свое дожить хочу! Vesels laikmets tiecas izkļūt no chaosa un dzīvot savu dzīvi, bet šai chaosā, ar ilgu saucienu pēc sa-

vas dzīves, tam jāaiziet bojā. Tā ir chaosa cilvēka lielākā traģēdija.

Kā radās šī traģēdija? Vai šī traģēdija bija nenovēršama un vai tai bija jānorisinās uz cilvēces skatuves tā, kā tas ir noticis? *Amor fati!* Špenglers, lielākais pēckara cilvēka dvēseles tulkis, tic šai nenovēršamajai liktenībai. Likteņa filozofija ir drūma: cilvēks ir tikai rotallietīna kādai augstākai likumībai, par kuru viņam nav nekādas varas. Cilvēkam cits nekas neatliek, kā dzīvot rezignācijā un varonīgā mierā sagaidīt savu galu. Tas ir grieķu stoīķu ideāls, bet šis ideāls, kā mēs redzējam meditācijā par grieķu cilvēku, stoīķus nevarēja apmierināt, un tie, dzīvi neizturēdami līdz galam, izdarīja pašnāvību.

Cilvēks, manuprāt, spēs izturēt dzīvi līdz galam un tai radīt nākotnes formas tai gadījumā, kad viņš sevi apliecinās pagātnes audzēs; šai noteikumā slēpjas arī Ķīnas cilvēka mūžīgā jaunība. Tāds cilvēks apzinīgi sajūt savu likteni un zina savu vērtību. Cilvēks, atraudamies no savas cilvēcības pamatiem, nevar kalpot mums ne par paraugu, ne par vadītāju. Ne postīt pagātni, bet gan solidarizēties ar labāko pagātnē ir tagadnes cilvēka uzdevums. Ja mēs izpostām savu pagātni, tad mūsu domām nav vairs nekādas varas pār dzīvi. Jātic pagātnes gaišajiem spēkiem, jo tie mūs pamudina ticēt arī nākotnei. Tiklīdz cilvēks beidz ticēt nākotnei, viņš sāk savas dzīves lejupgaitu. Viss iekšķīgais zūd, paliek tikai ārējais. Dzīves jēga zūd, paliek tikai bioloģiskais ķermenis ar savām pirmatnējām dzi-

ņām. Tā pamazām ārišķības cilvēka dzīvi mechanizē un stilizē, kā to mēs redzam futuristu un dadaistu centieni iznākumā.

Dzīves jēga, kas reducējas tikai ārišķībā, cilvēku pamudināja šaubīties par cilvēcību, t. i. par cilvēka vērtību, ko sevišķi bija satricinājis pasaules kaŗš. Un jāsaka, ka divdesmit gados pēc pasaules kara cilvēka cieņu vēl neesam spējuši restaurēt. Pēdējie notikumi rāda, ka barbarisms un rupjas varas elementi cilvēkā ir saasinājušies līdz bīstamai katastrofai. Tas tādēļ, ka ļaunuma vāts, kas čūlo cilvēces iedragātajā gara dzīvē, nav pietiekami nopietni novērtēta un tai nav atrasti tādi līdzekļi, ar kuŗu palīdzību to varētu izdziedināt. Visa pēckara Eiropas gara dzīve šai virzienā ir daudz maldījusies, savai darbībai par izejas punktu ņemdama nevis vītālo cilvēku, bet gan konstruktīvas programmas un abstraktas teorijas. Cilvēks vēlējās izdziedināt savu vainu un atjaunot iedragāto dzīvi, bet, diemžēl, viņš to nespēja, jo līdzekļi, kādus viņš pielietoja, bija māksloti.

Literātūrā radās tādi mākslas darbi, kas aizgāja no organiskās dzīves. Kā sevišķi spilgtu piemēru še varētu minēt Džemu Džoisu, kas apjukušā chaotiskā cilvēka dvēseli tēlo savā romānā Uliss. Džems Džoiss, būdams akls un šo romānu diktēdams, radīja augstākā mērā chaotisko pasauli: plūstošie pārdzīvojumi ir vairāk bioloģiska nekā psihiska rakstura, nenoteiktās un deformētās psihiskās asociācijas iejūk aklo dziņu samutuļotajās vērpetēs. Džemsam Džoissam trūkst gara, kas savaldītu dziņas, kārtotu chaosu un dzī-

vei piešķirtu augstāku jēgu. Viņš raksta aprautos teikumos, kuŗu sakaru nākas grūti saprast. Klasiskā laikmeta cilvēks, kas mīlēja skaidrību un noteiktību, Ulisu nosauktu par murgiem un ārprātu. Zīmīgi, ka pēckara cilvēks šo Džoisa darbu uztvēra kā kaut ko ārkārtīgu, neskaidro teikumu jēgā raudzīja ietulkot pats savus pārdzīvojumus un naturāli spilgtajos aprakstos saskatīja pašas dabas augstākos izpaudumus. Ja tā to uztvēra, tad tas liecina, cik neskaidra un chaotiska tēlojas dzīve pēckara laika cilvēkam. Džoiss robustā kārtā reprezentē vītālītāti bez gara. Džoissam tuvs ir arī amerikānietis Fokners (Faulkner), kas raksta to, kas iekrīt prātā, dzīvo it kā pagriezis muguru pret dievišķo kārtību un likumību. Zīmīga literāra parādība ir arī Marsels Prusts, kas tiek uzskatīts par vienu no lielākiem jaunlaiku franču rakstniekiem. Marsels Prusts, dzīvodams noslēdzies savā istabā, bēgdams no dzīves, vairīdamies no trokšņiem un gaismas, rakstīja savas delikātās grāmatas, kuŗās plūda kāda dzīves nevarīga cilvēka atmiņu straume; šais atmiņās var atrast visu, tikai ne dzīvu cilvēku. Viņa pasaulē, kuŗā neieplūst saules stari, nav dzīvu, aktīvu cilvēku, tur stādi, kustoņi, cilvēki, gleznas sagrupēti un sanumurēti kā laboratorijā: un pāri šai pasaulei noliecies Marsela Prusta aukstais analitīka prāts, kas drumstalās sabirdina visu, kas vien atrodas šai atmiņu laboratorijā. Marsela Prusta prātam trūkst vītālītātes un apsīkušās dzīvības dziņas viņš aizstāj ar kailās, intelektuālās gribas aktu. Marsels Prusts savu grāmatu apakštitulā varēja arī rakstīt:

kāda mirēja memuāri par nedzīvoto dzīvi. Marsels Prusts var būt tikai viens, un viņa rakstīšanas veids, kas ietekmējis vienu otru jaunu rakstnieku, nogalina katru dzīvību un laupa katru iespēju augšup veidoties. Tas tādēļ, ka kapsēta pieder miroņiem un nevis dzīvajiem. Un ja dzīvais glābiņu meklē kapsētā un nevis dzīvē, tad viņa rīcība liecina, cik ļoti slikti viņš sevi pazīst. Izdoma bez vītālītātes un balsta dzīvē ir tukša mākslotība. Kur trūkst dzīvības dziļās būtības, tur cilvēkā radošā griba nevar pamosties. Cilvēks sevi tikmēr nevar atjaunot, kamēr nav ieskatījis savas vītālās būtības vajadzības. Lūk, tādēļ mūsdienų cilvēks nekad nevar atrast vienību savai iekšķīgajai un ārīgajai dzīvei. Bez iekšķējās vītālītātes nevar dzīvei piešķirt jaunus izpausmes veidus. Katram cilvēkam dzīve jāpiepilda nevis saskaņā ar ārķjām formulām un programmām, ko rada intelektuāļi, bet gan saskaņā ar savu iekšķīgo vītālītātes izķjtu. Un tā ķā maz tiek darīts iekšķjā cilvēka padķīlināšanai, tad dzīve turpina plūst seklās, ārīšķīgi radītās programmās un teorijās. Dzīvojot savas vītālās dabas ārķusē, cilvēks pamazķitņķji zaudē dzķves ķģu un neredz nekādu iespķju sevi kaut ķādā veidā piepildķt. Cilvēks paliek savu nedzķvo izdomu ēnā un tur nonķkst. Cilvēkam nav ķāmaina tik daudz ārķjā pasaule, cik iekšķjā, ķo dzķves piepildķjums atklāķas iekšķjā pārdzķvojumā. Ārķjās varas vai grības akts pārveido tikai ārķjās ieraķas vai iekārtas, bet iekšķķjais cilvēks paliek neskarts. Kristieķu pasaules ķģeniālāķais atklāķjums ir, ķa viņķi tiecas pa-

sauli pārveidot no iekšpuses, un tas viņiem palīdzēja visu pasauli pārņemt savā varā, bet šo varu viņi zaudēja, nespējami ārējo dzīvi sociāli nokārtot tā, lai nerastos konflikts starp iekšējo un ārējo cilvēku. Nespējami šo konfliktu izlīdzināt, kristieši sāk zaudēt savu varu pār cilvēkiem. Bet mūsdienu dzīves kārtotāji bieži ieslīd pretējā galējībā, domādami dzīvi pārveidot tikai ārējo reformu ceļā. — Ārējā aktivitāte vien mums nevar palīdzēt ne atklāt dzīves jēgu, ne to piepildīt. Cilvēku dzīvi ir iespējams veidot vienīgi no iekšienes uz ārieni, jo ārējā dzīve ir iekšējā satura iznākums. Še, man liekas, vērā liekamas ap. Pāvila domas, ko viņš izsaka 2. gr. Korintiešiem V, 6: „Mūsu ārējais cilvēks acīm redzot nīkst, bet iekšējais dienu no dienas vairāk atjaunojas.“ Tā tad, pasaules atjaunošanās gaidāma no iekšējās un nevis ārējās pasaules. Ar varas līdzekļiem Kristus mācība nav nostiprināta cilvēku vidū, to iedēstīja cilvēku sirdīs apustuļa Pāvila dziļā mīlestības mācība, un to piepildīja tie pazemīgie Kristus mācekļi, par kuriem pasaule nekā nezina, bet kuŗu gars pasaulei palīdzēja dzīvot.

Liekot vērā sacīto, mēs skaidrāk varam pārredzēt savu stāvokli un ieņemt noteiktāku viedokli attieksmē pret dzīvi. Noskaidrojot cilvēka garīgos stāvokļus un viņa attiecības pret dzīvi, mēs atklājam cilvēka dzīves jēgu, un ja tā nav tāda jēga, kas mūs varētu apmierināt, tad vismaz uzzinām, kādā virzienā tā mums jāmeklē, paturot acīs vienmēr savas individuālītātes iekšējās vajadzības. Bet tā kā chaosa cilvēks dzīvi nekārto pēc

iekšķīgajām vajadzībām, bet gan pēc ārējām program-
mām, tādēļ tas nespēj ne izdzīvot, ne piepildīt savu
dzīvi. Jānes sevī vēl chaos, vēl jāatrodas cīņā pa-
šam ar sevi, lai varētu radīt savu dzīves jēgu. Un šo-
dien jaunas pasaules, jaunas dzīves jēgas piepildījums
ir vairāk iespēju kā nevienā citā laikmetā. Tādēļ tagad
pasauli sabango dažādi „glābēji“, kuriem nekad nav
trūcis sekotāju. Bet kritiskāk aplūkojot šo glābēju pa-
saules uzskatu pamatojumus, izrādās, ka tie savā dar-
bībā nav nopietni, un viņu principi nav universāli. Pir-
mie jaunās pasaules vēstneši nāk nemanīti, tie nāk klusi
un noslēpumaini, to vārdus bieži uzzina tikai tad, kad
viņu vairs nav dzīvo vidū. Meditējot par chaosa cil-
vēka stāvokli, jāatzīst, ka mums ir daudz lielu vērtību,
bet mēs to priekšā jūtamies kā svešnieki, kā ļaudis, kam
nekas nepieder. Garīgās potences, kas dus mūsos sa-
koncentrētā veidā, kādā dienā izlauzīsies uz āru ar
milzīgu spēku un radīs kaut ko pilnīgi jaunu, ko mēs
tagad nevaram ne iedomāties, ne aptvert. Latentā
veidā viss mūsos eksistē, tikai mums pašiem jānonāk
līdz zināmai gara attīstībai, lai kādā dienā šo jauno
iespēju varētu pārvērst par īstenību.

VIII

PAR TAGADNES CILVĒKU

Tagadnes cilvēks man tik tuvs, ka jūtu to ieplūstam sevī un, ar to saplūstot, es nezinu, kur beidzas viņš un kur sākos es pats. Tādēļ tagadnes cilvēka profils ar saviem ēnas un gaismas plankumiem šai meditācijā vairāk būs subjektīvizēts nekā objektīvizēts. Lai tad nu ir atļauts turpmāk man kavēties vairāk personīgās atmiņās un pārdzīvojumos nekā vispārīgās atziņās un objektīvizētās vērtībās. Es še gribu runāt par tagadnes cilvēku, kas savus nodomus iecerējis, sava laikmeta plānus uzmetis, bet kas līdz galam neko vēl nav ne realizējis, ne uzcēlis. Viss vēl atrodas varbūtības un šķietamības stāvokli. Tādēļ tagadnes cilvēks viss ir darbība un kustība, trauksme un nemiers.

Satiekot kādu nepazīstamu cilvēku, gandrīz pret mūsu gribu nevilus pasprūk jautājums: kas viņš ir? Mēs jūtamies neērti un nebrīvi, kad runājam ar cilvēku, par ko nekā nezinām, kas mums ir X kungs vai Y kundzene. Mūsu saruna rit konvencionālās pieklājības robežās, mūsu pārdzīvojums tiek aizturēts, un savas patiesās domas mēs noklusējam. Tāds stāvoklis mums kļūst tik nepanesams, ka mēs no tā neapzinīgi tiecamies

atbrīvoties, jautājot: kas viņš ir? Ar šo jautājumu nepazīstamajā cilvēkā tiecamies atklāt reālītāti, kā kaut ko noteiktu un pamatotu. Ja šis nepazīstamais cilvēks saka savu vārdu, tad tomēr tā vēl mums nepietiek, mēs tikpat nedroši un neuzticīgi viņu uzlūkojam. Iepazīstinot mūs ar saviem senčiem, mūsos gaist piesardzīgā neuzticība un tās vietā mostas ziņkārība, bet visu laiku mēs nebeidzam sevī jautāt: kas viņš ir? Bet tiklīdz viņš mums vaļsirdīgi sāk stāstīt par saviem ideāliem, veismēm un neveismēm, mēs viņā ieraugām kaut ko vienreizīgu, kaut ko reālu un tad sakām, ka mēs X kungu vai Y kundzeni pazīstam. Kādēļ šī pārmaiņa? Kādā kārtā šis X varēja pārvērsties zināmā lielumā, kas reprezentē mums noteiktu un skaidru vienību? Šī atrisinājuma noslēpumu, liekas, uzmanīgs lasītājs būs jau uzminējis. Tie ir ideāli, tās ir veismes un neveismes, kas atklāj cilvēka būtību, to pieturas punktu, kas mums nepieciešams, lai X personu varētu pārvērst noteiktā lielumā.

Gribot pazīt tagadnes cilvēku, neapmierināsimies vienīgi ar viņa senčiem, bet raudzīsim uzmanīgi un piesardzīgi izdibināt kaut ko par viņa ideāliem, veismēm un neveismēm. Tādā kārtā vismaz aptuveni būsīm piekļuvuši tagadnes cilvēka būtībai un iepazīnušies ar to kā konkrētu un noteiktu vienību.

Bet man pašā sākumā uzmācās šaubas, vai tagadnes cilvēks ir pietiekami vaļsirdīgs, lai stāstītu par saviem patiesajiem ideāliem, veismēm un neveismēm. Jauni cilvēki ir noslēgti, tie labprāt dzīvo incognito un

bieži apkārt staigā tērpušies lapsas kažokā. Šī tieksme sevi aizviepļot cilvēka dabā ir dziļi fundēta. To saukt par liekulību, pozi vai kaut ko tamlīdzīgu būtu pierādījums tam, cik pavirši un virspusīgi esam parādūši uz tvert cilvēka dabu. Šī noslēgtība, ko ap sevi rada jauns cilvēks, palīdz tam sevi aizsargāt pret svešām, spēcīgākām varām. Viņš atklāti neiedrošinās par sevi runāt nevis tādēļ, ka viņam nav kas sakāms, bet gan tādēļ, ka pats sevī ne par ko vēl nav īsti skaidrībā. Jauns cilvēks šaubās par savu iekšīgo vērtību un, nespēdams šīm šaubām rast izskaidrojumu, mēdz ievilkties sevī un klusēt. Visaizkustinošāks un vientulīgāks ir tas cilvēka dzīves sprīdis, kad viņš savā vidē dzīvo kā svešnieks un sevi tēlo par visu citu, tikai ne par to, kas viņš īstenībā ir. Pusaudžu t. s. „melošana“ nav nekas cits, kā tieksme sevi slēpt un aizsargāt pret svešām ietekmēm. Katrs cilvēks izaug no sevis un nevis no ārējiem apstākļiem. Ārējās ietekmes topošais cilvēks tik lielā mērā atvairā, ka viņš bieži ienīst to vidi, kurā tam lemts dzīvot, un sacelās pret saviem vecākiem, kas pārāk nekautrīgi iemaisās jaunā cilvēka tapšanas un skaidrošanās procesā. Jauns cilvēks ir neiecietīgs un revolucionārs. Katrs cilvēks aug un top par to, par ko savā pirmbūtībā viņam ir lemts būt. Cilvēks nav nejaušība, bet stingra, iepriekš noteikta likumība. To ņemot vērā, mums būs saprotama tagadnes cilvēka šķietamā slēpšanās un viepļoššanās. Tā ir tagadnes cilvēka jaunība. Vecās pasaules iejaukšanās viņa iekšējā formēšanās un skaidrošanās pasaulē viņā

rada sašutumu; pilns neiecietības un negantības viņš bieži saslienas pret veco pasauli, kas allaž, kā guvernante, jauno grib pamācīt un aizsargāt. Nevienā laikmetā guvernantes ciena nav tik zemu stāvējusi kā taisni šodien; tagadnes cilvēks cieti un stūrgalvīgi ir noņēmis atgriezties sevī un tur, par spīti grūtībām un neveiksmēm, veidot savu personīgo dzīvi. To darīt viņu pamudina pārmērīgā masifikācija un neticība tiem ideāliem, kas cilvēku aizveda projām no īstenības un aprobežoja cilvēka dabas prasības. Tagadnes cilvēkā mostas ilgas pēc īstības, neīstās grabažas, kas nesaskan ar cilvēka pirmbūtības principiem, izmet laukā. Tagadnes cilvēks jūtas ārkārtīgi vientuļš, viņš savā vientuļībā jūtas tā, it kā stāvētu tukšas un neapdzīvotas telpas priekšā. Viņš jūt sevī mostamies spēkus, viņš jūt savās dzīslās pirmatnējās dziņas raisāties, dziņas, kas viņu bieži pārvērš aklā darbības aktā. Šī dziņa tik spēcīga, ka to viegli iekustināt un no pašmērķa pārvērst par līdzekli. Šis cilvēks, protams, ir lielā neskaidrībā pats ar sevi, viņš vēl nezina, kādā krastā viņam būs jāizkāpj un kāda gara kontinentā vajadzēs aklimatizēties. Tagadnes vēji ir skarbi, un pāri galvām brāžas notikumu satrauktie trokšņi, kas vēstī gan par kariem, nāvēm, gan par tehniskiem sasniegumiem un zinātnes atklājumiem. Cilvēka tehniskais progress tik strauji virzās uz priekšu, ka cilvēks, mēģinādams izturēt straujo ritmu, sasprindzina visus spēkus, lai spētu turēt līdzī laika tempam. Tā dzīve pamazām pārvēršas par sacensību arēnu, kur visi grib būt uzvarētāji,

un neviens negrib būt zaudētājs. Šis sacensības gars tik lielā mērā sakāpinājis tagadnes cilvēka spēkus, ka visa iekšējā dzīve tiek izmesta uz ārieni, un viņš kļūst katru dienu nobadzīgāks un bezpersonīgāks. Tāds ir mūsdienu straujā tempa cilvēks, kas, pazaudējis savu iekšējo dzīvi, meklē tversmi dzīvē, kas veidojas ārpus viņa individuālītātes: vieni sevi nogremdē alkoholā un citos apreibinātājos līdzekļos, meklējami aizstāju savai nepiepildītai individuālai dzīvei, otri sevi iemet masā, tur individuāli pazuzdami kā piliens pazūd jūrā. Bet tā ir tikai tagadnes cilvēka viena puse, ko radīja pasaules karš un pēckaŗa drudžaini nervozā steiga. Tagadnes cilvēka otrā puse ir gaišāka, tai modušās ilgās atgriezties sevī un sniegties pēc plašākiem dzīves horizontiem. Šis cilvēks ilgojas pēc varonības ne tikai kara laukā, bet arī savā ikdienas dzīvē. Viņš uzdrīkstējies zinātnē un mākslā izvirzīt cilvēka likteni pirmā vietā. Viņš uzdrīkstas ar savu ziņkāri spītēt neziņai un ar savu drosmi bailēm, kas cilvēku tur savā varā un neļauj tam izrauties no viduvējības robežām. Viņš atsakās no ērtībām un uzņemas grūtības. Viņš sāk apzināties, ka esam pazuduši, ja atsakāmies katru dienu sevi modināt jaunai dzīvei, jo tikai caur šo mudinājumu cilvēks var turpināties šai dzīvē. Ja viss ir zudis, un ir palikusi cilvēkam tikai šī dziņa, ka viņš dzīvo, tad tomēr viņš vēl būs spējīgs pārvarēt grūtības un izdzīvot savu dzīvi saskaņā ar savām iekšējām prasībām. Šis cilvēks asāk kā nekad sāk apzināties, ka par savu dzīvi jāatbild nevis Dieva, bet gan sevis paša

priekšā. Šis cilvēks savu dzīvi grib veidot saskaņā ar augstākām idejām un, liekas, ka šodien nav mazums cilvēku, kas savu ideju dēļ droši iet nāvē. Te varētu minēt tos idejiskos varoņus, kas bezbailīgi gāja un iet nāvē, gan Spānijā, gan citās zemēs. Šodien cilvēks atkal iedrīkstas bezbailīgi nostāties seju pret seju ar īstenību, un bieži traģiskā varonībā apliecina savu esamību. Nevienā laikmetā cilvēks tik nežēlīgi nav norāvis aizspriedumu un mānīcības viepli kā taisni šodien. Jo ir tikai viens dzīves ceļš, ko mēs varam nostaigāt, un tas ir mūsu personīgās dzīves realizācijas ceļš. Un šis ceļš ir pats cilvēks.

Šodien atkal ceļ tiltus starp Dievu un cilvēku. Mostas cilvēkā ilgas pēc jauniem reliģioziem pārdzīvojuumiem. Ir domātāji, kas paredz atdzimstam jaunu reliģiju, kas nāks kā uzvarētāja zemēm un nācijām. Unaimuno ticēja mūsdienu reliģiozā cilvēka uzvarai, viņš aizstāvēja donkichotiski savu domu, ka tie, kas tagad baznīcas ārda un posta, ir izmisumā kritušie *d e s e s p e r a d o s* — kas, nespēdami vecajām reliģijas normām pievienoties, gaida jaunu reliģiju. Jaunās reliģijas atdzimšanu gaida arī tāds nopietns domātājs un rakstnieks kā Merežkovskis, Žaks Maritens, Gonsags de Reynolds; pēdējais saka, ja tikai ir drosme domāt, tad visi meklējumi satek kopā, — reliģiozā idejā. Pēc viņa domām reliģiozā ideja ir pēdējā atbilde jautājumam, kas ir cilvēks, un kas ir viņa misija. Te var būt divas atbildes, proti, vienu atbildi dod reliģija un kristiānisms, otru — humānisms, šo vārdu lietojot mūsdienu nozīmē.

„Reliģija māca, ka cilvēku mērķis ir Dievs, pasaulīgā mācība sludina, ka cilvēku mērķis ir cilvēks“¹⁾. Jautājums par cilvēku reducējams divējādi: jāizšķiras, vai mēs cilvēku uztveram kā teocentrisku būtņi, vai arī kā antropocentrisku. Katoliskie domātāji, — kāds ir arī Gonsags de Reinolds, — kritizējot antropocentrisko pasaules uzskatu, kuŗa sakne meklējama renesansē, un laikmetu no renesanses līdz pasaules karā nosaukdami par Lucifera epochu, — atzīst, ka visi maldi politiskajā un sociālajā dzīvē, viss mūsdienu sabrukums „sakņojas vienvienīgā maldā, proti, intelektuālajā antikristiānismā, kas papriekšu sadrupinājis atsevišķu cilvēku un tad visu sabiedrību“ (Ibid, 198. lpp.). Tagadnes *homo religiosus* cilvēku atzīst kā teocentrisku būtņi, proti, cilvēks ir centrēts Dievā un nevis cilvēkā, kā to rauga aizstāvēt antropocentriskā pasaules uzskata atzinēji. Vārdu sakot, mūsdienu *homo religiosus* atjauno Akvīnas Toma mācību par Dievu, kā visas esamības centru. Akvīnas Tomam it kā vēl reiz jāsaveid kārtībā pasaule, kas ierauta sociālistisko revolūciju un reformu drudzī, taisās aiziet bojā. Šī reliģiozā cilvēka tieksme palīdzēt mūsdienu cilvēkam, ir ļoti saprotama. Nav bijis tāda laikmeta, kad reliģija nebūtu steigusies glābt cilvēku. Kristīgās baznīcas galvenais mērķis vienmēr ir bijis palīdzēt cilvēkam, apmierināt viņa garīgās prasības. Palasīsim, piemēram, kristīgo katķismu. Tur atradīsim atbildes uz visiem svarīgiem

¹⁾ Gonzague de Reynold, Die Tragik Europas, 399. lpp.

jautājumiem. Katķisms zina, no kurienes nāk cilvēks; tas zina, kurp viņš aiziet. Katķisms zina arī to, kas ir cilvēka jēga, kā radusies pasaule, kādam mērķim tā kalpo. Visi jautājumi katķismā tik vienkārši apcerēti, ka šīs pasaules iemītniekam dzīve ir skaidra, saprotama un jēgpilna. Tā tad, reliģijas uzdevums ir: atbildēt uz visiem jautājumiem, par kuriem interesējas cilvēks. Dzīves nepieciešamība rada reliģiskas mācības, kas vairāk norūpējas par iznākumu, t. i. par kādas domas derīgumu nekā patiesīgumu. Lielais katolis de Mestrs saka: „Neticu, ka ir iespējams parādīt kaut vienu pašu domu, kas būtu universāli derīga un nebūtu patiesa“ (Soirées de Saint-Pétersbourg, X entretien). Reliģiozais katolis, tā tad, patiesību secina no derīguma un nepieciešamības principa. No šī viedokļa aplūkojot Akvinas Toma milzīgo darbu, mēs viegli pārliecināties, ka arī viņu vairāk interesē iznākums, domas derīgums nekā pati patiesība. Un šeit filozofa zinātniskais gars, kas par visu vairāk mīl pašu patiesību, protestē pret šo uzskatu, kas reliģiju pārvērš par sabiedriskās kārtības uzturētāju. Manuprāt, vispatiesāk kristīgā morāle izpaudusies viduslaikos klosteru askētismā, kur cilvēks vairāk bija norūpējies par personīgās dvēseles glābšanu nekā sabiedrības uzturēšanu. Mūsdienu reliģiozā cilvēka uzskats nemeklē tversmi savai individuālajai dvēselei klosteros, bet gan prasa padomu Akvinas Tomam, kā sabiedrību uzturēt kārtībā. Un te, katrā ziņā, no mūsdienu reliģiozā cilvēka jāprasa jauna reliģijas sistēma, kas reliģiju secinātu nevis no derīguma, bet gan

patiesīguma principa. Tādā kārtā izbeigtos lielais strīdus, kas pastāv starp zinātni un baznīcu, starp reliģiju un filozofiju. Ne tikai par pagātnes, bet arī par tagadnes reliģiozā cilvēka lielāko neveiksmi uzskatu nespēju izbeigt strīdu starp baznīcu un zinātni, starp reliģiju un filozofiju. Eiropā nav saskaņas starp galvu un sirdi, starp dvēseli un prātu. Katoļu baznīcai var tur pievienoties, kur tā uzstāda par savu mērķi nevis mācīt morāli, bet gan ļaužu sirdīs to iedvesmot un tos vērst morāliskās būtņēs. Še slēpjas lielais katoļu baznīcas audzinātājas darbs, kas katoļticīgo pakļauj baznīcai un kvēlā sajūsmā pilda morāliskos likumus. Man še būtu jārunā arī par tagadnes reliģiozo cilvēku, kas atrodas ārpus kristīgās baznīcas, un tādu cilvēku šodienējā Eiropā nav mazums. Esmu sastapis ļoti dziļi reliģiozus cilvēkus, bet nespēdami iekļauties kristīgās baznīcas robežās, tie paliek savā reliģiozajā pārdzīvojumā gluži vientuļi, kā tie kristīgie eremīti, kas lūdza tuknešos, paši nezinādami, ko īsti pielūdza. Tie ir reliģijas Robinsoni, kuriem lemts vienmēr dzīvot izolācijā un pārdzīvot drāmu, ko sirds izcīna ar galvu un dvēsele ar prātu. Tie ir mūsdienu reliģiozie Hamleti.

Bet par reliģiju var runāt tikai tai gadījumā, kur tās vārdā rodas kāda sabiedrība. Reliģiozo izjūtu mudināti, bez konfesiju un tautību izšķirības pulcējas ļaudis kopā un runā par universālo reliģiju, kas būtu spējīga savā klēpī uzņemt visus mūsu planētas ļaudis. Kas ir šī universālā reliģija? Esmu mēģinājis attiecīgu cil-

vēku grupās noskaidrot šo noslēpumaino čukstētāju principus, bet cik man izdevies ar viņiem iepazīties, tie mani nav pārliecinājuši. Šis universālās reliģijas sākums ir meklējams Indijā Ramakrišnas personā. Ramakrišna gribēja radīt universālo reliģiju, kuŗas vārdā visi cilvēki varētu saprasties un apvienoties. Ramakrišnas mācības pamatā ir likta absolūtā iecietība un mīlestība. Šī mācība būtībā ļoti tuva Kristus mācībai, kas arī nāk no austrumiem, bet rietumu cilvēks ir tik komplicēts un daudzveidīgs, ka šī Kristus vienkāršā atziņa pazuda kristīgās baznīcas sarežģītajā un pret-runīgajā dogmatikā. Kas apmierina austrumu cilvēka dvēseli, tas neapmierina rietumu cilvēku. Ramakrišnas universālā reliģija, kas Eiropā atradusi dzirdīgas ausis, un kas daudzus reliģiozi noskaņotus cilvēkus pamudinājusi šīs idejas praktiski realizēt, rietumu cilvēkam paliks sveša. Žēl, bet arī es šīm skaistajām idejām nevaru pievienoties. Patiesības labad es iedrošinos apgalvot, ka neviena līdz šim mums pazīstamā reliģijas sistēma nespēs apmierināt tagadnes cilvēku. Mūsdienu cilvēks prasa jaunu reliģijas sistēmu, un šī sistēma agri vai vēlu radīsies, jo to neatlaidīgi prasa cilvēku reliģiozās alkas, kas šodien tiek mazāk apmierinātas kā iepriekšējos laikmetos.

Kurp tiecas mūslaiku gars un kurpu tiek vests mūsdienu cilvēks? Ķīniešu un grieķu cilvēks, stingri stāvēdami uz zemes, sevi uzskatīja par universa centru. Kristīgā pasaulē katrs indivīds sevi uzlūkoja par Kristus mistiskā ķermeņa dzīvo locekli, kas tversmi atrada baz-

nīcā un svēto sabiedrībā. Kristīgais ticēja, ka visi ļaudis ir vienoti Dievā, un visi ir viens vienīgais Kristus ķermenis. Katrs kristīgais sevi jūta kā Dieva valsts iemītnieku, kā Dieva valsts sargu un kareivi. Tā tas bija viduslaikos, Kristus mācības triumfa gados. Ar laiku šī ticība zūd, mostas ilgas, kas cilvēku aicina atgriezties pie cilvēka kā pie brīvas un neatkarīgas būtnes. Šo individuālo brīvību cilvēks pamazām iekaŗo, kristiānismu hellēnizējot un racionālizējot. Cilvēks atrāvās no mistiskā Kristus ķermeņa, kļuva pasaule sevī.

Ar atraušanos no Kristus mistiskā ķermeņa individuā vidā mostas dziņa sevi nostiprināt šai pasaulē. Renesanses priekšvakarā domātājs Abelars (Abélard), kas par savu vismīļo bija izvēlējis daiļo Ēloīzu (Héloīse), sevi individuālizējot saka šos zīmīgos vārdus: „katra prātošana ir veltīga, ja tā pilnīgi nevar apmierināt saprātu; nav jātic tam, ko nevar saprast; mēs kļūstam smieklīgi, ja mēģinām citiem ieskaidrot to, ko ne paši, ne citi nespēj aptvert ar saprātu“¹⁾. Šī Abelāra doma dzīvo renesanses, apgaismības un mūsdienu cilvēka sirdī. Cilvēks atgriezies sevī, rauga sevi nostiprināt te zemes virsū. Sākas gigantomachija par cilvēcisko eksistenci. Un par šīs eksistences galveno ieroci tiek izraudzīta v a r a, tas ir spēks, kas nevēlas citam piederēt, bet gan tiecas pats visu iegūt. Tā, viduslaiku cilvēks, atraujoties no Kristus mistiskā ķer-

¹⁾ Johan Nordström, *Moyen-âge et renaissance*, 111. lpp.

meņa, sevi individuālizēja un kļuva par mūsdienu varas cilvēku. Šīs varas cilvēks teorētisko pamatojumu guva Maķiaveli darbā „Valdnieks“ — *Principe*. Tā sākās varas cilvēka laikmets, kuŗa virsotni veido pēckara cilvēks, t. i. tagadnes cilvēks. Tā tad, tagadnes cilvēku mēs varētu visplašākā nozīmē saukt par varas cilvēku.

Un nule raudzīsim tuvāk iepazīties ar šo varas cilvēku, kas tagad pa lielākai daļai noteic un pārvalda kā sociālo, tā garīgo dzīvi.

Rietumu cilvēkā tieksme pēc varas vienmēr ir bijusi liela. Vara viņam nozīmē ne tikai eksistences nodrošinājumu, bet arī individuālās dzīves augstāko realizāciju. Kristīgā reliģija savā elementārajā izpausmē ir modesta un katrs varas jēdziens tai tāļš, bet kristīgās baznīcas vēsture liecina gluži pretējo: kristīgā baznīca, sevišķi katoļu, vienmēr ir tiekusies savās rokās paturēt varas grožus. Rietumu cilvēkam iegūt varu — vienalga vai reliģijā, politikā, zinātnē, literatūrā, filozofijā, nozīmē sevi individuāli piepildīt. Rietumu kultūru bez pārspilējuma varētu raksturot kā nemitīgu cīņu pēc varas. Šī tieksme pēc varas mums palīdzēs saprast faktu, kādēļ Eiropā nav pilnīgi piepildījusies neviens ideja, nav noslēdzies neviens pasaules uzskats. Rietumu cilvēks nemitīgi tiecies pārspēt citu, uzvarēt savu kaimiņu, pievilkt aiz matiem kļūdas, ko kaimiņš pielaiž savā politiskā, literārā, reliģiozā vai kādā citā darbā. Rietumu cilvēks, tiecoties pēc varas, vienmēr cīnījies pret citām varām, kas draudējušas viņa indivi-

Es pasaulē,
ne tāpat kā
pasaulē

duālītāti izdzēst no zemes dzīves. Jo vairāk kāds centrēts sava Es pasaulē, jo dziļākas dziņas tas izjūt pēc varas. Tas tālab, ka vara nepieciešama, lai cilvēks dzīvē varētu sev nodrošināt vietu un to aizstāvēt. Rietumu cilvēks visās darbības nozarēs pazīst t. s. greizsirdību pret savu līdzdarītāju. Un greizsirdība visdziļākā būtībā ir baiļu bērns. Rietumu cilvēks baidās zaudēt varu, jo to zaudējot, viņš sevi zaudē kā individuālu parādību. No Jūlija Cēzara līdz Napoleonam un no Napoleona līdz mūsdienām rietumu cilvēks visneatmaidīgāk un visuzticīgāk ir cēlis altāri varas dievam, un to pielūdzis vairāk par visiem citiem dieviem. Ja mēs vēl esam mazliet vaļsirdīgi pret sevi un savu vēsturi, tad tas mums jāieskata un jāatzīst, bet es šaubos, vai mūsdienu cilvēks var būt pietiekami vaļsirdīgs. Tas, kā jauns pilsonis, staigā tērpies lapsas kažokā un dzīvo savu „nemaldīgo“ uzskatu pilīs. Bet der šad tad iedragāt šīs pils mūrus un der tur ieskatīties un par visu redzēto ziņot kailā un lietišķā stilā. Rietumu cilvēks mīl savu stilu izgreznot metaforām, hiperbolām, patētiskām frazēm un bieži pieblīvēt „labiem vārdiem“, kuriem ir tikai filoloģiska nozīme. Kādēļ viņš to dara? Tās ir bailes. Rietumu cilvēks dzīvo nepārtrauktās bailēs par savu eksistenci, viņš baidās no stiprākām varām. Tādēļ rietumu cilvēks neko citu nedara, kā uzbrūk un aizstāvas, uzvar un zaudē, bruņojas, biedē un tā joprojām. Trauksmei nav gala. Bet cilvēks nav dzimis tikai kareivis. Nē, viņš ir dzimis ne tikai cīņai, bet arī dzīvei. Un še ir tas nāves punkts,

pie kuŗa ir nonācis rietumu cilvēks: cīņa ir viņa dzīves jēga, jo tiklīdz viņš beidz cīnīties, viņš vairs neprot dzīvot. Manuprāt, šai virzienā ejot, rietumu cilvēks nekad nespēs realizēt un patiesi saprast vārdu: d z ī v o t. Vārds d z ī v o t cilvēkam taču nozīmē pirmo un pēdējo mūsu mērķtiecības instanci. Ja tā tas nebūtu, tad, tiešām, būtu vietā teikt Kalderona vārdus: cilvēka lielākais noziegums ir tas, ka viņš ir piedzimis. Cilvēks savu dzīvi attaisno, to dzīvodams.

Ja nu es apgalvoju, ka dzīvot ir vairāk nekā cīnīties, tad raudzīšu noskaidrot, ko nozīmē vārds dzīvot un ko — cīnīties.

Rietumu chimēriskais ideālisms ir vairāk mudinājis cīnīties nekā dzīvot, tā izdzēšot šo esenciālo starpību, kas pastāv starp šiem vārdiem. Dzīvot nozīmē pildīt kosmisko likumību, piepildīt kādu augstāku gribu, cīnīties turpretī nozīmē apmierināt eksistences sfairā izvirzītās prasības. Ar vārdu „dzīvot“ vienmēr jāsaprot pašmērķis, ar „cīnīties“ šī pašmērķa līdzeklis. Tā tad, ja mēs sakām, ka dzīvot ir tas pats kā cīnīties, tad iznāk, ka mēs pašmērķi sajaucam ar līdzekli; un rietumu cilvēka dzīvē līdzeklis bieži ir bijis augstākā cienā nekā pašmērķis. Šī īpašība rietumu cilvēku raksturo kā varas cilvēku, jo vara nav pašmērķis, bet tikai līdzeklis kāda pašmērķa realizācijai. Tādēļ rietumu cilvēks, kam vara ir pašmērķis, vairāk cīnās nekā dzīvo. Ja dzīvot nozīmētu tiekties pēc varas, tad vara būtu jāuzskata par dzīvības centru. Vara patiesībā ir kādu dzīvības dziņu koncentrēts spēks, kas

savukārt kā līdzeklis kalpo dzīves realizācijai. Varas vērtība atkarājas no cilvēka intelekta, gribas, jūtām, turpretī dzīves vērtība pieder kosmiskajai sfairai, tā eksistē neatkarīgi no mūsu intelekta, gribas un jūtām. Dzīvības princips atrodas kosmā, varas princips cilvēkā. Cilvēks kosmā nav nekas vairāk kā dzīvības instruments. Un šī instrumenta augstākais uzdevums — izpildīt pēc iespējas pilnīgāk un saskanīgāk visas dzīves prasības. Proti, cilvēkam jābūt bioloģiski spirituālizētai un spirituāli bioloģizētai būtnei.

Rietumu cilvēks, tiekdams pēc varas, aizmirst dzīvot. Kāds ķīniešu domātājs pareizi aizrāda, ka eiropietis iemācījies visas mākslas, atskaitot vienīgi dzīves mākslu. Tiešām, ja mēs rietumu cilvēku kaut pavirši salīdzinām ar ķīniešu cilvēku, tad iznāk, ka rietumu cilvēks vergodams savam progresam, neatlicina laika pašapcerei. Kurpretim ķīniešiem, bez eksistences cīņas, pazīst gara dzīves kontemplāciju. Un būt kontemplatīvam nozīmē atbrīvoties no ārējās dzīves spaidiem, no cīņas, varas kāres un instinktu dziņām — un piederēt tai brīnišķīgajai pasaulei, ko saucam par dzīvi, un kur cilvēks pats sev ir pašmērķis. Darbība, ko rietumu cilvēks pārvērtis gandrīz par savu dzīves reliģiju, prasa pacietību un piepūli; bet tā kā darbība ir tikai līdzeklis kāda mērķa sasniegšanai, tad tā ir pārejoša. Tas, kas šo darbību pilda, ir ne tikai darbības līdzeklis, bet arī tā līdzeklis, kam šī darbība nepieciešama. Piemēram, labdarība prasa ne tikai labdari, bet arī to, kam šī labdarība ir vajadzīga,

proti, kādu nabagu. Šai gadījumā cilvēkam jāklūst divkārši par līdzekli, lai piepildītu labdarības intensiju. Kontemplācija turpretī cilvēku nepārvērš par līdzekli, jo tā ir dzīves un gara darbība; šī darbība pati sevī pilnīga, tai cita mērķa nav, kā cilvēkā kāpināt dzīvības apziņu. Tā tad kontemplācijā cilvēks kļūst par pašmērķi. Tas tādēļ iespējams, ka kontemplācija ir kvalitāte, kas pati sevi pilnveido, tās piepildījums nevienam ārpus sevis nepārvērš par līdzekli. Tās būtība izpaužas atziņas un mīlestības aktā. Kontemplācija ne tikai mūs apmierina, bet kā aktīvs spēks mūs pacel pāri esamības sfairai. Un pacelties pāri esamības sfairai nozīmē sevi izjust brīvību. Tādos brīžos mēs vairs neesam ne devēji, ne ņēmēji, ne uzvarētāji, ne zaudētāji, ne izsalkuši, ne paēduši, vārdu sakot, mēs esam sasnieguši iekšējo brīvību, mēs esam uzkāpuši pašas dzīvības kalngalā un tur baudām mūžīgās dzīvības svētlaimi. Kontemplācijā dvēsele iekšēji tiecas pret otru dvēseli kā pati pret sevi. Šo iekšējo darbību, ko izraisa kontemplācija, varētu saukt par pilnīgāko darbību pašu sevī, par darbību, kas pastāvīga pati savā būtībā, jo tā atrodas viņpus laika un telpas jēdziena. Jau Aristotelis zināja, ka iekšējā immanentā darbība ir daudz dziļāka nekā transitīvā, ārējā darbība

Rietumu cilvēks kontemplāciju nepazīst „īstenības“ sfairā; viņa intelektuālā darbība ir transitīva, produktīva un sliktākā gadījumā — reproduktīva. Viņš vairāk vēribas veltīt gribas kailajam aktam nekā gara radošajām rosmēm. Tā cilvēks no pašmērķa sevi ir

pārvērtis par pārejošās darbības līdzekli, par *homo oeconomicus*. Šis *homo oeconomicus* ir viss cits, tikai ne cilvēks pašmērķis. Viņš ir būtne, kas pilda kādu transitīvu darbību, no kuŗa netiek prasīta viņa cilvēciskā vērtība, bet gan viņa veikuma maksima.

Bet runājot par kontemplāciju, man jābrīdina to uztvert tik vienpusīgi, kā to dara indiešu cilvēks, kur kontemplatīvā dzīve ir izvirtusi līdz fakirismam. Tāpat kristīgo kontemplācija bija ieslīdējusi vienpusīgā tieksmē bēgt no īstenības. Ja kristīgais mistiķis pazaudēja dzīvi, pievēršdamies tikai immanentai darbībai, tad mūsdienu *homo oeconomicus* to pazaudē, pievēršdamies tikai transitīvai darbībai. Abos gadījumos konstatējama cilvēka fatālā maldīšanās, proti, neprasme ieskatīt cilvēka dabas totālās prasības: cilvēks nav tikai kontemplatīvā, nav arī tikai aktīvā būtne, viņš ir abu šo stāvokļu līdzsvars. Ja šis līdzsvars ir iznīcināts, tad ir iznīcināts arī īstais cilvēks, ko es saucu par totālo cilvēku.

Būtu jāveltī vesela meditācija, lai izsmeltu kontemplācijas problēmu. Šoreiz pietiks ar norādījumu uz šo problēmu un cerību, ka kādu citu reizi mēs par šo jautājumu vēl runāsim. Tagad atgriezīsimies pie stāsta par tagadnes cilvēku, kas ir šīs meditācijas galvenais izejas punkts. Es atzinu, ka tieksme pēc varas mūsdienu cilvēku no pašmērķa ir pārvērtusi par līdzekli. Par to tagadnes cilvēkam derētu padomāt, jo pārvērsties par varas līdzekli, tas iznīcina pats savu personīgo dzīvi. Un ja pienāks diena, kad izzudīs un sa-

stings cilvēka personīgā dzīve, tad apstāsies arī visa cilvēciskā dzīve: zinātne, māksla, filozofija. Cilvēks sevi tiktāl nolietos, ka tas atkritīs atpakaļ primitīvo dziņu varā, un tad zemes virsū sāksies barbaru kārs destrūkcijas darbs. Un tas būtu vislielākais posts no visiem postiem, kāds jebkad varētu piemeklēt mūsu planetu. Personīgās un sociālās dzīves izkopšanas un nostiprināšanas darbu nedrīkstētu paralizēt tādi nodomi, kas cilvēku un sabiedrību pārvērš par bezpersonīgo, abstrakto nodomu līdzekli.

Bieži dzird sakām, ka cilvēks tagad ir izsmelts. Nevar vairs gaidīt ne lielus mākslas darbus, ne jaunu filozofiju, ne jaunas reliģijas sistēmas, ne jaunu pasaules iekārtu, jo cilvēks iespējamo ir pateicis un padarījis, tam tagad atliek vienīgi rezignācija vai atgriešanās pie dabas. Šis pesimisms man vienmēr licies paviršs un nepamatots. To radījušas dīkas, vienaldzīgas un pasīvas būtnes, kuŗas sirgst ar fantazijas trūkumu, un kuŗās radošais gars ir izplēnējis. Manuprāt, augšup ejoša dzīve vienmēr iespējama, jo cilvēka daba ir tik plaša, un iespējamībām bagāta, ka to uzskatīt par izsmeltu būtu aplami, un tas būtu tas pats, it kā mēs domātu, ka astronomam izdevies aplēst zvaigžņu skaitu bezgalīgajā izplatījumā. Kamēr cilvēks skatīsies debesīs, tikmēr viņam atklāsies jaunas zvaigznes, un jo tālākus lokus viņa skats tvers, jo lielākas zvaigžņu bezgalības vērsies viņa acu priekšā; tāpat tas būs ar cilvēku: jo dziļāk viņš sevī skatīsies, jo neizmērojamākas dzīles viņa skatam pavēr-

sies, un tur viņš atklās tādus gara avotus, kas ne mūžam nav izsmeljami. Cilvēka dvēsele ir labirints, kuŗa ieeju un izeju nekad neatradīs. Tikai tai gadījumā mums šķiet izsmelta cilvēka daba, kad radošos dvēseles impulsus mēs aprobežojam ar intelektuālām schemām un konstrukcijām, kad cilvēks pārceļas uz dzīvi no iekšienes uz ārieni. Tagadnes konstruktīvais cilvēks, bez fantāzijas vītālajiem spārnjiem, visas savas vēlēšanās apmierinādams ārēji, sevi neticami šauri aprobežo ar intelektu konstruēto schemu pasaulē. Šīs paralēles visraksturīgākā īpašība ir tā, ka viss tur izskaidrojams, ka cilvēka psiholoģiskā dzīvē nav nekā tāda, kas nebūtu izdibināms. Tā kā šim cilvēkam radīt nozīmēja konstruēt, tad viņa garīgā dzīve, — ko mēs parasti ar radišanas aktu padziļinām un paplašinām, — pārvērtās neauglīgā, tuksnešainā zemē, ko iežogoja intelektuālais žogs, kuŗam pāri netika neviena vēlēšanās. Mūsu dvēseles dzīve panīkst, tiklīdz tā jūtas iežogota. Es Madridē pazinu kādu apdāvinātu rakstnieci, kas visas psihiskās kustības censdamās izskaidrot ar psichoanalīzes palīdzību, dvēseles dzīves brīvību tik lielā mērā aprobežoja, ka pati, par spīti savas dvēseles bagātīgajiem impulsiem, kļuva par histerisku, neizlīdzinātu būtni, un es nemaz nebrīnīšos, ja kādā dienā šī rakstniece, ieslīdot galējā skepticismā vai nihilismā, izdarīs pašnāvību. Tas ir neizbēgamais liktenis visiem tiem, kas savu dvēseles dzīvi reducē kādā psiholoģiskā schēmā, tās saknes atdalot no zemapziņas nepārredzamajiem laukiem un to iedēstot dobē, ko konstruējis mūsu intel-

lekts. Šāda nodarbošanās var būt interesanta un pat daudziem panākumiem vainagota, bet viens nav jāaizmirst, ka arī dārznieks siltumnīcā kultivē visus stādus, bet tie ārpus siltumnīcas robežām padoti neglābjamai nīkšanai un bojā ejai. Pret psihoanalīzi tik ilgi nav iebildumu, kamēr tā paliek kā derīga cilvēka dvēseles laboratorija, bet tiklīdz šai laboratorijā atklāto likumu pārvērš par šablonu, pēc kura sāk veidot topošās cilvēku dvēseles, tad pret to ceļami nopietni iebildumi. Katrs šablons, lai tas būtu cik ideāls būdams, nogalina cilvēka individuālās īpatnības. Ar šablonu palīdzību mēs sabiedrībā iznīcinām ielejas un kalnus, mēs radām līdzenumu, tas ir, individuālizēto sabiedrību pārvēršam masā. Tā pamazām ar šablonu palīdzību tiek iznīcinātas cilvēka dvēseles vienreizīgās un īpatnējās formas, un visas cilvēku dvēseles kļūst līdzīgas gatavo apģērba veikalam. Tad tiešām cilvēka dvēsele tikpat lielā mērā ir apdraudēta, cik lielā mērā tagad ir apdraudēts individuālais apģērbs. Cerams, ka cilvēks nekad tik tālu savu dvēseles dzīvi nesimplificēs, ka tās prasības varēs tikpat vienkārši apmierināt, cik vienkārši tagad pilsonis nokārto sava apģērba jautājumu gatavo apģērba veikalā. Un ja tas notiktu, tad dvēseles dzīve nonīktu, jūtot ap sevi šablona robežas.

Bet es neesmu tik liels pesimists. Man liekas, ka pesimisms nav nekas cits, kā nespēja sevi pārvērtēt un atjaunot. Konflikts, ko izraisa mūsu dvēselē pārejošās un mūžīgās atziņas, nav nekas vairāk, kā patiesības meklētāja cīņa ar šķēršļiem un grūtībām. Mūsdienu

cilvēka šķietamie maldi ir tikai pārejošs stāvoklis; šablonus pamudināja radīt ārkārtīgi neskaidrās pagātnes cilvēka dzīves līnijas, neapjaužamās un neaplēšamās dvēseles kustības. Tās ir ilgas dzīvi savest kārtībā, dzīvei piešķirt noteiktas un skaidras līnijas. Tā ir tieksme atbrīvoties no apriorajiem fantomiem, irreālajiem ideāliem, kuriem pagājušo gadsimtu cilvēks veltīja savu entuziasmu. Cilvēka daba būtībā ir reakcionāra, tā katrā pārmērībā atgādina, ka cilvēks kaut kādā virzienā pārlietu tālu ir gājis. Mūsdienu cilvēks, gluži pretēji pagātnes ideālistiem, ievirzās pārmērīgās lietiskības un materiālisma novadā. Rietumu cilvēka liktenis allaž ir bijis donkichotisks un sančopansisks. Viņš nepazīst to dvēseles stāvokli, kur ideāli un īstenība gūst izlīdzinājumu un piepildījumu. Mūsdienu cilvēka pārspīlētās un pārmērīgās rūpes par vidusmēra cilvēka materiālo labklājību to novedušas pie masu anarchijas¹⁾. Es šaubos, vai ar materiālās labklājības nodrošināšanos vien cilvēks būs glābts. Materiālās labklājības pārpilnība cilvēku bieži pamudina no dzīves lauka dezertēt un viņā deģenerē tiktāl vītālos spēkus, ka viņš atsakās uzņemties pūles, lai meklētu jaunas vērtības. Cilvēks vienmēr būs vairāk sev pakalpojīgs, ja viņš nepagurs pastāvīgi atrasties ceļā uz jaunām vērtībām. Cilvēka daba šim uzdevumam tikpat labi sagatavota, cik labi sagatavots albatross savam lidojumam jūras

¹⁾ Skat. manu rakstu par Ortegu grāmatā „Mīlestība un gudrība“, kur šī problēma iztirzāta. Sevišķi par šo jautājumu ieteicama paša Ortegas grāmata „La rebelion de las masas“.

neaptveramajos klajos, kur tas nekad neapmaldās. Ja cilvēkā nebūtu iedzimta tieksme radīt jaunas vērtības, tad viņš sen būtu sevi iznīcinājis savu galējo kaislību skurbumā. Cilvēks rada, un radīšanas aktā viņš atjaunojas ir garīgi, ir bioloģiski. Kā garīgo, tā bioloģisko dzīvi universā mēs varam uzturēt ar radīšanu. Tādēļ par radītāja dziņām cilvēkam sevī vienmēr jābūt nomodā, vienalga, vai tās atrastos garīgā vai bioloģiskā novadā.

*

Tagadnes cilvēks ne mazāk ir spējīgs radīt savu dzīvi kā pagātnes cilvēks. Un vēl vairāk: tagadnes cilvēka rīcībā atrodas tādi līdzekļi, kas viņa dzīvi atbrīvo no sociālā posta, kā epidēmijām un galējās nabadzības, tas ir, bada šausmām. Mūsdienu cilvēkam tikai jātiek galā garīgajā dzīvē, jo gars ir tas, kas nosaka mūsu dzīves barometra celšanos vai krišanu. Sabiedrisko dzīvi vajadzētu noteikt ne tik daudz saimnieciskā, cik psiholoģiskā kārtā. Jauna reliģijas sistēma mūsdienu cilvēkam varētu vairāk palīdzēt nekā jauna politiskā sistēma. Cilvēks tik ilgi nejutīsies laimīgs, kamēr nebūs garīgi apmierināts. Un politika cilvēku garīgi vismazāk var apmierināt. Tādēļ mūsdienu cilvēka ceļš no politikas iet uz reliģiju, vai uz kaut ko tādu, kas nākotnē aizstās reliģiju. Un šī nākotnes reliģija var būt pilnīgs pretstats tai reliģijai, ko sludināja Jānis Kristītājs, un piepildīja Jēzus Nazarietis.

Nākošā meditācijā raudzīšu apcerēt totālo cilvēku pretstatā intelektuālajam cilvēkam.

IX

PAR INTELEKTUĀLO UN TOTĀLO CILVĒKU

Visvienkāršākajai lietai ir sava nozīme, ja mēs to saprotam. Saprašana ir patiesības mēraukla un visu atziņu augstā debess. Tiklīdz mūsos apsīkst saprašanas spēja, mēs pazaudējam ceļu uz cilvēku, lietu un jēdzienu būtību, mēs atstājam sevi visa ārpusē un nonākam vai nu pie primitīva pasaules uzskata, vai arī pie pilnīgi aplamas dzīves situācijas. Mēs vairs nevaram orientēties pagātnes domu atklātājās pasaulēs, mūsos apsīkst radīšanas impulsi un pārtrūkst kontinuitāte starp pagātņi un tagadni. Un ja tas notiek mūsu iekšējā dzīvē, tad cilvēkam jānonāk savas dzīves strupceļā, jāapstājas un jāsāk skatīties atpakaļ, jo uz priekšu vairs nav ceļa. Taisni tādā strupceļā mūsdienās ir apstājies intelektuālais cilvēks. Par intelektuālo cilvēku es te apzīmēju būtni, kas savu dzīvi pakļauj vienīgi intelektam, tas ir, tīrajam saprātam, pretēji primitīvam cilvēkam, kas ir pakļauts dabas neapzinīgo instinktu varai. Intelektuālais un primitīvais cilvēks tā tad ir antipodi, starp kuriem cilvēks veido savu dzīvi. Tomēr šīm abām cilvēku galējībām ir vienādas dabas raksturs, proti, kā intelektuālais, tā primitīvais cilvēks savu dzīvi kārt

no ārpuses. Abi šie antipodiskie cilvēki nepieder paši sev, neviens no viņiem nav spējīgs radīt savu personīgo dzīvi, jo radīšana ir iekšējās dzīves process. Un psihiskais cilvēks, šā vārda vistiešākā nozīmē, ir šo abu galējību līdzsvarojumus. Mana temata galvenais uzdevums tā tad ir meklēt līdzsvaru dzīvā cilvēka dzīvei starp šīm antipodiskajām galējībām un aprādīt sekas, kas rodas, kad dzīvi pārvalda viena no šīm cilvēka dabas galējībām.

Intellekts nav vērtība pati par sevi, bet gan līdzeklis, ar kuru palīdzību mēs zināmā laika sprīdī kārtojam savu dzīvi. Nav iespējams noliegt intelekta nozīmi, tādēļ mēģināsim saprast, kādā kārtā tas, sevišķi 19. un 20. g. s. sākumā, kļūva par cilvēka garīgās dzīves galveno veidotāju. Ja izdotos šo problēmu atrisināt, tad mēs piekļūtu mūsu laikmeta pašai saknei.

Intellekts salīdzināms ar amatnieku, kas no gataviem elementiem kaut ko konstruē; tas bijušam un esošam var piešķirt ārējas formas, bet būtībā tas neko nevar pārveidot, jo intelekts ir spēja, kas nekā nerada. Katrai cilvēka dvēselei ir sava dzīve un tā, intelektuāli eksteriorizēta, zaudē savu individuālo nozīmi. Cilvēks, intelektu atzīdams par vienīgo savas iekšējās dzīves veidotāju, drīz zaudē pats savu oriģinālītāti un kļūst par kolektīvas dzīves formu atkārtotāju. Intellekts cilvēkus savā starpā nivelē un tiem laupa viņu pašu dvēseli. Pamatoti Unamuno 19. g. s. intelektuālo kultūru nosauc par Helēnu, kas „ar saviem skūpstiem izsūc mūsu dvēseli“ (Dzīves traģiskās jūtas

277. lpp. II izdev.). Ja intelekts „izsūc mūsu dvēseli“, tad, pats par sevi saprotams, mūsu individuālā dzīve zaudē savu nozīmi. Bet individuālītai cilvēka dzīvē pienākas viena no svarīgākām vietām. Ja tā mūsos zūd, tad mūsu reālā dzīve kļūst absurdiska un illūzoziska. Individuālītai ir dzīves saknes, un ja mēs tās izraujam, tad mums pašiem par sevi nav nekādas nozīmes un vērtības. Intellektuālās teorijas par cilvēku patiesībā nav nekas cits, kā teorētizēšana par cilvēka dvēseles iznīcināšanu.

Don Kichotā un Mūsdienu cilvēkā es jau rakstīju: „Neviens laikmets nav bijis tik pilns pretrunām kā taisni mūsdienu, jo tagad nerunā totālais cilvēks, bet gan sadrumstalota cilvēka fragmenti: šai barā dzirdamas balsis, bet klausītājam tās ir nesaprotamas, jo balsis saplūstot kopā pārvēršas chaosā“ (222. lpp.).

Intellekta sadrumstalotais cilvēks, sevišķi pēc pasaules kara katastrofas, nemeklēja vairs glābiņu intelekta paspārnē, bet gan primitīvismā, tas ir, pilnīgi pretējā galējībā. Lai cilvēks glābtu, kas viņam vēl bija glābjams, viņš atteicās atzīt Helēnas radīto kultūru un bēga atpakaļ pie dabas. Šī bēgšana no kultūras primitīvismā ir viens no traģiskākajiem pārdzīvojumiem rietumu cilvēka garīgajā dzīvē. Primitīvisma apustuli, kādi ir Ludvīgs Klages un Osvalds Špenglers, sevišķi savos pēdējos darbos, atzīdams asini un eksistenci par vienīgo cilvēka pamatu, — noliedz ne tikai intelektu, bet visu gara dzīvi. Ludvīga Klagesa pasaules uzskats prasa lielu uzmanību un piesardzību, jo tas savos gno-

zeoloģiskajos un metafiziskajos pamatos ir ārkārtīgi izsmalcināts. Klagesa ietekme nākotnes domā būs daudz lielāka nekā tagadnes. Es paredzu laiku, kad Klagesu minēs blakus Nīčes vārdam, kā kristīgā pasaulē apustuļa Pāvila vārdu blakus Kristus vārdam. Pirms eju tālāk savā apcerē par intelektuālo un totālo cilvēku, gribu, vismaz schēmatiski norādīt uz Klagesa pasaules uzskata centrālajām taisnēm, jo viņa uzskatā ir daudz kā tāda, ko es atzīstu un kas mani pa daļai pārlicina. Mūsu uzskati šķiras tur, kur Klagesam intelektu sajauc ar garu, un garu, kā naidīgu spēku, šķir no dzīves. Klagesa radītais antagonisms starp dzīvi un garu mani nepārliecina. Bet, varbūt, es maldos.

Klagesa pasaules uztverē cilvēks ģeneriski ir dzīvnieks un viņa specifiskā diference slēpjas psihiskā polā: dzīvnieku aprobežo ķermeņa nepieciešamības, cilvēka dvēsele vēro pasaules tēlus un Erosa radījumiem piešķir formas. Klagesam cilvēks ir ar fantāzijas spēju apveltīts dzīvnieks.

Klagesam par savu augstāko mērķi sprauž cilvēku iepazīstināt ar viņa patieso dabu. Līdz šim cilvēks dzīvojis vairāk illūzijās nekā īstenībā. Un Klagesam labāk grib būt nebūtība nekā illūzijas.

Klagesam konstatē gara sabrukumu. Tas ir gars, kas cilvēku pakāpeniski izolēja no universa, kurpretim tai pašā laikā dzīvnieka eksistence kosmā norit absolūtā drošībā. Cilvēks apzinīgā Es pasaulē ieslēgts pārtrauc gadatūkstošo dabas melodiju un attālinādamies no tēlu dzīlās pasaules kļūst par savas godkārigās tech-

nikas vergu. Klages par zināmu ideālu uzskata zemkopju un ganu sabiedrības, kuŗas dzīvoja saskaņā ar kosmiskajiem likumiem, un kur cilvēka darbība izpaudās dzīvības mūžīgajā ritmā. Tāds dzīves veids izveidoja stabīlu un veselīgu cilvēku sabiedrību. Mūsdienu valstis, pēc Klagesa domām, izveido nederīgu cilvēces tipu, ko sadrupina nenoteikto apetītu dziņas, kam trūkst atbildības izjūtas, vārdu sakot, tagadnes cilvēks ir stāds bez saknēm. *Homo urbanus* aizejot no dabas un tās likumiem, lauku dzīves vienkāršību apmainīdams pret pilsētu ērtībām un, beidzot, ieslēgdamies sava Es pasaulē, kļuva nedrošs par savu eksistenci, jo viņā izsīka kosmiskā vītālītāte. Cilvēku sabiedrība, savu dzīvi dibinot uz gara untumu, normu un nodomu pamata, nespēj apmierināt savu eksistenci, jo tai trūkstot vītālo elementu sintezes. Jo gars pats par sevi nekā nerada, bet ja tomēr ticam garam, tad tā ir tikai fatāla illūzija. Neviena sabiedrība netop ar sillogismu un abstrakciju palīdzību. *Homo urbanus*, iztukšodams savu vītālītāti un par universālo likumu atzīdams garu, kļūst par *homo collectivus*. Tas ir mūsdienu ideāltips, standartizēto jūtu un uzskatu akla marionete. Klages mūsdienu vītālītātes izsmelto cilvēku grib pildīt ar jaunu vītālītāti, proti, pilsētas cilvēkam jāklūst par *homo colens*.

Ja akceptējam Klagesa pasaules uzskatu, tad mūsdienu cilvēka glābiņš varētu būt vienīgi kalnos un mežos. No garīgās būtnes tam būtu jāpārvēršas dzīvnieciskā būtnē, kas no dzīvnieka vienīgi atšķirtos ar savu iztēles spēju. Bet, manuprāt, noliedzot gara dzīvi, mēs

noliedzam paši sevi kā apzinīgu, brīvu un no dabas neatkarīgu būtni. Dzīvnieks dabā ir mašīna, kas pilnīgi pakļauts dabas aklo dziņu intensijām. Tagadnes cilvēks, nespēdams intelektuāli vairs apmierināt savas garīgās prasības, meklē glābiņu dabā un pie tam visprimitīvākā kārtā. Tagad cilvēku grib primitīvizēt, t. i. pilsētas cilvēku grib pārvērst par alas cilvēku. Vai tā nav lielākā rietumu cilvēka utopija? Vai tas nav mefistofeliskā intelektuālisma žultainākais izsmiekls? Nabaga cilvēks! Intellekts, kas cilvēkam bija padevīgs kalps, tagad cilvēka tik lielā mērā izlutināts, kļūst par viņa pātagu, kas to dzen atpakaļ pie dabas, lai tas tur kļūtu par kalnu un mežu iemītnieku. Tagad raudzīsim aprādīt, kādā virzienā intelekts darbojas un kurp tas aizveda cilvēku.

Intellektuālās konstrukcijas cilvēka dzīvi tik lielā mērā sadrumstaloja un saskaldīja, iekšējo pasauli aizstājot ar ārējo, ka cilvēka veselā daba sacēlās pret prāta darbu, kas cilvēku bija pārvērtis par savu izdomu un illūziju līdzekli. Šis izsmeltais cilvēks, nespēdams tagadni pildīt ar jaunu saturu, meklēja tversmi dabā un pirmatnējos instinktos. Nabaga vecais Ādams iedomājās kļūt par Tarzānu. Mirstošais intelektuālists sevi nodomāja atjaunot ar Āfrikas pērtiķu dziedzeriem. Šis mirēja naivās illūzijas paliek tikai illūzijas. Ādams vairs nevar atgūt pazaudēto paradīzi un prehistoriskais pērtiķis nevar Eiropu vairs pārvērst par Āfriku. Mūsdienu cilvēkam nav citas izejas, kā apzināties savu traģisko likteni un, nesaraujot kontinuitāti ar

savu tagadni, meklēt glābiņu savā dvēseles dzīvē, uz kuŗas rēķina kopš 18. g. s. attīstījies intelektuālais progress. Līdz šim cilvēks priekšroku piešķīris vairāk intelektam nekā totālajam cilvēkam. Tādēļ cilvēks pazaudēja ticību savai misijai, ticību, bez kuŗas nav realizējams neviens garīgs darbs. Dzīvi pakļāva intelektam — un nevis intelektu — dzīvei. Tā pamazām intelekts kļuva par cilvēka iekšējās dzīves saturu. Nav jāaizmirst, kur nav cilvēka, tur nav satura, un intelekts iegūst nozīmi tikai tur, kur ir cilvēks. Patiesībā, intelekts ir dzīves līdzeklis un ar tā palīdzību iekšējam saturam mēdza piešķirt ārējo formu. Bet tiklīdz ārējais līdzeklis tiecas aizstāt mūsu dzīves iekšējo saturu, mēs sevī sajūtam tukšumu un visu savu dzīvi pārvēršam par bezjēdzīgu ārēju kombināciju sistēmu. Mūs glābj vienīgi iekšējais dzīves saturs, ko mūsos rada mūsu spontānā vītālitate. Tādēļ paceļas jautājums: cik tālu intelektu drīkstam atzīt savā dzīvē un kāda ir tā specifiskā daba?

Intellekts ir spēja, kas visos cilvēkos vairāk vai mazāk attīstama un izkopjama. Kā ir fizisks sports fizisko spēku izkopšanai, tāpat ir intelekta sports intelektuālo spēju izkopšanai. Kā fiziskais sports nivelē cilvēkus, — kad vingro milzīga masa, tad vienmēr liekas, it kā visi kustētos viena un tā paša mehanisma vadīti, tāpat intelektuālais sports cilvēkus savā starpā nivelē un tiem laupa viņu individuālo īpatnību, tos pārvērsdams par lietām, kuŗām vairs nav nekā sava. Tādā kārtā cilvēks zaudē savu cil-

vēcību un sevi pielīdzina lietai, kuŗai nav citas vērtības, kā tikai oikonomiska. Ja cilvēkam, beidzot, tiek piešķirta lietas cena, viņš no zemes virsus var nozust tā, it kā nekad nebūtu eksistējis. Tā tad, intelekts, kļūdamas par mūsu dzīves saturu, mūsos iznīcina mūsu dvēseles dzīvi; un ja mēs savai dzīvei meklējam kādu jēgu, tad to darām tādēļ, lai realizētu savas dvēseles iespējas, lai ar tās saturu pildītu dzīvi, kas laikā un telpā kļūtu vienreizīga un neaizstājama. Mūsu dvēsele tiecas dzīvi radīt, tiecas to bagātināt ar savu izjūtu krāsām; turpretim intelekts neko nerada, tas tikai bijušo un esošo tiecas aptvert, sakārtot un pakļaut zināmai ārējai kārtībai. Bet cilvēks ar ārējo kārtību vien nevar apmierināties, tāpat kā rakstnieks ar formas zināšanām, jo tik ilgi viņš neatradīs savai dzīvei jēgu, kamēr nebūs tai radījis iekšēju saturu, tāpat rakstnieks savai formai neatradīs oriģinālu izteiksmi tik ilgi, kamēr tā nepildīsies ar saturu un idejām.

Beidzot, mēs varam atzīt, ka intelekts mūsu iekšējā dzīvē nav nekas vairāk kā līdzeklis, ar kuŗa palīdzību mēs kārtojam spontānos un radošos dvēseles impulsus. Bet mūsdienās, diemžēl, ar intelektu ne tikai grib kārtot, bet arī radīt. Lūk, tā ir intelektuālā uzpūtnība, te nu redzam intelekta niecību un nenozīmību! Es jau Don Kichotā un Mūsdienu cilvēkā aizrādīju, ka mūsdienu „cilvēks kļuvis par upuri savam pārspīlētajam intelektuālismam, kas mūsu dzīvi pārvērš par kaut ko līdzīgu marionešu teātrim“ (232. lpp.). Katra vienpusība agri vai vēlu atriebjas, tāpat cilvēkam tagad ir

attributionis viņa intelektuālā vienpusība. Ekskluzīvais intelektuālisms ir radījis apbrīnojamas nākotnes dzīves teorijas, nākotnes paradīzi zemes virsū, tādēļ vecā pasaule noārdāma, iznīcināma revolūcijas ceļā, lai ātrāk ieraudzītu iecerēto nākotnes pasauli. Teorētiski tas, protams, viss ir skaidrs. Bet teorija nav dzīve, jo visas teorijas praksē izrādījušās vai nu nepilnīgas, vai arī pilnīgi nederīgas. Ne no teorijas jāveido dzīve, bet gan no dzīves — teorijas. Tādēļ vislielākā aplamība, ko cilvēks vien var izdarīt, ir tā, kad viņš teorijas dēļ ziedo veco pasauli, kurā saaudušās dzīvo cilvēku veiksmes un neveiksmes, vārdu sakot, viņš iznīcina pamatu, uz kuŗa pats stāv, un paliek karājamies tukšajā telpā. Ja mēs neesam spējīgi radīt jauno pasauli vecās pasaules klēpī, tad vismazāk to spēsīm tukšumā. Nav iespējams neko jaunu radīt, kas savās krūtīs neņemtu vecās pasaules dīgli. Ja pārtrūkst kontinuitāte starp veco un jauno pasauli, tad apstājas mūsu vītālā radīšana, un mēs nonākam pie iekšēja tukšuma, kur īgnā nepatikā sacelāties pret visu, kas vēl ir kaut kas sevī. Pie šī nihilistiskā stāvokļa nonāk agri vai vēlu visi ekskluzīvie intelektuālisti un teorētiķi. Šopenhauers, par spīti saviem radošajiem impulsiem, par spīti pacilātajiem vārdiem par radošajiem cilvēka dvēseles spēkiem, pamazām nonāca pie nihilistiskā pasaules uzskata un beidzot dzīvi noliedza, atzīdams, ka labāk būtu, ja uz šīs zemes dzīve nebūtu iespējama, viņš vēlētos, kaut zemes virsmu klātu ledus kārtā tāpat kā tā klāj mēnesi. „Mūsu dzīvi var uzskatīt kā nebūtības

miera un svētlaimes nevajadzīgu traucējumu. — Mums dzīve jāuzskata kā nepārtraukti meli, kā mazās, tā lielās lietās“ (II, 657. lpp.). „Ikdieniškā dzīvē svētdiena ir garlaicība, un sešas nedēļas dienas — posts“ (Werke I. Bd. 369. lpp.)¹). Šopenhauers dzīvi salīdzina arī ar pulksteni, kas iet savu gaitu, pats nemaz nezinādam, kādēļ viņš iet (I, 379. lpp.). Vārdu sakot, Šopenhaueram visa dzīve, raugoties no intelektuālā viedokļa, ir muļķīga bezjēdzība, nepiedodams pārpratums un noziegums.

Intellekts vienmēr tiecas pēc galējībām. Šopenhauers dzīvi apzīmēja ar *nihil*; viduslaiku spirituālie intelektuālisti zemes dzīvi gribēja pārvērst par Dieva valstību, bet mūsdienu materiālistiskie intelektuālisti grib zemes virsū nodibināt cilvēku paradīzi; bet dzīves īstenība mūs māca, ka šis intelektuālisma galējības cilvēku pārvērš par savu iedomu līdzekli. Kā viduslaiku, tā mūsdienu intelektuālisms no cilvēka prasa ārkārtīgus upurus: mūsdienu politiskais moceklis ir tas pats, kas viduslaiku reliģijas moceklis, abi šie mocekļi ir galējā intelektuālisma upuri. Nav iespējama cilvēciska dzīve tur, kur dzīvais cilvēks tiek pārvērsts par līdzekli nedzīvajā intelekta mehānismā. (Ne par velti Šopenhauers cilvēka dzīvi salīdzina ar pulksteņa mehānismu!)

Visaugstākie ideāli dzīvē nevar iegūt nekādu nozīmi, ja dzīvais totālais cilvēks ir iznīcināts. Nav šaubu, ka

¹) Citēju *Die Welt als Wille und Vorstellung* (4. izd., Leipzig, 1873.) 2. sējums.

šodien mēs dzīvojam visasāko konfliktu periodā: mūsdienu arenā intelektuālais cilvēks cīnās ar primitīvo. Lai no viņiem uzvarētu kuŗš uzvarēdams, bet dzīvot neviens no viņiem nebūs spējīgs. Tā ir izmisušo agonijas cīņa. Mūsdienu cilvēks savu dzīvi veido no teorijas un nevis teoriju no dzīves. Nekas briesmīgāks cilvēci nevar piemeklēt kā taisni tas, kad dzīvos cilvēkus pārvērš par līdzekli nedzīvajām teorijām. Nekas muļķīgāks nevar būt kā tas, kad cilvēks sacelšas pret cilvēku dzīves praksē nepārbaudītu teoriju dēļ. Gudrs valdnieks vienmēr savu politiku veido nevis pamatojoties teorijās, bet gan savas tautas vītalajās vajadzībās, vārdu sakot, savas tautas dzīvē. Tāda politika vienmēr ir viena no viscilvēciskākām politikām. Tādas valsts pamatā ir likts dzīvais cilvēks, lielākā vērtība no visām vērtībām, bet mūsdienu Eiropas politikā pa lielākai daļai valda intelektuālais aprēķins. Un katrs aprēķins ir šaurs, personīgs egoisms, tāda politika pamazām izvēršas par visbriesmīgāko Nerona laiku autokratiju.

— Totālais cilvēks, kas klausās savas dvēseles likumos, vienmēr dzīvo ar citiem cilvēkiem dziļā vienībā, savai varai vienmēr zinādams robežas. Neronam, kas gribēja izplest bezrobežainu varu pār citiem, nebija varas pašam par sevi. Lūk, te sākas cilvēka lielākā nelaime, jo viņš bez iekšējas dvēseles dzīves grib būt kaut kas ārējā dzīvē. Pareizi to sapratis Servantess, sacīdams: „Ne ārējās formās, bet gan iekšējos tikumos slēpjas cilvēka augstākā laime“ (Don Kichots, II d., XXXII).

Mums dzīvē nav nekādas pieturas, nekādu mēr-

auklu, nekādu normu un izejas punktu, ja mūsu iekšējā, dvēseles dzīve ir iznīcināta, vai tā tiek aizstāta ar intelektu. Bezdvēselīgā dzīve mūs parasti aizved pie cilvēku savstarpējo attiecību saasināšanās, agresijas un naida. Ja mums trūkst iekšējās dzīves, mēs meklējam glābiņu reakcijās, vai arī jaunu iedomu jucekli. Cilvēks, protams, savu dzīvi var veidot vienīgi saskaņā ar saviem iekšīgiem likumiem un nevis ārējās dzīves nosacījumiem. Ne kolektīvais, bet gan individuālais likums, kas izaug no mūsu iekšienes, veido mūsu dzīvi. Kopīgie mērķi rodas tikai tur, kur cilvēki cīnās par pārpersonīgiem uzdevumiem, kā, piemēram, par savu tēviju, valsti vai visas cilvēces likteni. Bet šai cīņā mēs būsim derīgāki, ja katrs pats par sevi būsim nozīmīgāks. Ja mēs neesam sapratuši savas dzīves personīgo nozīmi, tad mēs nekad nebūsim spējīgi piešķirt nozīmi pārpersonīgajai dzīvei. Tādēļ diža cilvēka dzīvē nav nekā tāda, kas viņam būtu nenozīmīgs. Viņš ir kā tvirts akmens, kas sevī glabā uguni un to pats no sevis izšķīl savā dzīves cīņā. Ne pagānisma, ne primitīvisma atdzemdināšana mums vairs nevarēs palīdzēt, ja mēs nekā nedarīsim savas dvēseles dzīves stiprināšanai, ja mēs radikāli nepārveidosim savu dzīvi saskaņā ar mūsu iekšējiem likumiem. Intellekta radītās teorijās un programās parasti gandrīz viss ir iespējams (kā brālība un miers tautu starpā), bet tiklīdz šīs intelektuālās iespējamības mēs attiecinām uz dzīvi, tad pārlicināmies, ka dzīve vienmēr pretī runā intelektam, un viņa radītās teorijas un programmas kļūst par nedzīvu

mechanismu. Nav tādu ārēju līdzekļu un paņēmieni, kas varētu cilvēku glābt, ja viņa dzīves harmonija ir izpostīta tagadnes dzīvē. Ja mēs tagadnē nekas nevaram būt, tad veltīgi sev tversmi meklēt pagātnē. Vēstures fakti ir mūsu pagātnes dzīves nedzīvais mechanisms. Viss kas ir pagātnē, tam tā jāpaliek mūžīgi, tur nekas nav grozāms, labojams un pārveidojams. Tādēļ kļūst saprotams, kādēļ Osvalds Špenglers — šis apbrīnojama un nesalīdzināma faktu tēlotājs un to nozīmes izpratējs, — pasauli pārvērš par kaut ko līdzīgu pulksteņa mechanismam. Jo, par spīti Špenglera lielajam talantam, viņš galvenām kārtām paliek faktu cilvēks. Viņš ir prototips tiem, kas neietekmē savu laikmetu un cilvēcei neparāda ceļu labākai nākotnei. Špengleram, kā gandrīz visiem vāciešiem, ir patoss, bet viņam trūkst ētosa; bet mēs, kas vēl ticam cilvēka nākotnei, zinām, ka tās nav patētiskās vērtības, kas pārveido un virza uz priekšu cilvēka dzīvi, bet gan ētiskās. Tādēļ arī Špenglers dzīves būtību saskata kailajā eksistencē un asinīs, tādā kārtā iznīcinādams katru atšķirību starp cilvēku un dzīvnieku. Bet mums jāzina, ka tas ir g a r s, kas pārveido pasauli. Kristus jauno laikmetu radīja ar savu garu. Ja grib pārveidot pasauli, tad tai vispirms jādod gars, jo bez gara mūsu darbam nav dziļuma un īstenības nozīmes. Tas ir gars, kas vēsturē rada jaunu cilvēka tipu, un nevis asinis — kā domā Osvalds Špenglers. Špenglers ir antimetafizisks un apzinīgi noliedz to, kas iet pāri intelektam. Sevišķi mums latviešiem pilnīgi svešs un noraidāms ir

Špenglera uzskats, uzskats par asins un dabas, no gara atdalītās varenību. Ārējais spēks nekad nav varens, tas ir mechanisks un nedzīvs. Varenais spēks, kas veido un rada mūsu dzīvi, tas ir mūsu gars¹⁾). Līdzīgi Špengleram arī Ludvigs Klages par savu augstāko ideālu atzīst neapzinīgo un primitīvo eksistenci, kas cieši saistīta ar zemi. Šo filozofu pamudināts Alfreds Rozenbergs radījis mītu par rasi un asinīm²⁾).

Mēs kā vācu filozofa Špenglera, tāpat šveiciešu filozofa L. Klagesa domāšanā redzam ekskluzīvā intelektuālisma galējības: veco, grēkos kritušo Ādamu viņi grib pārvērst par šķīsto dabas dēlu — Tarzānu. Lūk, kādā kārtā intelektuāli eksteriorizētās idejas kļūst par fetišisma naivo kultu. Mēs dzīvi varam pārradīt, nepārtraukdami savu iekšējo kontinuitāti, to iemiesodami jaunās formās. Un tas ir dzīvais garīgais cilvēks, kas rada jaunas dzīves formas, kurās atklājas dzīves jēga. Ja kāds tiecas dzīvi pakļaut dabai un vēlas atgriezties pie iepriekšējās dzīves noteikumiem,

¹⁾ Šīs domas padziļinājumam skat. meditāciju „Par cilvēku kā garīgu būtni“.

²⁾ A. Rosenberg, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*. Par šo grāmatu Dr. Alb. Freijs ļoti kodolīgi izsakās savā apcerējumā „Par svēto un labo“, rakstā „Tagadnes uzbrukumi kristīgai ticībai“. Dr. Alb. Freijs visai iecietīgi aprāda šīs grāmatas maldus. „Rozenberga mīts būtībā ir ateisms.. t. i., zināmā veidā pārspīlēts narcisisms“ (297. lpp.). Tikai gribētu piezīmēt, ka Rozenberga mācībā nav nekā mistiska, šo viņa mācību varētu saukt par irracionālo intelektuālismu. Ne sirdī atklāta patiesība, bet — galvā izdomāta.

tas liecina, ka viņā radišanas gars ir apsīcis un iekšējās pasaules vietā liek ārējo pasauli, kas paliek ekskluzīvi intelekta robežās. Ekskluzīvā intelektuālisma sekas mūsdienās vairāk izjūtamās kā jebkuŗā citā laikmetā. Mūsu dvēseles dzīve ar katru dienu kļūst trulāka un neattīstītāka. Mūsdienu ļaudīm izzūd sajēga par īsto kultūru un sirdsizglītību. Dvēsele, šī visu mūsu kaislību, alku, vēlēšanos, gribas un tikumu avots, pamazām zaudējusi savu konkrēto nozīmi un kļuvusi par abstraktu jēdzienu, bet īsta kultūra iespējama tikai tur, kur mūsu garīgā dzīve ir nostiprināta dvēselē. Intellektu salīdzinot ar dvēseli, varētu teikt, ka intelekts ir ārējās dzīves kārtotājs, bet dvēsele ir mūsu dzīves mūžīgā kustība — *perpetuum mobile* — mūsu dzīves jēgas atklājēja un piepildītāja. Kā redzams, dvēseles dzīve neizslēdz intelekta līdzdarbību, bet tam cilvēku iekšējā dzīvē nav lielākas nozīmes kā strādniekam tēlnieka darbnīcā. Bet šodien lomas ir mainījušās, strādnieks izpilda tēlnieka vietu, bet tēlnieks — strādnieka, vai arī bieži tas paliek pilnīgā bezdarbībā. Tādēļ radišanas impulsi cilvēkā apsīkst, viņš nav vairs savas dzīves mākslinieks, bet gan vienkāršs amatnieks. Amats tagad aizstāj mākslu, intelekts — dvēseli, primitīvās dzīves ideāli — gara ideālus.

Mūsdienu politiskie un kara notikumi cilvēku aizmetuši tik tālu no patiesības, ka līdzīgus piemērus var atrast tikai vistumšākās vēstures lappusēs, kad valdīja chaoss un barbarisms. Paviršība un skepse raksturo mūsdienu intelektuālo cilvēku. Žurnālisms, kas ne-

vienā laikmetā nebija tik izplatīts, pieduļko cilvēku apziņu ar sīkām un nenozīmīgām „pasaules tenkām“. Cik viegli tagad par visu uzzina, tik pat viegli visu aizmirst. Mūsdienu intelektuālais cilvēks neticami maz atceras. Dzīve, bez iekšējā dziļuma, izplūst nepārredzamā sīkumu jūrā. Šai nepārredzamajā sīko notikumu jūrā cilvēks pazaudē orientāciju pats uz sevi un kļūst par nožēlojamu rotallietīņu notikumu straumē.

Tās lūk ir intelekta sekas. Intelektuālais progress mūsu iekšējo dzīvi ir paseklinājis, sadrumstalojis un dvēseles dzīvi izpostījis. Dzīvē vairs nevalda gudrība — gudrība ir tur, kur valda totālais skatījums — bet gan dažādu zinātņu fragmenti. Un ļaunākais varbūt ir tas, ka šos zinātņu fragmentus sevī vairs neapvieno dzīvā cilvēka gudrība, bet abstrakta, daudzvārda sistēma. Taisnība gudrajam Gētem, kas saka:

Mit Worten lässt sich trefflich streiten

Mit Worten ein System bereiten

An Worte lässt sich trefflich glauben.¹⁾

Filozofija nedrīkst pārvērsties par intelektuālo sportu, tai par visām lietām visvairāk jākalpo dzīvei, jo dzīve ir mūsu augstākā patiesība. Filozofijai jābūt mācībai par totālo un nevis fragmentāro cilvēku. Mūsdienās cilvēks, iekšēji kļūdams fragmentārs, dzīvi sarežģī un padara to ārišķīgi komplicētu. Ja, piemēram,

1) Ar vārdiem var it labi strīdēties,
Ar vārdiem sistēmu var celt
Un vārdiem var tik jauki uzticēties.

grib spriest par cilvēku, tad vajadzīgs saaicināt veselu cilvēku baru, lai katrs, savas speciālitātes robežās, izteiktos par cilvēku. Un beidzot, mēs par cilvēku tikpat lielā neskaidrībā paliekam kā iepriekš. Tas ir orķestrs, kurā katrs spēlē savu instrumentu, sava intelekta robežās, un disharmonija izposta katru saprašanās iespēju. Cilvēku, sevišķi garīgā nozīmē, nedrīkst sadrumstalot: lai to mēs varētu saprast, mums jāiziet no veselā cilvēka. Cilvēki tagad tādēļ grūti saprotas, ka viņi nav spējīgi pasauli vai cilvēku uztvert kā kaut ko veselu un sevī noslēgtu. Jo katram no mums ir sava dzīve un katrs mēs to savādāk dzīvojam, tādēļ ar vispārinātu jēdzienu vai formulējumu palīdzību nevar noteikt to, kas ir cilvēks. Katrs cilvēks sevī nes kādu noslēpumu, un to tikai viņš pats var uzminēt. Austrumu gudrie šai ziņā ir pārāki par Eiropas filozofiem, tie cilvēku un universu vienmēr ir uztvēruši kā nedalāmu vienību. Viņu filozofija ir mācība par totālo un nevis fragmentāro cilvēku. Tagad mūsu sadrumstalotā domāšana tik lielā mērā visu sarežģījusi un padarījusi neskaidru, ka rodas nepieciešamība noskaidrot visu gara zinātņu pamatus, lai varētu saprast dzīvi. Bet patiesībā ne zinātnēs jāorientējas, lai saprastu dzīvi, bet gan pašā dzīvē, jo dzīve ir gudrības centrs, izejot no dzīves viedokļa, cilvēks redzēs, kas viņam visvairāk ir nepieciešams, un sapratīs, kam dzīvē viņš ir visvairāk noderīgs. Kā mūsu intelektuālās, tā garīgās spējas jācentrē dzīvē, ja kas ir patiesi un cilvēkam nepieciešams, tad tas izaug no dzīves, bez pārlikas prātošanas par

pašu prātu. Zemnieks rīkus izgatavo nevis tādēļ, lai par tiem domātu, bet gan lai ar tiem veiktu darbu, kas nepieciešams viņa eksistencei. Cilvēkam nav jāpārvēršas par „būtni, kas domā“, bet gan par būtni, kas dzīvo.

Tā ir dzīve, kas palīdz cilvēkam tapt par to, kas viņš grib būt. Tīrās atziņas teorētiķi, lielā vienpusībā ieslīdējuši, tiecas visu kritizēt un iznīcināt, tādā kārtā dzīvi pakļaudami savu šaubu ārdošajiem eksperimentiem. Un to dara tik ilgi, kamēr nonāk pie mefistofeliskās atziņas:

*. . . denn alles, was entsteht,
Ist wert, dass es zugrunde geht.¹⁾*

Filozofam jābūt dzīves cēlējam un nevis tās ārdītājam, un, līdzīgi Senekam, varētu sacīt tiem, kas ar dzīvi nav mierā: Patet janua, esci — Durvis vaļā, izej. Šī pasaule nav izpriecešas vieta, bet gan mūsu dzīves realizācija, te mēs paši savā pasaulē varam sasniegt savu personīgo pilnību. Katram cilvēkam, kas piedzimst, dzīvo un mirst, savas atziņas jāpiepilda savā personīgajā dzīvē; tādēļ varētu pievienoties tur Šopenhaueram, kur viņš svētos atzīst par paraugiem. Svētais par paraugu mums tādēļ noder, ka tas savas atziņas vienmēr realizē praktiskā dzīvē, jo ir kaut kas cilvēciski svēts tur, kur gars top par mūsu dzīves īstenību. Sv. Teresa vienmēr mudināja māsas savas domas saskaņot ar darbiem. „Vairākkārt jums esmu rakstījusi un jūs

¹⁾ Un tiešām viss, kas ceļas, rodas
Ir vērts, ka bojā aizietu.

lūgusi, lai jūsu domas ir apgarotas, un Kungs jums dos savu žēlastību, un jūsu domas kļūs par darbiem¹⁾).

Tā tad, svētās uztverē, ne domas, bet darbs ir augstākais cilvēka gara sasniegums. Tādēļ svēto ietekme ir daudz universālāka nekā filozofu, jo svētais ir savu darbu bērnš, bet filozofs — savu domu. Bet, pēc sv. Teresas vārdiem, vajadzīga vēl Dieva žēlastība, lai mūsu domas kļūtu par darbiem. Svētos varētu saukt arī par dzīves gudrajiem, jo viņi vienmēr ir bijuši iecietīgi un brīvi, kā ļauniem, tā labiem rādījuši personīgās glābšanās ceļu, mūsdienu valodā varētu teikt, — palīdzējuši atklāt dzīves jēgu. Viņi vienmēr ir tiekušies dzīvē realizēt kādu savas dvēseles intīmu patiesību.

Sv. Augustīns atzīstas, ka Dievu meklējis visur, bet beidzot to atklājis pats sevī²⁾). Un tad viņš visiem spēkiem ir tiecies piepildīt savu dzīvi darbos. Nav šaubu, ka pasaules priekšstatu veido ne ārēji, bet gan iekšēji spēki. No iekšējās pasaules top ārējā pasaule. Viss, kas mums pieder, ir mūsu iekšējās pasaules radīts. Mūsu dzīve, varētu teikt, atrodas nepārtrauktā radīšanas procesā. Tiklīdz ar intelektu apturām iekšējās pasaules nemītīgo radīšanu, mūsu māksla pārvēršas amatniecībā, un filozofija — sausā scholastikā.

Ja mēs gribam realizēt pēc iespējas pilnīgāku dzīvi, tad vienmēr jāpasvītrototālais cilvēks; dzīve nav jāpārvērš par prātošanu par pašu prātu, bet gan par dar-

¹⁾ *Conceptos del Amor de Dios, II, 17.*

²⁾ *Confes. lib. X. C. XXVII.*

biem. Ja *vivere est militare* — kā saka Seneka, tad nevis tādēļ, lai iegūtu varu par citiem, bet gan lai iegūtu skaidrību pats par sevi un varētu savai dzīvei uzstādīt noteiktus mērķus. Jo attīstītāka būs dvēseles dzīve, jo pilnīgāku izpaudumu iegūs visa dzīve. Intellektam jāatrodas pastāvīgā dvēseles ietekmē, tādā kārtā mēs uzglabāsim savu iekšējo vienību un atradīsim līdzsvaru starp mūsu cilvēciskās dabas galējībām.

X

PAR SVĒTAJIEM UN FILOZOFIEM

Dzīve pasaulē, sevišķi Eiropā, ir izveidojusi divus gudro tipus: svētā un filozofa. Lai varētu labāk orientēties gara dzīvē, tad mēģināsim vispārējos vilcienos raksturot svēto un filozofu. Svētais dzimst reliģiozā sfairā, tādēļ svētā būtība būs grūti definējama. Viņa dzīves veids ir kardināli pretējs filozofa dzīves veidam: svētā domas vienmēr dzimst pārdzīvojumā, un tās vienmēr tiecas pārvērsties darbos, bet filozofa domas dzimst prātā un tiecas pārvērsties teorijās vai sistēmās. Svētā dzīvi nosaka stingra morale, kurai vienmēr ir kāda konkrēta nozīme, filozofa dzīve ir brīva no katra veida morāles, viņš ir tikai „pasaules acs“ — kā teiktu Šopenhauers — kas dziļā mierā vēro savas domas, tās ietver jēdzienos un ar to palīdzību mēģina izteikt pasaules vai lietu priekšstatu. Ja svētais ir pilnīgi subjektīva būtne, tad filozofs, cik nu viņam ir iespējams, cenšas palikt objektivitātes robežās. Svētais dzīvē visvairāk norūpējas par savu un citu cilvēku individuālo likteni, bet filozofam cilvēka individuālais liktenis ir visai vienaldzīgs, viņu par visu vairāk interesē pati atziņa, tās daba un tās tālākās iespējamības. Filozofu

varētu vispilnīgāk raksturot ar Dekarta, modernā racionālisma tēva atziņu: *cogito, ergo sum* — domāju, tā tad esmu. Bet svēto ar sv. Teresas de Hesus vārdiem: „par visu vairāk dzīvē jārūpējas par dvēseli un jādzīvo tā, it kā zemes virsū nebūtu nekā vairāk kā Dievs un dvēsele“¹⁾). Filozofs sevi apzinās domās, svētais sevi izjūt Dieva atklāsmē. Sv. Teresa vairāk par visu zemes virsū ir norūpējusies par dvēseli, Dekarts — par domām; filozofs sevi atklāj domās, svētais Dievā. Kants, modernās filozofijas radītājs, šīs abas tendences, vismaz ideālistiski, tiecas apvienot, proti, viņš atzina svētā subjektīvismu un dvēseles suverēniāti, nezaudēdams objektīvās pasaules pamatus. Kantam prāts ir tas pats, kas sv. Teresai dvēsele, Kants saka: *Der Verstand schreibt der Natur ihre Gesetze vor* — Prāts ir tas, kas dabai nosaka savus likumus. — Sv. Teresa: „Es nevaru atrast neko tādu, ar ko varētu salīdzināt dvēseles skaistumu un tās spējas; mūsu prāts, lai tas būtu cik ass būdams, dvēseli tikko spēj aptvert!“ Ja, piemēram, filozofam prasītu, kas ir daba, tad viņš atbildētu, ka tā ir tikai āriene, jo tā pastāv tikai no telpiski mechaniskām attiecībām, bet ja mēs to pašu prasītu svētajam, tad viņš teiktu — daba ir dzīvo būtņu māte un Dieva līdzība. Stāsta, ka sv. Frančesko dabu ne tikai mīlējis, godinājis, bet ar to sarunājies kā ar sapratīgu būtni²⁾). Filozofs ar prāta palīdzību lietas tver no ārienes, bet svētais, mīlestības vadīts, tās tver

1) *Vida XIII, 9.*

2) *Celano, V. s. II 124.*

no iekšienes. Tādēļ kļūst saprotams, kādēļ Einšteins, prātodams par izplatījumu, to savā relatīvitātes teorijā uztver kā aprobežotu mehanismu. Einšteina uztverē universs ir galīgs un nevis bezgalīgs. Un kad universs būs izsmēlis savus spēkus, cilvēki atbrīvosies un ieies absolūtā mierā. Destruktīvie spēki, kas darbojas klusi, ir it kā radīti tādēļ, lai iznīcinātu šo zvaigžņoto universu, kurā mūsu zeme kustas kā niecīgs gaismas spīdeklis. Pasaule sevi iznīcinās ar pašiznīcināšanos. Tā domāt pamudina Einšteina relatīvitātes teorija, kas postulē, ka universa telpa laikā ir aprobežota un izmērojama. Tiešām, var aizkars aizkrist šīs pasaules priekšā un dzīve izbeigties, bet nav izslēgta citu pasaļu rašanās un citu dzīvību atdzimšana. Universā valda neaplēšamas iespējamības un bezgalīgi principi. Cilvēks izbrīnā te var apstāties, pazemībā vērsties sevi un veidot savu dzīvi saskaņā ar augstākajiem dzīvības principiem. Turpretim racionālā Eiropa nonāk pie tās pašas atziņas, pie kuras bija nonākusi senā Grieķija: *arreton* — nedefinējamais, neizskaidrojamais mums kļūst nicināms. Džordano Bruno, kas galīgā robežas sarāva un pasludināja bezgalīgo¹⁾, par šo atziņu samaksāja ar savu dzīvību. Viņš inkvizītoriem sacīja: „Es atzīstu, ka pasaule ir bezgalīga, tā ir Dieva bezgalīgās varenības radījums, jo es uzskatu Dieva žēlastības un visvarenības necienīgu vienas galīgas pasaules radīšanu, jo Dievs līdzās šai pasaulei varēja radīt

1) *De l'Infinito, Universo e Mondi.*

bez skaita daudzas citas pasaules.“ Pasaule, kopš — *martire della nuova e libera filosofia* — jaunās un brīvās filozofijas mocekļa Džordano Bruno, mums noteikti tēlojas kā kosma bezgalīgā ainava. Bet tagad, kopš Einšteina relātivitātes teorijas, kosms atkal kļuvis galīgs un aprobežots. Nav šaubu, ka bezgalīgais Einšteina mācībā aprobežots tikai teorijā, bet tomēr cilvēka apziņā šī atziņa kaut ko aprobežo, kaut kas mūsos cieš, un no kaut kā mēs gribam atbrīvoties. Ja grieķi novērsās no bezgalīgā, tad mūsdienu cilvēks izjūt novēršanos no galīgā principa. Ja universs ir galīgs, tad mūsu dzīve zaudē savu intensīvitāti, spraigumu un pārvēršas par ārēju mehanismu.

Svētais, izejot no savas individuālās dvēseles, saka, ja mūsos neiemānotu dievišķīgais spēks, tad mēs neilgotos pēc paša Dieva. Svētais, ilgās pēc Dieva, lauž materijas šaurās robežas. Pareizi aizrāda Unamuno, ka sv. Teresas dzīves darbs bija brīvības meklētājas darbs: „Tiešām, tās bija brīvības alkas, iekšējās brīvības, kas šajos inkvizīcijas nemierīgajos laikos vērtīgākās dvēseles aizveda klosterī. Viņi sevi ieslēdza, lai vairāk izjustu brīvību.“ „Vai tā nav brīnišķīga lieta, ka nabaga San Hose mūķene var kļūt par visas zemes un elementu valdnieci?“ sacīja sv. Teresa savā „Dzīvē“. Tās bija kristīgo brīvības alkas, atbrīvošanās no ārējā likuma, kas bija ļoti bargs, vai kā Frajs Luiss de Leons sacīja, ļoti stūrgalvīgs¹).

*) Unamuno, Dzīves traģiskās jūtas, 267. lpp. II izd.

Mums nav svarīgi, vai praktiski sv. Teresai izdevās vai neizdevās šīs ilgas piepildīt, bet svarīgi, ka svētais visos laikos ir ilgojies saraut šaurās materijas robežas un nenogurstoši ir meklējis Dievu, nevis ideju par Dievu, kā to vēlāk darīja filozofi un teologi, bet gan konkrēto Dievu, Abrama, Izaka, Jēkaba, ko prāta un filozofu gadsimtā tik kvēli un izmisīgi meklēja Paskals un viņa tuvīnie brāļi — Kjerkegords un Unamuno. Kants, lielākais no visiem Eiropas filozofiem, kaut gan sevi ieslodzīja abstraktu jēdzienu nesagraujamā cietoksnī, tad tomēr mēdza pasvītrot, ka par spīti cilvēka atziņas spējām, vienmēr paliek kaut kas neizzināms — *uner-kennbar*. Pie šīs pēdējās atziņas robežas, varbūt, filozofs satiekas ar svēto, te abi izjūt savu cilvēcīgo likteni. Filozofs, nonācis pie šīs pēdējās robežas, sajūt vai nu rezignāciju, vai arī stoiciskā mierā piešķir sev pašvērtību un, par spīti lielajai neziņai, dzīvo un iztur savu dzīvi; bet svētais, nonācis pie šīs cilvēka atziņas pēdējās robežas, sajūt savā dvēselē, lielā iekšējā pārdzīvojumā atklāj sevī kaut ko vairāk nekā cilvēcisko dabu, viņš sevī izjūt dievišķīgu smeldzi, kas to pamudina ticēt universa Dievam, kas nav bezpersonīga ideja, bet gan personīga pārdzīvojuma atklāsme.

Sv. Teresa, aprakstīdama tos pārdzīvojumu brīžus, kad viņa sevī visintensīvāk pārdzīvojusi Dieva atklāsmi, stāsta, ka pirmā lūgšana, kas viņai likusies pārdabīga, izraisījusi viņā tādu pārdzīvojumu, ka dvēsele jutusi pavisam citus jutekļus nekā ārējos, tie tiekušies atdalīties no ārējiem; tad uznākot vēlēšanās aizvērt acis, netīko-

ties vairs ne dzirdēt, ne redzēt, ne saprast, bet vienīgi piederēt dvēselei, kas vientulībā satiekas ar Dievu. Un beidzot, sv. Teresa piebilst, ka tas, kam Dievs šo lielo žēlastību būs atklājis, tam viņas pārdzīvojums būšot viegli saprotams, bet kam tā nebūs dota, to ar vārdiem un salīdzinājumiem nāksies grūti pārliecināt. Tiesām, svētuma pārdzīvojumu nav iespējams ne pierādīt, ne definēt, tas atrodas ārpus mūsu prāta robežām, un tādēļ svētie vienmēr ir mācījuši katram sevī atklāt Dievu, bet nekad Dievu nav mēģinājuši pierādīt ar prāta slēdzieniem. Jo kā var pierādīt vai nepierādīt Dievu, kad viņš to redz, jūt un dzird tikpat reāli, kā svētais redz, jūt un dzird pats sevi. Dieva priekšā „prāts ir iztrūcināts, griba — *voluntad* — vairāk mīl, nekā saprot; man liekas, ka atmiņā nav nevienas domas, jutekļi tad zaudē savu maņu, lai dvēsele pilnīgāk varētu baudīt Dievu“¹⁾). Pēc sava pārdzīvojuma svētais dvēselē izjūt pazemību un citus tikumus, kas viņa dzīvi pārvērš gaismas apmirdzētā kalpojumā. Svētais Dievu meklē, to bīstoties un mīlot. Dieva tuvumā nevarot ne runāt, ne acu atvērt. Nožēla svētajam ir šķīstīšanas ceļš. Lai dvēselē justu drošību, tad jātic Dieva vareņībai. Svētais vienmēr ir gatavs mirt par Dievu. Tā tad svētajam augstākā patiesība ir Dievs. Filozofam augstākā patiesība ir pati patiesība. Svētā mērķis vienmēr viņpusīgāks, tādēļ viņa iekšējais spēks ir lielāks nekā filozofa.

Devids Hjums, kas arī atzina Dieva esamību, bet,

¹⁾ *Sta Teresa de Jesus, Las Relaciones, I, 6.*

nespēdams to sevī atklāt reliģiozā pārdzīvojumā, kā to spēj svētie, kvēli un neatlaidīgi gribēja pierādīt Dieva esamību, bet visi viņa mēģinājumi pierādīt Dievu beidzās dialektiskā rotaļā, vai, ļaunākā gadījumā, sofismā. Hjums, apveltīts ar neparasti gaišu prātu, sava darba — *Treatise on Human Nature*, ceturtā daļā, varbūt vēl skaidrāk pēc viņa nāves publicētā darbā — *Dialogues concerning Natural Religion* — uzbrūk visiem teologu pierādījumiem, kas domāti par labu Dieva esamībai. Tāpat nesaudzīgi viņš šajos darbos iznīcina kā Dekarta ontoloģisko, tā Klerka (Clarke) kosmoloģisko Dieva pierādījumu. Hjuma spekulatīvais prāts mūsos atmodina šaubas, mēs šaubāmies ne tikai par paša Dieva eksistenci, bet arī par pašu prātu, kas nav spējīgs apcerēt ne Dieva dabu, ne parādīt cilvēkam viņa dzīves gala mērķi. Hjums, līdzīgi Kantam, Dieva esamības tradicionālos pierādījumus satriekdams drupās, mierinājumu savām reliģiozām alkām meklēja morālē. Hjuma kritika noved pie divām iespējamībām: — absolūtā skepticisma vai misticisma. Svētie, kas vienmēr ir mistiķi, atrodas ārpus prāta; filozofa dzīves mēraukla atkarājas no prāta slēdzieniem, svētā no ekstāzes. Filozofs nevar un nespēj atzīt svēto, Hjums pat neslēpj savu nicināšanu attiecībā pret svētajiem, tos nosaukdams par „trakajiem entuziastiem“. Svētā misticisms filozofa acīs ir līdzvērtīgs absolūtām šaubām. Jo katrs mēģinājums iziet no fainomenu pasaules, saka Hjums, ir absurdisks un pretrunīgs¹⁾. Tāpat domā arī Kants,

¹⁾ *A Treatise on Human Nature, book I, part. IV, sec. V.*

sacīdams: „Dievs nav būtne ārpus manis, bet tikai doma manī.“ Svētie turpretim atsakās pierādīt un strīdēties par Dievu, jo tie viņu atklāj reliģiozā pārdzīvojumā un tam tic kā īstenībai, kā visa esošā, ar prātu netveramā simbolam. Sv. Augustīns, kas zināmā mērā bija sava prāta mocekļis, atzina, ka Dievs nav teorētiska atziņa, bet gan sirdslieta. „Mans Dievs, manis nebūtu, manis nebūtu pavisam, ja tevis nebūtu manī.“ Tādēļ sv. Augustīns kvēli meklē pats sevi, jo cilvēks, pazinis sevi, pazīs arī Dievu — *Noverim me, noverim te*¹⁾. Svēto meditācija cilvēku pamudina no ārējā vērsties iekšējā, jo iekšējā cilvēkā mājot augstākā patiesība. Turpretī filozofi fainomenālisti domā, ka lietas, kas eksistē, mums ir pazīstamas tikai attiecībās ar citām eksistencēm, kas savukārt ir aprobežotas un atkarīgas no lietām. Tā tad, filozofi meklē tversmi pasaulē, kas veidojas no ārienes, bet svētie pasaulē, kas veidojas no iekšienes.

Dzejnieku pasaules izjūta vienmēr bijusi tuvākā sakarībā ar svētajiem nekā filozofiem. Radīšana vienmēr ir ekstāze, radot mēs it kā uz kādu laiku atstājam paši sevi un piederam kādai augstākai pasaulei, kas atrodas ārpus mums. Dzejnieks radīšanas mirkļos vairāk jūt nekā domā, viņa darbs dzimst tādā pasaulē, kas viņam pašam pēc veiktā darba liekas sveša. Radīšanas pārdzīvojumā laiks izzūd, un dvēselē spoguļojas kāda noslēpumaina un neaptverama pasaule. Tādēļ katram

1) *Soliloq. II, 1.*

dziļam dzejniekam mistika vienmēr ir bijusi tuva. Viņa radīšana pati par sevi pierāda, ka šī mistiskā pasaule eksistē. Dzejniekam, līdzīgi svētajiem, nav vajadzīgi pierādījumi, jo viņš to jūt.

Kants, līdzīgi Hjumam, meklē tversmi morālē. Kants domā, ka reliģija dzimst no morāles un nevis morāle no reliģijas. Dievs tā tad Kantam ir morāles sekas; Dievam jāpaklausa morāles imperatīvam. Svētā Dieva jēdzienu Kants aizstāj ar cienu pret savu pienākumu. Pienākuma pildīšanas dēļ Kants prasa no cilvēka lielus un nežēlīgus upurus. Pienākuma dēļ cilvēkam bieži jāatsakās no savas subjektīvās cilvēcības. Kanta pienākuma morāle ir rigoroza, šaura un necilvēcīga, tā daudzējādā ziņā atgādina klosteru morāli. Liekas, ka Kants sava pienākuma morāli būtu veidojis klosteru prioru un nevis dzīves ietekmē, kas ir plūstoša, mainīga un nepastāvīga. Kants domā, ka visam tam, kas nav cilvēka nopelns, cilvēka dzīvē nav nozīmes. Ja cilvēks iedomātos veidot savu dzīvi pēc Kanta stingrās morāles, tad dzīve zaudētu savu daudzkrāsaino krāšņumu, izjūtas — savu daudzveidīgo noskaņu; mūsos apsīktu sajūsma un vītālie spēki; cīņai, ilgām un kaislībām šai morālē nav vietas; bet tomēr, mēs dzīvē katru dienu pārlicināmies, ka tā ir sajūsma un cīņa, ka tās ir ilgas un kaislības, kas veido cilvēka raksturu. Un, beidzot, tā nav morāle, kas diktē savus likumus dzīvei, bet gan tā ir dzīve un dzīvais cilvēks, kas rada morāli un tai diktē savus likumus. Cik gan morāles nav atzītas par nederīgām un atmestas; ne tikai katrs laik-

mets rada savu morāli, bet gan katrs cilvēks, saskaņā ar sava rakstura īpatībām. Kants, visu akcentu likdams uz prātu, pamazām pārvēršas par prāta paradoksu. Viņš saka: „Ko prāts nerada, to prāts arī neatzīst.“ Nav šaubu, ka prāts nav radījis ne dzīvi, ne Dievu, tādēļ arī prāts bieži noliedz dzīvi un neatzīst Dievu. Svētais domā, ka tas bija Dievs, kas radīja cilvēku, bet nevis prāts, kas būtu radījis Dievu; un tā kā prāts Dievu nav radījis, tad tas to nevar ne saprast, ne atzīt. Šis Kanta paradokss liecina, ka nav tādas cilvēka morāles, kas varētu pakļaut dzīvi, un dzīve tai nerunātu pretim.

Svētā Frančesko morāle daudz reālāka un cilvēkam daudz tuvāka. Viņš saka: *Tantum homo habet, quantum operatur*¹⁾. — Varētu teikt, cilvēks tik lielā mērā dzīvo, cik daudz tas darbojas. Tā tad, sv. Frančesko secina morāli no darbības un nevis no zināšanas. Zināt, kas ir morāle — šīs zināšanas mums nevar palīdzēt dzīvot, tās mūs pārvērš par uzpūstiem scholastiem. Augstprātība varbūt apmierina prāta prasības, bet dzīves prasības tā neapmierina, dzīve vienmēr par to smejas, un cilvēka sirds skumst. Ne sv. Frančesko darba morāle, ne Kanta prāta morāle dzīvi neapmierina. Sv. Frančesko, miesas noliedzējs, neapgaismoja pats sevi tādēļ, ka viņš nezināja, neredzēja, ko dara. Viņš patiesību meklēja kā aklais. Var teikt, ka svētie nepazīst īstenību, jo īstenības priekšā viņi bija tikpat nevarīgi, cik

¹⁾ Joergens, XIII.

nevarīgs bija don Kichots. Don Kichots, ieraudzīdams svēto statujas, saka, ka starp svētajiem un viņu ir maza starpība — *svētie cīnījās par dievišķo ideālu, bet es esmu grēcinieks un cīnos par cilvēcisko*. Don Kichots varbūt jau tuvāks īstenībai, jo viņš atzīst, ka svarīgāk ir cīnīties par cilvēcisko ideālu nekā dievišķo. Bet tomēr, arī don Kichots īstenību vēl nespēj redzēt, un ja viņš to būtu redzējis, tad būtu atstājis pilnīgākā cilvēka paraugu zemes virsū, bet tomēr viņa darbība liecina, kādam iekšēji jābūt cilvēkam, ja tas grib cīnīties par savu augstāko ideālu. Skumji, bet jāatzīst, ka tā ir aklā cēlsirdība. Cilvēks sevī nes cēlsirdību, bet nespēj to piepildīt, jo sirds un īstenība staigā šķirtus ceļus. Visa sv. Frančesko darbība ir donkichotiska. Leģenda stāsta, ka sv. Frančesko sastapis kādu zemnieku, kas nesis divus, pār pleciem pārmetus, sasietus jēriņus. Svētais no zemnieka uzzinājis, ka jēri tiek nesti uz tirgu, lai tos tur pārdotu miesniekam. Sv. Frančesko abus jērus atpērk no zemnieka, par tiem samaksādams ar jaunu uzsedzeni. Saņemdams jērus un nezinādams ko ar tiem iesākt, viņš tos tūlī atdod atpakaļ zemniekam ar norunu, lai jēriem nenodarītu neko pāri, un tie tiktu uzturēti un apkopti.

Un tagad atcerēsimies don Kichota piedzīvojumu ar gana zēnu, ko tas izglāba no kāda rupja zemnieka, kas to sita. Don Kichota vārdi, ko tas saka zemniekam, ir lielās cēlsirdības vārdi: „Jākaunas uzbrukt tam, kas nevar aizstāvēties“ (I, IV). Don Kichots, ticēdams cilvēku godam un izklaidēdams zēna šaubas par

zemnieka goda vārdu, saka: „Tas nav svarīgi, arī Al-dudi (apšaubāmie) var būt bruņinieki, un sevišķi tādēļ, ka katrs mēs esam savu darbu bērns.“

Un tiklīdz don Kichots bija aizjājis, raupjais zemnieks no jauna zēnu „piesēja pie ozola un sita tik ilgi, kamēr tas pamira.“ Zēns zvēr, ka don Kichots šo pārestību atriebs un saimniekam vajadzēšot simtkārtīgi samaksāt. Un tad, Servantess piebilst šos žultainos vārdus: „Tomēr viņš (zēns) aizgāja raudādams, bet saimnieks palika smiedamies. Lūk, kādā kārtā drošsirdīgais don Kichots atrieba pārestību, kamēr pats tai laikā bija ļoti apmierināts ar notikumu, jo viņam likās, ka varonīgi bija iesācis savas bruņinieku gaitas“ (I, IV).

Jēri, ja tie būtu spējuši saprast sv. Frančesko rīcību, vairāk būtu noskumuši par viņa cēlsirdības aklumu nekā par savu nāvi. Kā don Kichots, tā sv. Frančesko attiecībā pret dzīves īstenību ir naivi bērni, kas visam tam tic, ko iekšēji atzīst par pareizu. Viņu cēlsirdības darbs ir veltīgs un nevajadzīgs: jēri tika pārdoti miesniekam, un zēns no jauna tika piesiets pie koka. Bet vai tiešām Frančesko neapzinājās savu aklumu? Vai tiešām don Kichots neredzēja savu varoņdarba veltīgumu? Sv. Frančesko to ļoti labi apzinājās, sacīdams šos vārdus: „Dievs grib, lai es pasaulē būtu vislielākais bezprātis.“ Un don Kichots, redzēdams savu varoņdarbu veltīgumu, domāja, ka tās ir ļaunās burvju varas, kas neļauj taisnībai piepildīties zemes virsū. Abi viņi īstenību neredzēja, nezināja, kur viņi gāja, un ja

viņi būtu redzējuši un zinājuši, tad pasaule izskatītos citādāka. Ideālisti, ja tie paliek tikai ideju pasaulē, nav nekas vairāk kā don Kichota un sv. Frančesko brāji. Dzīve viņiem būs un paliks skumju, nepiepildītu sapņu ieleja.

Svētie gribēja aiziet no reālā cilvēka. Viņi ienāda un kaunējās no sava ķermeņa. „Augstā Dieva vārdā, jums saku, velni: dariet visu, ko vien vēlaties ar manu miesu, tādēļ ka man nav niknāka ienaidnieka par miesu, *majorem inimicum corpore non habeo*“ (Speculum Perfectionis, IV, 20). Šie sv. Frančesko vārdi liecina, cik lielā mērā svētais nicināja savu miesu. Lūk, te traģēdija, kas aizvien vēl turpinās uz pasaules cilvēciskās skatuves! Viduslaiku svēto gars nogalināja miesu, „brāli ēzeli“, kā teiktu Frančesko, mūsdienu materiālistu miesa nogalina garu un teorētisko filozofu prāts — dzīvi. Nav nodibināts miers starp cilvēka garu un miesu, starp prātu un dzīvi. Līdz šim cilvēks ir veidojis savu dzīvi, un šī dzīve, kā to māca vēsture, ir bijusi nepārtraukta un katastrofāla traģēdija,

* * *

Salīdzinot svētos ar filozofiem, beidzot jāatzīst, ka ne vieni, ne otri neapmierina mūsu dzīves prasības. Dzīve vienmēr ir kaut kas lielāks un pilnīgāks nekā cilvēks to iedomājas. Svētā dziļās izjūtas, filozofa veiklā domāšana mūs ne tikai saista un valdzina, bet pamudina viņu virzienā veidot savu dzīvi. Bet to darot, mēs nenovēršami ieslīdam cilvēka dabas vienpu-

sībā: jūtu vai prāta galējībā. Mūsdienu filozofijas uzdevums tā tad izlīdzināt šīs galējības; un lai prātu un jūtas varētu apvienot saskaņotā vienībā, tad pamatā jāliek totālais cilvēks, jāņem vērā ir viņa gara, ir miesas vajadzības. Nevajaga pazemot „brāli ēzeli“, mūsu miesu, kā to darīja sv. Frančesko, nevajaga iznīcināt „tukšo fantaziju“, mūsu garu, kā to darīja un dara materiālistiskā pasaules uzskata aizstāvji. Mums visiem var būt tikai viens mērķis, un tas ir cilvēciskais mērķis — dzīvi darīt pēc iespējas labāku, saskanīgāku un pilnīgāku. Mēs, vismaz aptuveni, esam saskārušies ar svēto un filozofu būtību; šīs zināšanas mūsos rada iespaidu, ka cilvēka dzīve tiešām nav nekas vairāk kā Šekspira Sapnis vasaras naktī vai Kalderona Dzīve ir sapnis. Liekas, ka katru mirkli kāda neredzama roka mūs atmodinās no sapņa, un mēs ieraudzīsim patieso dzīvi. Mūsu tagadnes sapnis ir murgains un neskaidrs. Mēs sapņojam bez cerībām, mēs vairs nespējam ticēt, ka mēs kādreiz varēsim atmosties no šī sapņa. Mēs savam dzīves sapnim veltam daudz mazāk vērības nekā agrākos laikos: mēs esam noguruši un kļuvuši vienaldzīgi paši pret savu likteni.

Filozofs glābiņu meklē pasaulē, ko prāts izveido ārienē. Hjuma un Kanta morāle ir tīrā prāta produkts un nevis mūsu iekšējās dzīves radījums. Tikai tas var pastāvēt un vienot cilvēkus, kas izaug no cilvēka iekšējās dzīves nepieciešamības.

Mēs varam iemācīties dažādas tehniskas veiklības, un, ņemot vērā šīs zināšanas, ārēji vieglāk nokārtot

*cine tuvu
izstāst
patiesības!*

savu dzīvi un iekšķīgo cilvēku. Šodien mēs ārējā dzīvē, runājot ar Gētes Vāgnera vārdiem, „tālu tikuši pārlietu“, ir ļaudis, kas saka, ka esam atrisinājuši dzīves mīklu, to pārspējuši mākslā un iztulkojuši filozofijā. Bet manuprāt, kopš Šekspira un Gētes laikiem, mēs ne par sprīdi neesam tuvāk piekļuvuši ne cilvēkam, ne dzīvei; bet gan drīzāk esam attālinājušies kā no cilvēka, tā no dzīves.

Šekspirs ļoti gudri saka: „Es sapņoju; bet iet pāri cilvēka prātam, lai pasacītu, kas tas bija par sapni. Cilvēks būtu ēzeli, ja viņš iedomātos šo sapni iztulkot“ (*Midsummer Night's Dream*, V). To pašu varētu sacīt arī par dzīvi: mēs dzīvojam, bet ja mēs iedomātos, ka esam spējīgi te zemes virsū atrisināt visas problēmas, tad mēs būtu tīrie ēzeļi. Mēs visu dzīvi varam izdzīvot, bet mēs nevaram to visu saprast. Cilvēks, kas ārējos dzīves sasniegumos sevi var parādīt, nav vēl pārāks par to cilvēku, kas tādos ārējos sasniegumos sevi nevar parādīt.

Kas tad īsti ir cilvēka dzīve? Atstājot pie malas katra veida prātošanu un tieši atbildot uz šo jautājumu, jāsaka: dzīve ir tur, kur cilvēks skaidri zina, ko viņš domā un jūt, un zina, ka viņa domas un jūtas ir pievērstas kaut kam reālam; bet noteikti nav iespējams izteikt vārdos, kas ir cilvēka dzīve. Kad mēs runājam par dzīvi, tad mums katram ir kāds priekšstats par dzīvi, bet kad to gribam definēt, tad to nekad skaidri nevaram pateikt. Mēs sevī glabājam dzīves noslēpumu un tiklīdz mēs, šī noslēpuma glabātāji, tam tuvo-

jamies, mēs paši pārvēršamies par šo noslēpumu. Mēs, dzīvojot ārējo dzīvi, nekad nebūsim spējīgi ielūkoties savas dzīves noslēpumā, jo ārējā dzīvē nav nekā tāda, kas nebūtu mūsu prāta vai roku darbs; ielas, kurās pastaigājamies, teātri, bibliotēkas, kinematografi, rūpniecības uzņēmumi, visu to cilvēks ir radījis un tādēļ viss tas cilvēkam saprotams. Cilvēks, dzīvodams savā radīto lietu pasaulē, domā, ka viss ir saprotams, tāpat arī, ka viņš zina, kam šādu vai tādu lietu taisa un kādam dzīves mērķim tā kalpos. Visas mūsu zināšanas pa lielākam daļai reducējas eksistences uzturēšanas zināšanās. Bet cik daudz ir tādu zināšanu, kas mums palīdzētu mūsu dzīvi atrisināt no iekšienes? Dzīvi nevar noteikt pēc tā, ko mēs ar dažādu tehnisku ierīču palīdzību esam sasnieguši, bet gan pēc tā, kas mēs paši esam dzīvē. Mūsu tehniskā kultūra ir pārsvarā par dzīves iekšējo kultūru. Tas ir modernās cilvēka dzīves lielākais trūkums. Bet patiesībā ārējā dzīve iegūst tikai tik lielu nozīmi, cik lielā mērā to aizsniedz iekšējā dzīvē. Cilvēks, iekļauts tikai ārējās dzīves formās, sāk garlaikoties un, neredzēdams savai dzīvei nekādu jēgu, bieži izdara pašnāvību vai kādu nejēdzīgu noziegumu. Dostojevskis aizrāda, ka Stavrogins pastrādājis visus noziegumus garlaicības un iekšējā tukšuma nomākts. Stavrogins atzīdamies saka: „Es teikšu atklāti, ka es nebaidījos domāt par to, ka mani aizsūtīs uz Sibīriju. Galvenais, garlaicīgi. Es tik ļoti garlaikojos, likās, ka es varētu pakārties“ (Ispovedj Stavrogina, 44. lpp.). Un beigās viņš arī pakārās. Lai darītu ko darīdams, tāds

cilvēks kā Stavrogins sevi nevar glābt no bojā ejas. Viņš ir nevarīgs un nav spējīgs izturēt dzīvi. Pareizi kāds varonis romānā *Velni* aizrāda Stavroginam, kas bija skaists, bagāts, izglītots, vesels, ka vienīgā lieta, kas viņam trūkstot, esot nasta. Un tiešām, ja Stavrogins būtu uzņēmies dzīves nastu, tad viņš būtu atklājis savu jēgu, kuŗas dēļ cilvēks, ja grib paglābt no bojā ejas savu cilvēcību, nedrīkst pārvērsties ne jūtu, ne prāta vergā, viņam jāpaliek iekšķīgi brīvam un jāvalda kā par jūtām, tā prātu. Ja svētie sevi krucifiksēja jūtu krustā, filozofi sevi pārvērtā par spekulātīva prāta aci, tad mūsdienu cilvēks, nespēdams šīs abas īpašības sevi apvienot, ir pārvērties par lietu vergu.

Mums jāpārvar pašiem sevi, mums jāpāraug lietu stāvoklis un jāiziet brīvā gaisā, kur cilvēks sevi var sastapt un sev piešķirt augstāku nozīmi nekā lietām, ko pats rada. Mums jāatrisina vissvarīgākais jautājums, kā mēs varam un kā mēs drīkstam dzīvot? Ja apzināsimies šī jautājuma svarīgumu, tad sapratīsim, ka tās nav lietas, kas noteic mūsu dzīvi, bet gan tie ir cilvēki, kas noteic lietu likteni.

Nevar dzīvi celt augšup ne svēto jūtu, ne filozofu prāta pasaulē, kamēr savā dvēseles dzīlē cilvēks šīs divas pasaules nebūs apvienojis vienā pasaulē. Dzīves ārējo formu reformas maz ko līdzējušas. Visas dzīves pamats ir cilvēks, un visas tādēļ jāsāk ar konkrēto un totālo cilvēku. Kas gan nav apbrīnojis svēto pašai-
liedzes morāli un filozofa prāta nesatricināmo mieru? Un tomēr viss tas cilvēku iekšēji ļoti maz ir pārveidojis.

Cilvēks tik ilgi nevarēs kļūt par cēlu radījumu, kamēr viņš iekšēji sevi nepārradīs un iekšēji nesāks ticēt savas pārradīšanas iespējai. Ārēji uzņemtas, bet iekšēji nepārradītas mācības mums maz ko var palīdzēt. Ja iekšēji kaut kam sākam ticēt, tad par to gribam atbildēt ar visu savu dzīvību. Ārējam ir tikai viepla nozīme: visu ko cilvēks uzņem ārēji, viņš uzņem ar nolūku, domādams, ka tas viņam var kalpot personīgiem labumiem. Tādēļ visas ārējās dzīves reformas līdz šim tik maz cilvēkam ir līdzējušas, un mūsdienu cilvēks iekšējā dzīvē, salīdzinot to ar viduslaiku vai renesanses cilvēku, ir tīrais barbaris.

* * *

Kā iespējams panākt, lai cilvēks dzīvē varētu apvienot kā svētā, tā filozofa ideālus? Ja šo jautājumu būtu iespējams atrisināt un tam piešķirt praktisku nozīmi, tad mums izdotos atklāt totālo cilvēku, ko mēs visu laiku esam meklējuši. Ne svētais, ne filozofs neder par pamatu patiesā cilvēka dzīvei, jo svētais neapmierina mūsu prāta prasības, bet filozofs — jūtu dzīvi. Nav šaubu, ka cilvēks ir šo divu īpašību vienība, tādēļ šīs cilvēka īpašības nav iespējams ne atdalīt, ne šķirt vienu no otras. Vienā un tai pašā cilvēkā šīs īpašības nekad nav vienādas, vienā ir pārsvarā jūtas, otrā prāts. Cilvēks ir kaujas lauks, kurā cīnās šie viņa dabas duālie spēki. Jo šī duālitate cilvēkā būs pilnīgāk saskaņota un apvienota, jo viņš būs tuvāk pats savai totālai būtībai. Katra cilvēka dzīve ir viņa totālās būtības iznā-

kums, kur jūtas savijas ar prātu, un prāts ar jūtām. Nav iespējama patiesa cilvēka dzīve tur, kur jūtas tiek atrautas no prāta un prāts no jūtām. Abos gadījumos mēs savā cilvēciskajā darbā nevaram saglabāt līdzsvaru. Bet cilvēka iekšējās dzīves līdzsvarā slēpjas patiesā dzīves vērtība. Jūtu un prāta apvienošanās vienā nedalāmā vienībā rada dzīves jēgu, kas cilvēku paaugstina no zemākā — augstākā radījumā. Varētu teikt, ka cilvēks, sasniedzis šo iekšējo stāvokli, sevi varētu atklāt patieso dzīves satvaru, kas viņa būtībā radītu kaut ko līdzīgu svētlaimes pārdzīvojumam. Šai gadījumā nav runa par kaut ko pārcilvēcisku vai pārdabisku, šis iekšējais stāvoklis var piepildīties cilvēka dabas robežās. Dabai pašai par sevi nav nekādas jēgas, daba iegūst jēgu, ja to apgaismo dzīvais gars. Cilvēks ir dabas gars, viņš tai piešķir nozīmi.

Sacītais liecina, ka cilvēks pilnību var sasniegt savas iekšējās dzīves nosacījumos un nevis ārējos apstākļos. Tā tad, totālais cilvēks rodas iekšējā un nevis ārējā dzīves attīstībā. Vienā Šekspirā vairāk atklājas cilvēka lielums nekā visā angļu tautas civilizācijā. Tikai tad mēs iespēsim apzināties savas dzīves svarīgumu, ja tās veidošanā pratīsim saskatīt totālā cilvēka nozīmību. Tā vēl nav nekāda īsta cilvēka kultūra, ja mēs iemācāmies runāt svešas valodas un ārēji uzvedamies tā, kā to prasa kultūras cilvēka tradīcijas. To katrs var panākt un realizēt savā dzīvē, ja tik to patiesi vēlas un sevi mazliet nokalpina pacietības skolā. Var vieglāk kļūt par zinātnieku, rakstnieku vai labu

amatnieku, nekā par īstu cilvēku, šā vārda visdziļākajā nozīmē. Jā, tā ir varbūt viena no dīvainākajām mācībām, proti, mācība par totālo, īsto cilvēku. Īsts cilvēks zemes dzīvē ir tik pat reta parādība, cik reta parādība ir ģenijs. Ģeniji vienmēr kaut kādā ziņā bijuši cilvēciski pilnīgi, jo viņi no daudzām iespējām vismaz vienu pilnīgi un bez atlikuma ir piepildījuši. Bet sv. Frančesko vai Hjuma ģenijs būtu kļuvis pilnīgs, ja svētajam būtu filozofa galva un filozofam — svētā sirds. Šī tuvīnā cilvēka būtības realizācija mums būtu radījusi cilvēku, ko bez atlikuma mēs varētu atzīt kā paraugcivīli, resp. totālo cilvēku.

* * *

*

Ārējam jāiegūst iekšējā nozīme. Cilvēkam nozīmīgs ir tikai tas, kas skar viņa iekšējo dzīvi. Jo kādam ir intensīvākas iekšējas alkas, jo viņa ārējā dzīve iegūst plašākus apvāršņus un dziļāku jēgu. Mēs dzīvojam intensīvāk tajos mirkļos, kad mūsu ārējā darbība tiek konkrētizēta iekšējā dzīvē. Cilvēks sevi tik lielā mērā var realizēt, cik lielā mērā viņš ir spējīgs ārīgo dzīvi vērst iekšējā. Katram cilvēkam, ja viņš patiesi grib būt par to, kas viņš ir, jāatrod tāds izteiksmes veids, ar kura palīdzību vislabāk var izteikt pats sevi. Visuniversālākais mūsu izteiksmes līdzeklis ir darbs, bet veidojot darbu, jāzina, kāds darbs kļūst par mūsu izteiksmes līdzekli un kāds neklūst. Ir maldīgs uzskats, kas atzīst, ka katrs darbs ir labs, ko mēs darām. Man jāpasaka, ka tikai tas darbs ir labs, kas mums palīdz

ārējo dzīvi vērst iekšķīgā dzīvē. Jo ārējās dzīves dziļums atkarājas no mūsu iekšķīgās dzīves dziļuma. Un katrs indivīds prasa savu darbu, jo nav tāda darba, kas visiem indivīdiem būtu vienvērtīgs. Varētu teikt, ka individuālais un nevis kolektīvais darbs ir mūsu dzīves jēgas padziļinātājs. Tā tad, mūsu dzīves dziļums atkarājas no tīri individuāliem procesiem: katram indivīdam vajadzīgs savs darbs un katram darbam savs indivīds. Ja nebūs saskaņas starp ārējo un iekšķīgo dzīvi, tad nekādi apstākļi un nekādas zināšanas mums neko nevarēs palīdzēt. Cilvēkam jāieskata un jāatzīst pati dzīve, un jo vairāk viņš būs atzinis dzīvi, jo lielāku spēku izjutīs sevī sasniegt savu cilvēcisko pilnību; jo dzīve vienmēr ir kaut kas iekšķīgs un sevī vērsts.

Runājot līdzībās, varētu teikt, ka cilvēks ir kā koks, kas ilgojas pēc debess un zemes; jo dziļāk koks dzen saknes zemē, jo augstāka un kuplāka galotne ceļas pret debesīm. Šīs dziņas kokā ir līdzsvarotas, un neatrisināmā mierā tās panes visas dabas pretestības, kas vērsas pret viņa iekšķīgo likumību. Teiksim, ka jūtas, iekšējais cilvēks ir mūsu saknes, un prāts ir mūsu galotne; svētie nemitīgi ir tiekušies sevi pārvērst vienīgi saknēs, bet filozofi — galotnē. Un šī tieksme ir radījusi traģisko dzīves izjūtu, kas apdveš kā svēto, tā filozofu darbu. Vai tad sv. Frančesko dzīve nav traģēdija, ja viņš kļuva par savu jūtu mocekli; un vai tā nav traģēdija, kad Kants, visu kritizēdams, ieskatīja, ka viss kas ir, ir tikai prātā, un beidzot bija spiests meklēt glābiņu cilvēka dzīvei pienākumā un nevis pašā dzīvē?

Kā Frančesko, tā Kants konkrēto, mainīgo un mūžam jauno dzīvi aizstāja ar atsacīšanos un pienākumu. Abos gadījumos mēs redzam, ka cilvēks sevi glābj abstraktā un nevis konkrētā dzīves apziņā.

Cilvēks, tā tad, nevar būt ne tīrās jūtas, ne tīrais prāts; ja mēs runājam par cilvēku, tad mēs viņu uzveram kā jūtu un prāta sintezi. Par pareizu nevar atzīt to, kas nesaskan ar mūsu iekšējīgo dzīves būtību. Ja mēs nonākam pretrunās ar prātu, tad tā vēl nav liecība, ka mēs nepareizi rīkotos, bet ja mēs nonākam pretrunā ar pašu dzīvi, tad tā ir visticamākā liecība par mūsu rīcības nepareizību. Cilvēka darbs laika gaitā zaudē savu nozīmi, uzskati mainās, ārējā dzīve pārveidojas, paliek mūžam jauna un mūžam apbrīnojama vienīgi pati dzīve, kuŗas mistērijā mēs sevi mirkli apzināties un no tās izejam, bet par kuŗu nekad nebeidzam interesēties. Dzīve ir tā, kuŗas saprašānai jāveltī viss, ko cilvēks domā, jūt un rada. Mans uzdevums līdzīgs visu cilvēku uzdevumam dzīvei piederēt un tai atdot visu. Katra teorētizēšana ir auksta, un, Gētes vārdiem runājot, jāsaka: „Es tikai tagad redzu, cik daudz ļauna man bija nodarījuši teorētiķu kungi, un cik daudz ļaužu ir aizgājuši bojā viņu jūgā.“ Dzīvot mēs visi gribam, tādēļ dzīvei jāveltī vislielākā uzmanība un tai jādod visskaistākais un labākais, ko vien mēs tai varam dot. Es vienmēr esmu centies, pretēji teorētiskam cilvēkam, savas atziņas, vērojumos atklātas, saskaņot ar dzīvi, un cik daudz kāda atziņa varēja realizēties konkrētā dzīvē, tik daudz tai piešķīru vērtības pašai par sevi.

Nav augstākas un drošākas kalpošanas par kalpošanu dzīvei. Lai saka ko sacīdami „teorētiku kungi“, bet zinātne un filozofija, patiesība un māksla īstenībā nav nekas vairāk kā cilvēka gara radījums; bet augstāks par to, ko cilvēks rada, ir pats cilvēks. Filozofija, zinātne un māksla, pati par sevi ir nenozīmīga, tā iegūst nozīmi kalpojot dzīvei. Zināšanas nedrīkst pārvērst par dzīves mērķi, bet gan vienīgi par līdzekli, ieroci, jo cilvēka augstākais mērķis ir pati dzīve.

Svēto morāle nebija domāta dzīvei, bet gan teorijai. Svēto kvēlais ārprāts un filozofu aukstais prāts, kā mēs redzējām, mūsu dzīvi nevar apmierināt. Tas tālab, ka cilvēks abos gadījumos atsakās saprast dzīvi un nevēlas to atzīt tādu, kāda tā ir īstenībā. Nav šaubu, kā svētie, tā filozofi palīdz noskaidrot cilvēka dabu; svētie *in concreto* un filozofi *in abstracto*; bet tā kā dzīve viņiem nebija izejas punkts, tad viņi paši dzīves īstenību vai nu noliedza (svētie — askezē), vai tai pacēlās pāri (filozofi — spekulācijās). Bet cilvēka vislielākais uzdevums: ieskatīt, atzīt un piepildīt dzīvi. Es vēlreiz atkārtuju — nav svarīgas zināšanas, kuŗas mēs iegūstam, bet gan svarīga dzīve, ko mēs dzīvojam, dzīve, kas stāv pāri visām zināšanām un visiem darbiem.

XI

PAR VIENTULĪBU UN CILVĒKA TAPŠANU

Nevajag noskumt tādēļ, ka cilvēki mūs nepazīst, bet, gluži otrādi, mums jāskumst tādēļ, ka mēs nepazīstam paši sevi.

(Konfucijs, Lun Yu, trešā gr. I, 26).

1

Cilvēka piedzimšana un miršana mūsu apziņā vienmēr izraisa jaunas problēmas. Cilvēks, aizejot savā vientulībā, no tās allaž atgriežas ar kādu jaunu atziņu. Cilvēks, paliekot ar sevi vienatnē, sajūt, ka visas lietas, kad tās apzinīgi uzlūko, uzstāda viņam jautājumus. Ja mēs, dzīvojot starp lietām, tās neuzlūkojam reflektīvi, tām nepievēršam savu uzmanību un necenšamies izprast to būtību, tad tās ir mēmas un to klātie mums neesoša. Mēs visbiežāk jautājam tad, kad jūtam, ka ar mums kaut kas ir kopā. Daba mums ir nolikusi šķēršļus un novilkusi robežas, un tiklīdz mēs to apzināmies, mēs vairs nevaram brīvi staigāt pa pasauli. Bet cilvēks pazīst tādus mirkļus, kad viņš jūtas brīvs, kad ārējo lietu pasauli viņš nejūt ap sevi, un viņu neviens ne ierobežo, ne pavada; šādos mirkļos viss ārējais attālinās un rodas distance starp ārējo lietu un tās vēro-

tāju. Un šo distanci, šo attālumu, kas nostājas starp cilvēku un lietu, rada vientulība. Ja cilvēks ir spējīgs atvērt savas vientulības durvis un tās mājokļos palikt vienatnē ar sevi — tad tas nozīmē, ka viņš nogrimst savas būtības visintimākās dziļēs. Cilvēki, kurus vientulība šodien ievilina savos mājokļos, tur paliek, viņu dziļāko būtību nodarbina jautājumi par cilvēku un lietām, kas to ielenc, viņi cenšas ienirt lietu būtībā un nemitīgā piepūlē tiecas apgaismot savas esamības jēgu. Cilvēks visos laikos ir mēģinājis noskaidrot to vietu, kādu viņš ieņem pasaulē, viņš nemitīgi tiecies iedziļināties savā būtībā un cenšas izdibināt savas dzīves jēgu.

Cilvēka vientulība ir problēmu kalve, viņa iztēles skatuve, kur viņš cenšas atrisināt visus tos jautājumus, no kuriem atkarājas viņa esamības individuālais liktenis. Cilvēks grib atrisināt jautājumus, ko viņā rada slāpes zināt, kaut gan katrs jautājums atgādina bultu, kas atgriežas un ievaino pašu šāvēju. Jautājumi, kurus mēs raidām no savas būtības dziļēm, vienmēr atgriežas mūsos un mums nedod nekur miera. Mēs atbildam uz savu jautājumu ar jaunu jautājumu; un tādā kārtā cilvēks nekad nemitas jautāt pats sev. Tā, pamazām, viņa esamības dziļākās saknes saaug un saaužas ar problēmu neatrisināmiem režģiem. Dīvainākais ir tas, ka cilvēks, jautājot par to, kas viņu ielenc, nevar mierīgi atstāt šo jautājumu un atvairīt nemieru, kas viņam uzmācas, kamēr šis jautājums nav atrisināts. Mūsu k ā d ē l nenovēršami tiecas pēc t ā d ē l, un ja šī tieksme nav apmierināta, tad mēs paši pārvēršamies

par šī jautājuma objektu. Piemēram, Dekarts jautā par patiesību zinātnē, tādā kārtā jautājumu iedēstīdams intelektuālajā laukā, bet, beidzot, tomēr ir spiests meklēt temas vītālo izcelšanos, lēkdams no vienas šaubu kāpnes uz otru, viņš nonāk pie šī racionālistiskā apgalvojuma, proti: *e s e s m u b ū t n e, k a s d o m ā*. Tā tad, lai mēs arī jautātu par lietām, kas atrodas ārpus mums, patiesībā mēs jautājam tikai paši par sevi.

Cilvēks, kas vientulībā jautā, īstenībā jautā par savu būtību, par cilvēku kā būtni, kas ir neaizstājama, autentiska un vienreizīga. Cilvēkam vientulībā aiziet nozīmē — sevi ielūgt ceļojumā, kurā viņš skata pats sevi un savu pasauli.

Cilvēks, šai pasaulē nākdams un no tās aiziedams, bieži aizmirst savu vientulību, un kas dzīvo pasaulē nepazīstot savu vientulību, tas nepazīst ne sevi, ne savu dzīvi; cilvēks, kas nokāpj savās dzīlēs, sevi nekad neatstāj, nepazaudē, tas, dzīvodams savā vientulībā, nesarauj arī sakarus ar to īstenību, kas atrodas ārpus viņa. Bet attīstoties teknikai, cilvēks tik lielā mērā nodibinājis sakarus ar lietu ārpusi, ar to pragmatisko nozīmi, ka viņam neatliek vairs laika nogremdēties to būtībā un tur meklēt tās autentiskās saknes, no kurām izaug šo lietu reālība. Ja cilvēks vēlas patiesi dziļi saprast pasauli, tad viņam jānāk pie pasaules, izejot pašam no sevis. Un tomēr, ne vienmēr cilvēks saprot šo vajadzību un, lai ātrāk varētu par visu informēties, tad visam mēdz tuvoties tikai no virspuses. Cilvēks, bēg-

dams no savas vientulības, aizmirst savas būtības visintimāko ceļu. Vai tas nozīmē tikai to, ka cilvēks pazaudējis pats sevi? Nē, ar sevis pazaudēšanu viņš ir pazaudējis visu pārējo cilvēku solidaritātes pamatu. Ja mūsdienu cilvēks ir ieguvis tehniku, tad viņš tās vietā ir pazaudējis metafiziku. No sevis pazaudēšanas ir sākusies cilvēcības un personības jēgas izzušana, kaut gan tas vēl nav noticis pilnīgi un pavisam. Cilvēka intimākajā būtībā vēl nav galīgi aptumšojušās reliģiskās izjūtas, kas cilvēkam neļauj galīgi pazust un to vienmēr mudina apzināties sevi. — Ja mēs pietiekami nepiegrīzīsim vērību savai intimajai būtībai, pazaudēsim ceļu uz vientulību, nepratīsim palikt vienatnē ar savām problēmām, tad mums pamats bažīties ne tikai par atsevišķā, bet par tautu un visas cilvēces likteni.

Jautāsim, ko nozīmē būt vienam savā vientulībā? Vai tiešām šai vientulībā mēs atrodam sevi?

Tie ir jautājumi, par kuriem mums jāpadomā, lai mēs varētu noskaidrot temas problēmu, un to prasa noskaidrot arī mūsu vītālā nepieciešamība, un proti: vai lietu vidū mēs droši varam justies, un vai vispār mēs varam aizmirst savu personību? Risinot šos jautājumus, filozofija nav nekas cits, kā dzīves kultūra, kas rūpējas par cilvēka dzīves problēmu noskaidrošanu. Šī dzīves kultūra visvairāk nepieciešama tagadnes cilvēkam, un no šī viedokļa izejot, mēģināsim to apcerēt.

Vērojot moderno cilvēku, mēs esam droši par viņa fizisko eksistenci, par viņa ķermeņa fizisko vienību; mēs varam pat atzīt, ka ne tikai seja, bet viss ķermenis ir

mūsu dvēseles spogulis; bet tomēr, nepietiek vien ar ķermeni, lai varētu būt droši, ka mūsu priekšā atrodas īsts cilvēks. Lai pārlicinātos par to, kas ir cilvēks, mums būs vēl jānostaigā garš ceļa gabals. No fizioloģiskā cilvēka jāpāriet uz psiholoģisko un no psiholoģiskā uz morālisko; jo cilvēks patiesībā ir ētiska kategorija un nevis tikai fizioloģisks ķermenis. Un ja mēs to atzīstam, vai tad mūsdienu cilvēku, ko piemeklējušas dažāda rakstura krīzes, pilnā mērā var uzlūkot par cilvēku? Vai viņam kā cilvēkam ir pietiekams morāles pamats?

Katra cilvēka dzīve, kas parādās uz pasaules skatuves, ir drāmatiska. Cilvēks piedzimst, lai dzīvotu, bet patiesībā viņa piedzimšana ir jau viņa ceļa sākums uz nāvi. Cilvēkam nemitīgā piepūlē jāiekļaujas vidē, kurā viņš dzīvo. Viņam ar savu personu jāietekmē un jāpārvar viss tas, kas nav vairs viņš pats. Šai veidošanās darbā iejaucas dažādi elementi, kas ir gluži pretējas dabas mūsu būtībai, un šie elementi var būt ne tikai intelektuālas dabas, bet arī fizioloģiskas. Šai situācijā tad nu mums jāattīsta sava dzīves aktivitāte, lai mēs varētu ieņemt vietu dzīvē un radīt savu likteni. Tādā kārtā sevi attīstot, mēs apzināmies, ka mēs atšķiramies no pārējiem indivīdiem, mēs sevi izjūtam kā neaizstājamu un vienreizīgu fainomenu, mēs apzināmies, ka paši esam savas dzīves piepildītāji.

Tā tad, kad cilvēks pasaulē sāk vītāli darboties un šai darbībā nav citu elementu kā tikai tie, kas veido mūsu būtību, tad viņš top par būtni, kam ir kaut

kas s a v s, kas nav maināms un pārveidojams, un taisni šai apziņā sāk veidoties c i l v ē k s, kas vairs nav tikai ārēja parādība, bet pats sevi ir pasaule, kas savā izpaudumā ir vienreizīgs un neaizstājams. Tādā kārtā mēs radām personības oriģinālītāti. Cilvēks, kļūstot par sevi radītāju, savā būtībā kļūst dziļi dzīvs, viņš nododas sevis iekarošanas cīņai, viņa ētika kļūst par viņa likteņa realizāciju, viņš atbrīvojas no svešas ietekmes, viņš sava auktotonisma vārdā sacēlas un maldās.

Kā mēs redzam, šai vientulības kalvē cilvēks veido pats savu būtību, kas viņu pamazām tuvina istajam cilvēkam, kas ir brīvs no ārējām ietekmēm, kuŗas cilvēku bieži pārvērš par aklu fanātiķi.

Lai šodien mūsu stāvoklis būtu kāds būdams, mēs meklēsim isto cilvēku, kas pats sevi rada savā vientulībā, šo apzinīgo būtni, kas dzīvo sociālu dzīvi un iekļaujas zināmā valsts iekārtā. Cilvēks savā vientulībā sevi ne tikai pilnveido, bet dziļi cilvēcisko, savas attiecības ciešāk saistīdams ar ārējo īstenību tās daudzējādus aspektos. Neaizmirstot dzīves īstenību, mēs sevi paglābsim no slimīgā individuālisma, kas cilvēci lielā mērā bija piemeklējis pagājušā gadu simteņa beigās. Šis pagājušā gadu simteņa individuālisms savā būtībā bieži nebija nekas vairāk kā literāras kaprises; tā īstenībā bija literāras oriģinālītātes un nevis morāliskās īstenības sauciens.

Ja, pirmkārt, mums jāpaliek vienatnē, lai uzglabātu savu oriģinālītāti, atvairītu svešus ietekmējumus un uzglabātu savu isto būtību, tad, otrkārt, mums jāpaliek

vientulībā, lai varētu saskatīt sevi un citus, lai tādā kārtā starp e s un t u varētu radīt dziļu solidaritāti. Solidaritāte nav jāsaprot kā absolūtas vienprātības izpaudums; solidaritāte daudzos gadījumos rodas dziļā opozīcijā, bet opozīcijā, kas izriet no patiesības, ko rada katra cilvēka reālie apstākļi, un tā nav meklēta ar nolūku.

Nav šaubu, ka cilvēka dzīvi pārvalda kā mehāniskie, tā personīgie elementi; ja tos šķirtu vienu no otra (kauču fizioloģiskā plāksnē), tad cilvēks nebūtu spējīgs vairs eksistēt. Vienīgais, ko mēs varam darīt, pārraut hierarchiju, kas pastāv starp šiem elementiem, lai mūsu dzīvē mehāniskie elementi neņemtu virsroku par augstākajiem elementiem, proti personīgajiem. Un ja mēs rīkosimies otrādi, tad mūsu dzīve nomāktā kārtā kļūs nabadzīga; mums jācenšas dzīvot tā, lai mēs pilnā mērā varētu apliecināt tikai vienu dzīvi, proti cilvēcisku dzīvi. Kur cilvēks ar personīgajiem elementiem pārvalda mehāniskos elementus, tur parādās cilvēka būtības brīnišķīgā vienība, viņa esamība iegūst izlīdzinājumu starp e s un t u.

Izjust vienību ar citiem cilvēkiem, reliģijā, nācijā, mīlā, mākslā, — nozīmē, ka cilvēki satiekas kā līdzīgi ar līdzīgi, kā viena likteņa un vienas morāles vienības. Bet šai vienībā cilvēks nezaudē savu vienreizības nozīmi, viņš ir neaizstājams. Un tiklīdz cilvēks zaudē šo nozīmi, viņa darbs kļūst niecīgs, un tā priekšā mēs neizjūtam to dižumu, ko tā veicējs pārvērtis par savas iekšējās būtības līdzību. Tā tad, mēs patiesi un dziļi varam

apbrīnot tikai tādu darbu, kas piepildās ar v i e n a cilvēcā grību: darbs, ko veic masa, nekad nevar būt apbrīnas cienīgs. Mūsu acīs iegūst nozīmi tikai tas darbs, kas apzīmogots ar viena un noteikta cilvēka personību, atziņām, alkām un viņa apslēptākajām būtības dziņām. Tāds ir seno grieķu darbs, tāds ir renesanses darbs; bet nemeklējot piemērus slavenajā pagātnē, mēs tādus piemērus atradīsim arī tagadnes dzīvē: visur tiek veikts liels darbs, kur cilvēks ar visu savu būtību tiecas iemūžināties savā darbā.

Masu darbā cilvēks sevi pazaudē un aizmirst, pats savā darbā cilvēks sevi atrod un vienmēr sevi atceras; un ne tikai atceras, bet tiecas veikt savu darbu tā, lai tā dižuma dēļ to nekad neaizmirstu. Masas cilvēks var justies izolēts, bet nekad vientuļš. Viņš var veikt kādu darbu kopā ar citiem, bet viņš nekad nespēs dzīvot vienībā ar citiem. Viņš nevar sevi atdot citam, jo viņš neiziet no savas iekšienes, un viņš nevar no savas iekšienes iziet tādēļ, ka viņam tādas nemaz nav. Cilvēks, kas rada savu pasauli, kļūst neatkarīgs no visa ārējā, turpretī indivīds, kas dzīvo bez savas pasaules, ir atkarīgs no visa ārējā. Tādēļ bezpersonīgs darbs, lai tas savos apmēros būtu cik grandiozs būdams, tomēr mūs nesajūsmina, jo tam trūkst vītālas nokrāsas. Daļa modernās literatūras autoru, kas savus darbus veic ar apbrīnojamu māku un intelliģenci, no dzīves tomēr neko vairāk nav izveidojuši kā vienīgi mākslotu spēllietīņu; un dzīvojot šādā pasaulē, cilvēka iekšējā būtība sašaurinās, un viņa vītālais es izsikst. Nav iedomājams, ka

rakstnieks varētu radīt vērtīgu darbu, iekām viņš pilnīgi nav atzinis dzīvi, to iekšējo dzīvi, ko mēs meklējam vientulībā. Un ko gan citu nozīmē dzīvot, ja ne mērķtiecīgi veidoties; apzinīgā cilvēka dzīve ir vairāk morāliska nekā bioloģiska. Cilvēka darbs nav nejaušība, bet apzinīgi noteiktu normu realizācija. Tādā kārtā mēs glābjam katrs savu individuālo dzīvi; patiesa cilvēka dzīve, griežoties ap savu personības asi, rada darbus, kas liecina par cilvēka stipro un neiznīcīgo garu.

Ja cilvēks iegūst skaidrību par to, kas viņš pats ir, viņš tai pašā laikā iegūst skaidrību arī par to, kādā ziņā viņš var būt nepieciešams citiem. Tad cilvēks zinās, ka viņam ir lemts veidot tādu dzīvi, kas stingri saskan ar viņa iekšējām prasībām. Un tā, kamēr cilvēks dzīvos, tikmēr būs nepieciešama mācība par to, kā cilvēkam jādzīvo un jāveido savs es, lai tas varētu būt cilvēks, un šī problēma ir cilvēka mūžīgā problēma.

2

Runājot par cilvēka iekšējo tapšanu, tagad mēģināsim izprast to stāvokli, kas cilvēkam jāieņem, lai viņa tapšana varētu piepildīties. Cilvēka iekšējā tapšana nav iespējama bez vientulības. Vientulībā cilvēks sākās, top, dzīvo un mirst. Visdziļākā būtībā katrs cilvēks ir viens; tādēļ rodas vajadzība ne tikai runāt par šo vienpatības stāvokli, bet arī to izprast. Jo katra apzinīga cilvēka visneizbēgamākais un visdziļākais stāvoklis ir vientulība. Vientulībā jāaiziet cilvēkam, lai tas varētu pārlicināties par savu iekšējo bagātību vai na-

badzību. Vientulība ir mūsu otrreizējā piedzimšana, mūsu apzinīgās dzīves pavasaris, vasara un rudens. Iekšķīgi nabadzīgi cilvēki nepazīst vientulību, viņi dzīvo vai nu kolektīvu dzīvi, vai arī jūtas izolēti no šīs kolektīvās dzīves. Iekšķīgi bagāts cilvēks dzīvo neatkarīgu dzīvi un paliekot ar sevi viens — jūtas vientuļš. Izolēts cilvēks jūtas izmisis, vientuļš cilvēks — mierīgs un sevi apskaidrots. Izolēts cilvēks savā priekšā redz bezjēdzīgu tukšumu, vientuļš — savas iekšējās pasaules tēlus. Izolācijā cilvēks nav spējīgs ne domāt, ne strādāt, vientulībā turpretim rodas visas lielās domas un ievērojamie darbi. Izolētais meklē sabiedrību, lai pildītu savas dzīves bezjēdzīgo tukšumu, vientuļais satiekas ar cilvēkiem, lai izdalītu savas sakrātās bagātības. Izolētajam vajadzīga cita palīdzība, vientuļais ir tas, kas palīdz citam. Izolētais ir saņēmējs, vientuļais ir izdāvātājs. Vientuļais vēlas būt nozīmīgs pats sev, izolētais gandrīz varmācīgi grib būt nozīmīgs citiem. Vientulība ir labprātīgs „atvaļinājums“ no sabiedrības, turpretim izolācija ir varmācīgs izraidījums no tās. Vientulība ir dvēseles atpūta un augšana, izolācija — dvēseles nogurums un nīkšana.

Nule būs skaidrs, kāda starpība starp vientuļo un izolēto cilvēku. Kaut gan šī atšķirība ir tikpat liela kā matematikā starp plusu un minusu, tad tomēr dzīvē šos diametrāli pretējos stāvokļus mēdz sajaukt. Ja izolācijas stāvokli cilvēks pārdzīvo kā smagu ieslodzījumu, tad vientulību izjūt kā lielu atvieglojumu un atbrīvošanos no visa ārējā. Tik ilgi nevar būt runa par cilvēka

iekšējās tapšanas piepildījumu, kamēr mūsos nav atklāts vientulības noslēpums. Cilvēks top vienpatībā; tādēļ vajadzīga dziļa vientulība, lai cilvēks ieraudzītu pats sevi, vajadzīga ilgstoša vientulība, lai piepildītu sevi.

Izolētais cilvēks vienmēr bēg no sevis, bet tomēr no sevis nekur neaizbēg, jo nevar pamest pats sevi. Iekšējais tukšums un nabadzība viņu dzen sabiedrībā, svešumā vai ceļojumos. Viņš labprātāk panes ārējās dzīves postu, nekā tukšuma izjūtu, kas viņu nomāc izolācijā. Taisnība franču domātājam Labrijeram (La Bruiere), kas saka, ka „visa mūsu nelaime ir tā, ka mēs nevaram būt vieni“. Bailēs no izolācijas cilvēks pārvēršas par dīvainu fantomu, kas visu nīst un nevienu nemīl. Viņš visur jūtas nedrošs; viņam liekas, ka visur viņu kāds apdraud. Šās uzmācīgās bailes viņš piemirst iejaucoties pūlī un piederot tam nevis kā individuālizēta un sevī noslēgta būtne, bet gan kā kāda ķīmiska viela, kas iemesta ūdenī izkūst. Bet, par spīti šim šķietamajam „izkušanas“ procesam, cilvēkam vienmēr jāatgriežas pie sevis: tādēļ saprātīgi ir tie ļaudis, kas pamazītnēji meklē sevi vientulībā, rauga sevi pazīt un piepildīt.

Pazīstot sevi, mēs nekad nebēgam no tā, kas mēs esam. No sevis nekur nevar aizbēgt. Paliekot ar sevi vientulībā, mēs atbrīvojamies no visa ārējā, mēs iegūstam neatkarības izjūtu, kas tik ļoti nepieciešama, lai mēs varētu izturēt dzīvi. Vientulībā tā tad sākas iekšējās pasaules apzināšanās. Šī iekšējā apziņa, rea-

ģējot uz ārējo pasauli, veido mūsu priekšstatu par dzīvi, nosakot tās ārējās formas. Ja dzīves formā nav mūsu iekšīguma, tad mūsu dzīves rīcības nepauž to, kas mēs esam, bet gan to, kas mēs neesam. Ārējai dzīves formai allaž jābūt saistītai ar iekšīgās pasaules organizāciju. Tādēļ cilvēka tapšanas procesā vientulībai piešķirama vislielākā nozīme, jo tikai vientulības atmosfērā cilvēks apzinās savu garīgumu un tam ļauj izpausties dzīves ārējās formās. Ne ārējos dzīves notikumos mēs varam tapt, bet gan vienīgi savas dvēseles dziļumos mēs redzam to, ko mēs varam saukt paši par sevi. Cilvēks nav vienkārša fizioloģiska parādība, fizioloģija mūs ne par matu nevar tuvināt tam, kas mēs esam savā būtībā. Bez ārējās realitātes ir iekšīgā realitāte, kas apslēpusies cilvēciskajā dabā.

Tas, no kā mēs topam, pieder vienīgi mums, un tikai topot par to, kas mēs esam, piejaucas tas, kas mēs neesam. Patiesībā, nav neviena cilvēka, kas droši varētu teikt, lūk, tas esmu es. Tāds apgalvojums vienmēr izklausās vai nu kā lielīšanās, vai arī kā vienkārša poze. Nav iespējams cilvēkam izveidot tādu personību, ko viņš varētu saukt vienīgi par savu. Indiešiem ir visai pareizs uzskats, ka neviena liela personība nerodas tikai no sevis vien, tapt par tādu tai palīdz veselas audzes, kas pirms šīs personības dzīvojušas, un arī tā, kurā viņš pats dzīvo. Pagātne darbojas līdz mūsu tagadnes dzīvē, un tagadnes dzīve spējīga turpināties, ja tā iesniedzas nākotnē. Visa cilvēka būtība saistīta ne tikai ar atsevišķo, bet ar kosmisko, tas ir ar

visu, kas atrodas viņpus tā, kas pats viņš ir. Tā tad, katrs cilvēks ir gan individuāla, gan kolektīva reālitate. Ja mēs paliktu tikai paši sevī, neizietu no sevis un nepiesavinātos svešo, tad mēs nebūtu spējīgi saprast paši sevi. Bet te rodas cilvēka īpatnējais stāvoklis: viņam savējais jādīdzsvaro ar svešo tādā kārtā, lai savējais vienmēr paliktu centrālspekss, bet svešais šī spēka kāpinājums un pretstatījums. Cilvēka dvēselei svešais elements tikpat nepieciešams, cik nepieciešams tam ir paša elements. Šinī mijiedarbībā cilvēka individuālais Es iegūst universālu apziņu.

Un tā ir universālā apziņa, pēc kuŗas cilvēks dzīvē visintensīvāk ilgojas, pēc apziņas, kas viņu vieno ar pārējo pasauli. Kad cilvēks jūtas vienots ar pārējiem individiem, viņš apzinās sevi un savu individuālitatei atšķir no citu individuālitatei. Universālās tieksmes dziļākā jēga izpaužas sevis meklēšanā. Atrasties vienībā ar to pasauli, kas neesam mēs, nozīmē sevī apstiprināt to, kas mēs esam. Universālisms tā tad mūs ved nevis projām no sevis, bet gan pie sevis kā reālitatei.

Kad cilvēks sevi apzinās kā universālu reālitatei, tad viņš var sākt savu dzīvi, kas pamazītnēji veidojas no iekšienes uz ārieni, aizvien vairāk un vairāk izplešoties, līdz beidzot sevī iedez universālo apziņu, kas cilvēkam atklāj to, kas viņš īstenībā ir.

Iepazīstoties ar patiesi universāliem cilvēkiem, mēs pārlicināties, ka šādi cilvēki ir stipri noenkurojušies paši sevī un tās tautas garā, kuŗai tie pieder. Sokrats un Konfucijs ir visuniversālākie gari, bet tai pašā laikā

ir arī visindividuālākie un nacionālākie gari. Katrs universālisma veids ir līdzeklis pret izolāciju un drošākais ceļš uz sevi kā augstāko reālītāti.

Ja mēs metam skatu universālāko cilvēku dzīvē, lai tas būtu Mikel-Andželo, Bēthovens, Ibsens vai mūsu Rainis, visi viņi ir bijuši ārkārtīgi vientuļi cilvēki. Visa viņu dzīve ir it kā monologs vientulībā. Liekas, ka visi viņi mums teiktu šos zīmīgos Raina vārdus: „Tu esi viens no mūžības, un viens tu paliksi līdz galam.“ Jo garīgāks būs kāds cilvēks, jo vientuļāks viņš jutīsies dzīvē. Tas ir gars, kas cilvēkam piešķir viņa vienreizību un liek apzināties to pasauli, kurā tikai viņam vienam lemts dzīvot. Cilvēks, kas top vientulībā un dzīvo vienībā ar pārējo pasauli, ir skaistākais mākslas darbs, ko vien cilvēks rada savā īsajā dzīves laikā.

3

Konfucijs (Lun Yu, 3. gr. 1, 16) saka: „Nevajag noskumt tādēļ, ka cilvēki mūs nepazīst, bet gluži otrādi, mums jāskumst tādēļ, ka mēs nepazīstam paši sevi.“ Jāskumst tādēļ, ka nepazīstot paši sevi, mēs nepazīstam to centru, no kurā iziet un kurā atgriežas visa mūsu dzīve. Katrs cilvēks sevī nes savu dzīvi un mūsu dzīve nav nekāda nejaušība un bezjēdzība, bet stingra dabas un gara likumība. Raudzīsim dziļāk iepazīties ar tiem gara likumiem, kas centrējas mūsos, un kuŗu spēks bīda un nosaka visu mūsu dzīvi. Šo gara likumu centrālo spēku sauksim par E s. Es-darbība ir neredzama un to apjauž tikai ļoti izsmalcinātas cilvēka dabas. Nav

nepazīst, jo
gandrīz tikai
viena kārta
viena jēga
sahāb vīns
intērijs ar pa-
aunli

daudz tādu cilvēku, kas visumā būtu droši par to, ka dzīvē ieņem pareizo vietu. Pat Nīče, kas varbūt vis-skaidrāk no visiem domātājiem ir apzinājis savu vietu, tomēr par šo vietu dziļi šaubās: „Ko? Vai tu vēl dzīvo Zaratustra? Kāpēc? Kādēļ? Caur ko? Kurp? Kur? Kā?“ Seši jautājumi un nevienas noteiktas atbildes. Katrs cilvēks, kas ir spējīgs kritiski izturēties pret sevi, zinās pastāstīt, ka bieži uzmācas šaubas par veikto un veicamo darbu.

Darbs vēl nav cilvēka gara mēraukla. Darbam ir visai relatīva nozīme, tādēļ darbu nevar vēl uzskatīt par vienīgo mēru, ar kuŗu būtu mērojams cilvēka gars. Darbs bieži ir tikai ārējās dzīves nepieciešamība. Bet nepieciešamais vēl nav nozīmīgais. Cilvēks savā dziļākā nosacījumā ilgojas pēc tā, kas būtu nozīmīgs viņa iekšējām prasībām, vārdu sakot, pēc kaut kā tāda, kas viņam, kā garīgai būtnei, piešķirtu nozīmi. Darbu, sevišķi rietumu kultūras zemēs, uzskata par nopietnāko dzīves jēgas pamatu; man tomēr pret šo uzskatu jācel iebildumi: ne vienmēr darbs vairo mūsu garīgo nozīmību, bet gluži otrādi, bieži nepareizi izvēlēts darbs aizkavē mums tapt par to, kas mēs varētu būt. Darba jēdziens ir visai neskaidrs. Viss, ko mēs darām, vairāk vai mazāk ir darbs. Pārkrāut akmeņus bez noteikta mērķa no vienas vietas otrā arī ir darbs, jo tas tāpat kā mērķtiecīgs darbs prasa piepūli. Dostojevskis stāsta, ka darbs Sibīrijas katorgā pārvērtās par vissmagākām mocībām, kad tam nebija citas jēgas kā tikai nodarbības jēga. Šis Dostojevskā psiholoģis-

kais novērojums skaidri liecina, ka tas nav darbs, kas izšķir dzīvi, bet gan jēga, ko mēs ar kādu darbu tiecamies realizēt. Darbs darba dēļ ir absurds, grieķu iztēle nevarēja izdomāt lielākas mocības, kā darbu darīšanu paša darba dēļ: tādi antīkie mocekļi ir Danaidas un Sisifs. Vislielākās mocības rodas mūsu apziņā tai brīdī, kad mēs zinām, ka mūsu darbs nekam nav vajadzīgs un ka tam nav nekādas jēgas. Tāds darbs cilvēku iekšīgi izposta un lēnām nogalina.

Ja mēs gribam kaut ko veikt, tad mūsu darbam jāizsaka mūsu būtība, jāietver kāda immanenta jēga un jāapzinās sevī, kam tas kalpos. Rainis Faustu tulko cietumā tai apziņā, ka viņa darbs ir nepieciešams latviešu tautai. Niče raksta darbus tai pārlicībā, ka viņa darbi būs vajadzīgi nākotnes cilvēkam. Tāds darbs, kas tiecas realizēt kādu iekšējo jēgu, mūs atbrīvo un paceļ pāri tam konfliktam, kāds rodas starp mūsu ideāliem un īstenību. Darbam, tā tad, cilvēka tapšanā un realizācijā ir tikai līdzekļa nozīme kādai augstākai jēgai. Darbs pats par sevi nekad nevar būt mērķis, tāpat arī katrs darbs nav labs, ko mēs veicam. Jānorūpējas vispirms par jēgu, un kad tā atklāta, tad tās realizācija jāaktivizē ar darbu, kas jēgu tiecas iedzīvināt īstenībā. No šī viedokļa tuvojoties cilvēkam, mums jāmeklē vēl kaut kas dziļāks un vienreizīgāks nekā darbs — mums jāmeklē sava vientulība, kur cilvēks veic vissvarīgāko savas dzīves uzdevumu — viņš rauga pazīt pats sevi un atklāt savai dzīvei jēgu. Sevis pazīšanā mēs atklājam ir savu oriģinālītāti, — proti, tās

īpatnības, ar kuŗām mēs atšķiramies no citiem — ir savus radošos spēkus, kas mūs attīsta un pārveido.

Tā tad augstākā reālītāte ir sevis paša un jēgas atklāšana un nevis darbs, ko mēs veicam ārējās nepieciešamības pamudināti. Mēs piepildīsim sevi darbā bez atlikuma tikai tai gadījumā, kad iepriekš būsim iepazinušies ar sava „Es“ īpatnībām, atskārtuši jēgas nozīmi, izdibinājuši radošā spēka iespējamības. Bet kamēr šī augstākā reālītāte mūsos nebūs apzināta, tikmēr cilvēks nevienā dzīves situācijā nevarēs justies drošs, savu darbu vienmēr uzlūkos kā sveša darbu un par savu esamības jēgu nekad nebūs skaidrībā.

Bet te rodas cits jautājums, kas neļauj tālāk iet un prasa skaidru atbildi: vai cilvēkam pietiek vienīgi ar sevis pazīšanu, lai varētu realizēt tādu dzīvi, ko viņš droši varētu saukt par savu dzīvi. Don Kichota visiemīlotākā doma ir, ka katrs cilvēks ir savu darbu bērns. Don Kichots domā tā: darbs ir mūsu iekšķīgo pārlicību un nodomu rezultāts. Bet tādu darbu nav daudz. Es jau teicu, ka darbs bieži ir tikai ārēja, mehāniska funkcija, kas neprasa mūsu iekšējās pārlicības un nodomus. Acīm redzot, Don Kichota darba izpratne ir ļoti individuāla, sevī vērsta. Don Kichota pasaules uzskatu varētu formulēt tā: cilvēka Es ir viņa darbu bērns. Bet lai šis uzskats mums kļūtu skaidrs, tad jāsaprot, kā r a d ā m s t a s, ko mēs varētu saukt par savas esamības bērnu, proti par to, kas mūsu „Es“ nepārtraukti apliecinātu.

Darbs ir nepārtraukta piepūle, lielu grūtību pārva-

rēšana. Piepūlē cilvēks apzinās sevi, grūtībās cilvēks sastopas vaigu vaigā ar to, kas viņš pats ir un ar to, kas viņš nav. Piemēram, tuksnesī cilvēks apzinās ūdens vērtību nevis tādēļ, ka tuksnesī paša ūdens vērtība būtu lielāka, bet gan tādēļ, ka no ūdens atkarājas cilvēka dzīve, kas cilvēkam par visu ir dārgāka. Visdārgākais cilvēkam ir tas, kas stiprina un vairo viņa dzīvību. Grūtības, kas pārvaramas, cilvēkā organizē visus spēkus un liek asi apzināties to, kas viņš ir un to, kas viņš nav. Tie cilvēki, kas dzīvē ir pārcietuši lielas grūtības un paši saviem spēkiem tās pārvarējuši, šīs grūtības nekad nepiemin ar nicināšanu, bet gluži otrādi, tās atceras ar lielu pateicību, jo grūtības bijušas tās, kas viņiem palīdzējušas apzināties sevi pašu. Lasot Dostojevskas Piezīmes no mirona n a m a — mēs nekur neatrodam, ka viņš nolādētu to dienu, kad viņam šīs pārcilvēciskās grūtības bija jāiztur. Viņš apraksta visas pārciestās šausmas ne ar nicināšanu, bet ar pazemīgu piedošanu. Šai rīcībā izpaužas Dostojevskas dziļais kristietības gara iemesisojums: piedod savam pāridarītājam; pāridarītājs viņam lika apzināties sevi pašu. Ja tas tā nebūtu, tad cilvēks visas dzīves grūtības uztvertu kā lielāko postu un solidarizēšanās ar savu pāridarītāju nekad nebūtu iespējama.

Tie cilvēki, kas intensīvāk ilgojas pazīt paši sevi, tie nebaidās uzņemties lielas grūtības, un savu ienaidnieku neuzskata par tik lielu ienaidnieku, lai ar to nevarētu solidarizēties un beidzot saprasties.

Bet lasītājs mani gaužām pārprastu, ja domātu, ka tišā prātā jārada dzīvē grūtības un ka apzināti tuvcilvēks jāuzaicina, lai tas uzņemtos ienaidnieka lomū. Tas viss tikai liecinātu, cik slikti cilvēks pazīst pats sevi. Jo visa apzinīgā dzīve nav nekas cits kā nepārtraukta cīņa — resp. izturība, ciešanas, sāpes, mokas un piepūle. Apzinīgā dzīve, ko mēs veidojam ar savu saprātu, ir prometejiskā cīņa ar mūsu neredzamo tir-dītāju — neziņu. Mēs ne vienu dienu nevaram dzīvot bez cīņas, jo tiklīdz mēs beidzam cīnīties ar neziņu, mūs savā varā ierauj maldi, kas rada to, ko mēs saucam par ļaunumu. Apzinīgā dzīve ir kaujas lauks, kur cilvēks nenogurstoši cīnās ar savu neziņu, kas nevienu mirkli neatkāpjas no cilvēka. Šai cīņā cilvēks var apliecināt savu augstāko esamības jēgu un savu darbu uzlūkot par lielisku nocietinājumu, kas kalpos tiem, kas tālāk cīnīsies ar šo cilvēka liktenīgo un, liekas, nekad neuzvaramo varu.

Derēs, ja te veltīsim dažus vārdus cīņai, kas cilvēkam jāuzņemas, tiklīdz tas ieņem vietu esamības sfairā.

Vismazākā miesas šūniņa ir jau lielu lielais kaujas lauks un mājvieta mikroskopisko iebrucēju leģioniem — slimību sīkbūtnēm. Dabas pētnieki zina stāstīt, ka katrs dzīvais fiziskais organisms ir apdraudēts no tūk-stots dažādiem, dzīvībai naidīgiem mikrobiem. Ķer-menis jau no pašas dzimšanas ir sagatavots pretestībai un cīņai. Ja uz vienu mirkli dzīvā cilvēka ķermenī iz-sīktu cīņas spars, viņa ķermenis būtu apdraudēts no visdažādākām slimībām. Par cilvēka fiziskā ķermeņa

Ja cilvēks
neapņemas
savu atbildi
par uzvaru
labu
Tā, nezinā
par cīņu
jēgu, dabu
patieso mē
ti. Stāstās
Cīņas tā ne
kad var ne
beigties.

veselību, resp. par cilvēka ķermeņa aizstāvēšanu ir rūpējies pati daba; tiklīdz cilvēkā apdziest dzīvība, viņa nedzīvajā ķermenī iebrūk tūkstošiem naidīgu baciļu, kas, līdzīgi izsalkušu plēsoņu bariem, metas uz savu upuri. Tāda, acīm redzot, ir dabas likumība: ko rada, to arī iznīcina: katrai dzimšanai seko nāve. Mēs varam tikai godbijīgi visa tā priekšā klusu ciest un dzīves laikā realizēt to, ko mēs atzīstam par visvērtīgāko un labāko. Te nu, beidzot, mums jāapzinās, ka iekām aizejam no šīs dzīves, mums jāiepazīstas ar citu realitāti, tas ir — garu, kas visu laikmetu gaišākajiem prātiem licies kā vienīgais, ko mēs no iznīcības varam glābt, un kas eksistē pats sevī, neatkarīgi no tā, vai mēs dzimstam, dzīvojam un mirstam. Bet atzīstot gara esamību, mēs esam nostādīti jaunas problēmas priekšā, ko raudzīšu apcerēt nākošajā meditācijā.

*

Mēs redzējam, ka cilvēka ceļš uz sevi pašu sākas vientulībā, bet sevis paša realizācija iet caur grūtībām un piepūli. Bet neviens upuris nav par lielu, ja tas palīdz mums pazīt un piepildīt sevi. Tādēļ šīs problēmas risināšana nekad nebeigsies; katram cilvēkam, neatkarīgi no domātāja, jāizvirza pastāvīgi šī problēma un jāizdomā tiktāl, kamēr iegūstam skaidrību par sevi pašu un to, kas mums jādara, lai šis mūsu „pats“ kļūtu par mūsu esamības augstāko realitāti. Katrs cilvēks sevi atklāj un piepilda savādāk nekā otrs; — katra cilvēka esamībai ir savs pamats un savs latentais raksturs, jo cilvēks var būt tikai tas, kas viņš ir. Te nu sākas cil-

vēka fatālitate, ko mēs ar savām zināšanām un gribu nekādi nevaram pārvarēt. Cilvēks var apliecināt vienīgi to, kas viņš ir un izteikt to, ko viņš sevī nes. Tas, kas nav mūsu, nevienu nepārliecinās, un svešais, ko mēs piesavināmies, paši radoši nepiedalīdamies, visiem arī paliks svešs, bez ārējiem līdzekļiem, ārējiem noteikumiem, nepieciešams tas, ko mēs neapzinīgi nesam sevī un kas mums atklājas, kad par to vismazāk domājam: viss, kas iet pāri parastajām prāta kombinācijām, pieder gara sfairai, kas parādās mūsu apziņā, kad to vismazāk gaidām. Un šī pasaule ir gara vientuļā pasaule, kurā cilvēks top, dzīvo un izzūd, bet izzūd ar cerību, ka gars sevī viņu nesīs mūžībā, caur kuŗu tas te dzīvojis, sapratis un darbojies.

XII

PAR CILVĒKU KĀ GARĪGU BŪTNI

1.

Ja kāds cilvēks ir norūpējies par atsevišķa cilvēka garīgo eksistenci, tas nozīmē, ka viņš ir norūpējies arī par visas cilvēces likteni. Cilvēces liktenis vislielākā mērā atkarājas no gara spēka, kas ne tikai rada cilvēka likteni, bet noteic un uztur visu cilvēka apzinīgo dzīvi. Jo garīgi bagātāks būs cilvēks, jo lielākas iespējas viņš sevī nes atdzimt un pārdzimt nākotnes cilvēku audzēs. Tautu varenums nav apslēpts ne materiālā, ne ieroču varā, bet vienīgi garīgā spēkā. Jo neiznīcināmāks grib būt cilvēks, jo tam pēc iespējas jābūt arī garīgākam. Cilvēks, sevī atzīdams garīgā spēka svarīgumu, apzinās, ka šis mūsu iekšējais spēks bez apstājas kāpināms un vairojams. Ja kādā dienā mūsos apsīktu garīgais spēks, tad mēs sajostos atkarīgi no apkārtnes, mēs nebūtu vairs brīvi un mūsu cilvēciskā vērtība samazinātos, mēs kļūtu par līdzekli ārējām nejaušībām un akliem instinktiem.

Mums jāapzinās cilvēciskā gara vērtība, lai mēs varētu pretoties savai bojā ejai. Bet kā lai mēs apzinā-

mies garu? Vai iespējams to noteikt? Man tūlī jā-saka, ka gars nav nosakāms kā kāda substance, jo gars ir tikai mūsu apziņā esošs spēks, kas nav definējams, bet vienīgi izjūtams pārdzīvojumā un radīšanā. Gars ir visa cilvēciskā pamatbūtība, un saprast garu nozīmē saprast to, kas mēs esam. Gars pats par sevi nav no-sakāms, bet vienīgi izprotams ciešā sakarībā ar mūsu iekšējās būtības darbību: izdomas, radīšanas atziņas un domu spēju. Gars nemitīgi tiecas pēc jauniem vei-diem, tādēļ tā izpausmei nav noteiktu formu un to ne-var sagūstīt teorētiskos definējumos. Gars ir nešķirami un nedalāmi vienots ar visu cilvēka būtību, tas nav ne laicīgs, ne telpisks, bet kaut kas pats sevī esošs un mū-žīgs. Visa mūsu būtība vienota šai cilvēciskās dabas mistērijā.

Vai mūsu gars ir kaut kas absolūts? Mums nav ie-spējams to izzināt; mūsu atziņa ir aprobežota, un mūsu cilvēciskā daba sevī ievilkusies klusē.

Pasaulē visas būtnes un visi notikumi saistīti ar kādu iepriekš jau esošu būtni vai notikumu. No bijušā un esošā attiecībām dzimst visa dzīves jēga. Katra cilvēka dzīve vienmēr ir atkarīga no citām dzīvēm. Pat visdziļākā būtībā cilvēks vēl nav viens. Varētu teikt, ka cilvēka dzīve nav nekas cits, kā nepārtraukta vie-nība ar citām būtnēm. Tādēļ dabīgi, ka cilvēka gars vienmēr tiecas sevi padziļināt otrā būtnē, un jo inten-sīvāk viens cilvēks sevi pārdzīvo otrā cilvēkā, jo viņš patiesāk un realāk apzinās pats savu personīgo dzīvi.

Saka, ka kontrastos dzimst visa lielā dzīve. Tie-

pašreizējā
veidā, kāda
izlūcis šī
doma, nevaru
prezentēt tai

šām, mūsu gara nemitīgi tiecas pēc mijiedarbības. Lai cik pazemīgs būtu cilvēka gars, tas tomēr nevar iztikt bez cita gara klātienēs: viņš cita garu jo vairāk iemīlēs, jo vairāk tas kontrastēs ar viņa garu, bet no tā novērsīsies īgnā neapmierinātībā tai mirkli, kad sajūtīs, ka viņa gars neatrod meklēto kontrastu. Kontrastos cilvēka gars top bagātāks, apzinīgāks un dziļāks; un nav šaubu, ka mūsu gara skaistākais izpaudums — mīla veic savu lielāko darbu: tā cilvēka apziņā ar cita gara palīdzību apgaismo viņa paša dzīves jēgu. Cilvēks visjūtīgāks ir pret daiļumu, kaut gan daiļais vienmēr ir ļoti relatīvs jēdziens. Viss daiļums atkarājas no tā, kā mēs to uzņemam. Ainava vai seja ir skaista tikai vērotāja tvertajā vizijā; tā tad daiļums nav saprotams kā lieta, kas mīt pati sevī, bet gan kā parādība, kas vienmēr atkarīga no tā, kas to skata. Daiļā būtība nav nekas cits, kā tikai mūsu gara refleksija. Varētu pat teikt, ka viss daiļais rodas no dabas un cilvēka gara mijiedarbības. Cilvēks spirituālizē, proti, piešķir materijai garīgumu, un gara apdvestā materijs vienmēr ir skaista.

Jo garīgāks cilvēks, jo lielāku vēlēšanos viņš izjūt pēc iekšējas vienības. Gandrīz visas lielākās gara manifestācijas ir izpaudušās lielā iekšējā harmonijā: tā nav tikai mūsu griba vien, kas nosaka mūsu domas, bet mūsos arī darbojas kāds augstāks likums, kas prasa, lai mēs savu gara dzīvi harmonizētu un tuvinātu pilnībai. Cilvēks izjūt visdziļākās skumjas tad, kad nepanāk saskaņu starp savu darbu un sevi, starp savām pilnības

ilgām un īstenību. Skaists ir tas, kas ir harmonisks; un lai teiktajam piešķirtu dziļāku jēgu, tad būs jāatzīst, ka cilvēka darbs iegūst universālu nozīmi tikai tai gadījumā, kad tas ir dziļi vienots ar visu to, kas ir, kas bijis un kas būs. Nav šaubu, ka katrai tādai sintētiskai radīšanai un domāšanai ir zināmas robežas, bet par spīti visam cilvēks, kas to spēj, vienmēr ir jauns. Viņš tādā kārtā ir allaž dziļā sakarā ar savu dziļāko būtību; un tāds garīgs stāvoklis cilvēku tuvina totālai universa vienībai, kur viņa personīgā harmonija kļūst it kā par universa kārtotāju harmoniju.

Vajadzība izteikt savu iekšējo būtību mūs pamudina rūpēties par cilvēku attiecību padziļināšanu, bet tas nebūs iespējams tik ilgi, kamēr atsevišķs cilvēks pats sev nebūs kļuvis par savu pasauli, par savas darbības centru. Rainis tik pareizi saka:

„Kad pazīstam sevi pilnīgi,
Mēs radam savu pasauli.“

(Aizas ziedi, 102. lpp.)

Tikai tas mūsu pasauli spēs uztvert un saprast, kam pašam ir sava pasaule. Vajadzīgs sevī nest daudz saprāta un dvēseles gaismas, lai varētu apgaismot cita pasauli. Iekām mēs neesam sapratuši citus, mums nav nekādas tiesības prasīt, lai mūs kāds saprastu. Tikai tad varam būt droši par savu garu, kad ar tā palīdzību esam atklājuši cita garu un tam ar savu saprašanu piešķīruši nozīmi. Cilvēka daba tiecas pēc vienības ar citām cilvēka dabām; viens pats cilvēks nevar eksistēt

ne tikai sociāli, bet arī garīgi. Reliģiozās cilvēku izjūtas, varbūt visdziļākās izjūtas, cilvēkus vienmēr ir mudinājušas sakust dziļā cilvēciskā vienībā. Lai mēs būtu kādās domās par reliģiozu cilvēku, bet viens ir jāatzīst, ka reliģiozs cilvēks vienmēr ir cilvēka draugs, un neviena reliģija cilvēku kā atsevišķu būtni nav iznīcinājusi. Racionālais skepticisms, kas cilvēku gribēja pakļaut prāta kontrolei — patiesībā iznīcināja dzīvā cilvēka vērtību. Skepticisms ir domāšanas veids, kas iznīcina pašu domātāju. Sajūtot savu nenozīmību, viņš meklē kādu iespēju tikt tai pāri, bet sevī nebūdamas nekā, viņš nevar atrast vienību ne ar cilvēkiem, ne ar pasauli. Skeptiķis ir aizlūzis cilvēks, kam nav sakara ne ar savu būtību, ne arī ar svešu būtību, viņš pamazām zaudē katru cilvēcību un beigās izvēršas par ciniķi.

Cilvēkus apvienot vienā pasaules uzskatā nekad nebūs iespējams, jo ne tikai sociālo šķiru plaša pastāv viņu vidū, bet arī dabas dotās spējas un kaislības vienu no otra nesavienojami šķir. Vienu un to pašu lietu vai parādību var novērtēt tikai saskaņā ar mūsu spējām un kaislībām. Daudzi ir domājuši, ka savā filozofijā ir atklājuši pareizo dzīves uzskatu, bet tas ir tikmēr, kamēr mēs sapņojam savu tēlu, t. i. domu valstībā. Bet sadursmē ar īstenību visas filozofijas, vairāk vai mazāk, ir cietušas neveiksmi. Nav ne tādas filozofiskas, ne reliģiskas sistēmas, kas daudz maz pilnīgi būtu apmierinājušas cilvēku. Ideālistu vietā stājas materiālisti, materiālistu — spirituālisti, bet nevienam no viņiem nav izdevies atrisināt cilvēciskās dzīves problēmas.

Mūsu iztēles vadītā vītālitate maldās gan vienā, gan otrā virzienā, bet beigās, spekulācijās nomaldījusies, sāk sapņot par jaunu iespēju radišanu. Mūsu gars ir novirzāms tur, kur vien mēs to vēlamies, un reizēm iznīcina to, ko pats uzcēlis. Šī mūsu brīvā izpaudumu — jūtu, kaislību, meklējumu un domu — pasaule, ko apgaismo mūsu apziņa, ir mūsu gara valstība. Lai iegūtu garīgo brīvību, tad nepieciešami apzinīgi un noteikti darboties, jo darbība ir tas instruments, uz kura mēs vispilnīgāki izspēlējam savu dzīvi. Un katrs darbs, ja tas ir apvests ar mūsu garu un tam ir kāda jēga, cilvēka dzīvē iegūst kādu nozīmi. Tā ir vienīgā iespēja, ar kuras palīdzību mēs zemes dzīvei varam piešķirt nozīmi. Nesagaidīsim nevienu cilvēcisku mācību, kas varētu pilnīgi realizēt visas cilvēka esošās iespējas. Te dzīvē no daudzām iespējām varam piepildīt vienu iespēju vai dažas, jo cilvēks ir bezgalīgu iespējamību kopojums.

Lai mēs pilnīgāk saprastu to, kas ir gars, tad cilvēks jāuzlūko par sintētisku parādību. Nevar noteikt, kur mūsu gars sākas un kur beidzas, jo miesa beidzas garā, bet gars — miesā. Cilvēks kā savā fiziskā, tā garīgā dzīvē tiecas pēc saskaņas. Mums nav nekāda pamata noliegt mūsu miesu, kā to darīja platoniskie mistiķi un viduslaiku askēti. Gars ar miesu saplūst nemanīti, tāpat kā sarkanais pamazām saplūst ar oranžo un grūti pateikt, kur sarkanā krāsa beidzas, kur oranžā sākas. Vispareizāku ceļu uz sevi un pasauli atradīsim, ja mēs visām parādībām tuvosimies iecietīgi un brīvi.

Freuda sistēma, kas pēckara gara dzīves izprašanai tika daudz pielietota, tiecas mūsu psihisko dzīvi pārvērst mehāniskā procesā. Neesmu antifreudists, bet tomēr noraidu katru mēģinājumu cilvēka psihisko dzīvi pārvērst šablonā. Pareizākais ceļš vienmēr būs tas, kad cilvēks gara pasauli mēģinās aptvert no katra individuālā viedokļa un nevis zinātnes vispārinātās sistēmās. Zinātnieks parasti nav spējīgs aptvert gara iekšīgo jēgu. Jūdu rakstu mācītājiem, — mūsdienās teiktu, zinātniekiem, — Kristus, kas pārkāpa viņu dogmas, likās noziedznieks. Viņi Kristu redzēja nevis kā jaunas jēgas atklājēju, bet kā dumpinieku, kas sacēlās pret viņu dogmām, kurās mantošanas kārtībā pārgāja no vienas audzes uz otru. Dogmu būtībā nav nekas cits kā stingra tradīcija, kas līdzīgi cietoksnim, aizsarga uzskatus, kas noteic zināmu dzīves formu. Kristus savu dzīves jēgu atklāja savā garā, tas ir, savā dziļākā būtībā, bet viņa pretinieki — rakstu mācītāji — ārpus sevis — dogmā. Ja ne sevī, bet lietu ārpusē atklāj savu dzīves jēgu, tad cilvēks nemaz vairs nav cilvēks, bet tikai ārēja parādība. Kristus no rakstu dogmatikiem atšķīrās ar to, ka viņā pašā bija dzīve, jeb, citādi sakot, viņš pats sevī nesa gaismu, tādēļ viņam tā nebija jāsaņem no ārienes.

Nav šaubu, ka tam, ko gars rada, nav robežu, tam vienmēr ir iespējams augt citos garos. Kristus sētā sēkla neaprobežoti vairojās un auga viņa apustuļos, sevišķi apustulī Pāvīlā un viņa mācības piepildītājos svētajā Franciskā un sv. Teresā. Bet Kristus dzīvais

gars sāka zaudēt savu vareno nozīmi tai laikā, kad baznīcas tēvi viņa garu ierobežoja dogmās, un to pārvērtā par savas ārējās varas simbolu. Vārdu sakot, Kristus garam piešķīra vairāk ārēju nekā iekšēju nozīmi. Gara varenums iemājo dzīvajā cilvēkā un tur, saskaņā ar totālo cilvēku, tas izkopjams.

Cilvēks ir personīga būtne, un tas pareizāk saprātīs, kas netieksies viņu sadrumstalot. Gatavas formulas un sistēmas vēl nepalīdz saprast cilvēku, jo cilvēks nav lieta, viņš nav identisks ne laikā, ne telpā, kādas būtībā ir lietas. Cilvēka veidošanās un augšana vienmēr notiek ļoti personīgā sfairā, kurā no ārienes mēs nevaram iekļūt ne ar kādu zināšanu palīdzību. Ja cilvēks grib būt cilvēks, tad viņš nedrīkst zaudēt nevienu savas būtības sastāvdaļu, proti, ne miesu, ne garu. Ja viduslaiki attaisnoja tikai garu, renesanse, sevišķi Bordžiju renesanse, — miesu, tad mūsdienu cilvēks prasa miesas un gara sintezi, t. i. savas cilvēciskās būtības vienību.

Tādēļ nav visai teicami par cilvēku radīt abstraktas teorijas, bet gan labāk jāiedziļinās viņa intīmajā būtībā, un par to jāiegūst priekšstats kā par tīri konkrētu parādību. Dzīve nepastāv no atsevišķiem elementiem, bet ir šo elementu sintētisks apvienojums, tur fiziskais un psihiskais, miesīgais un garīgais rada veselu vienību, viss vienā, viens visā. Katra cilvēka liktenis atkarājas no šīs vītālās vienības, un ja kāds cenšas šo vienību sevī pārraut, tas sašaurina un aprobežo savas dzīves iespējas.

Mēs atzinām, ka skaidri nevaram izzināt, kas ir mūsu gars; turpretim katrs cilvēks būs izjutis, ka gara darbība mūsos izraisa apslēptu dzīvības enerģiju, kas plūst it kā no nezināmiem avotiem. Šī dzīvības enerģija ir mūsu gara būtība, un tādēļ garu varētu varbūt saukt par mūsu vītālo enerģiju. Mēs apzināties ne tikai savu garu, bet, satiekoties ar svešu cilvēku, mēs tūlīt uztveram tā garu, mēs diezgan droši varam noteikt viņa garīgo līmeni. Bieži, šķiroties no kāda cilvēka, mēs sevī jūtam tādu noskaņojumu, kas droši liecina par viņa gara vērtīgumu un tā intensitāti. Jo lielāks un bagātāks būs gars, jo vairāk mēs atspirsim, jo lielāku paļāvību izjutīsim paši sev: mēs sāksim ticēt savām spējām, dzīve mūsu acīs iegūs pārdabisku vērtību. Ja mēs šim iekšējam noskaņojumam meklējam kādus konkrētus pamatojumus, mēs tos neatrodam. Bet ir tādi ļaudis, kuŗu klātie mūsos iznīcina paļāvību; ticība un dzīve mūsu acīs iegūst bezjēdzīgu nenozīmību. Ar tādiem cilvēkiem mēs vairāmiem satikties, mūsu gars ievelkas sevī, un izjūtu sfaira sašaurinās. Mēs nezinām iemeslus, kādēļ šis te cilvēks mums patīk un tas tur — nepatīk. Argumenti, kuŗus tādos gadījumos parasti min, mūs iekšēji nekad nepārlicina.

Mēs vēl nepazīstam cilvēka būtības dziļākos noslēpumus, bet par vienu lietu mums nav šaubu, un proti — cilvēka personīgās dzīves augstākais izpaudējs ir gars.

2.

Attiecībā pret gara problēmu, var ieņemt trejādus viedokļus:

a) ir tādi, kas tic garam a priori un atzīst bez iebildumiem visu, kas šai virzienā tiek darīts;

b) ir arī tādi, kas garu kā iekšējo realitāti neatzīst un gara problēmu uzskata par aplamu mēģinājumu pētīt tādu pasauli, kuŗas nemaz nav. Tādos ieskatos ir materiālistiskā un pa daļai reālistiskā pasaules uzskata cilvēki;

c) bet ir arī tādi, kas nepievienojoties diviem iepriekšējiem uzskatiem, uzņemas pētītāja pūles un apcerot garu, to atzīst tiktāl, cik daudz tas in concreto atklājas mūsu dvēseles dzīvē.

Turoties pie šī trešā viedokļa, mums ir iespējams izsargāties no ideālistisko gara atzinēju bezkritiskās vienpusības un illūzijām un no materiālistu šaurā viedokļa, kas visu cilvēcisko dzīvi reducē piecu jutekļu robežās.

Ir bijuši spēcīgi un apdāvināti domātāji, bet viņu gara pasauli vienmēr šaurinājusi kāda idēe fix, ko viņi uzskatījuši par nemaldīgu dzīves kompasu. Un taisni šie domātāji visvairāk klūp un maldās. Gara pasaulē, kuŗu mēs apzināmies gan kā realitāti, gan kā irreālitāti, valda visai sajukuši un neskaidri jēdzieni. Es vismaz nepazīstu nevienu tādu gara definīciju, kas aptuveni izteiktu gara būtību un kas šai problēmai derētu par galveno izejas punktu. Tas laikam tādēļ, ka gars vienmēr ir problēma un nekad atrisinājums. Turp-

mākā pārdomu daļā apmierināšos ar mēģinājumu izzi-
nāt, ciktāl gars cilvēkā atklājas un vai tiešām ir iespē-
jams ticēt gara esamībai.

Vientulībā cilvēks visasāk apzinās sevi, bet to, ko
viņš apzinās sevī, citādi nevar izteikt, kā tuvīnā vie-
nībā ar citu būtni. Iegūstot skaidru apziņu par to, kas
mēs esam, mēs sevī jau atklājam vairāk nekā materiālu
esamību. Gara klātieni mēs nojaužam mūsu emocijās,
domāšanā, pārdzīvojumos, radīšanā, vārdu sakot, mūsu
vītālajos impulsos, kurus varētu arī saukt par mūsu
dvēseli. Gars vienmēr iet pāri mūsu dvēselei: konkrē-
tajā pārdzīvojumā mēs izmanām tā refleksiju, bet ne
pašu garu. Gars plūst pāri mums un caur mums kā
neiedomājama abstrakcija, t. i. kā kaut kas tāds, kas
atrodas ārpus tās pasaules robežām, kas nav pieejama
mūsu jutekļiem. Runājot par garu, varētu varbūt teikt,
ka gars dvēselei ir tas pats, kas gaiss mūsu plaušām.
Gars mūsu dvēseli baro un uztur, mēs to pazīstam sevī
kā mūsu dvēseles fainomenus, bet tā būtību par sevi
mums nav lemts pazīt. Ka mēs no gara pasaules esam
atkarīgi, par to, liekas, neviens nopietns cilvēks nešau-
bās: par to liecina mūsu domas, mūsu nojautas, mūsu
pārdzīvojumi, mūsu griba, vārdu sakot, visa mūsu
dvēseles dzīve. Bet šaubas rodas par šīs pasaules pē-
tīšanas veidiem, par tiem atklājumiem, kas atrodas
ciešā sakarā ar gara pasauli. Tā saucamās gara zi-
nātnes vairāk ir nodarbojušās ar tām parādībām, kas
atklājas cilvēka domāšanas un jūtu sfairā; bet, kā jau
teicu, šai gadījumā vēl nevar runāt par pašu garu, bet

gan vienīgi par gara refleksijām. Dvēseles dzīve ir gara pasaules veidojums, šī veidotāja reālitate mums ir apslēpta, mēs par to īstenībā nevaram pārlicināties. Gara pasaules esamība mums atklājas vienīgi dvēseles refleksijās, tas ir, subjektīvā sfairā, kas izslēdz kā empiriskos, tā ontoloģiskos pierādījumus. Atliek tikai vienvienīgā iespēja — gara esamībai ticēt. Lūk, kur beidzas zināšanas, tur sākas ticība. Tādēļ dvēseles dzīvē ticībai ir piešķirta viena no redzamākām vietām. Dvēseles dzīves potenciālie un subjektīvie spēki ir tikai krājums no kāda universāla spēka, kas parādās tik lielā mērā, cik lielā mērā mēs to sevī uzkrājam. Še varbūt cilvēka dvēseles dzīvi varētu zināmā simboliskā nozīmē salīdzināt ar akumulātoru: elektrību, ņemot vērā fizikālās pasaules likumus, var uzkrāt nodalītā ķermenī, kas iedarbojoties uz attiecīgām ierīcēm, dod gaismu un rada enerģiju, kas iedarbina un dzen sarežģītus mehānismus. Tādā pašā kārtā varbūt arī cilvēks sevī uzkrāj, iesūc garīgo enerģiju, kas iedarbina un uztur cilvēka dvēseles dzīvi.

Ja tā, tad gars, līdzīgi elektrībai, ir universāls spēks, un tas eksistē neatkarīgi no tā vai cilvēks dzīvo, vai mirst. No šī viedokļa mēs varētu runāt par gara nemirstību, par gara, kuŗa spēks iedarbojas uz mūsu dvēseles turbīnām, kas ražo mūsu apzinīgās un neapzinīgās dzīves potences. Šīs potences tad mēs varētu uzlūkot par mūsu esamības būtību.

Gars ir neizdibināta reālitate, tas nav ne illūzija, ne sapnis, bet gan kāda augstāka vara. Šī augstākā

vara, ko mēs parasti saucam par garu, ir mūsu dzīves visreālākais pamats, uz kuŗa iekšķīgi mēs stāvam, augam un veidojamies. Tādēļ sevis pazīšana nozīmē šīs augstākās varas apstiprinājumu un pamatojumu. Katra sevis atklāsme mūs tuvina šai augstajai varai, jo katra dvēseles kustība ir gara pasaules tiešais sakars ar mūsu konkrēto pasauli. Dvēsele, uztverot, uzkrājot gara enerģiju, dzīvo savu dzīvi, noteic mūsu esamības jēgu un dod mums iespēju atziņas vai intuīcijas ceļā izdibināt parādību vai lietu būtību. Un šī intelektuālā spēja, kas sakņojas garā, savukārt liecina par gara pasaules esamību.

Varētu teikt, ka gars mūsu dvēseli pilda ar apziņas saturu, un ja tas tā nebūtu, tad mēs neizjustu nekādu dziņu sevi apstiprināt, ko mēs apliecinām, sacīdami: es esmu. Kas tad ir šis „es esmu“? Dzīvnieks, koks, akmens, kaut gan tie aparenciāli eksistē, tomēr savu esamību neapzinās, tie ir un paliek tikai materiĶa, kam lemts eksistēt, t. i. atrasties ārpus sevis un nevis sevī. Zemes virsū vienīgi cilvēks drīkst izteikt pats sevi: es esmu! Ja kādā dienā visa cilvēce pārvērstos tikai par veģetātīvu ķermeni, un pēc tam nāktu brīdis, kad šai ķermenī pamostos sevis apziņa, kad sevi varētu ar „es esmu“ atmodināt no dziļā neapziņas miega, tad laikam universs pildītos ar cilvēcisko liksmību un nu nebūtu tādas cilvēciskas radības, kas savu apziņas spēju neuzskatītu par lielāko, dārgāko mantu, ko vien var iedomāties. Stāsta, ka Napoleons savā jaunībā jūsmojis par Ruso mācību, bet šī sajūsma vēlākos gados apsīkusi

un no Ruso viņš novērsies ar nicināšanu. „Man sevišķi pretīgs kļuva Ruso, kad es ieraudzīju austrumus: mežonīgs cilvēks ir suns“ (Roederer, 165). To var teikt tikai tāds cilvēks, kas, neatkarīgi no savas fiziskās esamības, iekšīgi apzinās garīgo esamību, to vispilnīgāk izteikdams divos vārdos: es esmu. Šis es e s m u ir gara manifestācija, tas reālais gara izpaudējs, ko mēs katrs sevī vairāk vai mazāk apzināmies. Par e s e s m u būtību savukārt var jautāt, bet atbildes, kādas varam sagaidīt uz šo jautājumu, var būt vienīgi neapmierinošas. Patiesībā neviens nezina, kas ir cilvēks, un kāds ir tā patiesais uzdevums te zemes virsū. Tās neizskaitāmās teorijas un mācības, kas pretendē nokārtot cilvēka dzīvi zemes virsū, mūs apmierina tik ilgi, kamēr mēs tām ticam, bet tiklīdz mūsu apzinīgā dzīve pārāugusi ieņemto viedokli pret cilvēku, mēs tiecamies atkal pēc jauniem izskaidrojumiem un gaidām jaunas atbildes. Vai visam tam kādreiz pienāks gals? To, lūk, vienmēr ir gribējis un grib zināt cilvēks.

*

Gara spēks nekad nav izpaudies brīvi, tas vienmēr tiek kaut kur aizturēts, un tam pretī darbojas naidīgi spēki. Neviens gaišāks cilvēka prāts nav paguvis sevi pilnīgi izteikt, vienmēr tam stājušies pretī kādi naidīgi spēki, vienmēr tas sevī vai savā apkārtņē izjutis divus spēkus, no kuriem viens cīnās par cilvēku, otrs pret cilvēku. Viens ceļ, otrs posta. Šo iekšējo cīņu, manuprāt, visdziļāk ir izteicis Gēte, likdams izmisušajam Faustam teikt šos vārdus: *Zwei Seelen woh-*

prāts ne-
des sīs
atbildes
kamēr paš
cilvēks gaus
tūkstoti ne-
manāms
un angļu

nen, ach! in meiner Brust! — Ak, divas dvēs'les manās krūtīs mīt! Proti: viena, kas gaismo mūsu apzinīgo dzīvi, otra, kas tiecas mūsos izdzēst apzinīgo dzīvi, Fausts sevī nes rietumu cilvēka likteni. Mēs iesim tur, kur Fausts mūs vedīs. Fausts ir rietumu cilvēka iekšķīgais spogulis. Stāvot šī spoguļa priekšā, mēs redzam divas dvēseles, viena mūs ved pret dienvidu, otra pret pusnakti. Kurā no šīm dvēselēm mūsos uzvarēs? Vai tā, kas tiecas pēc mūžīgā dienvida, vai tā, kas tiecas pēc mūžīgās pusnakts? Ja paklausīsim Gētem — tad uz mūžīgo dienvidu, ja paklausīsim Ruso — tad uz mūžīgo pusnakti. Rietumu cilvēka cīņas sauciens vienmēr to vedīs uz priekšu un nekad atpakaļ. Ja cīņā nogurušais cilvēks ilgojas pēc atceļa, tad tas vēl nenozīmē, ka jaunais cīnītājs arī to pašu vēlas. Labāk atrasties mūžīgā karā par apsolīto dienvidu nekā bez kara pielaut, ka rietumu cilvēkā izdziest apziņa, cilvēciskā diena, un iestājās neapziņa — cilvēciskā nakts.

Gars pats sevī ir brīvs, to sevišķi liecina garīgi lieli cilvēki: jo garīgi kāds no viņiem ir bagātāks, jo viņš ir brīvāks. Dvēsele, gara pārpilna, apziņoties savu nozīmi, tiecas arī otrā vairoz nozīmības izjūtu. Ko tad nozīmē vairoz nozīmību? Tā ir dziņa sevī kāpināt apzinīgo dzīvi, sevi apzināties kā vērtību citu apzinīgo būtņu vidū, sevi atdalīt no lietu pasaules, klūt no vispārējā līdzekļa par pašmērķi. Tā tad, ar garu mēs apzināmies un izsakām sevi, tā spēks kalpo neapzinīgo kaislību pārvarēšanai un aklo, dekompozēto dziņu saskaņošanai un nomierināšanai.

Labi; tagad vismaz būs skaidrs, ka gars atrodas ārpus mūsu fiziskās pasaules robežām, un tas mūsu dvēselē, respektīvi mūsu iekšējīgajā dzīvē iedarbojas tik lielā mērā, cik mēs esam dispozēti gara uzkrāšanai sevī un cik lielā mērā mēs pēc tā tiecamies. Nule būs redzama arī starpība starp garu un dvēseli, proti: gars ir universāla parādība, turpretī, dvēsele, t. i. iekšējīgais cilvēks, ir individuāla parādība. Dvēsele ir vienreizīga un neaizstājama parādība, turpretī gars ir mūžīga, universāla enerģija, kuŗas būtību cilvēks nepazīst. Garu pazīstam tik vien, cik tas atklājas dvēseles refleksijās; tā tad, dvēsele ir vienīgā, kas liecina par gara esamību.

Cilvēkā ir iedzimta dziņa tiekties pēc gara, pēc tā apziņas spēka, kas izveido viņa iekšējo dzīvi. Gars palīdz cilvēkam pacelties pāri sev, kļūt neatkarīgam no apkārtnes apstākļiem un iegūt par sevi neaprobežotu brīvību. Sasniedzot šo iekšējās brīvības pakāpi, mēs spējam sevi skatīt no tālienes un kritizēt savas rīcības. Vienīgi garīgai būtnei ir iespējams realizēt šo iekšējo stāvokli, un šī stāvokļa realizācija cilvēku dara pārāku par dzīvnieku, kas nav nekas vairāk kā mašīna, kuŗas likteni nosaka spēki, par kuŗiem tam nav nekādas varas.

Ir tik nedrošs, viss ir tik nedrošs, ko esmu teicis par gara esamību, ka pašam metas baigi. Cilvēks prasa drošību. Bet patiesības meklētājs šo drošību nespēj atrast. Patiesība nav drošības osta, bet bangaina jūra, kur nemiens un nedrošība ir mūsu vienīgie pavadoņi. Patiesības dēļ vienmēr jāiedrīkstas vairāk nekā to at-

Gars dod
drošību
un mieru.
Bet patiesība
ir bangaina
jūra

ļauj mūsu spēki: patiesības ceļš ir smagu pārbaudījumu un maldu pilns. Meklējot patiesību par garu, cilvēks ne mirkli nevar justies drošs. Mēs neesam gars, jo mums ir ķermenis, un mēs neesam tikai ķermenis, jo jūtam sevī garu, kas nosaka mūsu apzinīgās un neapzinīgās dzīves funkcijas.

Dzīvojot garīgu dzīvi, mēs saprotam, kādā kārtā garīgā esamība atšķiras no materiālās. Gars ir spēks, kas materijai liek mērķtiecīgi veidoties un darboties, līdz tā iegūst formas. Garīgās rosmes atklājas dvēseles kustībās, manuprāt, visvairāk fantazijā un radošajos impulsos, bet jo sevišķi piepūlē. Visa apzinīgā dzīve nav nekas cits kā nepārtraukta piepūle. Tiklīdz cilvēks iegrimst dīkainībā un vienaldzībā, viņš atkrīt pirmatnējo dziņu varā, un tas vairs nav cilvēks, kas pārvalda savas dziņas, bet gan tās ir dziņas, kas noteic cilvēka likteni. Kā caur berzi no cietiem priekšmetiem mēs izšķīlam uguni, tā caur piepūli mēs sevī vairojam gara spēku. Piepūle cilvēkam nepieciešama, jo ar tās palīdzību cilvēks garu pārvērš par savu otru apzinīgu dabu, kas palīdz pārvaldīt neapzinīgo dabu un izveidot personīgo dzīvi. Kopš tās dienas, kad cilvēks top spējīgs pats vēlēties savu dzīvi, pats noteikt savus uzdevumus, pats tiem piešķirt nozīmi, viņa rīcībā pārriet neierobežotā gara pasaule. Cilvēks tad kļūst par šīs pasaules centru un viss, ko viņš dara, ir jauns un nebijis; gara pasaulē nekas neatkārtojas, gara notikumi ir vienreizības apzīmogoti. Idejas, kas nāk no gara pasaules, kalpo vienmēr jauniem mērķiem. Ja es saku,

ka cilvēks ir garīga būtne, tad es ar to gribu teikt, ka cilvēka dziļākā būtībā ir kāds nedēfinējams princips, kas ir neatkarīgs un pats sevī brīvs. Iekām šis princips nav iedarbojies mūsu dzīvē, tikmēr mēs nevaram pārliecināties par savu garīgo reālītāti. Garu mēs sevī spējam uzņemt tik daudz, cik tas nepieciešams cilvēciskās dabas realizācijai. Un pieredze māca, ka nav daudz tādu cilvēku, kas būtu pilnīgi savu dzīvi piepildījuši. Cilvēks nekad nav viss tas, kas viņš varētu būt. Cilvēka dzīves princips ir galīgs, cilvēks savu dzīvi kārtu ar ideju palīdzību, bet, cilvēces vēsture liecina, ka visas cilvēciskās idejas ir relatīvas un nepilnīgas. Cilvēks skumst par savu nepilnību, bet ir iemesls viņam arī priecāties, ka nepilnības apziņa arī ir relatīva; tā mainās un pāiet. Še dzīvē viss pāiet, nav nekā mūžīga, pat akmens, kas mums liekas nemainīgs, tomēr mainās, arī tam nav lemts mūžīgi palikt par akmeni, arī tas kļūst par kaut ko tādu, kas nav vairs akmens. Un ja ticam universa evolūcijai, tad jātic, ka viss, kas mainās, mainās tādēļ, lai nākošā veidā būtu pilnīgāks. Nav mums pilnīgi laupīta ticība tam, ka savā nākošajā veidā kā cilvēkam, tā arī akmenim būs lemts tapt pilnīgākam. Piederot gara pasaulei, mēs sevī iededzinām pilnības ilgas, un jo augstāks būs mūsu pilnības ideāls, jo pilnīgāka būs mūsu personīgā dzīve, vienīgi iespējamā laime zemes virsū.

XIII

PAR VAĻSIRDĪBU

1

Kādēļ citu problēmu virknē es izvirzu vaļsirdības problēmu? Sākumā man likās, ka vaļsirdības temats drīzāk varētu iekļauties kāda romāna sižetā nekā filozofiskā apcerē. Bet tā kā manas grāmatas iekšējā nepieciešamība šo problēmu uzstāda, tad raudzišu to apcerēt. Un vēl vairāk tādēļ, ka vaļsirdības problēmu es uzskatu par vienu no tām cilvēciskajām problēmām, ko katram cilvēkam savā dzīves laikā vajadzētu visnopietnāk pārdomāt. Šai problēmā satek visi tie jautājumi, kādi mums rodas, kad mēs gribam veidot paši savu dzīvi un attiecības ar pārējiem cilvēkiem.

Ar vaļsirdību te un turpmāk gribu izteikt to gara tieksmi, kuŗas simbols ir taisnais ceļš, un kuŗas būtība izpaužas dziņā teikt patiesību, vienalga, vai tā mums ir izdevīga, vai neizdevīga. Vaļsirdība ir tilts, kas vieno savā starpā patiesības meklētājus un atsevišķu cilvēku ar sevi pašu un visu universu.

Mūsdienās, kur cilvēks aizvien vairāk kļūst par utilitāro refleksiju instrumentu, runāt par vaļsirdību no-

zīmē cilvēkam atgādināt, ka viņam vairāk jānorūpējas par savas būtības izteikšanu nekā sevis pārvēršanu par dažādu utilitāru mērķu līdzekli. Kur cilvēks beidz interesēties pats par sevi, tur viņš no pašmērķa sāk pārvērsties par līdzekli. Bet cilvēks, kļūdams par ārēju nodomu līdzekli, ātri nolietojas, respektīvi, ātri novecojas. Un godājāmie lasītāji, vai rietumu cilvēku neapdraud novecošanās rēgs? Pēteris Ērmanis kādā vārsnā atzīstas: „Dīvainu, svētu sirmgalvību tagadnes jaunajos ļaudīs es jūtu... Vecie, salīkušie šķiet nu kā zaļgani zēni, kā jauniņas skuķes“ (Es visur dzīvību redzu, 137. lpp.). Dzejnieks jaunajos ļaudīs redz dīvainu vecumu, ko viņš nevar izskaidrot. Tagadnes jaunais cilvēks jūtas tā, it kā pasaulē nebūtu nekā tāda, ko viņš nezinātu, ko viņš nebūtu pārdzīvojis un reālizējis. Viņam liekas, ka nav vairs vērts interesēties par cilvēku pašu par sevi, svarīgāk viņam nevis k a s i r cilvēks, bet k a m d e r cilvēks. Tā mēdz domāt sirmgalvis, kas visu savu dzīvi izdzīvojis, un kuŗa būtību nosaka viena vienīgā rūpe: kam viņš vēl derīgs. Vai arī: „Es vairs nekam nederu.“ Vecs cilvēks, bieži, pats par sevi nav nekas un, dzīvojot atmiņās, vēlas sevi glābt kā reālītāti kādā derīgumā. Kā derīga lieta viņš grib eksistēt un nevis kā pašmērķis dzīvot savu dzīvi. Jaunatne interesējas par sevi, tā mīl spoguļoties pati savā dvēseles spoguļī, tā vēlas vairāk sevi sensibli izteikt nekā utilitāri apstiprināt. Vaļsirdības problēma pieder cilvēka dabas sensiblī sfairai, kur par prātu spēcīgāk runā kaislības, entuziasms, ticība un mīlestība,

jaunatne savus spēkus vairāk apzinās tiecoties pēc kādas utopijas nekā paliekot prāta aplēstās pasaules robežās. Tiklīdz cilvēks beigs izgudrot utopijas, viņš beigs arī garīgi dzīvot. Jo visa gara dzīve iesākumā šķitusi utopija, un vajadzīgs bijis daudz cīņas un ticības, lai utopiju pārvērstu par īstenību. Kolumbu sava laika „prāta kungi“ sauca par šarlatanu, krāpnieku un fantastu, bet šodien mēs Kolumbu godinām par jaunās pasaules atklājēju un drosmīgāko cilvēku, kāds jebkad dzīvojis zemes virsū. Man liekas, ka lielākais ārprāts, kāds vien cilvēku var apsēst, ir tas, ja iedomāties cilvēka zemes dzīvi pārvērst par laboratoriju, kur viss ir pakļauts eksperimentam un intelektam. Cilvēks neveiks neko lielu, ja tas paliks tikai šaubīgā prāta robežās. Dzīve kļūs sekla, mūsu planeta pildīsies sirmgalvjem, kuŗu galvenā norūpe būs: kam es deru?

Varbūt tagadnes jaunie sirmgalvji un sirmgalves par manu izvirzīto problēmu neinteresēsies, bet par patiku tiem, kas mīl spoguļoties sevī un meklē atbildi jautājumam: kas es esmu? es veltu savas pūles šī spoguļa slīpēšanai.

Vīrietis ar vīrieti, vai sieviete ar sievieti savstarpējās attiecībās gandrīz nekad nav vaļsirdīgi. Vaļsirdīgas attiecības vispilnīgāk iespējamās starp vīrieti un sievieti. Protams, var būt gadījumi, ka vīrietis ir vaļsirdīgs pret vīrieti, bet tomēr es šaubos, vai vīrietis, piemēram, draugs draugam būs spējīgs atklāt savas visslepenākās ambīcijas, savas visklusākās alkas, vai visdziļākos pārdzīvojumus. Sensibls vīrietis allaž alkst

sievietes, lai tai varētu atzīties, lai tā, to uzlūkojot, tiesātu vai uzslavētu. Vīrietis spējīgs panest vislielāko pārestību, ko viņam izdara sieviete, tāpat viņš var kļūt par visvaļsirdīgāko būtni, jūtot, ka sieviete viņu saprot. Sievietes klēpī vīrietis visdrošāk noliek savu galvu, un tas vīrietis, kas droši galvu nav nolīcis sievietes klēpī, nekad un ne pret vienu nav bijis īsti vaļsirdīgs. To pašu varētu arī teikt par sievieti: sieviete vispilnīgāk atveras vīrietim, tā savas bēdas tiecas uzticēt vīrietim, savu smagumu novelt uz vīrieša pleciem, vīrieša pleci viņai ir tas pats, kas vīrietim viņas klēpis. Visnelaimīgāka ir tā sieviete, kurai nevienu reizi nav bijusi izdevība savu dzīvē sakrāto smagumu vismaz uz mirkli novelt uz vīrieša pleciem un tā tuvumā būt gluži bezrūpīgai un justies aizsargātai. Mani novērojumi liecina, ka sieviete sevi kā pilnvērtīgu būtni apzinās tikai tad, kad viņa bez atlikuma pieder vīrietim. Sieviete, kas aiz šādiem vai tādiem iemesliem nevar pilnīgi piederēt vīrietim, jūtas pamesta, nomākta un mazvērtīga. Tādēļ sievietes daudz lielākā mērā sirgst ar mazvērtības izjūtu nekā vīrieši. Jo vairāk kāds vīrietis psihiski dispozēts uz sievišķību, jo negantāk viņu var apdraudēt mazvērtības izjūta. Visus iekšējos konfliktus spēj pārvarēt tikai vīrišķīgā un sievišķīgā elementa koplīdzējums. Kur trūkst šī koplīdzējuma, tur cilvēciskās attiecības nav pilnīgas. Šai koplīdzējumā izpaužas vīrieša un sievietes instinktīvā un dvēselīgā vienība, par ko Platons — Dzirās — stāsta, ka sieviete un vīrietis pirmsākumā bijuši viena būtne, ļoti pilnīga, un tā sau-

cās — androgins. Šis mīts labi raksturo cilvēka dziņu vīrišķīgo un sievišķīgo elementu apvienot vienā būtņē. Ja šī dziņa kādā dienā apdzistu cilvēkos, tad visai cilvēcei pienāktu gals. Kur intelekts nosaka dzīves ritmu, tur dzīvības barometrs vienmēr sāk slidēt uz leju, tas ir uz iznīcību. Intellekts dzīvībai ir tikpat naidīgs, cik naidīga ir ziema ar saviem aukstajiem, visu stindzinātājiem vējiem. Intellekts visu aplēš, visu iekļauj šaurā egoisma lokā; intelektuālais egoisms cilvēkā iznīcina spontānās, brīvās būtības dziņas, cilvēku pārvēršot par neiecietīgu un saīgušu radījumu, kas kļūst par savu konstrukciju vergu, ko vajā dažādas godkāribas, līdz beidzot pārmērīgās rūpes par savu egoismu to ieslēdz aizspriedumu cietumā. Un cietumā neviens nav vaļsirdīgs. Tur visu varēsīm atrast, tikai ne vaļsirdību. Cietuma cilvēks vienmēr rauga attaisnoties, aizstāvēties, bet nekad atzīties. Un ja cietumnieku vidū gadās kāds, kas atzīstas savā noziegumā, tad tam tur vairs nav vietas. Pārējie cietumnieki pret viņu izturas rupji un varmācīgi, tā viņam bez nozieguma apziņas jāizcieš lielākas mocības nekā ar nozieguma apziņu. Mūsdienu intelektuālists aizstāvas, attaisnojas, bet nekad neatzīstas. Un ja kādreiz viņā pamostas ilgas atzīties, tad viņš to baidās darīt īstenībā, jo izsmiekls ir briesmīgākais no visbriesmīgākajiem intelekta ieročiem, kurus tas vērs pret tiem, kas iedrīkstas viņa varas robežas pārkāpt. Šodien vaļsirdīgam būt nozīmē sevi padarīt smieklīgu. Tiešām, maz atradīsies tādu, kas gribēs kļūt smieklīgi paši sava intelekta priekšā. Bailes

tapt izsmietam cilvēku pamudina labāk palikt cietumā nekā atrasties brīvībā. Nezinu, vai ir lielāks noziegums par to noziegumu, ko cilvēks izdara pret dzīvību, nepaklausot tās aicinājumiem. Neieklaujoties dzīvības robežās, cilvēks izdara vislielāko noziegumu pret savu sirdsapziņu, kas vienmēr atrodas ciešā sakarā ar universālo apziņu. Tādēļ intelektam par sirdsapziņu nav nekādas varas. Tā vienmēr pamostas un runā savu valodu, ko saprot katrs intelektuālists, tikai kaunas atzīties, baidīdamies izsmiekla. Un ja kāds sevī nogalinājis sirdsapziņu, t. i. sevī iznīcinājis beidzamo sakaru ar universu, tad tāds cilvēks ir briesmonis, mūžīgās dzīvības ienaidnieks.

Starp daudziem labumiem, ko kristīgā baznīca ir darījusi cilvēkam, vislielākais labums ir tas, ka tā mācījusi cilvēku atzīties. Atzīšanās — *confessio* — būtība ir vaļsirdība, proti, cilvēkam jāizturas absolūti taisnīgi, vienalga, vai tas viņam ir izdevīgi, vai neizdevīgi. Katoļu baznīcas dzelzs tradīcijā visus katoļticīgos apvieno bikts. Bikts brīdī katoļticīgais ir vaļsirdīgs, viņš vēlas atbrīvoties no grēkiem, t. i. no nepareizām rīcībām, kas nesaskanējušas ar kristīgās baznīcas normām — un iesākt jaunu dzīvi. Bikts, manuprāt, ģeniālākais kristīgās baznīcas atklājums. Žēl, ka vēlāk reformu kaislību aizrautie cilvēki šo kristīgās baznīcas ģeniālāko atklājumu tik ārkārtīgi vienkāršojuši: grēkusūdze nav vairs uzticības parādīšana cilvēkam, ko katoļu baznīcā reprezentē priesteris, bet vienīgi savai sirdsapziņai. Šī uzticēšanās vienīgi sev cilvēkā da-

bīgā ceļā apslāpēja dziņu atzīties, t. i. iespēju no jauna atsākt savu dzīvi. Atzīšanās sev pašam nozīmē konkrētas dziņas apmierināt abstraktā ceļā. To kristīgo konfesiju piederīgie, kuŗus vieno konkrētā un nevis abstraktā bikts, savā starpā ir daudz vaļsirdīgāki un ciešāki nekā to konfesiju piederīgie, kas biktējas abstrakti, resp. atzīstas vienīgi savai sirdsapziņai. Bikts ir vaļsirdības audzinātāja. Vaļsirdība dod iespēju taisnīgi rīkoties un ieņemt pareizu vietu pārējo cilvēku vidū.

Vaļsirdības tikumam zūdot, cilvēku vidū vairojas neuzticība un mazinājas iespēja saprasties. Vaļsirdības saknes sāka izkalst ar 15. g. s., kad Eiropā sāka valdīt jauns morāles klimats. Šai jaunajā pasaulē cilvēks atzīšanos aizstāja ar frazi. Un tiešām, ja uzmanīgi vērojam vēstures gaitu, tad viegli pārliecināsimies, ka cilvēks četros pēdējos gadsimtos savu iekšējo dzīvi pārāk bieži centies apmierināt ar frazēm. Fraze savu uzvaras gaitu uzsāka renesanses cilvēkā un pamazām savā varā pārņēma visu civilizēto pasauli. Ne renesanses, ne vēlāko laiku rakstnieki nav brīvi no frazēm: galvenais ir daiļi rakstīt un daiļi runāt un nevis dziļi domāt vai pārdzīvot. Jo kāds var izteikties grūtākās un sarežģītākās dzejas formās, jo lielāku ievērību un atzinību iegūst rakstītājs. Nav vairs svarīgi tas, ko jūt, domā, bet svarīgi, kā justu un domāto izteic. Ja meli ir izteikti skaistā formā, tad tie lasītāja acīs iegūst lielāku atzinību nekā patiesība, ko kāds viduslaiku mūks izteicis neveiklā frazē un kļūdainā formā. Vārdu sakot, frazes klimatā vaļsirdības koks vairs

nevar augt. Vaļsirdības koks spējīgs augt vienīgi patiesības klimatā. Frazes klimats vienmēr ir piesātināts ar izlikšanos, meliem, viltību un muļķībām. Patiesība ir vienreizīga, turpretī fraze daudzveidīga, mainīga un nepastāvīga. Fraze dažādiem liekuļiem un līdējiem ir viens no ērtākiem līdzekļiem, ar kuŗu palīdzību sasniedz savus spraustos mērķus. Fraze ir vieplis, ko cilvēks uzliek savai īstajai sejai. Ortega (skat. *Espectador VI*, 296. lpp.) saka, ka gandrīz visi principi, kas pēdējos gadsimtos pārvaldījuši Eiropu, bija frazes.

Patiesības gaiss ir vaļsirdība; tiem, kas nes zinātnes un filozofijas scepteri, bez vaļsirdības nav iespējams kļūt par patiesības kareivjiem. Kā zinātnē, tā filozofijā frazei var būt tikai kalpones loma. Tai jākalpo kādas atklātas patiesības izteikšanai un apgaismošanai. Un ja šodien gribam meklēt vaļsirdību, tad visvairāk to atradīsim zinātnieku un filozofu darbos. Vaļsirdības spogulis rāda cilvēkus un lietas tādas, kādas tās ir īstībā, par spīti tam, vai mēs to tā gribam vai negribam redzēt, gluži tāpat kā spoguļa priekšā mums pašiem par lielu nepatiku sevi jāredz tādu, kādu mēs sevi negribētu redzēt. Niknumā mēs varam spoguļi sadauzīt, vai to aizklāt ar biezu audumu, bet to tēlu un izskatu, kas spoguļojas spoguļī, mēs ar šo rīcību vēl nesam iznīcinājuši. Patiesība ir mūsos, tās būtība neiznīcināma, tā pati sevī ir mūžīga.

Mūsos ir iedzimta dziņa ne tikai meklēt patiesību, bet arī to slēpt. Ja patiesības meklētājs ir vaļsirdīgs,

tad tās slēpējs ir melīgs. Bet kas tad ir meli? Tā ir dziņa, kas mūs dara spējīgus domāt vai ticēt citādi nekā tas ir īstenībā. Šo dziņu visnevainīgākā kārtā izpauž primitīvs cilvēks. Viņš simulē īstenību, lai atvairītu briesmas, kas apdraud viņa eksistenci. Un ja mēs pētam meļu psiholoģiju, tad viegli pārliecināties, ka visi melojumi stipri saistīti ar eksistences cīņu.

Te es nedomāju par tiem fantastiem, kas īstenības pelēkumu grezno ar neesošiem notikumiem un pārdzīvojamiem, kas mūžam dzīvo kādā illūziju pasaulē. Tādus cilvēkus dzīvē arī sauc par meljiem. Šāda tipa cilvēku — kam pieder illūzijas, piem., Knuta Hamsuna Augusts pasaules apceļotājs un Ibsena Pērs Gints — nedrīkst sajaukt ar parasto meļu tipu. Parastais melis savu melīgo rīcību ļoti labi apzinās, ar tās palīdzību viņš rauga tikt pāri dažādiem šķēršļiem, ko rada eksistence, turpretī illūziju cilvēks, kāds ir Augusts vai Pērs Gints, nemaz nespēj illūzijas atšķirt no īstenības: uz illūziju spārniem viņi līdinās pāri īstenībai, viņu mērķis: dzīvot un mirt illūzijās. — Eksistences sīvā cīņa cilvēku pamudina simulēt patiesību, tāpat kā to mēs novērojam dzīvnieku pasaulē. Katru dzīvu būtni daba ir apbruņojusi ar instinktu, kas palīdz tai sevi aizsargāt. Piemēram, indīgās kobras, kas apveltītas ar milzīgu spēku, ir mierīgas un bieži simulē nespēku, lai pievilinātu laupījumu, turpretī čūskas, kuŗas nav indīgas un bīstamas, izliekas niknas un spēcīgas un tādā kārtā, simulējot savu spēku, aizdzen simtkārtīgi spēcīgāku pretinieku. Šīs izlikšanās, patiesības apslēpšanas in-

stinkts, ko cilvēku valodā sauc par meliem — nav zudis cilvēkos, un šis instinkts jo spēcīgi uzliesmo, kā jau teicu, eksistences cīņā. Dziņa sevi uzturēt vienādi stipra kā cilvēkā, tā dzīvniekā. Tādēļ eksistences cīņā cilvēks no dzīvnieka būtiski visai maz atšķiras, un ja atšķiras, tad vienīgi tai apstākļi, ka dzīvnieks, cīnoties par savu eksistenci, ir absolūti atkarīgs no dabas, turpretī cilvēks, ņemot vērā viņa prāta un gara spējas, var būt ja ne pilnīgi, tad vismaz pa daļai brīvs no dabas. Tādēļ rodas jautājums: kas vainojams, vai cilvēks, kas simulē patiesību, vai eksistence, kas pamudina to darīt? Primitīvs cilvēks neskaidri jūt, ka ir kāds, kas viņu it kā pamudina melot, par spīti tam, ka apzinīgi nemaz negrib melot. No šī viedokļa apcerot melu būtību, iznāk, ka melu autors nav apzinīgais cilvēks, bet gan pati eksistence, kas nosaka šo pasauli neatkarīgi no tā, vai mēs to gribam, vai negribam. Morāles vērtību tabulā meli tiek apzīmēti kā netikums, bet šo tabulu sastādītāji nekad nav pacentušies izskaidrot to, kas ir melu būtība. Cilvēks jūtas vainīgs, ja viņa rīcības nesaskan ar morāles priekšrakstiem. Bet cilvēks, meklēdams atbildi šīm pretrunām, bieži sevi attaisno, sacīdams: tāda ir dzīve. Šai teicienā, manuprāt, izpaužas cilvēka fatalitāte. Cilvēks neskaidri jūt, ka ir kādi spēki, kas to pārvalda, vienalga, vai viņš to grib, vai negrib.

Ko nozīmē teiciens: cilvēks ir būtne, kas atklāta visai pasaulei? To jautādams gribu teikt, ka cilvēks ir vaļsirdīgs, viņš saprot īstenību un to saprazdams

pārvar sevī neapzinīgo dabu un dzīvē ieņem tādu vietu, kur viņa eksistence vairs nav apdraudēta. Un jo mazāk cilvēka eksistence būs apdraudēta, jo retāk viņš sevī izjutīs vajadzību melot. Kā primitīvs cilvēks, tā dzīvnieks nav nekas vairāk, kā eksistences līdzeklis. Bet tiklīdz cilvēks apzinīgi pāraug eksistences problēmas, viņš kļūst brīva pasaule sevī un šo cilvēka iekšējo stāvokli varētu saukt par individuālismu. Individuālisms, manuprāt, ir augstākais cilvēka stāvoklis: individuālais cilvēks ir kungs pats par sevi un savu eksistenci, viņš ar savu dzīvi var darīt to, kas viņam patīk, viņš ir cilvēks, kam sirdī ir rakstīti savi dzīves likumi.

Rietumu cilvēks, savu dzīvi veidojot no ārējiem likumiem, kas bieži nav nekas cits kā tikai ikdienišķas frazes, nepacenšas saprast tos iekšējos likumus, kas rakstīti cilvēku sirdīs. Visiem likumiem, kas pretendē kārtot cilvēku dzīvi, jāizaug no iekšējā cilvēka saprašanas. Likumu devējam jābūt labam cilvēku dvēseles pazinējam, jo pretējā gadījumā rakstītie likumi ies vienu ceļu un cilvēka sirds likumi otru, un tā pastāvēs mūžīgais strīdus starp šiem diviem likumiem. Par visām lietām viena lieta visvairāk jāiegaumē: jāpazīst sava dvēsele, lai spētu saprast citu dvēseles. Saprotot savu dzīvi, mēs esam spējīgi saprast arī sveša dzīvi.

Bet tagad raudzīšu atbildēt uz jautājumu, kādēļ modernais cilvēks nav vaļsirdīgs?

Pirmkārt, modernais cilvēks nav vaļsirdīgs tādēļ, ka viņš ar frazēm cenšas pārliecināt pats sevi un citam ieskaidrot to, kam viņš pats nemaz netic. Otrkārt, viņš

nav vaļsirdīgs tādēļ, ka viņš tiecas pēc mērķiem, kas nav nemaz viņa paša mērķi. Tā iekšējie dvēseles likumi vienmēr atrodas nesaskaņā ar viņa ārējām rīcībām. Treškārt, viņš nav vaļsirdīgs tādēļ, ka baidās ieskatīt savu īsto dabu, vēlēdamies būt viss cits, tikai ne tas, kas viņš ir. Ceturtkārt tādēļ, ka vairāk piemērojas dzīves ārējiem apstākļiem nekā dzīvo saskaņā ar savām iekšējām pārlicībām. Katra pielāgošanās ārējiem apstākļiem nav nekas cits kā savas iekšējās brīvības iznīcināšana. Neaizmirsīsim, ka cilvēks tikai savā dvēselē sevi izjūt kā neatkarīgu un brīvu būtni. Tādēļ savrupībai, vientulībai cilvēka personīgajā dzīvē piešķir vislielāko nozīmi¹⁾. Cilvēki, kas dzīvo savrup, vienmēr sevī nes dvēseles īpatnību, kas tos atšķir no pārējiem ļaudīm; bez šīs īpatnības cilvēks nevar sevi apzināties citu cilvēku vidū un nespēj ne sevi atšķirt no cita, ne citu no sevis. Ņemot vērā vientulības labvēlīgo klimatu, indivīds izveidojas par to, kas viņš ir. Vientulībā aug mūsu gara spēks, un mūsu apziņa vēršas dziļumā, un skats izplūstošo dzīves ainavu tver asi un vienreizīgi.

Cilvēks, savā vientulības pasaulē, tomēr nav iekļēgts gliemežvāka pasaulē, viņā ir apziņas logi, kas atvērti uz pasauli un pa kuņiem tas var lūkoties un atrasties nepārtrauktā sakarā ar pārējo pasauli. Apziņa, tā sakot, ir starpniece starp cilvēka Es un to, kas nav viņa Es. Šī iekšējā nepieciešamība, kas mūs mudina savienoties ar pārējo pasauli, rada valodu, reliģiju, fi-

¹⁾ Skat. meditāciju par Personīgo dzīvi.

ložofiju, poēziju u. t. t. Cilvēkam nepieciešami iziet no sevis, lai varētu atklāt pats sevi, un to viņš veic ar domu, piepūles, iztēles un intuīcijas palīdzību. Šī pasaules skatīšana, šī pasaules uztvere veido to, ko mēs saucam par pasaules uzskatu. Šopenhauers par savu pasaules uzskatu ir padarījis atziņu, ka pasaule ir mūsu priekšstats. Šī atziņa nekad nezaudēs savu vērtību, jo, tiešām, mums nav citas pasaules kā tā, ko mēs varam priekšā stādīt, skatoties caur saviem apziņas logiem. Un lai mēs varētu veidot savu patieso priekšstatu par pasauli, tad mums nepieciešama vaļsirdība. Vai var būt runa par kādu pasaules priekšstatu, kur tas tiek identificēts ar iekšējās dzīves maldiem un aplamībām? Jo plašāks būs cilvēka vaļsirdības loks, jo dziļāk tas sakņosies patiesībā. Progress tikai tur iespējams, kur cilvēks vaļsirdīgi tiecas uzmeklēt sevi savu gara centru. Attālinoties no sava garīgā centra, cilvēks nespēj vairs sekot savai iekšējai gara likumībai un, pārtraucot sakaru ar savu iekšējo likumību, viņš zaudē iespēju pārvaldīt sevi un noteikt savu likteni. Tā tad, progresa noslēpums atklājas cilvēka gara iekšīgajā likumībā. Bet lai spētu pildīt šos iekšīgos likumus, tad cilvēkam pret sevi jābūt absolūti vaļsirdīgam, ejot cauri visām iekšējām un ārējām dzīves parādībām.

Mums dzīve tik daudz pieder, cik daudz mēs to ar savu darbu iegūstam un savām alkām un ilgām papildinām. Bet lai mums dzīvē nezustu mērauklas, tad jāliek allaž patiesība vērā, patiesība, kas vaļsirdības klimata apņemta, paplašina mūsu apziņas robežas, iznī-

cina aizspriedumu cietokšņus un atver zināšanu durvis. Intellektuālisms, kas, sākot ar Sokratu, Eiropas gara pasaulē pieņēma tik ārīgas formas, ka beidzot mūsdienās tas izvēršas par kailu fražainību. Un fraze, pa lielākai daļai, ir nedzīva lieta, kurai nav nekāda sakara ar to iekšējo cilvēku, kas to saka. Fražainība, kā jau teicu, apdraud cilvēka spontānos, radošos spēkus, kādi iemājo gandrīz katrā cilvēkā, bet tie visu dzīvi paliek latentā stāvoklī, jo īstenībā tie netiek atmodināti un dzīvē izmantoti. Garīgi neatmodies cilvēks savu iekšīgo dzīvi apmierina un sabiedrībā iztiek ar gata-vām frazēm, kuŗas izlasa grāmatās, avīzēs, vai noklausās teātrī, vai kādā priekšlasījumā. Tāds cilvēks ar frazēm pilda to iekšējo tukšumu, ko viņā vajadzēja pildīt viņa dvēselei ar savu īpatnējo un vienreizīgo dzīvi. Fražainība, izdzēšot cilvēkā vaļsirdību, izdzēš arī viņa dvēseli. Fražu cilvēks, tā tad, ir cilvēks bez dvēseles.

2

Mūsdienās visbiežāk sastopams cilvēks bez dvēseles. Viņš ārēji mierīgs, nekas viņu nepārsteidz, nekam viņš nepieder, neko viņš sevišķu nevēlas, nav nekā tāda, par ko viņš varētu jūsmot, skumt vai priecāties. Viņu raksturo vienaldzība, skepse un it sevišķi rakstura nenoteiktība. Šie cilvēki sevi bieži mēdz dēvēt par intelektuālistiem vai „pasaules pilsoņiem“. Šo „pasaules pilsoņību“ rada mūsu planētas mechanizācija, kas tautas savā starpā nivelē un civilizācijas ziņā dara vienlīdzīgas. Visas Eiropas galvas pilsētas apdzīvo *homo*

urbanus, Rīgas pilsonis ārējā dzīves veidā neko daudz neatšķiras no kāda Sofijas vai Konstantinopoles iedzīvotāja. Interesanti būtu izsekot, kā reaģē dažādu pilsētu iedzīvotāji uz dažādiem notikumiem. Esmu novērojis, ka Eiropas pilsētu iedzīvotājiem ir kopīgs ne tikai ārējās dzīves veids, bet radniecīga ir arī domāšana un jušana. To visvairāk tagad sekmē kinematogrāfs, par vienām un tām pašām filmām jūsmo vienā un tai pašā laikā Rīgā, Helsinkos, Madridē un citās Eiropas pilsētās. Tāpat kopīgā radifonu mūzika, operas repertuārs, avižu ziņas un, beidzot, grāmatas, kas tiek tulkotas un izplatītas visā pasaulē. Tādēļ var runāt par *homo urbanus* vispasaules mērogā, kā par vispasaules civilizācijas pilsoni. Tas, kas Eiropas valstis vienu no otras šķir kā aizsargvalnis, ir valoda. Tādēļ valodu varētu uzskatīt par vienu no vissvarīgākiem nacionālā ģenija sargātājiem un iekšējās kultūras glabātājiem. Katrs cilvēks sevi vispilnīgāk var izteikt vienīgi savā mātes valodā. Un tiklīdz kādai tautai tiek laupīta viņas valoda, tad tiek laupīta arī tās dvēsele. Rūpēties par tautas valodu nozīmē to pašu, ko rūpēties par savu individuālo dvēseli.

Racionālā civilizācija, kas pamazām iekaŗo visu pasauli, apslāpē individuālo ideālismu un nogalina personīgo dvēseli. Civīlizācijas triumfs nav gara triumfs par matēriju, bet gan intelekta triumfs par garu. Intellekts iznīcināja ne tikai primitīvos instinktus, bet tas pazemoja arī dvēseli. Ja intelekts dzīvi nokārto ārēji, tad viņš to nespēj nokārtot iekšīgi. Zūdot dvēseles

dzīvei, zūd arī pats cilvēks, par spīti visiem tiem labumiem un ērtībām, ko civilizācija sniedz cilvēkam. Cilvēks savu dvēseli uzglabā individuālā dzīvē un to pazaudē oikonomiskajā sabiedrībā, kur cilvēks ir tikai mašīna, kas kalkulē un prāto. Cilvēks, kļūdams par ārējās dzīves mehānismu, ātri nolietojas. Lūk, tālab cilvēku apdraud vecums, jo viņam trūkst dvēseles, šī mūžīgā, mistiskā jaunības avota, kas cilvēka dzīvei piešķir daudzkrāsainību, izveido personīgās dzīves stilu un rada kultūru. Civīlizācijas mehānisms dehumānizē cilvēku: individuālā cilvēka vietā stājas serijas cilvēki, t. i. cilvēki, kas tiek ražoti līdzīgi precēm fabrikās. Šiem serijas cilvēkiem ir viss, tikai trūkst dvēseles. Un šis bezdvēseles cilvēks ilgi neizturēs, viņš sacelsies un iznīcinās pats sevi. Šī cilvēku sacelšanās būs viena no lielākām drāmām uz zemes skatuves²⁾. Tad nāks cilvēki ar dvēselēm un dzīvos dziļā saskaņā ar dzīvās dabas elpu.

Cilvēku par visu vairāk interesē viņa paša liktenis, vairāk pat nekā planētas liktenis, uz kuņas tas dzīvo. Šī mazā pasaule, ko sauc par cilvēku, mums ir ārkārtīgi svarīga. Jā, kam tad ir kāda jēga, ja cilvēka dzīvei tās trūkst? Ja tās mums trūkst, tad mums tā jārada un tai jātic. Citādi mēs esam pazuduši.

Dzīvē visgrūtāk izdarīt divas lietas: izšķirties un bezbailīgi darboties. Tādēļ cilvēki reti kad patstāvīgi

²⁾ Kad šo meditāciju rakstīju, karš vēl Eiropā nebija sācies. Tagad uz Eiropas skatuves ir sākusies viena no smagākām un izmisušākām drāmām, kādu cilvēce jebkad pieredzējusi.

par kaut ko izšķiras, un vēl daudz retāk tie bezbailīgi darbojas. Lai to iespētu, tad nepieciešami būt skaidrībā ar sevi. Tiklīdz šī skaidrība mūs ir apmirdzējusi, mēs sevī jūtam spēkus, kas mūs nes uz priekšu, par spīti šķēršļiem, par spīti naidam un nelabvēlībām, kas mums pretī stājas. Tas ir mūsu dvēseles spēks, kas liek mums runāt savus vārdus, uzņemties piepūli un apzināties dzīves nopietnību. Tiem, kas visvairāk iedrīkstas, bieži visvairāk arī jācieš. Katrs dzīves jaunās jēgas nesēja liktenis ir traģisks: no mītoloģiskā Prometeja līdz Kristum un no Kristus līdz mūsdienām jaunās dzīves jēgas atklājējus ir sagaidījis viens un tas pats liktenis: ciešanas un nāve, noliegšana un vajāšana. Bieži taču ir tā, ka tos, no kuriem savs laiks visvairāk mācās, visvairāk arī noliedz. Tāpat skolnieki mēdz noliegt savus skolotājus. Abos gadījumos mēs varam konstatēt iekšējas brīvības un vaļsirdības trūkumu. Pirmā gadījumā ir darīšana ar pūli, kas vienmēr dzīvo atsevišķu cilvēku radītā pasaulē, un kas tos vairāk ietekmē, par tiem vismazāk zina. Servantesa Don Kichots visvairāk ietekmēja sava laika Spāniju un radīja veselu epochu, bet pašu Servantesu neatzina un par viņu personīgi gandrīz neviens neinteresējās, tādēļ par viņa dzīvi ir uzglabājušās tikai trūcīgas un nepilnīgas ziņas. Rakstot par Servantesa dzīvi vairāk man to vajadzēja iedomāt nekā ar faktiem pamatot. Te varētu iztīrīt arī Puškina Saljeri un Mocarta attiecības. Greizsirdību Saljerī atmodina Mocarta ģenija pārākums. Saljeri iedomājas sevi līdzīgu Mocartam

esam, bet patiesībā viņš tāds nebija, viņa darbs bija un palika nenozīmīgs. Viņā mostas akla, neapzinīga skaudība, viņu nomāc Mocarta pārākums. Kurpretī Mocarts pret Saljeri izturas taisnīgi un draudzīgi, viņš tam uztic savas apslēptākās domas un savus nodomus. Saljeri jūt Mocarta lielumu, viņš to nosauc pat par dievu. Bet viņš astoņpadsmit gadu ilgi nesā indi, jo dzīve Mocarta ēnā viņam liekas kā neizturama vāts, godkāres vajāts viņš nolemj ieliet indi sava drauga un skolotāja kausā. Un tomēr, izdarījis noziegumu, viņš ne jūtas atvieglināts: ģeniju nespēj veikt ne ļaunprātības, ne slepkavība. Šai un citos līdzīgos gadījumos cilvēkam trūkst vaļsirdības pret sevi un drosmes, ieskatīt savu nespēju. Saljeri, nespēdams sevi audzināt vaļsirdības klimatā, kļuva par indīgu stādu. Skaudības un naida inde zaudē savu varu patiesas vaļsirdības gaismā. Vaļsirdības šķīstīts cilvēks cīnās, uzvar un zaudē, bet nekad nepārvēršas indīgā stādā. Katra morāle vai tradīcija tiek saindēta, ja to sāk piekopt nevaļsirdīgi cilvēki, kas iztiek no gatavām frazēm. Tādu cilvēku dzīves uztvere ir maldīga un neīsta. Ja vispār mēs gribam saskatīt taisnāku ceļu, kas mūs vestu uz saskaņotāku, patiesāku un īstāku cilvēka dzīvi, tad nepieciešami, ka mēs dzīvojam, mācāmies un runājam vaļsirdīgi. Vaļsirdība nostiprina gara un kultūras saknes. Vaļsirdība ir galvenais pamats cilvēku labām attiecībām: tā palīdz cilvēkam atrast izeju no viņa aukstās vienpatības un saprasties ar pārējiem cilvēkiem. Un cilvēki, kas savā starpā saprotas, pabrauc garām

visbīstamākai zemūdens klintij — nespējai saprasties, kas izposta ne tikai atsevišķa individa, bet veselu cilvēces laikmetu dzīvi. Lielākās cilvēces katastrofas, kādas pazīstamas vēsturē, gandrīz vienmēr bijušas nesaprašanās sekas. Bet nesaprašanās galvenā pazīme ir tā, ka cilvēks dzīvi uztver kā ārēju afektu, kā kaut ko tādu, kas būtu veidojama un kārtojama ar ārīgiem līdzekļiem un ārīgu varu. Neaizmirsīsim te svarīgu faktu, ka dzīvi veido iekšējie spēki, un tiem pretoties ārēji — nozīmē vienmēr to priekšā kapitulēt. Katrs karš — (karš allaž ir nesaprašanās sekas, vai kādu citu ārēju motīvu pamudinājums, piem., laupīšanas kāre, tieksme iegūt varu, politiski aprēķini) — nekad nenasniedz savu mērķi, un ja dažreiz sasniedz, tad parasti tāds karš ir saistīts ar smagām morāliskām un iekšējām ciešanām. (Par to runā skaidru valodu Pasaules kara notikumi: karavīrs ne tik daudz cieš frontes dzīvē, cik tai dzīvē, ko viņam jāiesāk, kad karš beidzies. Viņš dzīvē jūtas lieks, viņa dzīvei nav nekādas jēgas, viņš līdzīgi ēnai kļūst apkārt, nespēdams vairs iekšējo dzīvi pieskaņot normālās dzīves ritmam. Šis nelaimīgais frontes cilvēks psihiski ir ruinēts, gribas spēks novājināts, nervi prasa iekairinājumus, un tā kā ikdienas dzīve nav mūžīgas trauksmes dzīve, tad meklē glābiņu alkoholā vai dažādās dēkās, lai remdinātu to dvēseles trauksmi, bez kuņas karavīrs nevar izturēt dzīvi.) — Vienīgi tai gadījumā, kad cilvēks vaļsirdīgi spēs ieskatīt savu nodomu būtību un savu mērķu taisnīgumu, būs iespējams izvairīties no ārīgajām dzīves katastrofām,

kuņām cilvēces vēsture ir tik bagāta. Es izbrīnā
raugos uz cilvēkiem, kas, nespēdami būt vaļsir-
dīgi pret sevi, niknā uzmācībā tiecas citiem uzspiest
savus uzskatus un grib, lai citi tos atzītu par parei-
ziem. Tam, kas savus uzskatus tiešām atzīst par pa-
reiziem, ir sveša katra agresija, ieskatīdams savu pa-
tiesību, viņš dzīvo dziļi veidodams savu dzīvi pēc iek-
šķīgajiem un nevis ārīgajiem likumiem. Tā tad, vaļ-
sirdības trūkums cilvēkā nomāc patiesību un iznīcina
viņa personīgo dzīvi.

Lai cilvēks varētu būt vaļsirdīgs, tad viņam pašam
sevi jābūt dziļam, jābūt viņpus visām idejām, ko viņš
gatavā veidā saņem no ārpuses. Jāsaprot jēga: grā-
matā jāprot lasīt ne tikai burti, bet jāuztver grāmatas
iekšējā jēga; tāpat tas ir ar cilvēku, ja mēs to gribam
saprast, tad tas jāpazīst ne tikai ārīgi, bet arī iekšķīgi,
ņemot vērā viņa gara visapslēptākās rosmes, viņa per-
sonīgās alkas, viņa ieguvumus un zaudējumus. Bez
tam, manuprāt, vēl jāpazīst tas daimons, tas svešnieks,
kas katrā cilvēkā iemājo un ar kuņu cīnās vientulībā,
bet ko rūpīgi slēpj dvēseles vistumšākajos pagrabos.
Man liekas, ka visa cilvēce varētu vieglāk uzelpot, ja
vienreiz dzīvē katram cilvēkam izdotos atrast tādu
draugu, kuņam droši varētu atvērt savas dvēseles pa-
grabus un ļaut, lai šo tumšo rēgu pasauli apspīdētu
drauga saprotošā sirds. Bet cilvēks, zaudēdams ticību
sev, to zaudējis arī otram. Neticība cilvēkus no dienas
dienā vairāk dzen izolācijā. Izolētie cilvēki, kas pilda

ne jau uab
stādības
trūcums dē
cilvēks var
arī šai poob
unā būt pae
visam val-
stoties, bet,
plemēram,
vīnu dzen
arēkļu
vāg vēl kas
citi.
Vīnu
st medl
ja jau uab
stādības bati
apsāmbāna.
Ja būtu šī
stods pardi-
ļa, valstīdi-
ta pārtības
pati par sev,
bez jāsas,
piļūpānān

ielas, dzertuves un citas publiskas vietas, nepieder ne sev, ne citam, viņi jūtas nomākti un lieki.

Izolācija ir elle zemes virsū; pret šo elli mūsos jācīnās ar vaļsirdību, jo vienīgi vaļsirdības labvēlīgajā klimatā mēs varam brīvi attīstīt savu personīgo dzīvi. Bet šo cīņu bieži mēdzam zaudēt tādēļ, ka neesam spējīgi lūkoties īstenības sejā, un šo nespēju mēs mēdzam aizbildināt ar dažādām izdomām un meliem. Dzīvojot nevis dvēseles, bet dažādu izdomas ērmu dzīvi, mēs izolējam sevi kā no savas personīgās, tā sociālās dzīves. Bet cilvēks, kas būs atzinis patiesību, zinās, ka ieskatīt īstenību nozīmē to pāraugt un pakļaut likumiem, kas dzīvi veido no iekšienes uz ārieni.

Kā no viena kalna nevar pārskatīt pasauli, tāpat no viena pasaules uzskata nevar prasīt, lai tas saprastu visu dzīvi. Cilvēkam visvairāk būtu jāiegaumē viena lieta, un proti: individuālo nevajadzētu vispārināt, jo tiklīdz to dara, mēs sašaurinām pasauli, tiecoties to iekļaut kādā atsevišķā reālītātē. Neaizmirsīsim, ka katrai reālītai ir sava pasaule. Mūsu vaļsirdība iegūst vērtību, ja mēs to nostiprinām patiesībā, un no tās izejot, raugām sašaurināt nevis pasaules reālītāti savā individuālītātē, bet gan savu individuālītāti paplašināt pasaules reālītātēs. Mūsu pasaules skatīšana nepastāv iekš tam, lai mēs pasauli ievilkto sevī, bet gan iekš tam, lai mēs sevi izplestu pasaulē.

Es jūtu, ka mūsdienu cilvēks pagurst. Nogurdina viņu nenoteiktība, šaubas, neziņa, un nomāc tas uzskats, kas ir mantots un nevis personīgās dzīves ceļā

atklāts. Tādos paguruma brīžos cilvēka iniciatīvitate mazinās, zinkāre mitas, un viņš gandrīz neiecietīgi, iekaisis prasa: kur jūsu gala vārds, kur atbilde uz izvirzītiem jautājumiem? Jā, šiem jautājumiem grūti pāri tikt. Ne tikai atbildes ir nepareizas, bet nepareizi ir arī jautājumi. Jo pareizāk mēs prastu uzstādīt jautājumu, jo pareizākas atbildes sagaidītu. Cilvēces domāšanas vēsture sākas ar jautājumu, un nav daudz tādu atbilžu, kas mūs pilnīgi apmierinātu. Tādēļ rodas šaubas par to, vai visi cilvēku maldi nesākas viņa jautājumā? Vieni, izvirzot jautājumus, rauga noteikti atbildēt, otri vienmēr atturas teikt gala vārdu. Es domāju, ka otri rīkojas pareizāk nekā pirmie. Ja mēs pašķirstām reliģijas un filozofijas vēstures lappuses, tad tūliņ pārlicināmies, ka pretendēt uz noteiktu atbildi nozīmē prasīt, lai mums melotu.

„Pasaule ir mans priekšstats,“ saka Kants. Šo atziņu vēlāk Šopenhauers padarīja par sava pasaules uzskata centrālo izejas punktu. Tā rīkojoties Šopenhauers darīja pareizi. Katram no mums ir iespējams tikai subjektīvs pasaules priekšstats. Tādēļ visas filozofijas, kas tiekušās sistematizēt cilvēka pasaules uzskatu un vienreiz par visām reizēm cilvēkam pateikt pēdējo vārdu, ir cietušas neveiksmi. Hegela nodoms aptvert objektīvi pasaules garu, mūs būtībā neapmierina, turpretim Šopenhauers, kas pilns pretrunu un pat aplamu apgalvojumu, mūsu dvēselei ir tuvs, jo viņš vairāk palika subjektīvo nekā objektīvo patiesību robežās. Šopenhauera subjektivitāte viņa filozofijai pie-

*cilvēka
pasaulī-jā
bet ne gara
pasaulī*

šķīra krāsu, dzīvību un to tuvumu, ko mēs izjūtam, lasot viņa darbus. Kur Šopenhauers vēlējās teikt pēdējo vārdu — pasaule ir griba — tur viņa apgalvojumam šodien vairs nav nekādas lielas nozīmes. Cilvēks, paliekot vaļsirdīgs pats pret sevi, atzīstas, ka viņš nav spējīgs saprast visu to, kas ir reāls: cilvēka pasauli noteic neizdibināmais mūžības likums, ko jau tik lieliski saprata Buda, teikdams, ka dzīves likums ir tapt un zust¹⁾. Mēs te, cilvēciskās dzīves robežās, varam pavisam maz saprast. Un bieži, nomaldoties intelektuālistisma māņticībās, mēs pazaudējam savu vienīgo, patieso reālītāti — savu iekšķīgo dzīvi. Intellekts vienmēr mūs patur visa virspusē, tas ir, zināšanu robežās un nevis visa iekšpusē — saprašanas pasaulē. Ja mēs gribam dziļāk dzīvot, tad mums nemitīgi jātiecas vairāk saprast nekā zināt. Tas, ko mūsdienās bieži sauc par civilizāciju, nav nekas vairāk kā atpakalkrišana primitīvismā un barbarismā. Atjaunošanās nozīmē nevis primitīvo barbarismu, bet gan garīgo, iekšķīgo pārmaiņu, kas centrējas jaunās dzīves atziņās, kas rodas, kritizējot vecās vērtības un radot jaunas vērtības.

Ja cilvēks nesāks dzīvi no savas personīgā intīmā, bet no vispārīgā, kolektīvā noteikuma, tad mēs varam atvadīties no īstā un dziļā cilvēka, kas savu dzīvi izauklēja vientulībā, šūpojoties savas dvēseles melodijās. Katra cilvēka pasaule ir viņa individuālās skatīšanas noslēpums, un tiklīdz šī individuālā skatīšana tiek aizstāta ar vispārīgo, tas nozīmē īsto aizstāt ar

¹⁾ Skat. tuvāk nodaļu par Indiešu cilvēku.

neīsto, patieso ar viltoto. Ir ērtāk un bieži izdevīgāk individuālo pasauli pielāgot utilitāriem mērķiem, bet šī pielāgošanās nolaupa cilvēkam dvēseli. Un bez savas dvēseles te zemes dzīvē mēs neesam nekas vairāk kā prece, ko pārdod un pērk.

Atkārtoti lietot tās frazes, ko mēs iemācāmies, nozīmē vienkāršot savu dvēseli, tās dzīvi padarīt automatisku, t. i. mehānisku. Brīvam būt nozīmē apzināties savu dvēseles dzīvi, un būt vaļsirdīgam pret savas dvēseles rosmēm. Pielāgoties dzīves ārējam mehānismam mēs varam tikai tai gadījumā, kad iznīcinām savas dvēseles alkas, nepaklausām savam sirdsaicinājumam, apslāpējam sevī to liesmu, ko mēs saucam par dvēseli. Vārdu sakot, mēs pret sevi pašu cīnāmies kā pret ienaidnieku. Vēloties sevi pasargāt no mehānistiskā dzīves nezvēra, mums visiem spēkiem jācīnās pret svešajām, ārīgajām ietekmēm, mums jāmeklē vientulība, kur vaļsirdības klimata apņemti varam izaugt paši no savas dvēseles saknēm. Šādi audzēta dzīve būs pasargāta no mūsdienu cinisma, nihilisma, kas cilvēku tiecas no jauna iedzīt mežā un no apzinīgas būtnes pārvērst par neapzinīgu radījumu, par dzīvnieku. Jādzīvo tā, lai vaļsirdība aizstātu frazes.

XIV

PAR SUBJEKTĪVO CILVĒKU

1

Kādēļ jāpazīst cilvēks? Vai tādēļ vien šī pazišana jāmeklē, ka mēs katrs esam cilvēks? ja mēs gribam kaut ko pazīt, tad mums ir vai nu kāds mērķis, vai sliktākā gadījumā — kāds nodoms. Pazīt cilvēku ir mans mērķis un, manis dēļ, arī mans nodoms: man cilvēks ir visu cilvēcisko patiesību pamats. Pazīt cilvēku nozīmē atklāt viņa konstitutīvo dabu un apcerēt viņa attiecības, ko viņš rada, dzīvojot savu garīgo un fizioloģisko dzīvi. Tādēļ ka cilvēka dzīvi nosaka kā dabas, tā gara likumi. Cilvēku uztverot arīgi, mēs pārlicināmies par viņa fizioloģisko eksistenci, bet cilvēku uztverot iekšķīgi, pārlicināmies par viņa garīgo esamību. Mācoties pazīt totālo cilvēku, mēs nezaudējam līdzsvaru savu atziņu mantojumos. Paturot acīs totālo cilvēku, mēs nepazaudēsim sakaru ar to, ko rada mūsu gars un ar to, kas priekšmeti ir paši sevī. Tāds viedoklis, man liekas, atvieglo ne tikai mūsu meklētāju gaitas, bet arī pašus meklētājus uzturēs līdzsvarā starp subjektu un objektu.

Ārīgā uztvere nav atdalāma no iekšķīgās apceres. Tādēļ mēs ciešam vislielāko neveiksmi, kad iekšķīgo dzīvi gribam izslēgt no ārīgās, jo patiesībā šīs abas pasaules savstarpējā ietekmē vienlīdzīgi veido totālo cilvēku, kas ir gan iekšķīgo rosmju, gan ārīgo darbību iznākums. Bet šis viedoklis par pareizu izrādīsies tikai tad, kad mēs ar iekšķīgo likumību, kas allaž ir dziļi fundēta mūsu apziņā, pārvaldām dabas mechaniskos likumus un ārīgajā pasaulē esam spējīgi ieņemt savu vienreizīgo stāvokli.

Nebūs lieki, ja te pašā sākumā noskaidrosim to, ko saprotam ar dabas mechanistisko likumu. Tā ir parādība vai zināma kustība dabā, kas ar precīzu regulāritāti atkārtojas un nosaka noteiktu vietu katrai lietai un katrai būtnei. Dabas mechanistiskā norise nav pārveidojama, tas ir spītīgs likums, kas klausā tikai pats sev. Mēs šim likumam pretim varam stāties nevis kā tā pārveidotāji, bet gan kā tā sapratēji, jo, to saprotot, mēs paceļamies tam pāri un to apzinīgi pakļaujam savai iekšķīgai gribai, jūtām un intelektam.

Bet kādā kārtā mēs varam sevi atbrīvot no šo rigozozo dabas likumu cietokšņa? Mēģinājums pāraugt dabas likumus, vai tas nav vienīgi cilvēka prāta uzpūtīgais lepnums? Vai šie dabas likumi, kas saistīti ar to pāraugšanu, nav tikai Prometeja žests, par ko cilvēkam jāsamaksā ar mokām, kas viņam jāizcieš, apzīnoties, ka viņš mūžīgi ir saistīts pie eksistences aklažām dziņām, un mūžīgi viņa sirdi plosa briesmīgais Neziņas ērglis? Dievi bija nežēlīgi pret Prometeju, nežēlīgs

mēr ir problēmatisks, jo katrs cilvēks, kas spējīgs domāt, formulē savus jautājumus un uz tiem atbild, paliekot *sui generis* robežās, t. i. paliekot tai pasaulē, kas pieder tikai viņam vien.

Še sākumā es vēl gribu noskaidrot dažus sekundāras dabas jautājumus, kas attieksies uz manu turpmāko pārdomu daļu.

Vispirms noskaidrosim objektīvās un subjektīvās atziņas attiecības. Objektīvā atziņa filozofijā izpaužas kā pretstats subjektīvajai atziņai, proti: tas, kas ir objektīvs, ir pamatojams, pierādāms un uz vispārību attiecināms. Piemēram, objektīvā atziņa var visiem noderēt par izejas punktu. Objektīvās metodes pārstāvē ir eksaktās zinātnes. Eksperimentālo pētījumu summu sauksim par objektīvo atziņu rezultātu. Turpretī subjektīvās atziņas nevar atklāt ar objektīvās metodes palīdzību, par to izejas punktu nevar būt vispārīgais, bet gan vienīgi individuālais, katrai subjektīvai atziņai ir savs izejas punkts, tādēļ subjektīvās atziņas dziļi atšķiras viena no otras, un tām nekad nepiemīt vispārīgais raksturs. Subjektīvā pamatojuma princips ir relatīvs, un tas gandrīz vienmēr iet pāri visām reālisma kategorijām, sevi pamatodams domās; jūtās, pārdzīvojumos, noģidās un gaišredzējumos. Tā ir pasaule, kuras patiesība satverama tikai tam, kas to pats sevī nes. Tādām patiesībām mēs varam pievienoties ar intuīciju vai ticību, bet nekad ar intelektu. Intellekts ir kalps, kas paliek apziņas virspusē, un tas kalpo tam, ko mūsu dvēseles potences tam uzdod. Jo kārtojot dzīvi tikai

pareizi
intelekts
ir tikai
helps!

ar intelektu, mēs iznīcinām savas dvēseles intīmo dzīvi. Intellektuāli nekad nevar izdibināt to, kas cilvēks ir pats sevī, jo cilvēks kā augstākā realitāte nav izdibināms; empiriskā zinātne šai gadījumā ir nevarīga. Kants, kas stingri noliedza brīvību fainomenu pasaulē, ir intelekta varā. Intuitīvā ceļā mēs taču katrs sevī varam atklāt personīgo brīvību, mēs varam brīvi izvēlēties un nenoteiktajā dzīvē brīvi ieņemt noteiktus stāvokļus. Tāpat visas atziņas, stingri ņemot, nepieder aprobežotai pasaulei, bet gan brīvai, kur to iespējamības nav pakļautas rigorozam ģeometriskam likumam.

Subjektīvais cilvēks ir visu mūsu atziņu centrs, tikai izejot no šī centra mēs varam uztvert pasaules ainavu un tai ieveidot savu cilvēcisko dzīvi. Abstraktās kategorijas, kādas radīja Kants un viņa sekotāji, pa lielākai daļai universitāšu profesori, nav nekas vairāk kā prāta konstrukcijas. Un ar prātu vien nevar apmierināt to, ko mēs saucam par subjektīvo cilvēku.

Meklējot dzīves jēgu, subjektīvais cilvēks jāuzlūko par šīs jēgas izejas punktu. Bet to darot, šo izejas punktu neuztversim kā kaut ko determinētu, jo katrs determinisms izvēršas dogmatiskos apgalvojumos. Cilvēkam jāmēģina saprasties ar sevi un pasauli, kurā tam lemts dzīvot, jo indivīds pasaulē grib ne tikai ieņemt savu vietu, bet grib arī saprast, kādēļ viņa vieta nepieciešama pasaulē, un uzminēt savu īpatnējo lomu, ko uzņemas šē dzīvē piepildīt.

Pašā grāmatas sākumā uzstādīju hipotēzi, ka cilvēks, ieņemdam pareizu vietu pasaulē, rada savu dzīvi.

Bet lai ieņemtu savu vietu pasaulē, tad cilvēkam nepieciešama griba, nevis šopenhaueriskā griba, kas ir alogiska, neapzinīga, bet apzinīga, saprātīga griba. Apzinīgā griba, vēlēšanās, mīlestības dziņas izveido cilvēcisko būtņi, kas apzinās pati sevi.

Katrs cilvēks dzīvo īstenībā ne ārīgajā, bet gan iekšīgajā realitātē, t. i. savā personībā. Cilvēks nav tikai ārīgās pasaules vērotājs, bet arī tās radītājs, ko viņš veic ar ideju palīdzību, kas dzimst iekšīgajā pasaulē. Tā, cilvēks apzinīgi sāk dzīvot tai brīdī, kad viņš no iekšienes sāk dzīvot uz ārieni, t. i. kad dvēseles dzīve aktīvi piedalās ārīgās dzīves veidošanā.

Lai kaut ko radītu, tad tas jāuztver kā ideja un uzvertā ideja prasa gribu, resp. piepūli, kas šo ideju konkretizē. Varētu teikt, ka idejas piepildīšanās aktā atklājas subjektīvā cilvēka objektivitāte, tas kas bija tikai ideja mūsos, kļūst par realitāti, kas neesam vairs mēs. Piemēram, X kungā dzimst tilta ideja, bet kamēr šī ideja nav realizēta, tikmēr X kungs nevar pārlicināties par savas idejas realitāti. Realizējot tilta ideju, X kungs jūt, it kā viņš realizētu pats sevi, t. i. tiltā viņš redz pats savu objektīvizāciju. Tādēļ kļūst saprotami tie cilvēki, kas, realizējot savas idejas, uzņemas ārkārtīgas grūtības un varonīgi iztur visus pārbaudījumus, ko tāda realizācija prasa. Un turpretī, ja mums uzliek realizēt kādu svešu ideju, tad mēs to realizāciju izpildām mechanistiski, iekšīgi nemaz nepiedaloties. Modināt cilvēkos idejas un skubināt tās realizēt nozīmē audzināt lielus un izturīgus cilvēkus. Katras idejas

reālizācijā cilvēks sevi pierāda kā objektīvu vērtību. Tā mums kļūst saprotams, kādēļ idejām cilvēka dzīvē piešķirta tik liela nozīme, un kādēļ tik pašizliedzīgi cilvēks tiecas tās reālizēt. Katrs cilvēks iekšīgi sevī nes ideju, un tā kā cilvēkā ir tieksme arī citiem sevi pierādīt, tad viņš uzņemas pūles savas idejas reālizēt darbos, jo darbos objektīvi atklājas tas, kas cilvēks ir savā subjektīvā pasaulē. Tādēļ katrs cilvēka darbs, kuŗa pamatā ir personīgā ideja, labāk vai sliktāk izpildīts, atklāj paša darītāja būtību. Ja mēs gribam pārliecināties par to, kas ir cilvēks, tad pietiek, ja uzmanīgi papētām viņa darbu, ko viņam uzdevušas veikt viņa personīgās idejas. Tas ir vienīgais līdzeklis, manuprāt, kā mēs konkrēti varam pazīt subjektīvo cilvēku.

Mūsu spriedumu pareizība atkarājas no mūsu saprašanas līmeņa, tādēļ mūsu spriedumi nekad nevar būt absolūti droši, un tie mūs var maldināt. Tā tad, mūsu spriedums ir relatīvs, kaut gan jāsaprot, ka patiesība pati sevī vienmēr paliks patiesa. Mēs varam apšaudīt mūsu spējas saprast patiesību, bet mēs ne mirkli nevaram šaubīties par pašas patiesības esamību¹⁾. Ideālisma patiesais uzdevums ir reālizēt idejas, kas dzimst cilvēka subjektīvajā sfairā. Subjektīvais ideālisms, manuprāt, pieder tām metodēm, kas nes sevī patiesību, jo katra objektīvās pasaules uztvere nav taču nekas

¹⁾ Nevēlēdamies te izvirzīt tīri gnozeoloģisku problēmu par to, kas ir patiesības būtība, atļaujos norādīt uz Teodora Celma rakstu par patiesību kas atrodams grāmatā „Patiesība un šķitums“.

vairāk kā objektīvais subjektīvisms. Jo katra objekta patiesīguma aspekts atkarājas no mūsu subjektīvās percepcijas. Tā tad, apgalvojums par objektīvās pasaules reālītāti balstās uz ticības un morāliskā postulāta pamata.

2

Veidojot savu uzskatu par cilvēku, mēs radām savu dzīves jēgu. Dzīves ainava sāk dzīvot tikai cilvēkā. Dabā ir lietas un dzīvas radības, viss rodas un kustās pēc stingriem, noteiktiem mechanistiskiem likumiem. Eksistēt nozīmē atrasties ārpus sevis, sevi neapzināties kā esamību, turpretī dzīvot nozīmē atrasties sevī, apzināties savu esamību. Un tas, kas dabā dzīvo, ir apzinīgais cilvēks, kas, uzpeldēdams milzīgās neapziņas jūras virspusē, apzinās savu individuālītāti un interesējas par tās likteni. Apzināties savu individuālītāti nozīmē pāraugt neapzinīgo dabu un apstiprināt sava „Es“ vienreizīgumu. Šai apziņas stāvoklī paceltais cilvēks rada uzskatu pats par sevi kā individuālu vērtību, un lai individuālītāte varētu apstiprināties kā vērtība, tā meklē mērķi. Dziņā pēc jauniem mērķiem individs atklāj savu dzīves jēgu. Un dzīves jēga mums kalpo kā mūsu individuālītātes barotāja, stiprinātāja un pilnveidotāja. Kaut gan jāsaka, nav ne tāda mērķa, ne tādas dzīves jēgas, kas cilvēkam droši kalpotu, viss karājas gaisā, un drosmīgākie cilvēki, kas iedrīkstējušies sniegties pēc lielākiem mērķiem un dziļākas dzīves jēgas, ir turēti par prātā jukušiem vai avantūristiem. Bet tomēr šie

„prātā jukušie“ un „avantūristi“ ir tie, kas kustina un noteic cilvēces likteni. Kaut gan dzīves laikā viņiem ir lemts viens no smagākiem likteņiem: viņi dzīvo absolūtā vientulībā, viņi cilvēku vidū staigā kā rēgi un viss tas, kas apmierina vidusmēra cilvēku, viņos iedveš riebumu un novēršanos. Tādam cilvēkam visa sava iekšīgā dzīve jāapslēpj klusumā, viņam jāprot atteikties no sevis, viņam jādzīvo vieplī, lai pasargātu sevi no vidusmēra cilvēku aizspiedumu prāta robežām, viņš dzīvo sevī un iztiek no sevis. Bet tādam cilvēkam daba piešķir arī augstākas tiesības: tā viņam atļauj lietas skatīt tādas, kādas tās ir. Šo individuālo cilvēku, šo mūžīgo nākotnes cilvēku es pasludinu par augstāko cilvēku. Ja izbeigtos šo cilvēku cilts, tad apstiktu dzīves jēga un tiešām tad nebūtu vērts, ka zemes virsū vēl dzīvotu kāds cilvēks.

Un tagad mazliet par veco un jauno pasauli. Pagātņi mēs varam pieņemt, ja to atzīstam par pietiekami solidu un ja nē, tad radikāli to mainot mēs izvēlamies jaunu ceļu. Labāk aiziet bojā cīnoties par jauno pasauli nekā vecajā pasaulē vilkt nožēlojamu dzīvi. Tiecoties pēc jaunās pasaules, mēs nekad nevaram zināt vai tā būs labāka par veco; bet par spīti šai nezinātai mums jādara, pretējā gadījumā vecie tikumi mūs aplās kā rūsa aplāj dzelzi, un tie mūs no pašmērķa pārvērtīs nožēlojamos līdzekļos.

Mēs ar saviem cilvēciskajiem spēkiem nekad nevaram pilnīgi iekarot nepazīstamo patiesības pasauli. Vienmēr atrodamies svešumā, mēs nespējam nekad visu

izzināt. Mums draud briesmas no visām pusēm, mēs nevaram būt droši par savu apdzīvoto patiesības zemi, to vienmēr un katrā laikā mums var apdraudēt un iznīcināt. Tādēļ gudra vērotāja piesardzība mums vajadzīga un iekšīgi vienmēr jābūt gataviem jaunai cīņai. Ne tikai svešās pasaules mūs apdraud, bet arī vecā pasaule, jo ne vienmēr ir iespējams tai visu izzināt. Tādēļ bieži jāatvairā arī vecā pasaule, lai būtu iespējams meklēt jaunu pasauli. Visi mēs, lielākā vai mazākā mērā, mantojam veco pasauli, bet ne visi mēs esam spējīgi pārņemt to tā, lai saredzētu jaunās pasaules iespējas. Tādēļ šai pasaulē ir tik daudz aizspriedumu pret visu jauno, kas cilvēku vidū parādās pirmo reizi. Būdami pārpilni ar veco pasauli, jaunās pasaules parādīšanos sajūt kā lieku un uzmācīgu traucējumu.

Ja mēs cilvēku gribam redzēt kā totālu būtni, tad tam sevī jā saglabā psihiskās dzīves vienība. Cilvēks visos savos attīstības posmos ir bijis savu psihisko rosmju rezultāts, un, jo spēcīgāk bija centrēta viņa darbība psihiskā vienībā, jo viņš noteiktākas formas novilkā savai dzīvei. Psihiskā vienība ir tā īpašība, kas parasti līdzsvara cilvēku atšķir no galējību cilvēka. Ja cilvēkam trūkst psihiskas saskaņas, tad viņš nekādā veidā savu dzīvi nevar virzīt uz priekšu, uz jaunu dzīvi. Viņš izšķiež visus spēkus, bet dzīvi tomēr nespēj pavirzīt uz priekšu.

Dzīve paklausa vienīgi tam, kas sevī rada vienību saskaņā ar dzīves reālajām prasībām. Cilvēks, kas

nav izlīdzināts starp sevi un īstenību, nevar neko reālizēt, jo teorija iet vienu ceļu, bet dzīves īstenība otru.

Dzīves izjūtu variācijas ir tās, kas mūs centrē mūsos pašos. Tās ir iekšīgās balsis, kas savā starpā saucas un viena otrai atgādina, kāds katrai uzdevums pienākas dzīves veidošanā. Cilvēka dzīvi neveido kāda atsevišķa mūsu dvēseles spēja, bet gan visas kopīgi, tās sastāda mūsu totālo būtību, no to vidus mēs izvēlamies tās spējas, kas ar mūsu vītālo spēku palīdzību tad veido vispārējās dzīvības pasaulē to, ko mēs saucam par savu individuālo dzīvi. Un individuālā dzīve ir mūsu dināmisks spēks, kas iekaro ne tikai atsevišķam cilvēkam vietu zemes virsū, bet pārveido visas cilvēces vēsturi.

Cilvēka individuālitate ir dažādu mūsu spēju reālizācija. Katrai spējai ir sava misija, kas veido kopīgo cilvēka seju, tādā kārtā vienu atšķirot no otra cilvēka. Tādēļ dzīves forumā var sastapties dažādas vērtības cilvēki, un katrs no viņiem viens otram var būt noderīgs, jo, liekot pamatā šādu individuālu attīstību, nevar būt divi cilvēki, kas viens otram būtu lieki. Tādi cilvēki vienmēr būs derīgi, gan tagadnes dzīvē, gan cilvēces vēsturē, jo no tiem nākotne vienmēr varēs kaut ko mācīties.

Lai cilvēki savos individuālajos veidojumos būtu cik pretējādi būdami, tad tomēr viņos kaut kas kopīgs. Tā ir viņu dziļā cilvēcība. Jo mēs vairāk viens no otra individuāli atšķiramies, jo mēs skaidrāk viens otru saredzam. Dumpinieki bieži viens pret otru sacelas,

bet ne tādēļ, ka viņi viens no otra atšķīrušies, bet tādēļ, ka viņi bieži savstarpēji tik vienādi, ka viens otru nav spējīgi saskatīt un novērtēt. Lielas individuālītātes savstarpējā mijiedarbībā veicina viena otras augšanu. Ovidija individuālītāte nav nomākusi Monteņa, bet gluži pretēji, Monteņam palīdzējusi pacelties tai apziņas stāvoklī, no kurienes skaidri varēja pārredzēt savu un citu pasauli.

Ne individuālītātu antagonisms veido cilvēku dzīvi, bet gan divas patstāvīgas individuālītātes ar savu spēju īpatnībām, kas viena otru papildina, radot labvēlības klimatu. Ne sacelšanās mūs ved uz priekšu, bet gan mūsu individuālo spēju attīstība. Mēs nevaram vēl glābt savu individuālītāti, kādas citas individuālītātes radniecīgas tieksmes vai īpašības noklusējot vai apkaļojot. Vairāk sev pakalposim, ja centīsimies ar tām sadarboties. Nav tādēļ jādomā, ka otra cilvēka individuālā radniecība mūs varētu aizēnot un iznīcināt mūsu pašu individuālītāti. Nē, tā domāt un rīkoties ir aplami. Mūs nevar ne pacelt, ne nogremdēt cita radniecīgā individuālītāte, bet gan divu radniecīgu individuālītātu sadarbība var mūsu personīgās spējas vienīgi pasvītrot un tām dzīves ritmā piešķirt praktisku nozīmi. Jo tiešām, katrs cilvēks var apliecināt savu vītālo darbību, veicdams kādu dzīves uzdevumu, kuŗa piepildījums vienmēr atkarīgs no individuālītātes spējām. Ja mēs papūlamies izpētīt kādas kultūras attīstību, tad atklājam, ka tās dzīvības elpa vienmēr ir bijis individuālais cilvēks. Kultūras diferencējas ne pēc atsevišķiem

la tvaichā
no tā, ko sa-
prot ar vā-
du sacelša-
kā - dāriņi
varbūt kaje-
dišo Jontas
māsu sacelša
nās forest nei-
clitlu.

laikmetiem, kuŗos dzīvojuši cilvēki, bet gan pēc atsevišķiem individuāli nozīmīgiem cilvēkiem, kas radījuši laikmetus. Ielūkojieties Makiaveli vai Džordano Bruno sejā, un tur jūs skaidri redzēsīt, ka ne laikmets viņus radīja, bet tie bija viņi, kas radīja laikmetu. Mēs viņu darbā redzam totālo cilvēku; viņi savu dzīvi pratuši tā ieharmonizēt vēstures ritmā, ka tā vienmēr paliks neaizstājama un vienreizīga. Kur meklējams viņu dzīves noslēpums? Nav šaubu, ka šis noslēpums atklāsies mums skaidri tikai tad, ja mēs bez egoisma ēnas sevi kļūstam individuāli nozīmīgi un savu dzīvi spējam vest uz priekšu noteiktā virzienā. Un ejot savā dzīvē kādā noteiktā virzienā, mums vienmēr būs jāstopas ar citām individuālitātēm, un jo nozīmīgākas tās būs pašas par sevi, jo mēs asāk izjutīsim sevi un apzinīgāk veiksim savu uzdevumu.

Par spīti atzītajam, mēs bez pozitīvas reālītātes nekad nespēsīm tapt par individuālitāti. Mēs iedomās sevi varam tēlot par šo un to, bet tomēr bez reālas darbības, reāliem mērķiem mēs nevaram nekas sevišķs būt, nevaram pāraugt vispārējo un sev piešķirt universālo nozīmību. Skaidrs, ka cilvēka individuālitāte var piedzimt vienīgi dzīves reālos uzdevumus veicot. Ja filozofs domā, tad viņa domām vienmēr ir kāds tālāks mērķis nekā domāšana domāšanas dēļ, ja kāds cels namu, tad viņa mērķis nav pati celšana, bet pats nams; beidzot, varētu teikt, ka mūsu darbā mums visvairāk rūp ne pats darbs, bet gan darba iznākums.

Tā tad, individuālitātes veidojas ciešā sadarbībā ar

citū individuālītāti un darbu, kas koncentrē individuālītātes spējas un tās summē iznākumā. Bez tam, individuālītāte vēl nav tikai sava darba bērns, bet zināmā mērā ir arī audžu bērns, jo to audzina agrākās idejas, kopīgās tautas tradīcijas vai universālā kultūra, tas ir veselu tautu veikumu summa. Bet tomēr, galu galā mūsu individuālītāte būs spējīga attīstīties un ieņemt vietu citu individuālītātu vidū, ja tās dzīves ritmu noteiks paša spontānītāte. Individuālītāte nevar sevi uzturēt tikai no ārienes saņemtajām vērtībām, tā sevi uztur galvenām kārtām ar sevī radītām vērtībām. Citu idejas mūsu dzīvē tikai tad iegūst nozīmi, ja mums pašiem ir savas idejas; idejas nekur nav uzmeklējamas, ne atrodamas, bet vienīgi tās atklājas mūsu spontānās radīšanas brīdī.

Katra cilvēka individuālītāte atkarājas no tā, cik tā spējīga uzņemt, pati sevī augt un spontāni radīt. Ir individuālītātes, kas spējīgas uzņemt pagātnē radīto, bet nav spējīgas tagadnē ne augt, ne radīt. Tādām individuālītātēm cilvēces attīstībā nav nekādas nozīmes, jo tikai tai individuālītātei ir nozīme, kas pagātnes atziņas pavedienam var piesaistīt savu iekšējo pavedienu un spējīga to šķetināt tālāk. Individuālītāti varētu salīdzināt ar zirnekli, kas pats sevī radīdams tīmekļus, pilda ar tiem tukšo telpu, kas izplešas ap viņu. Glābj sevi tikai tas, kas tukšo nākotnes telpu spēj pildīt ar saviem dvēseles tīmekļiem, tas ir, ar savu spontāno radīšanu. To spēdams, cilvēks var būt drošs par savas individuā-

litātes piepildījumu, drošs par sava veiktā uzdevuma nozīmīgumu.

Katra individuālitate ir iekļauta cilvēka dvēseles intimajā sfairā, tādēļ katrai individuālitatei ir personīgs liktenis un personīgs aicinājums. Tādēļ cilvēka lielākais pienākums ir izkopt un attīstīt savas dvēseles dzīvi tā, lai tā spētu mūsu individuālitatei uzspiest vienreizības spiedogu. Bet ir laikmeti, kad cilvēka dvēseles dzīve paliek novārtā; tādos laikmetos ne tikai cilvēks pazūd no zemes dzīves tā, it kā nekad nebūtu dzīvojis, bet veseli laikmeti nogrimst aizmirstības nebūtībā, par sevi nākotnes audzēm neatstādami nekādas atmiņas. Tiešām, grūti iedomāties ļaudis, kas ienāk šai dzīvē un no tās aiziet kā ēnas, bez savas dzīves. Kas zina, varbūt tā ir mūsu vienīgā dzīve, un ja tā arī nebūtu vienīgā, tad tomēr mūsu lielākais pienākums šē zemes dzīves laikā savai dzīvei piešķirt lielāku vērtību un nozīmi. Ja arī taisnība būtu Salamanam: „kas pagājis, netop pieminēts; un kas nāks, to arī nepieminēs tie, kas pēc tam būs“ (I, 11), tad tomēr mums jāpiepilda sava dzīve tā, it kā to pieminētu visur un visos laikos. Mūsu vītālie spēki mūs pamudina to darīt. Un ja mūsdienū cilvēks izvairās to pildīt, tad tas liecina, ka vītālie spēki viņā apsīkuši, un dvēseles dzīve sastingusi. Tā ir bēgšana no dzīves, jo cilvēks nav skaidrībā pats ar sevi. Lai cilvēka eksistence kļūtu par apzinīgu dzīvi, tad cilvēkam, saskaņā ar iekšķīgiem likumiem, jātop individuālam. Tādēļ filozofijai jākalpo cilvēkam, tam palīdzot pasaulē kaut ko saprast. Nav šaubu, ka cilvēks

tikai tad individuāli sāk dzīvot, kad viņš kaut ko sa-
 prot. Bet lai piepildītu savu dzīvi saskaņā ar saviem
 individuālajiem likumiem, tad nepieciešami, ka cilvēks
 izkopj savu dvēseles dzīvi.

Nākošo un pēdējo šīs grāmatas meditāciju tad arī
 veltīšu cilvēka dvēseles dzīvei, kas atklājas attiecībās
 ar cilvēkiem, lietām un sevi pašu.

PAR PERSONĪGO DZĪVI

1

Kas veido cilvēku?

Nav tādu laikmetu, kas būtu pilnīgi un brīvi no trūkumiem. Ne tikai atsevišķs cilvēks, bet veseli laikmeti ir savu darbu bērni. Mūsu darbi, kuŗos saaužas visas mūsu būtības dziļākās alkas un īpatnības, veido mūsu cilvēcisko seju. Ne cilvēks nodrošina darba nemirstību, bet gan darbs — cilvēka. Tādēļ katram lielam darbam jārada pilnīga gara vienība, tam jābūt pabeigtam sevī, neatkarīgam no sava radītāja un caurstrāvotam ar dzīvi. Cilvēka darbs būs tik pilnīgs, cik lielā mērā viņš pratīs savu garu sakopot vienā veselā un intensīvā vienībā un tam atrast savu iekšējo formu. Ja to cilvēks nespēj, tad viņš mums neko vairāk nevar piedāvāt, kā tikai savas dzīves kopiju. Piemēram, Homērs, Dante, Servantess vai Gēte savam darbam piešķīruši tādu iekšējo formu, pēc kuŗas veseli laikmeti var veidot savu garīgo seju. Iekšējā dziļumā veiktais darbs pieder visiem; un ja tas nevar piederēt visiem, tad tādām cilvēka darbam irniecīga nozīme. Kas at-

karīgs no ārienes, tas neko paliekamu nevarēs radīt. Ārišķīga cilvēka skats nav objektīvs, viņa patiesība ir patiesa tikai viņam pašam, viņa dzejiskie radījumi neskar mūsu dvēseli; viņa mūzika ir dekoratīva, viņa raksti ornamentāli, tie vienmēr pamudina domāt, ka būtiskais slēpjas ārējās lietās; viņš domā, ka dabas un reālās dzīves kopēšana ir lielākais, ko cilvēks var veikt. Dzīves attiecībās tāds cilvēks ir snobs vai bohēmietis¹⁾. Viņš dzīvo visu lietu ārpusē.

Mūsdienu dzīves troksnī un nemierā valda ārišķīgais cilvēks; visur tas sastopams, gan salonu sabiedrībā, gan rakstnieku vidū, gan ielas publikā, gan privātā dzīvē. Šis ārišķīgais cilvēks, tāpat kā iekšīgais, grib dzīvot, jo nav tādu laikmetu, kad cilvēks nebūtu gribējis dzīvot. Bet šodien griba dzīvot ir nenoteiktāka kā jebkurā citā laikmetā, jo atsevišķa cilvēka vērtība ir zaudējusi savu nozīmību, tagad intīmais cilvēks ir pazemots un publiski izsmiets. Nav universāla svētuma tāpēc, ka atsevišķu cilvēku dzīvē nav tāda svētuma, par ko tas būtu gatavs ziedot savu dzīvību. Tāpat goda jēdziens izzūd ne tikai atsevišķos cilvēkos, bet veselās tautās; tagad īsto dzīvi tiecas aizstāt ar illūzoriskām vērtībām, kurām izšķirīgos brīžos nav nekādas nozīmes. Cilvēce gadu tūkstošos ir sakrājusi milzīgas ga-

¹⁾ Anglijā agrākos laikos uz ielūgumu kartēm pie vārdiem mēdza atzīmēt nodarbošanos un tituli; vienkāršo pilsoņu vārdus mēdza atzīmēt — *s. nob.* latīņu vārda — *sine nobilitate* saīsinājums. Vārds snobs sākmā nozīmēja tikai cilvēku bez ārēja dižuma, bet mūsdienās ar šo vārdu apzīmē cilvēku bez iekšēja dižuma. — *Bohēmietis* — ir apmēram tas pats kas čigāns, kas, nepazīdams darba un dzīves pienākumu, pārtiek no dzīves raibās klaidonības.

rīgā zelta vērtības, bet tās netiek izlietātas praksē tāpat kā materiālais zelts, kas tiek sakrāts bankās un praksē to aizstāj illūzoriskā vērtība — papīra banknotes, kurām taču nav nekādas faktiskas vērtības satricinājumu brīžos; tāpat tagad praktiskā dzīvē netiek izlietāts garīgais zelts, bet gan to aizstāj ar illūzoriskām vērtībām; nelasa vairs pašu filozofu vai rakstnieku darbus, bet gan darbus, kas rakstīti par šiem filozofiem vai rakstniekiem. Tādā ceļā iegūtās zināšanas nav drošas un izšķirīgos dzīves brīžos mēs pārlicināmies, ka šādām zināšanām ir tikai illūzoriska nozīme: ne mūs, ne mūsu dzīvi tās nav pārveidojušas.

Mums vajadzīgi skolotāji, mums nepieciešamas skolas, kas palīdz orientēties un norāda ceļus, kā meklēt garīgās vērtības, bet nekad nedrīkstam apmierināties ar skolotāju norādījumiem un skolā iegūtām zināšanām. Tikai tad mēs varam kļūt par patiesiem garīgā zelta mantiniekiem, kad mēs paši uzņemamies šo zeltu uzmeklēt. Garīgā zelta meklētājam jāuzņemas lielas grūtības, jāiztur daudz, jābūt pacietīgam un savā apņēmībā sīkstam. Bet tādā ceļā iegūtas zināšanas un gudrības mums palīdz dzīvi pārvērst par zelta vērtību, par to, ko mēs visumā piepildām tikai illūzoriski. Lai illūzija būtu cik skaista būdama, taču īstenības skaistumu tā nekad nevar aizstāt. Jābūt īstenības, nevis illūziju cilvēkam, jo tikai tāds cilvēks iegūst nozīmi gan laicīgā dzīvē, gan arī mūžīgā, ja tāda cilvēkam būtu lemta.

Mūsdienās cilvēks tiek svaidīts un mētāts no vienas politiskās partijas otrā, no viena uzskata otrā, vi-

ņam trūkst pašnoteikšanās, viņš kļuvis par ārējo apstākļu rotaļlietiņu; viņš nevar izturēt savu vientulību, viņš nespēj veidot savu personīgo dzīvi, viņš nevar piederēt ne sev, ne citiem. Tagad cilvēks atstāj savas vientulības svētnīcas, neizlietā savu patapu sevis izveidošanai, bet meklē savām nenoteiktajām dziņām glābiņu ielās, publiskās sanāksmēs un sevišķi kinēmatografos. Cilvēks baidās palikt vientulībā, baidās pats no sevis. Un tas tālab, ka cilvēks nerada pats savu dzīvi, viņš dzīvo ārēji, ārpus savas būtības, ārpus savas dzīves; viņš savu iekšējo dzīvi kā indivīds likvidē un pārīet dzīvot atklātā publiskā vietā; nevis mājās tagad ielūdz draugu, bet kafejnīcā. Bet cilvēks ir būtne, kas bez tīri personīgiem noteikumiem, bez intimām mītnēm savā būtībā nevar veidot ne savu dzīvi, ne tai piešķirt kādu jēgu, kas to saistītu vienībā ar citiem cilvēkiem. Tagad cilvēks it kā kaunās palikt vienatnē ar savu dzīvi, un vēl vairāk viņš kaunās savu dzīvi saistīt ar nedaudzu cilvēku dzīvēm. Ja cilvēks baidās pats no sevis, tad jo lielāks iemesls viņam baidīties savu dzīvi saistīt ar citu dzīvēm, jo attiecībās ar citiem mēs visskaidrāku liecību nododam par to, kas mēs paši sevī esam. Lūk, šis iekšējais, bieži neapzinātais stāvoklis, pamudina cilvēku savu intīmo dzīvi pārvērst par publisku dzīvi. Bet tiklīdz cilvēks kļūst par publisku būtni, viņš zaudē iekšējo intimitāti un vītālos spēkus. To, kā viņam iekšēji trūkst, aizstāj ar ārieni: viņš kļūst arogants un švītīgs.

Katrs cilvēks var veidoties tikai ciešā vienībā ar

savu iekšējo būtību, izaugdams pats no sevis. Tiklīdz cilvēkā apsīkst spēja augt sevi, viņš sāk zaudēt pats sevi. Bez sevis paša cilvēks nevar apliecināt savu dzīvi. Ja viņš publiskā dzīvē meklē sevis apliecinājumu, tad tur viņš to vismazāk atradīs. Kopējās formas un ierasas patiesībā nav nekas cits, kā tikai ārējā miza, tur viss dzīvais ir iznīcināts un īpatnais mechanizēts. Tā tad, cilvēku personīgā dzīve veidojas no iekšienes uz ārieni. No savas intīmās dzīves cilvēks smēlas spēkus savas dzīves atjaunotnei, bet sociālās dzīves kopējas formas rada iespēju gan materiālai, gan garīgai dzīvei. Bet sociālās dzīves kopējās formas nebūtu iespējamās, ja nebūtu atsevišķā cilvēka, kas izaug savā vientulībā, no kurienes viņš saņem ierosinājumus un spēku veidot pasauli un realizēt savu likteni. Un tā kā cilvēka dzīve galvenām kārtām veidojas un atkarājas no viņa intīmās dzīves, tad mēģināsim šo viņa dzīvi apcerēt un saprast. Es runāšu par to intīmo cilvēka dzīvi, ko katram iespējams papildīt neatkarīgi no viņa stāvokļa un materiāliem apstākļiem, par dzīvi, kas veido ne tikai atsevišķu individu, bet visu cilvēku attiecības.

2

Attiecību elementārie pamatveidi

Kādas attiecības iespējamās divu cilvēcisku būtņu starpā? Divas būtnes viena otru var pazīt un arī nepazīt. Pazīt kādu cilvēku nozīmē zināt to, kas viņš ir. Kad zinām, kas ir cilvēks, tad viņš atšķiras no pā-

rējām būtnēm un mūsu apziņā ieņem noteiktu vietu, tad mēs sakām, ka viņu pazīstam, viņu atšķirdami no pārējiem cilvēkiem.

Kādas attiecības pastāv starp diviem cilvēkiem, kamēr viens otru nepazīst? Šai gadījumā mums ir darīšana ar publiskām attiecībām. Nepazīstami cilvēki var sastapties vienīgi uz kopējo formu pamata, šai gadījumā visi cilvēki ir vienādi, un tie nepieder nevienam. Tādas attiecības mēs uzturam ar tiem, kas pārstāv valsts autoritāti, kā, piemēram, kārtībniekiem, tiesnešiem, ierēdņiem vai profesiju cilvēkiem: tramvaju konduktoriem, šoferiem, tirgotājiem; divu nepazīstamu cilvēku starpā var būt arī tīri cilvēciskas attiecības, piemēram: viens otram parāda kādu laipnību, jaunākais dod priekšroku vecākam, viens otram izpalīdz dažādās situācijās, vai arī viens ar otru pārrunā vispārējas lietas, kas abus nepazīstamos var interesēt. Publiskas cilvēku attiecības ir bezpersonīgas, nenozīmīgas un konvencionālas. Te cilvēks vismazāk parāda to, kas viņš ir. Ja es, piemēram, runāju ar kādu valsts ierēdni, tad es viņam neesmu nekas vairāk kā kuŗš katrs cits pilsonis, un man personīgi arī ierēdnis nav nekas vairāk kā valsts simbols. To pašu var teikt arī par pārējām publiskām attiecībām. Publiskās attiecībās mūsu vienreizīgā būtība, mūsu cilvēciskā īpatnība paliek apslēpta, mūsu individuālitate izzūd. Publiskās attiecībās nesatiekas divas reālas būtnes, bet gan divas cilvēciskās kārtas parādības. Šādas attiecības ir mechaniskas un ārējas, tur cilvēks viens otram nav nekas vairāk kā

lieta. Publiskās attiecībās dzīvais cilvēks pats par sevi nav svarīgs. Tā tad, publiskas attiecības ir abstraktas, mechaniskas un anonimas, tais nesatiekas divi cilvēki, bet gan tikai divi cilvēku jēdzieni.

Publiskās attiecības izbeidzas tai mirklī, kad viens cilvēks personīgi iepazīstas ar otru. Viņi viens otram sniedz ziņas par to, kas viņi ir, vārdu sakot, viņi viens otram sagatavo ceļu, kas viņus ved uz personīgām attiecībām. Šīs attiecības jau rodas uz zināmas intimitātes pamata, jo katrs no viņiem mēģina ielūkoties otra dzīvē. Viņu attiecībās jau rodas kaut kas īpatnējs un vienreizīgs. Te sākas divu cilvēku patiesās attiecības, kur cilvēks viens otram var atklāties visā pilnībā. Tagad mēs varam runāt par cilvēkiem, kas jau viens otru pazīst; viņu attiecībās atklājas un izveidojas cilvēka personīgā dzīve. Nule šie divi cilvēki nav vairs abstrakcijas vai jēdzieni, bet gan divas reālas dzīves, divas nesajaucamas individuālitātes, divi konkrēti cilvēki. Tagad var būt runa par cilvēka intimo Es, par to, kas katrs cilvēks īstenībā ir, par to, ko viņš jūt, ko vēlas un par ko domā. Te beidzas anonimais publikas cilvēks un sākas vienreizīgā būtne, ar savu personīgo dzīvi un likteni.

Ja publiskās attiecības bija abstraktas, tad divu personīgi pazīstamu cilvēku attiecības ir konkrētas, kur bezpersonīgais tiek aizstāts ar personīgo. Te cilvēks tiecas ieskatīties otra cilvēka dvēselē, mēģina to saprast un uzminēt viņa apslēptākās vēlēšanās. Mēs gribam ieskatīties otra dvēselē, kaut gan mēs otra dvēseli ne-

kad nevaram pilnīgi aptvert. Cilvēka Es un Tu nevar pārvērsties par vienību, tāpat kā divi ķermeņi nevar sakust vienā ķermenī. Cilvēks vienmēr paliek viens ar savu dzīvi. Neviens cits, atskaitot mani pašu, nevar uzņemties piepildīt manu dzīvi; manu dzīvi neviens nevar aizstāt, tā ir mana un tā man vienam būs jānes un jāpilda, kamēr man to atļaus mans cilvēciskais liktenis. Divas cilvēku dzīves pārvērst vienā dzīvē ir pilnīgi neiespējama un nepiepildāma illūzija. Tādēļ Roberts Braunings kādā savā dzejā saka, ka, ja divas būtnes pārvērstos vienā, tad viņi būtu vairāk veikuši nekā visa pasaule.

*If any two creatures grew into one,
They would do more than the world has done.*

Cilvēku attiecībās iespējamās dažādas pakāpes un nianšes; dzīvais cilvēks zūd pilnīgi publiskās attiecībās un sevi pilnīgi atgūst savā vienpatībā. Starp šīm divām galējībām cilvēks mēģina noteikt savu dzīvi un tai atrast pareizo līdzsvarojumu. Daudzi neatrod šo līdzsvaru un personīgi pārtiek no publiskās un kolektīvās dzīves formām, sevī neatmodinādami to, kas viņos ir oriģināls, patiess un būtisks. Tādi ļaudis nepazīst savu dzīvi, un tie nav pārauguši dabu, kur tie nav nekas vairāk kā lietas. Ja mēs savu dzīvi pakļaujam kolektīvajām un publiskajām formām, tad mēs sevi izsmelam un pārvēršam par ārēju parādību, kam nav nekā tāda, ko mēs varētu saukt par savu.

Vēl jārunā par tām cilvēku attiecībām, kas rodas starp cilvēkiem, kad, piemēram, N. kungs pazīst D.

kungu, bet D. kungs nepazīst N. kungu. Piemēram, ievērojamo X rakstnieku mēs visi pazīstam, bet viņš mūs nepazīst. Šis slavenais rakstnieks savus pazinējus uzlūko no publiskās dzīves viedokļa, tas ir, viņš savā dzīvē nejūt savu paziņu dzīves; bet turpretī viņa paziņu dzīvē, — to paziņu, kas pazīst viņa darbus, viņa ierašas, viņa dvēseles intimitātes, — atrodas viņa dzīve. Te slava cilvēka apziņā rada patīkamu sajūtu, ka viņa personīgā dzīve satrauc un nodarbina citu personīgās dzīves. Bet šai izjūtai ir arī otra puse, slavenais cilvēks izjūt arī sāpes, redzēdams, ka viņa intimā persona ir kļuvusi publiska lieta, vārdu sakot, viņš jūt, ka nepieder pats sev, viņš slavā zaudē pats sevi un kļūst par publikas piederumu. Un dzīve, kas atrauta no savas personīgās saknes, dzīve, kas dzīvo bez sava Es, nav vairs dzīve, bet gan l i e t a. Slavena cilvēka dzīve zināmā veidā vairs nav v i ñ a dzīve, jo viņš savu dzīvi ir pārvērtis daudzu citu dzīvēs. Tādēļ kļūst saprotams, kādēļ vienam slava ir pievilcīga lieta, bet otram atbaidīga. No vienas puses viņu pacilā apziņa, ka viņš ir vairāk nekā pārējie ļaudis, jo viņš dzīvo citu dzīvēs un iztieks pats no sevis. Bet, no otras puses, slava nomāc cilvēku, jo tam slavas dēļ jāatsakās no savas personīgās dzīves un tā jāpārvērš par daudzu kopēju lietu. Es nezinu, vai kāds asāk un sāpīgāk to būtu izjutis par mūsu Raini. Pēc padarītā darba, pēc izcīstām spēm viņš meklē mieru, dvēselei veldzi, bet to neatrod:

Tukšums krūtīs,
Dvēselei riebjas,
Sakrīt sirds — —
Aplaupīts, izģērbts,
Atstāts viens:
Zemes alās
Ielīstu iekšā!
Kā visi ļaudis
Nicīgi skatās,
Izredz cauri
Līdz dvēseles tukšumam —
Ak, vienu vārdiņu
Līdzcietības!

Lūk, slavēna cilvēka traģēdija. Viņš, visu sevi atdo-
dams citiem, paliek viens:

Aplaupīts izģērbts,
Atstāts viens¹⁾.

Viņš ziedo visu savu Es. Bez sava Es palicis, viņš nav vairs persona. Viņš pats sev ir tukšums. Publika slavēnu cilvēku pazīst tā, it kā viņš nebūtu cilvēks, bet tikai lieta. Viņa par to jūsmo un par to spriež, to cildina un peļ nevis kā cilvēku, kam ir sava dzīve, savas sāpes, savs prieks, bet kā lietu, kam nav nekā sava. Divi cilvēki, kas viens otru pazīst, savā starpā rada mijiedarbību, kas tos apaugļo, un viens otram dod to, kas viņos ir personīgs, intīms, autentisks un vienreizīgs.

¹⁾ J. Rainis Aizas ziedi, 26. lpp.

Cilvēks un lietas

Pazīt kādu nozīmē izzināt to, kas viņš ir. Ja mēs pazīstam lietas, tad uzzinām, ka tās nav nekas vairāk kā daba, bet pazīstot cilvēku, mēs uzzinām, ka viņš ir brīva griba. Lietām ir viena un tā pati daba, kas ir pastāvīga, noteikta, bet cilvēks dzimst, sevi veido un mirst. Dzīvs cilvēks katru mirkli grib būt par kaut ko un vēlas kaut ko izveidot no savas dzīves. Lieta vienmēr paliek tas, kas tā ir, tā savu dabu ne laikā ne telpā nemaina. Dzīvot nozīmē darboties. Darbodamies cilvēks rada sevi un atklāj to, kas viņš ir savā būtībā. Lieta ir dabas elements, objekts, bet cilvēks turpretim vienmēr ir subjekts, kas sevī domā un jūt; viņam ir savs Es, kuŗa dēļ eksistē daba. Lietas šai pasaulē eksistē cilvēkam, bet nevis cilvēks lietām. Lietas eksistē, tas ir, atrodas ārpus sevis, bet cilvēks dzīvo, jo vārds *existere* nozīmē atrasties ārpus sevis, lieta, dzīvnieks eksistē, bet ne lieta, ne dzīvnieks nevar dzīvot, jo tiem nav savas dzīves. Kā lieta, tā dzīvnieks ir tikai daba. Katram cilvēkam ir sava pasaule, sava daba. Ja divi cilvēki nodibina attiecības, tad attiecības īstenībā nodibina divas pasaules un divas dabas. Cilvēka pasaule sevī ietver oriģinālu totalitāti, kas laikā un telpā ir vienreizīga. Lai viens cilvēks pazītu otru, tad nepieciešami šīs divas pasaules un divas dabas ievadīt vienu otrā. — Mums nekad nav iespējams izzināt, kādus iespaidus viena pasaule izraisa otrā; katrs cilvēks savu

pasauli atļauj izteikt tik daudz, cik viņš pats to vēlas; tas skaidri liecina, ka cilvēks ir brīvs, ka viņš dzīvo no iekšienes uz ārieni. Cilvēks ir tīra subjektivitāte, sevī totāla pasaule. Un ja cilvēks neizveido savu subjektīvo pasauli pats sevī, bet to pienivelē vispārīgam līmenim un iekļauj publiskās dzīves formās vai pakļaujas kopējiem dabas instinktiem, tad viņš pats pārvēršas par lietu, kas eksistē pasaulē, bet nedzīvo pati sevī. Tādēļ nav daudz cilvēku, kas būtu cilvēki šā vārda dziļākā nozīmē. Daudzu cilvēku dzīvi nosaka tikai ārējie elementi: kopīgas ierašas, publiskas un vispārīgas pārlicības, un tāds cilvēks galu galā nav nekas vairāk kā cilvēciska parādība bez cilvēka būtības. Tādēļ visvieglāk pazīt to cilvēku, kas savā būtībā ir vismazāk cilvēks.

Ists cilvēks savā būtībā ir ļoti individuāls un sarežģīts. Viņa būtību nevar pazīt līdzīgi lietas būtībai; to nevar reducēt arī jēdzienos: mēs cilvēku varam saprast ar intuīcijas palīdzību, viņā ielūkoties ar viņa darbu palīdzību, ar tuvīnu dvēseles sakaru. Lietu individuālitate, — ja to var saukt par individuālitate — ir akcidentāla, tā ir noteikta, pastāvīga, visos laikos identiska pati sevī. Lietu individuālitate rodas regulārās attiecībās ar citām lietām. Tā tad, lietu individuālitate ir notikumu iznākums vai produkts. Secībā varētu teikt, ka lietas individuālais liktenis vienmēr ir atkarīgs no notikuma, bet cilvēka individuālitate vienmēr pati no sevis. Cilvēks ir objekts, kuŗa dēļ eksistē pasaule; tā ir viņa individuālitate, kas rada un producē

viņa dzīves notikumus; cilvēks ir būtne, kas rada dzīvi, un to radot, viņš rada pats sevi. Ja mēs gribam pazīt dzīvu, personīgu individuālītāti tā, kā mēs pazīstam lietas, tas nozīmē, ka mēs viņa individuālītāti gribam iznīcināt un izpostīt. Lai cilvēku varētu pazīt un iekļūt viņa dzīvē, tad ar to jādzīvo kopā.

4

Personība, cilvēka dzīves pamats

Mēs esam jau atzinuši, ka cilvēks publiskās attiecībās nav nekas cits kā lieta, kur ievēro cilvēku jēdzienu, bet ne pašu cilvēku. Dzīvā cilvēka individuālai vērtībai tur ir tikai lietas vērtība. Lūk, aiz šiem iemesliem publiskā dzīvē mēs meklējam iespēju savai personīgai dzīvei. Mēs no daudziem cilvēkiem izvēlamies sev par paziņām tos, kas mums ir patīkami. Personīgā dzīvē katram cilvēkam ir savas durvis, pa kurām savas dzīves mājoklī ielaiž tos, pret kuriem sajūt cieņu, simpatijas, un tiem piešķir dažādas priekšrocības. Kādi iemesli mūs pamudina to darīt? To nav iespējams reducēt sistēmā. Te brīvi rotaļājas spontāna simpatija un antipatija. Dažreiz neapjausta spontāna intuīcija mūs pamudina vienu cilvēku daudzu vidū izvēlēties par draugu, kam uzticamies un palaujamies. Bet šīs spontānās intuīcijas tomēr nav tas spēks, kas izšķirtu mūsu izvēli. Cilvēku personīgas attiecības noteikti definēt nav iespējams. Vienmēr ir iespējams, ka cilvēku attiecības saites tikpat pēkšņi pārtrūkst pušu, cik tās pēkšņi bija saistījušās. Cilvēku attiecībās, diemžēl, vienmēr

ir iespējama vilšanās. Bieži mūsu izvēlētais draugs izrādās par glēvu divkosi vai mūs izlieto vienīgi par līdzekli savām personīgām interesēm. Tādas attiecības pamatā ir viltotas un divu cilvēku dzīvē tās nodara daudz ļauna. Vienreiz pievīlies cilvēks nelabprāt uzticas nākošajam cilvēkam, ko tas sastop dzīvē. Viņa turpmākās attiecības ar cilvēkiem vienmēr nomāks drūma neticības ēna. Te vēl individuālais cilvēks cīnās ar publisko cilvēku. Tādēļ attiecības saistot ar cilvēkiem, jāpaliek gudrā piesardzībā un uzmanīgā izmēģinājumā. Nekad nevajaga pilnīgi sevi atklāt otram, jāpaliek rezervē, lai sevi varētu pasargāt no nejausībām.

Ja mēs kādu cilvēku apmeklējam, vai ļaujam, ka viņš apmeklē, tad tas nozīmē, ka mēs ar zināmu cilvēku gribam izveidot personīgas attiecības. Šais attiecībās mēs tiecamies atklāt otra cilvēka dzīvi un vēlamies tam uzticēt savu dzīvi. Ja kāds vēlas iegūt mūsu intimo dzīvi, tam jādod pretim sava intīmā dzīve. Tādi divi meklētāji, kļūstot viens par otra draugu, atbrīvojas no parastajām formām, publisko attiecību tonis viņu acīs zaudē kuŗu katru nozīmi. Draugam, kas ieguvis otra uzticību, proti, kad viņu dzīves ieguvušas savstarpēju attiecību dziļumu, nav nepieciešamas ārīškības. Kaut gan dzīve māca, ka arī draugu attiecībās uzglabājama zināma rezerve. Jāpaliek vienam ar sevi pat vēl visdziļākā vienībā ar otra cilvēka dzīvi.

Tā tad, jo dziļākas cilvēku attiecības, jo sociālajām konvencijām ir mazāka nozīme. Ļoti maz ir tādu draugu, kur viņu dziļā savstarpējā intimitāte tiktu pie-

pildīta īstenībā. Visdziļāks cilvēks ir tai brīdī, kad viņš paliek vienatnē pats ar sevi; tas ir brīdis, kad cilvēks nodibina attiecības pats ar sevi. Tās ir patiesi dziļas attiecības, jo no tām tiek izslēgti visi ārējie elementi, paliek tikai viņš pats ar savu Es. Un jo personīgāks cilvēks jutīsies vientulībā, jo viņa dzīve būs īstāka un dziļāka, vienreizīgāka un neaizstājamāka. Tādos brīžos mēs uz sevi iedarbojamies spēcīgi un brīvi.

Draugs vai draudzene no mums saņems vairāk, ja mēs būsim personīgāki, īpatnāki un vienreizīgāki. Un vientulībā cilvēks sasniedz personīgo dzīvi vispilnīgāk, jo vientulībā cilvēks pats sev atklājas patiesi un brīvi. Tādēļ vientulība ir tik auglīga cilvēka personīgā dzīvē.

Bet mēs zinām, ka ne visi cilvēki var būt spējīgi būt par draugiem, tāpat ne visi spēj mīlēt un būt vientulībā ar sevi. Katrs cilvēks sevī nes savu pasauli un tās vērtība atkarājas no viņa personības nozīmības. Tās ir personības, kas rada jaunus laikmetus un realizē jaunas idejas. Viņi saprot sava laika cilvēku, un saprast nozīmē stāvēt pāri tam, ko aptveram. Stāvēt pāri savam laikmetam, personības rada jaunas dzīves iespējamības.

Bezpersonīgais nevar būt liels, jo cilvēka lielums izpaužas personībā. Dzīves jēga atklājas un piepildās tam, kas pārspēj dabu ar savu personības spēku un no sevis veido to, ko vien vēlas. To nav iespējams veikt ārīgiem līdzekļiem: vislielākais cilvēka noslēpums un reizē vislielākais viņa varenums slēpjas personībā.

Bet neiedomāsimies tūlīt, ka personība ir pēdējais

cilvēka lieluma apzīmējums. Es negribu sava lasītāja apziņā dievišķot cilvēka personību, kā to darīja Tomass Karlails Anglijā 19. gadsimtā un Gundolfs Vācijā 20. gadsimta pirmā pusē. Abi šie domātāji gribēja radīt varoņu kultu. Tas, ko es gribu, ir, lai individu apziņā nostiprinās cilvēka kults. Atklājot savu patieso dzīves jēgu, katrs cilvēks savā dzīvē var būt personība un liels cilvēks. Tikai tikmēr cilvēks nav personība, kamēr viņš vēl nav atklājis un apzinājis savu dzīves jēgu.

Personizēts cilvēks ir apzinīga būtne, kas tiecas saprast un alkst apmierināt ne tikai savas, bet arī citu garīgas prasības. Personizētais cilvēks, t. i. cilvēks, kas ieguvis skaidru apziņu par to, kas viņš ir — ir kā bāka naktī, to saredz visi, kas to meklē. Un lieli cilvēki nav nekas cits, kā sava laika jēgas atklājēji un tās piepildītāji. Tā tad, runājot par dzīves jēgu, nav jādomā, ka tā atrodas kaut kur aiz trejdesiņām zemēm, tā atrodas un atklājas cilvēka personībā. Dzīves jēga mīt katrā cilvēkā, kā mūžīgā iespējamība, gluži tā kā ozola zīlē mīt jauna ozola iespējamība.

Cilvēka dzīves liktenis atkarājas no savas personīgās dzīves izpratnes. Jo dziļāk mēs sevi izprotam personīgi, jo vairāk pāraugam paši sevi. Saprašanās ceļā vajaga pāraugt dabu un nevis pret to sacelties, kā to darīja viduslaiku spirituālisti un dara mūsdienu ideālisti. Ja mēs kādu lietu esam pārauguši, tad tā mums vairs nevar būt pretinieks. Apzinīgā dzīvē nav mums cita likteņa, kā vienīgi tas, ko mēs radām ar savas personības darbību un izjūtu kristalizāciju. Cilvēks ir

viens un tam cita palīga nav, kā vienīgi viņš pats. Viņš aug un veidojas pats no sevis. Cilvēka apziņas priekšā nostājas viņa pasaule, un cilvēka apzinīgai gribai paklausa universa likumi. Tāda cieta apņemšanās ar saviem spēkiem celt pasauli mums atklāj dzīves jēgu un piešķir personīgu nozīmību.

Vecās pasaules dogmatīki domā, ka tādu nozīmi piešķirot cilvēkam, mēs sacelamies pret kosmiskām varām, bet vairāk mēs saceltos pret kosma varām, ja mēs no šejienes aizietu, sevi nepiepildījuši. Reālizējot savu personīgo dzīvi, mēs cienīgi pildām kosma likumus. Še mēs esam nonākuši līdz tai vietai, kur cilvēkam atklājas viņa dzīves jēga. Vārdu sakot, mēs kopā ar Mozu esam uzkāpuši Zināja kalnā, kur Dievs mums atklāj mūsu dzīves baušļu galdiņus. Dzīves jēga ir iekšķīgā atklāsme, un Mozus laikos šī iekšķīgā atklāsme bija Dieva simbols, mums tā jau ir pati dzīves īstenība. Tā tad, jo cilvēks būs nozīmīgāks pats sevī, jo viņa personīgā dzīve būs bagātāka, īstāka un dziļāka.

Daudzi cilvēki pilnīgi vai gandrīz pilnīgi atrodas publiskas atmosfēras varā, viņi personīgo nemaz neatšķir no kolektīvā, iekšķīgo no ārīgā. Tāda cilvēka dvēsele kļūst par abstrakciju, un viņa personīgā dzīve reducējas uz nulli. Vidusmēra cilvēki, kas pieņem un atzīst katra veida attiecības, ir automatiski un pasīvi, jo viņu attiecības ar cilvēkiem ir tādas pašas, kādas viņiem ir ar lietām. Šādi laudis nepazīst vientulību; viņi no tās izvairās, jo, paliekot vientulībā, tie sevi izjūt it kā tukšumā; viņi sevi var panest tikai tad, ja at-

rodas kopā ar citiem ļaudīm. Cilvēks, kas kļūst par publikas piederumu, zaudē personīgo oriģinālītāti, katru domas svaigumu un katru pašdarbību. Novērojot pelēko masas cilvēku, mēs pārlicināmies, ka viņš visu, ko iemācījies, atkārtot automatiski, pats sevi viņš pazaudējis abstraktajās formās, viņam nav nekādu personīgu illūziju, nav savas iekšējās pārlicības, nav nekāda vērtējuma, nekādu personīgu vēlēšanos.

Nav šaubu, ka daudz kopēju, iemācītu formu slēpjas katrā cilvēkā, šīs formas automatiski tiek lietotas vajadzības un nepieciešamības gadījumā. Katrs cilvēks lielākā vai mazākā mērā ir atkarīgs no dabas, visus cilvēkus vieno zināma kopēja psiholoģija, morāle, valoda. Neatkarīgi no mums pašiem, mūsu jūtās, gribā, domās ir daudz kas kopīgs. Šīs mūsu kopējās īpašības veido mūsu vēsturisko būtņi. Tas ir nepieciešamais pamats, uz kuŗa mēs uzturam savu dzīvi. Par kolektīvo kultūru sauksim tad šo dzīves mehānizāciju procesu, kad radošo un plūstošo sagūstam zināmās noteiktās lietu formās. Tā tad, katram cilvēkam jāzina, ka mūsu dzīves lielā daļa nav mūsu dzīve. Bet vienmēr paturēsim prātā, ka mūsu maiņu un atjaunošanu avots, virzītājs spēks ir mūsu personīgās illūzijas, personīgās kaislības, kas mums dzīves un esamības būtību parāda pilnīgi jaunā gaismā. Katrs cilvēks tādēļ tiecas dzīvot savu dzīvi, bet iekām to dara, viņš mācās un saņem jau kopējo dzīves tradīciju. Uz šīs bāzes, kā mantojumu, nostiprina savu sociālo un personīgo dzīvi. Katram cilvēkam savā dzīves laikā iespējams

izdzīvot tādu dzīvi, kāda pirms viņa nav dzīvota un kādu pēc viņa neviens nedzīvos.

Vecās pasaules vietā tiek likta jauna pasaule. Tādēļ kļūst saprotams, ka katrs kaut ko noliedz vecajā pasaulē, lai tā vietā varētu likt jaunas vērtības. Jaunie vienmēr tiecas mest ēnu uz vecajiem, lai paši varētu paspīdēt, vismaz tikpat ilgi, cik ilgi spīdējuši vecie ar savu personības vienreizīgumu. Mēs gribam laikā un telpā apliecināt savu īsto būtību. Tādēļ cilvēks nekad nemitas savā dvēselē klausīties dzīvās patiesības balsi. Ja kāds grib būt savam laikam noderīgs, tad viņam no sevis jāatdod tas, kas viņā īsts, patiess, dzīvs un nemākslots. Lai būtu liels cilvēks, vēl nav vajadzīgs būt ģenijam; pietiek, ja cilvēks grib būt tas, kas viņš īstībā ir. Cilvēkam cietā gribā jātiecas pašam just, pašam radīt, pašam lemt, pašam izšķirties un vērtēt. Viņam jābūt tikai pietiekami stipram, lai no savas dziļākās būtības izmestu visu publisko un pievērstos sava Es dziļumam. Lai cilvēks taptu par cilvēku, tad pietiek, ka viņš apzinās to, kas ir viņa dzīve. Šim iekšējam stāvoklim vajadzīga iedrīkstēšanās, drosme un liela apņemšanās. Ne visi uzdrīkstas sekot don Kichotam, ne visi uzdrīkstas palikt vieni iepretim kolektīvai pasaulei; bet ja cilvēks vienreiz to uzdrīkstas dzīvē, tad viņš vienmēr ir tas, kas viņš ir patiesībā. Vieglāk, protams, dzīvi izturēt un panest uz kopējo tradīciju, kopēja darba pamata. Vieglāk ir ģērbties kopējā darbnīcā izgata-votos svārkos nekā paša darinātos savā vientulībā. Bet

pirmā gadījumā tā nebūs mūsu dzīve, un tad labāk nedzimt un nedzīvot, ja mums jādzīvo bez savas dzīves.

Personīgā dzīve iegūstama nemitīgā piepūlē, sprai-gumā un darbā. Ja publiskā dzīvē cilvēks var iztikt no tā, kas ir, tad personīgā dzīvē nevar iztikt no tā, kā nav, viņam vienmēr jābūt savas dzīves radītājam. Per-sonīgā dzīve jāiegūst cīņā, un par to katru mirkli jābūt nomodā. Nav viegli dzīvot tam, kas grib dzīvot pats savu dzīvi. Kas grib būt pats kungs un pats laimei durvis vērt. — Nav viegli iegūt un uzturēt draudzību; nav viegli mīlēt un, varbūt, visvairāk vajadzīgs spēks, lai paliktu ar sevi vientulībā.

Kolektīvā dzīvē daudz ko mēs iegūstam par velti, bet savā personīgā dzīvē visu iegūstam ar lielu uzupu-rēšanos, ar lielām ciešanām un sāpēm; lai mēs varētu būt tas, kas mēs esam, no daudz kā mums jāatsakās. Liela vaļsirdība vajadzīga, lai sevi nepieviltu ar neīsto, lai spētu lieko izmest no sevis un palikt vientulībā ar savu īsto un patieso Es. Ja kāds saklausa savu sirds-aicinājumu, tad, nesatricināmā, donkichotiskā uzticībā tam sekojot, jāpilda dzīvē mūsu uzdevums tā, it kā no tā atkarātos ne tikai mūsu personīgais, bet gan visas cilvēces liktenis.

5

PERSONĪGĀS DZĪVES STŪRAKMEŅI

D r a u d z ī b a

Draudzība ir tās mūsu jūtas, kas var pamosties tikai pret cilvēku, kuŗa personīgā dzīve mūsu sirdī atradusi

atbalsi. Draudzība vairāk izpaužas darbos nekā jūtās. Mēs meklējam otrā cilvēkā to, kas viņā ir būtisks, īsts un vienreizīgs. Mēs viņa dzīvē piedalāmies nevis kā vērotāji, bet gan kā līdzveidotāji. Draugā vienmēr mums jāredz kaut kas tāds, kas ir nesalīdzināms. Montēns, šis lielais draudzības slavinātājs, saka, ka „draudzībā ir slēpts vispārējs un universāls, ... pastāvīgs un mierīgs kvēlums, maigums un pieklāvīgums, tur nav nekā skarba un asa.“ Draugs dzīvo draugam. Draudzībai jābūt kā dāvanai, ko mēs saņemam, kad to vismazāk gaidām. Kikerons (*de Amicitia* c. 20) saka, ka draudzība pilnīgi iespējama vienīgi gadu un gara briedumā. — Liels garīgs spēks vajadzīgs, lai draugu paturētu, liela gudrība, lai draugu no pašmērķa nepārvērstu par līdzekli savām egoistiskām jūtām. Draudzībā apvienojas divi neieinteresēti cilvēki, viņi ieskata viens otra vajadzības un ar tām rēķinās kā ar savējām. Draudzībā nav nekā ārēja. Tur viss inspirēts no iekšienes uz iekšieni, no jūtām uz jūtām; tur nav vārdu, bet klusi darbi un dziļa pašai dziedze; tur valda absolūta brīvība un taisnība. Katrs egoisma veids draudzības seju aizēno kā zirnekļa tīmekļi; katra netaisnības ēna sakroplo brīvību. Mēs nezinām, kādēļ un kamdēļ draudzība nolaižas divu cilvēku dvēselēs, bet tikai zinām, ka draudzība cilvēku atklāj un tam palīdz izaugt par to, kas viņš grib būt. Giedrs miers valda draugu starpā, un viņu attiecībās kvēl dziļš dzīvības spēks. Ja viena drauga dzīvību apdraud slimība, nabadzība vai ienaidnieki, tad otrs draugs tam kļūst par palīgu, ārstu un

vairogu. Viņi sargā un aizstāv viens otra īpatnības, darbu un meklējumus; draugs nepieļauj, ka viņa draugu kāds pazemo, viņš nepieļauj pat to, lai draugs pats sevi kaut kādā veidā pazemotu. Viņš vienmēr par draugu ir nomodā, viņš vienmēr ar to atrodas dziļā sakarībā, viņš cenšas palīdzēt, lai draugs piepildītu savu būtību, lai viņš dzīvotu savu dzīvi. Viņš nekādos apstākļos neiejaucas drauga dzīvē un necenšas to grozīt pēc savas gribas vai personīgiem ieskatiem. Bet tas vēl nenozīmē, ka draugs draugu nedrīkstētu brīdināt vai aizrādīt viņa rīcības nepareizību; īstā draudzībā šādi norādījumi rada dziļuma apziņu. Tā tad, draugs ir tas, kas par sava drauga dzīvību nes tādu pašu atbildību kā par savējo. Draudzības dziļākā jēga izpaužas tur, kur divu cilvēku attiecības izvēršas par nesaraujamu dzīvības vienību. Šai vienībā izpaužas patiesa cilvēka dvēseles solidaritāte un izveidojas īstais cilvēks. Draugi, sargādami viens otru, rada savstarpēju attiecību cieņu. Draugu starpā nepastāv publiska pieklājība, jo pieklājība ir tikai ārējā forma, tukšs zieds, kas nenes augļus. Cieņa ir iekšējais noteikums, kas izpaužas taisnīgumā, brīvībā, tīrā sirdsapziņā, patstāvībā pildīt katram savu likteni. Cieņa ir iekšēja griba, kas tiecas otram piešķirt pašvērtību un pašnoteikšanos. Blakus cieņai draudzībā jāmin vēl pašāvērtība, tas ir zināms ticības veids, kad draugs iekšēji ir skaidrībā par to, ka ne tikai viņam vajadzīga drauga palīdzība, bet ka arī draugam ir nepieciešama un vajadzīga viņa palīdzība. Paļāvība var izpausties dažādi un dažādos apstākļos. Draudzī-

bas debesis ir valširdība un zvaigznes viņu darbi, ko viņi viens otra labā dara. Viņi ir jūtīgi viens pret otra dvēseles kustībām, viņi tās uztver, kad parastam skatītājam nekas nav nojaušams, ne manāms. Draudzībā nav jautājumu par to, kurš ir vairāk un kurš ir mazāk darījis, jo šai pasaulē neviens upuris nav par lielu. Šai pasaulē valda gaismas Dievs, klusumā draugi saprotas un vislielākā tumsā viens otru saskata. Divi cilvēki, kas vienoti draudzībā, sevi var droši uzlūkot par bagātākajiem sava laikmeta cilvēkiem.

M ī l e s t ī b a

Mīlestība ir jūtas, kas visos laikos ir nodarbinājušas cilvēka domas. Tas varbūt tādēļ, ka mīlestība cilvēku attiecībās rada visdīvainākos un neiedomājamākos stāvokļus; tā cilvēku ievēd visbagātāko izjūtu sfairā. Mīlas valstībā iestrāvo visa cilvēka gan apzinīgā, gan neapzinīgā būtība. Mīlestības vārdā cilvēkā bieži cīnās vistumšākās un visgaišākās jūtas. Cilvēkā iemājo daba, un dabas paspārnē slēpjas mīlestība, kas savās krūtīs nes dīvainu egoismu. Bet šis egoisms nav nekas cits kā cilvēka cīņa par savu dzīvību. Mīlētājs mīlētā cilvēkā meklē pats sevi, jo sakūstot ar mīlēto būtni, viņš atklāj un apliecina pats sevi. Mīlestība dziļākā nozīmē ir sevis atklāšanas noslēpums. Mīlestība ir slāpes pēc sevis paša, pēc tā, kas mēs esam īstenībā. Mīlestībā cilvēks mēdz sevi atdot visu un pavisam, bet ne tādēļ, lai sevi pazaudētu, bet gan tādēļ, lai savai dzīvei piešķirtu esamības nozīmi. Cilvēks, kas nepazīst mīlu,

*tafā - un
mīlestības
kas pārvērt
daba - mīlestība
tad - mīlestība
mīlestības*

patiesas jēgas būtība.

salīdzināms ar gulētāju, kas gan ir dzīvs, bet savu dzīvību īstenībā neapzinās; viņš dzīvo, bet viņa dzīvības apziņa ir šaura, sekla un aizmiglota. Mīlestības brīdī cilvēks pasauli ierauga it kā pirmo reizi, viss viņā sakustas, un viņš kvēl dziļā nemierā. Tad cilvēks apzinās savu vientulību, viņš sajūt savu nepilnību un viņā motas ilgas sevi ziedot pilnīgi tam, ko mīl. Viņš kļūst dziļāks, ārējais viņa būtībai kļūst svešs, un materiālās vērtības viņa acīs zaudē savu parasto nozīmību.

Nav šaubu, ka mīlestība ir vissarežģītākās cilvēka jūtas un tām cilvēku attiecībās jāpiešķir bieži izšķirīga loma. Mīlestība mūsu būtībā rada trauksmes stāvokli un mūsu dvēselē dzemdē neizskaitāmas vēlēšanās, mūsu iedomu pārvērš par gaismas staru metēju, kas tumsā meklē taisnāko un drošāko ceļu izredzētā sirdī. Nekad cilvēks nav tik darbīgs un pašreizējais, kā taisni tai laikā, kad viņš mīl. Viņa mīlestība to padara maigu pret ārpasauli, tā skopulis reizumis pārvēršas dāsnā cilvēkā, noziedznieks cēlsirdīgā vīrā. Mīlestība cilvēka dzīvei piešķir jaunu jēgu un dziļu saturu. Nabadzība viņu vairs nenomāc, aukstumā viņš nesalst, viņš jūt dziļu pateicību pret visu, viņš varētu ceļos no meties izstaigāt pasauli un pateikties visiem par mīlu, ko viņš jūt sevī. Tāds varens spēks mīt mīlestībā un, kā Unamuno saka: „caur mīlu mēs izjūtam, ka miesā ir gars“ (Dz. tr. j. 140. lpp. II izdev.). Mīlestība ir mūsu garīguma māte un visu lielo ideju iedvesmotāja un radītāja. Mīlestība padziļina saprašanu; tā kā mūsu pasaule atkarājas no mūsu saprašanas spējas, tad va-

rētu teikt, ka mīlestība ir pasaules jēgas atklājēja un padziļinātāja.

Mīlestība, kā jau teicu, sevī slēpj zināmu egoismu, kurpretī draudzība no katra egoisma veida ir brīva. Draudzība ir abpusīga, neieinteresēta vienība, turpretī mīlestība vienmēr ieinteresēta, un tā vienmēr tiecas vienu būtņi pakļaut otrai. Mīlestībā viena būtne ir tik atkarīga no otras, ka šķiršanās vai prombūtnes laikā viņas jūtas tā, it kā pasaule zaudētu katru jēgu un nozīmi. Mīlētāja skats ir introvertēts, viņš sevī redz mīlamo objektu un tā varā dzīvo savu dzīvi. Vajadzīgs milzīgs iekšējs spēks, lai mīlestībā sevi paglābtu no vienpusības, šaurširdības un pat cietsirdības. Nevienas jūtas cilvēku reizēm nepadara tik aklu un cietsirdīgu pret savu apkārtņi, kā taisni mīlestības jūtas. Vajadzīga liela gudrība, lai mīlestības enerģiju pārvērstu par gaismu sev un pasaulei. Mīlestībā, tāpat kā draudzībā, ja to savā dzīvē grib izjust kā lielu saskaņu ar sevi un pasauli, pamatā jāliek cieņa un pašāvēība. Ja mīlestība ir nemitīga tieksme klausīties savā dvēselē — *écouter son âme*¹⁾, kā saka Stendals, tad tai pašā laikā jāvēlējina ieklausīties arī otra dvēselē, kas tāpat kā mēs grib klausīties arī savas dvēseles balsī. Šāda mīlestības jūtu diferencēšana mūs pasarga no tā saucamās greizširdības, kas cilvēku attiecībās iezogas kā rūsa un lēnām saēd vislabākās dzīves. Greizširdība ir reakcija, kas rodas tai mirklī, kad mīlestībā iegūtais mums zūd vai arī tiek citas mīlestības apdraudēts. Greizsir-

¹⁾ *De l'amour*, 88. lpp.

dība ir inde, kas nogalina cerības un visu cilvēcisko būtību pilda ar mokām. Lai tiktu greizsirdībai pāri, tad nepieciešami brīvi atteikties no tā, kas mums zūd, un piekerties jaunam mīlestības objektam. Greizsirdības mokas jācenšas objektīvizēt un tām jāpiešķir kāda vispārīga nozīme. Es personīgi ieteiktu katram greizsirdības piemeklētam cilvēkam izlasīt dziļdomīgā Šekspira Otello; tur mēs mācāmies pazīt cilvēka izmocīto dvēseli un redzam to neticamo aklumu greizsirdībā, kam pat vissvētākie pierādījumi šķiet niecīgas gaisa vēdas (Otello, 3. cēliens).

Ja mīlestībā cilvēks pats sevi atrod, tad greizsirdībā viņš sevi pazaudē. Gudrs mīlētājs vienmēr zina, ka atteikšanās nav zaudējums, bet gan ceļš uz iekšējo brīvību. Cilvēks ir dabas augstākā kategorija, tādēļ viņam sevī jāiegūst vajadzīgā brīvība, lai varētu pārvaldīt dabu. Reālu jēgu mīlestība cilvēku attiecībās iegūst tikai tai gadījumā, ja tā sakņojas uzticībā. Visstiprākai mīlestībai bez uzticības nav nekādas reālas nozīmes cilvēku attiecībās. Mīlestība bez uzticības ir tāpat kā papīra nauda bez zelta seguma. Tāda mīlestība ir illūzoriska, un tās šķietamā vērtība zūd visniecīgākajos dzīves satricinājumos. Cilvēku attiecībās uzticība, varbūt, ir tā vienīgā īpašība, ko varētu saukt par dzīves drošības ostu. Cilvēks tikmēr nevar atrast mieru, kamēr viņš nav atradis cilvēku, kam viņš varētu uzticēties. Ja mīlamam cilvēkam mēs nevaram pilnīgi uzticēties, tad mēs nevaram būt arī droši par to, kas mēs esam. Tiklīdz uzticība izbeidzas divu cilvēku

starpā, viņu attiecības pārtrūkst un viņi viens otram mirst. Ja draudzībā katrs dzēra vienu un to pašu vīnu no divām glāzēm, tad mīlestībā divus dažādus vīnus dzer no vienas glāzes.

Mīla ir viena no vistraģiskākām izjūtām. Bet kas tad īsti ir traģiskā mīla? Traģēdija sākas tur, kur mūsu dzīve vai dažas dzīves jūtas nerod piepildījumu. Cilvēks netop vai nepiepilda to, par ko viņš gribējis būt un ko viņš vēlējās piepildīt. Un ja mīlestībā šīs traģiskās jūtas visbiežāk izpaužas, tad tas tādēļ, ka mīla gan drīz vienmēr vēlas neiespējamo. Un Neiespējamā kungs vienmēr savās krūtīs nes traģēdijas un ciešanu dīgli. Cilvēks ir individuāla būtne, viņš viss nekad nav ne iegūstams, ne saprotams, viņā vienmēr ir kāda neiespējamība, ko mīlētājs nevar sasniegt. Mīlētāji grib šo noslēpumaino neiespējamību sevī iznīcināt, bet pilnīgi viņi to nekad nerasniedz. Viņiem nav diezgan, viņi nekad neapmierinās ar iegūto un nesamierinās ar atklāto. Lūk, tādēļ mīlestībā vienmēr ir slēpts nemiers, šaubas, neziņa un smeldze. Pat visdziļākā mīlas apmierinājumā cilvēka dvēsele vēl paliek nomodā, tā sapsprindzinātā uzmanībā klausās un vēro, vai kādas nezināmas varas neapdraud viņa mīlestību. Nav nekur drošas tversmes, un tādēļ visintensīvākā mīlestības pārdzīvojumā cilvēku pārņem skumjas un tas runā par nāvi, jo nāvē viņš cer paglābt tos pilnības mirklus, ko viņš pārdzīvojis mīlā. Kur gan mīlētājs neizjūt šos Puškina čigānietes vārdus kā savējos: „Умру любя.“ Mīlētāji nekad nenogurst viens otram jautāt: vai mīl?

Tad viņi apzinīgi grib klaidēt šaubas, kas viņu mīlestību draud apēnot. Mīlētāji runā par mūžīgu mīlestību, kaut gan labi zina, ka mūžīgā mīlestība nav iespējama. Tādēļ arī mīlētājs nekad nav apmierināts ne ar sevi, ne ar to, ko mīl. Viņš vienmēr vēlas vairāk un vairāk saņemt; un tā kā viņa vēlēšanās nav iespējams apmierināt, tad viņā mostas aizdomas par to, ka viņu vairs nemīl. Mīlētāju sirdis nekad nav brīvas no nesaskaņām un pārmetumiem. Tādēļ mīlestības jūtām cilvēku attiecībās nevar piešķirt noteiktas un skaidras formas.

Vientulība¹⁾

Ja publiskās attiecībās cilvēks pazūd kā konkrēta būtne, ja slavens cilvēks publikai ir lieta, ja draudzība ir divu cilvēku savstarpējs brīvības apliecinājums un mīlestība nemitīgas alkas divas būtnes vērst vienā būtnē, tad vientulība ir lielais klusums, kur cilvēks pats ar sevi satiekas kā draugs. Vientulībā viņš vēro pats sevi, un vērodams pats sevi, viņš sevi pāraug. Vientulībā cilvēks sevi rada un atbrīvo no ārējā. Viņa vientulība ir nepārtraukta aktivitāte, kur galvenais nodarbošanās priekšmets ir pats cilvēks. Ja sociālā dzīvē nepieciešama sadzīves ētika, tad personīgā dzīvē nepieciešami zināt visu par sevi un sevī pazīt tās īpašības, ar kurām mēs atšķiramies no pārējiem individiem. Mūs-

1) Skat. nodaļu par Vientulību un cilvēka tapšanu. Šī nodaļa jāuzskata kā iepriekšējās nodaļas atzarojums un papildinājums no attiecību viedokļa.

dienu cilvēks bieži jūtas izolēts no sabiedrības, bet ļoti reti vientuļš. Jo vientulību sevī sajūst nozīmē klausīties mūsu visintīmākajā dvēseles balsī, lai mēs varētu tādā kārtā atklāt savu īsto būtību, ko mēs dzīvojot gribam piepildīt. Varētu teikt, ka vientulība ir vispilnīgākā sevis realizācija¹). Izolācija, kur cilvēks jūtas visu atstāts, ir pilnīgais vientulības pretstats. Ja vientulībā cilvēks ir nostādīts sevis priekšā, tad izolācijā viņš ir nostādīts tukšuma priekšā. Viņš nejūt sevi, bet gan tukšumu, kas viņu nomāc. Un tā kā tukšumā cilvēks nevar dzīvot, tad viņš izmisumā metas publiskā dzīvē un tur pūlas aizmirst pats sevi. Tā ir izmisuša cilvēka bēgšana no sevis paša, viņš, sevi nepazīdams, dedzīgi vēlas, lai viņa vietā to saprastu kāds cits. Tie, kas meklē savu vientulību, cenšas savai dzīvei piešķirt objektīvu reālītāti, kas pati sevī ir personīga un vienkārīga. Vientulībā cilvēks sastopas ne tikai ar to, kas viņš ir, bet arī ar to, kas viņš grib būt. Tā cilvēks pārlicinās, ka mūsu liktenis ir mūsos pašos, ka mēs no tā nevaram izbēgt, jo tas, no kā mēs bēgam, patiesībā esam mēs paši. Pareizi to sapratis Horātijs, sacīdams:

In culpa est animus qui se non effugit unquam.

Vainīga ir dvēsele, kas nevar aizbēgt pati no sevis.

(Epist. I XIX.)

Mūsu personīgā dzīve atkarājas no mums pašiem un nevis ārējiem apstākļiem. Patiesā vientulība mums liek visu meklēt sevī, tāds cilvēks sevi atrod visdažā-

¹) Skat. XI meditāciju „Par vientulību un cilvēka tapšanu“.

dākos apstākļos un sevi pārdzīvo vislielāko trokšņu vidū. Vislielākā postā viņš neko nezaudē, jo viņš paliek viņš pats. Tādēļ cilvēkam vienmēr sevī jārezervē vieta, kur, neatkarīgi no mūsu visintimākiem draugiem, tā pieder mums pašiem, kur mēs ar sevi varam sastapties vientulībā un būt brīvi paši ar sevi. Tur mēs varam ar sevi parunāt paši par sevi; mums lāgu lāgiem dzīvē jāpaliek lielā noslēgtībā no ār pasaules, kur nedrīkst būt vairāk vietas kā vienīgi mums pašiem.

Mūsu esamības vientulība pieder tikai mums; tādēļ visintimākai mīlai nav tiesības ielauzties šai vientulībā, jo iznīcināt šo vientulību nozīmē iznīcināt mīlamā cilvēka iekšējo esamību. Jāsarga sīvā pretestībā tas, no kā atkarājas mūsu personīgā dzīve. Tur mums jā-sakrāj iekšēji spēki, lai vislielāko zaudējumu brīdī mēs spētu vēl ar savu dzīvi tikt galā. Vajaga vienmēr būt tādā dvēseles stāvoklī, lai mēs paši sev varētu būt draugi. Pareizi un dziļi šo dvēseles stāvokli ir sapratis Montēns, sacīdams: *La plus grande chose du monde, c'est de sçavoir estre à soy.*¹⁾ Varētu tā tad teikt, ka visgudrākais cilvēks ir tas, kas savā dzīvē atrod iespēju veikt ko tādu, kas pieder tikai viņam vien. Vientulība vajadzīga, lai cilvēks apzinātos pats savu dzīvi. Vientulībā cilvēks satiekas ar sevi, atklāj to, kas viņš ir, un apzinās to, kas viņš grib būt. Viņš vaļsirdīgi atzīstas pats sev un pats sev prasa padomu. kādu ceļu dzīvē izvēlēties. Vientulības gala mērķis ir sevi pa-

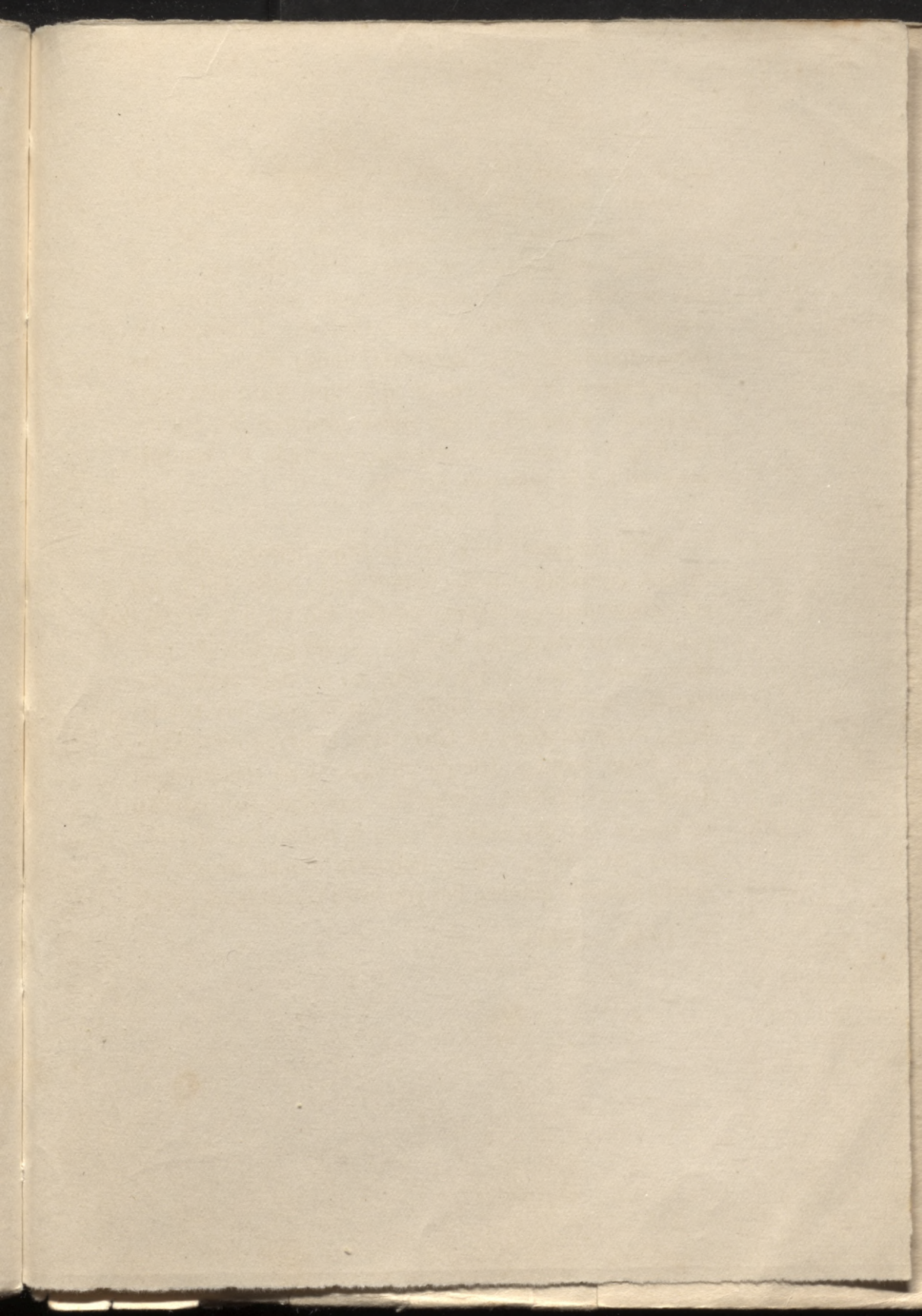
¹⁾ „Vissvarīgākais pasaulē ir tas, ka mēs protam piederēt paši sev.“ *Essais, I, XXIX.*

sargāt no visām briesmām, kas apdraud mūsu dzīvi. Vientulība cilvēkam liek dzīvot un tam piešķir individuālo neatkarību. Vientulības dziļākā jēga ir tā, lai cilvēks pārspētu dabu, lai viņš dzīves ritmā nepārvērstos par lietu, lai viņš atrastu pamatu savai būtībai un oriģinālībai un būtu tas, kas viņš ir. Vientulība ir mūsu individuālītes sargātāja, mūsu uzticības jūtu stiprinātāja pret draugiem un to kultūru, kurā mēs esam uzauguši. Vientulība izšķir mūsu esamības būt vai nebūt likteni. Vientulība nesaudzīgi pierāda to, kas mēs esam un arī to, kas mēs neesam.

*

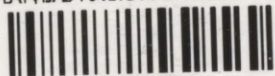
Mūsu laikmetā, kurā dzīves ritmu noteic publiskais cilvēks, pamazām intimās dzīves kults izzūd. Un ja tas vēl sabiedrības mazākumā pastāv, tad tai ir ievazātas publiskās dzīves ārējās formas. Tādēļ personīgās vērtības zaudē savu agrāko nozīmi un to vietā stājas kolektīvie, bezpersonīgie ideāli. Bet lai mēs ietu kur iedami, neaizmirsīsim, ka cilvēciskās kultūras neizsīkstošais avots atrodas dzīvajā cilvēkā, viņa personīgajā dzīvē un vientulībā. Publiskās attiecības nav cilvēku attiecības, bet gan lietu; cilvēks ir būtne, kas vienmēr pārvar savu dabu. Nevis publiskās dzīves formās cilvēkam jāmeklē glābiņš, bet gan savā personīgajā dzīvē.

1938.—1939.

[2.-]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306051447

Vāku zīmējis
K. Gauše